

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ISTORIE

BIBLIOTECA ISTORICĂ

X

OBȘTEA ȚĂRĂNEASCĂ
ÎN
ȚARA ROMÎNEASCĂ ȘI MOLDOVA
ORÎNDUIREA FEUDALĂ
DE
P. P. PANAITESCU

EDITURĂ ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

1964

Prezenta lucrare, tratind despre obștea țărănească în Țara Românească și Moldova pînă la mijlocul secolului al XVII-lea, este un studiu de istorie socială. Deși problema este prezentată sintetic, cu punerea în relief a trăsăturilor caracteristice ale obștii și a schimbărilor pe care le-a suferit în decursul veacurilor, totuși studiul înfățișează o cercetare critică, bazată pe documente contemporane în parte inedite, interpretate în lumina materialismului istoric. Deoarece nu ne-am putut baza decît parțial pe monografiile anterioare, am fost siliți să recurgem la o serie de ipoteze pentru a explica anumite aspecte ale organizării și evoluției obștii. Asemenea rezultate nu pot, desigur, să fie socotite ca definitive, dar avem nădejdea că în această lucrare cunoașterea obștii — formă de viață esențială în istoria țării noastre în perioada orînduirii feudale și înainte de această orînduire — înregistrează totuși un pas înainte.

Fără istoria obștii, rezistența pasivă și activă a țărănimii libere și aservite în cadrul orînduirii feudale nu poate fi înțeleasă. După secolele de viață liberă a obștii în epoca prefeudală, întreaga perioadă feudală din istoria noastră este apoi străbătută de firul roșu al luptei țăranilor pentru menținerea libertății și de lupta clasei stăpînitoare pentru aservirea obștilor. În aceste împrejurări, cu tot caracterul mai puțin avansat al vieții sale economice, obștea alcătuiește forma de organizare a luptei de clasă, a apărării libertății maselor populare.

Problema obștilor, deși are o importanță hotărîtoare pentru istoria socială a țării noastre, a fost multă vreme neglijată sau tratată necorespunzător în istoriografie. Negarea rolului istoric jucat de obști atrage după sine, în chip logic, nu numai necunoașterea (sau nerecunoașterea) formei principale a luptei de clasă în perioada orînduirii feudale, dar și a aspectelor evoluției economice a țării noastre în aceeași perioadă.

N. Bălcescu arată pe țăranii liberi că „moșneni pe pîrțile lor de pămînt” și denunță originile crotopitoare ale proprietății boierești și mănăstirești: „...Așadar nu munca, nici rodul ei, ci un șir de spoliții succesive sînt originea proprietăților mari în țările noastre, sînt titlurile stăpînitorilor de azi ai pămîntului”¹. În acest chip Bălcescu a pus problema aservirii obștilor libere, a anteriorității lor față de aservirea feudală, dar nu a avut răgazul să studieze formarea și structura lor.

¹ N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, București, Edit. Academiei R.P.R., 1963, p. 251—253.

Istoricii care au urmat după dînsul se împart în două : unii care văd în istoria noastră un exemplu de viață liberă țărănească, ignorînd asuprirea feudală a boierilor, alții, dimpotrivă, care afirmă că boierii au stăpînit de la început, de drept, satele și pe locuitorii lor, negînd rolul istoric al obștilor.

N. Iorga a înțeles importanța vieții țărănimii libere în formarea și dezvoltarea poporului român, dar, în schimb, a ignorat existența feudalismului în istoria noastră, socotînd că baza puterii domnești, a statului și a economiei au format-o acești țărani liberi. Teoria lui Iorga despre „romaniile“ populare, care au rămas sub forma unor asociații de sate libere după căderea Imperiului roman, este o formulare pe care o putem accepta și astăzi pentru viața istorică a strămoșilor poporului nostru, în prima perioadă a evului mediu². Dar afirmarea perpetuării acestei stări de lucruri pînă în secolul al XVI-lea înseamnă ștergerea din paginile trecutului a feudalismului. „Deci Țara Romînească — conchide acest istoric — a avut la început, cum era și firesc pentru o țară întemeiată fără amestec străin, fără cucerire, fără schimbare a ideilor fundamentale ce trăiau în masa poporului, numai țărănime pe deplin liberă și stăpîină, în chipul colectiv pe care-l cunoaștem, chip întemeiat pe moștenire, pe pămînturile ce lucra, pe heleșteu și pe pădure“³. Abia în secolul al XVI-lea, ca urmare a „crizei financiare“, începe „vînzarea pămînturilor țărănești“⁴. Iorga socotește deci drept începuturi ale feudalismului în istoria noastră fenomenul social pe care istoriografia marxistă îl consideră ca fiind specific ultimei perioade a feudalismului, adică renta în muncă și legarea de glie⁵.

Constantin Giurescu, deși nu s-a ocupat în studiile sale de istorie socială de problema obștii, merită să fie pomenit în expunerea istoriografiei despre satele de moșneni, prin teoria sa asupra caracterului social al acestora în Țara Romînească. După acest istoric, moșnenii nu se deosebesc, la origine și chiar mult timp după întemeierea statului, de boieri : „Pînă în secolul al XVII-lea toți proprietarii de pămînt se întitulau boieri. Clasa boierească cuprîindea, așadar, nu numai pe dregători, pe marii proprietari și pe urmașii lor cei mai apropiați, ci și pe moșneni“⁶.

Acest fel de a vedea nu ține seama că în evul mediu boierii ca toți nobilii din toate țările cu orînduire feudală, erau posesori de privilegii (scrise sau nescrise), dintre care cel mai însemnat era dreptul ce și-l arogau de a folosi în favoarea lor munca obștilor aservite. Ceea ce deosebea

² Cf. *Istoria Romîniei*; vol. I, București, Edit. Academiei R.P.R., 1960, p. 799—806. Vezi N. Iorga, *La „Romania“ danubienne et les barbares au VI-e siècle*, în „Revue belge de philologie et d'histoire“, III (1924), p. 35—50; idem, *Les plus anciens états slavo-roumains sur la rive gauche du Danube (VII-e siècle)*, în „Revue des études slaves“ an V (1925), p. 171—176.

³ N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a rominilor*, București, 1908, p. 16.

⁴ *Ibidem*, p. 24.

⁵ N. Iorga consideră și întemeierea statelor romînești ca o creație a obștilor țărănești (*Evoluția ideii de libertate*, București, 1928, p. 141).

⁶ C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, București, 1943, p. 284.

pe boieri de moșneni era deci felul muncii și anume munca aservită față de munca personală⁷.

Consecința teoriei lui C. Giurescu și a celor care au continuat-o⁸ este că boierimea românească s-a alcătuit nu prin aservirea țăranilor liberi, așa cum arătase Bălcescu, ci ea ar reprezenta forma străveche și constantă a proprietății în țara noastră.

Studiile lui Giurescu se ocupau în special de Țara Românească, iar pentru Moldova posedăm cercetările lui Radu Rosetti⁹, care a izbutit să demonstreze existența unei nobilimi gentilice (*Uradel*) în țările române, anume aceea a cneșilor, care dețineau „judecia“, dreptul de cîrmuire și judecată în satele moldovenesti supuse lor. Istoricul moldovean admite că prima formă de organizare a poporului nostru, înainte de diferențierea socială, era formată din obști, adică din sate organizate în devălmășie și asociate între ele. El studiază cel dintîi structura satelor stăpînite în devălmășie (pe părți, pămînturi, jireabii), precum și originile stăpînirii boierești. Numeroase concluzii ale acestui istoric, care dispunea de un material documentar destul de redus, sînt încă valabile azi. Totuși, Radu Rosetti nu cunoaște aspectele orînduirii feudale la noi și face greșeala de a socoti satele de răzeși nu ca persistență a vechilor obști libere, ci ca foste sate boierești, cu stăpînirea divizată la extrem. Urmașii primilor stăpîni ar fi alunecat pe sătenii supuși și le-ar fi luat locul la coarnele plugului și la sapă¹⁰.

Rezultate însemnate în cunoașterea structurală a satelor de moșneni și a stăpînirii în devălmășie au fost obținute de cercetările pe teren ale scolii sociologice din București, care a studiat aceste sate așa cum rămăseseră la începutul veacului nostru, ca urme ale vechilor obști. Se remarcă în special studiile lui H. H. Stahl, începute în această perioadă și care dovedesc o cunoaștere în adîncime a vieții satelor moșnenești. În lucrările sale, care sînt încă în curs de publicare¹¹, H. H. Stahl a dezvăluit multe laturi ale vechii organizații a acestor sate, care nu apar în documente pentru că nu se leagă de aspectul juridic care predomină în mărturiile scrise ale trecutului satelor. Dintre rezultatele pozitive la care a ajuns acest cercetător sînt de semnalat, în primul rînd, afirmația originii străvechi, gentilice, a satelor de moșneni, care rezultă din structura lor arhaică, deci continuitatea obștilor sub feudalism și capitalism, în forme care derivă din comuna primitivă. În al doilea rînd, autorul face

⁷ B. F. Porșnev arată că „trăsătura principală, fundamentală a acestei proprietăți a micilor producători asupra mijloacelor și condițiilor de producție o constituia faptul că ea era bazată pe munca personală. Această trăsătură deosebeste principal tipul respectiv de proprietate, care face parte din sistemul principalelor relații de producție feudale de proprietatea feudalilor. Aceasta din urmă se bazează pe muncă străină și servește drept mijloc de însusire a muncii altuia“. (*Studii de economie politică a feudalismului București*. Edit. științifică, 1957, p. 41).

⁸ În special I. C. Filitti, *Proprietatea solului în principatele române pînă la 1864* București, 1935, p. X: „Rezultatele la care am ajuns sînt, cu mici deosebiri, aceleași ca ale lui Giurescu“.

⁹ Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907.

¹⁰ *Ibidem*, partea privitoare la răzeși, la p. 168—190. Despre originea răzeșilor vezi și mai jos, la discutarea punctului de vedere al lui C. Cihodaru.

¹¹ H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, 2 vol., București Edit. Academiei R.P.R., 1958—1959 (vol. III în curs de apariție).

dovada că satele de moșneni nu sînt obști bazate pe ginți, genealogice, ci asociații de gospodărie pe un teritoriu comun, în care originea dintr-un pretins moș comun este din domeniul legendei. Satele de moșneni, după cum arată acest autor, au o origine tribală și se formează prin teritorializarea și despărțirea triburilor. Totuși, numai metoda sociologică de cercetare a problemei obștilor nu este suficientă din punct de vedere științific. Satul devălmaș reprezintă sfîrșitul unei evoluții, ceea ce a rămas de pe urma obștilor, adică nu poate revela decît o mică parte din aspectele succesive și complexe ale vieții obștilor în decursul vremilor. Istoria este studiul evoluției societății, pe cînd cercetarea sociologică a rămășițelor unei instituții din altă orînduire are un caracter static. Obștea, care-și trage originea din organizația gentilică, apare în istorie ca principatul apărător al libertății țărănești împotriva feudalismului. Istoria obștilor se confundă cu lupta de clasă împotriva aservirii de către feudali, acesta este principalul aspect al vieții obștilor în istoria noastră, un rol istoric pe care cercetarea sociologică nu-l poate surprinde. În perioada capitalistă, obștea nu rămîne decît ca păstrătoarea unor tradiții întruchipate în forme arhaice și atît. Rezultatele studiilor sociologice și etnografice formează o contribuție la cunoașterea structurii obștilor, la aspectul lor tipologic, dar nu poate defini rolul lor istoric, care se situează în cadrul feudalismului și în perioadele care au precedat această orînduire.

Cercetările sociologice asupra satelor de moșneni și razeși întreprinse într-un cadru mai restrîns și mai local se datoresc și altor adepți ai școlii sociologice din București, în special lui T. A. Stoianovici și V. Caramelea, cercetări care vor fi folosite în cursul expunerii noastre. De asemenea cercetătorul german Helmuth Haufe, în studiul intitulat: *Formele de viață ale țărănimii romînești de la munte*¹², pune în discuție multe probleme interesante (ca, de pildă, transformarea țărănimii din păstori în agricultori, nomenclatura tehnică privitoare la munca și pămînturile obștii, toponimia în legătură cu satele devălmașe).

În lucrările Valeriei Costăchel, care formează prolegomena la un studiu de sinteză asupra obștilor la romîni, fenomenul istoric al obștilor, studiat comparativ cu obștea la slavi, este pus pentru întîia oară în istoriografie în cadrul său firesc: orînduirea feudală și lupta împotriva acestei orînduirii¹³.

De curînd au apărut o serie de studii asupra obștilor și a razeșilor din Moldova datorate lui C. Cihodaru¹⁴. Deși bazate pe o documentare

¹² Helmuth Haufe, *Die Lebensform des rumänischen Gebirgsbauerntums*, în „Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa”, an. III (1939), p. 116—129.

¹³ V. Costăchel, *Obștea satească*, în volumul colectiv (cu P. P. Panaitescu și A. Cazacu) *Viața feudală în Țara Romînească și Moldova*, București, 1957; precum și *Problema obștilor agrare în secolele XIV—XV*, în *Studii și cercetări de istorie medie*, I (1951), p. 91—101 și *Dezagregarea obștii satești în țările romine în evul mediu*, *Săracii în Studii și referate privind istoria Romîniei*, partea I, București, Edit. Academiei R.P.R., 1954, p. 753—800.

¹⁴ C. Cihodaru, *Forme de proprietate feudală în Moldova*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, an VI (1955), nr. 3—4; idem, *Cîteva constatări în legătură cu proprietatea feudală și situația țărănimii în Moldova în a doua jumătate a sec. al XV-lea*, *ibid.*, an XII (1961), p. 31—66; idem, *Contribuții la cunoașterea obștii țărănești în Moldova*, *ibid.*, VII (1956), nr. 1, p. 1—34.

bogată, aceste studii rămîn în urma rezultatelor dobîndite în ultima vreme de istoriografia noastră. Autorul citat urmărește existența în Moldova, în secolele al XIV-lea și al XV-lea, a urmelor vechilor asociații de obști dinaintea întemeierii statului, dar metoda folosită este defectuoasă, deoarece domeniile boierești care cuprindeau mai multe sate într-un hotar sînt socotite ca rezultatul aservirii în bloc a unor asociații de obști. Nimic nu ne împiedică însă să considerăm astfel de domenii ca urmarea unor aserviri succesive de sate libere care, în procesul de formare a domeniilor feudale, au fost reunite într-un singur hotar de către boieri.

C. Cihodaru revine la vechea teorie a lui R. Rosetti, după care satele de răzeși nu ar fi continuarea și menținerea vechilor obști, ci, dimpotrivă, sate aservite, care prin înmulțirea urmașilor primilor stăpîni boieri ar ajunge o proprietate colectivă a acestor urmași. Deci răzeșii sînt urmașii boierilor, nu ai obștilor libere. Aservirea obștilor moldovenești de către feudali ar fi fost totală în secolul al XV-lea (afară de Vrancea și de Cîmpulung), iar satele răzășești ar fi apărut în secolele al XVI-lea — al XVII-lea, ca urmare a fărîmării stăpînirilor feudale. Ca singur argument se aduce faptul că, în veacul al XV-lea și la începutul celui următor, documentele, uricile domnești, nu amintesc niciodată de satele de răzeși. Dar aceste acte sînt toate *privilegii* domnești, iar răzeșii nu aveau privilegii, erau stăpîni în devălmășie ai satelor neprivilegiate, fără carte domnească. Teoria lui Rosetti, urmată de Cihodaru, ar duce la concluzia, azi depășită, că boierii sînt străvechii stăpîni ai satelor și nu autorii unor continue aserviri a satelor libere în decursul secolelor. De altfel, această teorie nu rezistă criticii, pentru că boierimea feudală la noi și în alte țări a fost o pătură subțire, numericeste redusă față de masa populației țării. Cum se face că raportul numeric al locuitorilor neprivilegiați față de clasa feudală de stăpîni s-a schimbat în așa fel în favoarea acestora din urmă, întrucît în 1912 răzeșii preinși urmași de boieri reprezintă 26,1% din totalul populației sătești a Moldovii? Dacă satele răzășești de mai tîrziu s-au format prin înmulțirea continuă a familiei stăpînului din secolul al XV-lea, ce s-a întîmplat cu vecinii, țărani dependenti de pe domeniile acestui stăpîn de acum cinci secole? Au fost alungați, scrie R. Rosetti; s-au contopit cu urmașii stăpînului, spune C. Cihodaru. Dacă lucrurile ar sta așa, atunci rămîne de explicat în ce chip țărani dependenti de odinioară au ajuns, ca răzeși, stăpîni necontestati ai satelor, ceea ce în cadrul evoluției continue a orînduirii feudale spre o aservire tot mai întinsă și mai totală a țărănimii este de neînchipuit. Iarăși neexplicabil față de teoria Rosetti-Cihodaru rămîne faptul că satele răzășești (ca și cele moșnenești) se află așezate în anumite zone bine delimitate ale țării¹⁵. De ce numai pe aceste zone s-ar fi petrecut fenomenul demografic al fărîmării masive a clasei stăpînului, pe cînd în alte părți ale țării s-au menținut marile domenii boierești? De altfel, satele răzășești au păstrat pînă în secolul al XX-lea structura lor derivată din vechea devălmășie, și nu for-

¹⁵ Vezi mai jos, p. 84—86.

mele stăpînirii individuale boierești, care s-au accentuat mai ales începînd din secolul al XVII-lea, prin destrămarea obștilor aservite, ca urmare a introducerii sistemului muncii de clacă¹⁶. Azi cunoaștem destul de bine organizarea vechilor sate devălmașe, evoluția lor în cadrul orînduirii feudale, așezarea lor geografică, pentru a nu ne mai întoarce la teoriile vechii istoriografii¹⁷. Obștea țărănească în istoria Romîniei constituie deci un fenomen fundamental pentru înțelegerea alcătuirii societății și, mai ales, a luptei de apărare a țărănilor liberi împotriva aservirii în timpul orînduirii feudale, în ciuda relațiilor de producție înapoiate pe care le reprezenta. Desigur, obștea țărănească teritorializată, așa cum o cunoaștem din izvoare, nu este prima și cea mai veche formă a obștilor pe teritoriul patriei noastre. Deși din informațiile cele mai vechi, încă la daci, obștile apar sub forma comunităților vicinale teritorializate, totuși anumite elemente ale structurii lor ne indică forma anterioară, aceea a comunităților gentilice. Deosebirea dintre obștea gentilică și cea țărănească stă în aceea că prima era o comunitate bazată pe rudenie, formînd un trib de sînge, lucrînd și posedînd pămîntul (și poate și vitele) în comun, pe cînd obștea țărănească se baza pe stăpînirea în comun numai a pădurilor, pășunilor și cu extinderea puterii mărcii (obștii) asupra pămîntului neîmpărțit¹⁸; în schimb, fiecare familie folosea pămîntul în chip individual, pe loturi (trase la sorți, apoi, mai tîrziu, cu stăpînire ereditară. Intrucît tehnica agricolă se întemeia pe mutarea din an în an sau la intervale mai mari a pămîntului lucrat de fiecare familie pe întinsul terenului aflat în stăpînirea satului, pe care se aflau încă multe suprafețe lăsate în țelină sau în paragină, lotul familial reprezenta o formă specială de proprietate bazată pe o *muncă individuală pe un pămînt stăpînit în comun*.

Obștea vicinală păstrează în structura ei urme vizibile ale comunei primitive, organizată pe ginți. „...Ginta — arată F. Engels — a dispărut în comunitatea de marcă, în care, de altfel, încă destul de des se pot vedea urme ale originii ei în legăturile de rudenie ale membrilor”¹⁹. Conștiința moșnenilor și razeșilor din țările romîne despre înrudirea între toți locuitorii satului devălmaș, fixarea unei genealogii, în parte fictive, și legenda unui „moș” comun al comunității arată lămurit că, deși comunitatea sătească era formată din familii diferite, așezate în sat la date diferite, se păstrase totuși, ca o justificare a unității obștii, tradiția despre comunitatea de sînge moștenită de la ginți.

Și în istoria satelor devălmașe romînești, trecerea de la gintă la comunitatea vicinală (marcă), bazată pe munca coordonată pe același pă-

¹⁶ Vezi, în prezenta lucrare, capitolul ultim, privitor la destrămarea obștilor în secolul al XVII-lea.

¹⁷ În discuția privitoare la teoriile lui C. Cihodaru am folosit în manuscris, prin amabilitatea autorului, o dare de seamă a lui I. Donat asupra studiului istoricului ieșean menționat mai sus: *Citea constatări în legătură cu proprietatea feudală și situația țărănimii în Moldova*.

¹⁸ A. I. Perșiț, *Periodizarea istoriei comunei primitive pe baza dezvoltării formelor de proprietate*, în „Anal. rom.-sov.”, Istorie, an X (1960), nr. 2, p. 5—22.

¹⁹ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, ed. a 5-a, București, Edit. politică, 1961, p. 153.

mînt, a fost un proces îndelungat, care a avut loc în cursul a numeroase secole, așa că nu putem stabili o dată anumită pentru teritorializarea ginților. Dezvoltarea diferită în timp după locuri și regiuni se datorește unor împrejurări economice deosebite; așa, de pildă, în Moldova prelungirea formelor gentilice în Vrancea și în ocolul Cîmpulungului s-a datorat predominării păstoritului în aceste părți, impusă de structura solului, de tehnica agricolă înapoiată din orînduirea feudală.

Obștea țărănească, așa cum apare în istoria noastră, poate fi definită ca o *comunitate de muncă*, nu în înțelesul că munca agricolă s-ar fi făcut în comun, cu împărțirea egală a produsului, căci această fază fusese de mult depășită, ci prin aceea că era o *muncă dirijată de comunitate și formînd un cerc închis* în privința drepturilor de folosință a mijloacelor de producție în special a pămîntului sub diferitele lui aspecte²⁰.

Dreptul de stăpînire asupra pămîntului exercitat de obște²¹ se bazează pe o moștenire străveche (de aici denumirea de *moșneni, moșteni, Erbe* în marca germană, care înseamnă cei ce stăpînesc prin moștenire), moștenire nefînregistrată nicăieri, ceea ce arată vechimea ei. La origine, această moștenire se reduce tot la dreptul muncii: așezarea obștii pe un hotar, pe care a început și a continuat să-l muncească, în scurgerea generațiilor, dinainte de existența statului și înainte de ridicarea stăpînilor²². Acest drept al obștilor înseamnă o „proprietate colectivă și numai posesiune privată”²³.

Obștea țărănească a existat în toată Europa, cu forme foarte asemănătoare în toate țările, pînă în secolele al XV-lea și al XVI-lea, cînd s-a deosebit din punct de vedere social Apusul de Răsărit (linia despărțitoare fiind fluviul Elba)²⁴. În apus au apărut atunci germeii capitalismului, în Răsărit exploatarea feudală a țăranilor s-a adîncit sub aspectul legării de glie a țăranilor dependenți.

Obștea romînească urmează în linii generale evoluția din țările răsăritene, dar rolul ei în istoria noastră cuprinde unele trăsături specifice. Întîi, ceea ce distinge evoluția obștii romînești este importanța teritorială și demografică a obștilor la romîni. Pe cînd în alțe țări obștea a fost aservită total de către feudali, la noi ea a supraviețuit încercărilor de cîro-pire, numărul satelor libere din Țara Romînească și din Moldova față de

²⁰ Interesantă pentru înțelegerea fenomenului obște (la romîni) este și definiția lui H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe romînești*, vol. II, p. 25: „Obștea țărănească este o asociație de gospodării familiale pe baza unui teritoriu stăpînit în comun, în care colectivitatea ca atare are drepturi anterioare și superioare drepturilor gospodăriilor alcătuitoare, drepturi exercitate printr-un singur organ de conducere denumit obște”. Dar în această definiție lipsește tocmai elementul cel mai important, elementul muncă.

²¹ Cum se va vedea mai jos, există în Țara Romînească privilegiile domnești date unor comunități de moșneni, privilegiile care sînt simple recunoașteri în epoca de centralizare a statului feudal.

²² Cf. F. Engels, *Marca, anexă la Războiul țărănesc german*, ed. a 3-a, București, E.S.P.L.P., 1958, p. 137—156.

²³ K. Marx, *Forme premergătoare producției capitaliste*, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 14.

²⁴ B. F. Porșnev, *Studii de economie politică a feudalismului*, București, Edit. științifică, 1957, p. 66.

cele aservite păstrându-se cu un procent destul de însemnat. Ca durată, obștea de moșneni și răzeși se menține nu numai de-a lungul întregii orînduirii feudale, dar, în anumite forme avansate de destrămare, chiar și în orînduirea capitalistă.

Această împrejurare specifică, dar nu unică, nu a însemnat însă numai un aspect în întregime pozitiv pentru istoria Romîniei. Contrar părerii narodnicilor ruși, care vedeau în obște un ferment activ de progres, V. I. Lenin a arătat că obștea din punct de vedere economic nu a contribuit la progresul societății rusești. „Toate aceste instituții învechite (ale obștilor — *n. n.*), fără a asigura cîtuși de puțin țărănimea împotriva descompunerii, duc numai la înmulțirea diferitelor forme de aservire și de muncă în dijmă, la o puternică frînare a dezvoltării sociale“²⁵. Ea este rămasă a unei orînduirii străvechi, care poate opune rezistență cîmpirii feudale, dar nu aduce un progres în producție, nici nu poate contribui la dezvoltarea pieții interne sau externe a unei țări, dimpotrivă stă ca piedică în calea progresului economic. Acest aspect al obștii nu a fost cunoscut nici de narodnicii ruși, nici de istoricii romîni, în frunte cu N. Iorga, care a idealizat rolul istoric al obștii țărănești²⁶.

Menținerea obștilor țărănești în decursul perioadei feudale în țările romîne, numărul mare de sate moșnenești și răzășești, alături de cele aflate în stăpînirea feudalilor, nu este un semn de progres economic, ci se explică tocmai prin starea înapoiată a economiei acestor țări, mai cu seamă din pricina exploatării la care erau supuse de către Imperiul otoman.

Dar importanța istorică a obștilor în perioada feudală din istoria Romîniei și din aceea a altor țări se vedește sub aspect social în împotrivirea dîrză și activă a țărănimii constituite în comunități împotriva aservirii. În obște a rămas, cum spune F. Engels, „o pîrticică din organizarea gentilică, care a servit pînă în ultimul timp ca o armă în mîinile celor asupriți“²⁷. Ca atare, obștile formează „în statul feudal o frîntură de adevărată orînduire gentilică sub forma comunității de marcă, dînd astfel, chiar în timpul celei mai aprige iobăgii medievale, clasei asuprite, țărănimii, o coeziune locală și un mijloc de rezistență pe care nu l-au găsit de-a gata nici sclavii antici, nici proletarii moderni...“²⁸.

Desfășurarea marilor răscoale țărănești din Țara Romînească și din Moldova în tot decursul evului mediu²⁹, ca și formele locale ale rezistenței împotriva aservirii (fuga în masă, neîndeplinirea poruncilor stăpînului), denotă existența unor organizații țărănești colective, bazate tocmai pe sistemul obștilor.

Aservirea obștilor de către feudali în Țara Romînească și în Moldova a fost un proces secular, care însă prezintă două momente de mare intensitate. Primul a fost în secolele premergătoare întemeierii statelor feu-

²⁵ V. I. Lenin, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*, în *Opere complete*, ed. a 2-a, București, Edit. politică, 1961, p. 316.

²⁶ Vezi mai sus, paragraful privitor la istoriografie, p. 6.

²⁷ F. Engels, *Originea familiei...*, p. 153.

²⁸ *Ibidem*, p. 158.

²⁹ P. P. Pănaiteșcu, *Răscoalele țărănești în Țara Romînească și în Moldova pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea* (manuscris).

dale, cînd s-a dezvoltat domeniul feudal prin aservirea obștilor țărănești în vederea întreținerii stăpînilor cu cetele lor armate. În această fază, obștea aservită își păstrează existența, sub conducerea stăpînului, ca urmare a sistemului de exploatare bazat pe dijme. A doua fază (în istoria noastră începînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea) este caracterizată prin predominarea rentei în muncă, denumită la noi clacă, pe rezerva stăpînului feudal în vederea vînzării pe piață a produselor domeniului, transformat în întreprindere producătoare de mărfuri. Urmarea acestei situații economice a fost goana stăpînilor după brațele de muncă, legarea țăranilor de glie și dizolvarea obștilor țărănești³⁰. Formele feudalismului din țările Europei de răsărit se disting, începînd din secolele al XIV-lea și al XV-lea, iar la noi în al XVI-lea, de evoluția societății apusene, care se îndreaptă spre capitalism. F. Engels a arătat lămurit în studiul despre marca germană cum nevoia de bani a feudalilor a adus după sine creșterea obligațiilor țărănești, lupta stăpînilor pentru a transforma pe țăran „dintr-un proprietar liber într-un dijmaș sau un clăcaș, ori chiar într-un iobag” (*Leibeigenen*), iar pămîntul obștii în rezerva señorială (*Herrenland*)³¹. Același fenomen social s-a produs și în țările romîne la sfîrșitul secolului al XVI-lea și legătura lui Mihai Viteazul constituie consecința transformării proprietății feudale dintr-un domeniu destinat întreținerii, într-o întreprindere destinată producerii de marfă³². Această schimbare, comună pentru toată Europa răsăriteană, trecerea la sistemul iobăgist, are și o altă urmare, dizolvarea obștii țărănești, care pînă atunci se menținuse cu principalele ei forme sub stăpînirea feudalilor. Predominarea sistemului de clacă are întotdeauna ca rezultat dependența personală a țăranului de stăpîn, o formă a robiei³³. Obștea țărănească liberă a trecut deci printr-o primă fază de diferențiere internă, în acea perioadă, cînd s-a desprins din sînul ei clasa stăpînilor feudali, după care a urmat ridicarea masivă a acestora, cu formarea domeniilor, care precedă întemeierea statului feudal. La sfîrșitul secolului al XVI-lea și la începutul celui următor, o dată cu introducerea mai accentuată a relațiilor marfă-bani în țările romîne, se produce o destrămare a obștilor din interior, prin creșterea diferențelor de avere între membrii ei și formarea proprietății funciare individuale în satele odinioară devălmașe. Totodată introducerea pe scară mai largă a relațiilor de marfă-bani aduce un nou val de aservire a obștilor moșnenești și răzășești de către boieri în goană după brațe de muncă. În același timp, obștea aservită, care se păstrase cu formele sale străvechi sub stăpînirea boierilor, este și ea dizolvată, țăranii dependenți ajungînd legați de glie, obligați să presteze munca gratuită,

³⁰ Vezi în prezentul studiu, capitolul final. Cf. și B. F. Porșnev, *op. cit.*, p. 66—67.

³¹ F. Engels, *Războiul țărănesc german*, ed. a III-a, București, E.S.P.L.P., 1958, p. 148—149.

³² Cf. P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor în Țara Romînească și Moldova*, în *Studii și materiale de istorie medie*, I, 1956.

³³ Cf. N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, București, Edit. Academiei R.P.R., p. 137; „robia este o consecință neapărată a sistemii de clacă”.

ciaca, pe rezerva seniorială. Așadar, această perioadă care începe la mijlocul veacului al XVI-lea, formează un moment important și hotărâtor în evoluția istorică a obștilor. Deși nu se poate vorbi de o destrămare totală a obștilor la mijlocul secolului al XVII-lea — deoarece într-o formă slăbită ele au continuat să existe, cele aservite pînă la Regulamentul organic, cele libere pînă în secolul al XX-lea —, totuși o fază importantă, faza de luptă împotriva feudalismului și de organizare a muncii în obști, se încheie cu mijlocul veacului al XVII-lea.

Acesta este motivul pentru care am oprit cercetarea noastră la această dată. Cît privește punctul de plecare al prezentului studiu — cercetarea istoriei obștii în țările române dinainte de formarea statelor feudale —, el trebuie considerat ca un capitol introductiv. Ne-am oprit mai pe larg, așa cum ne îngăduie izvoarele, la obștea din orînduirea feudală, și anume de la formarea statului feudal în Țara Romînească și în Moldova.

Așadar, limitele cronologice ale lucrării noastre, justificate mai sus, cuprind, după partea introductivă (care privește obștea dinainte de perioada feudală și din epoca formării relațiilor feudale, din vremea întemeierii țărilor romîne), Țara Romînească și Moldova, din secolul al XIV-lea pînă la masiva destrămare a obștilor datorită creșterii relațiilor de marfă-bani din mijlocul secolului al XVII-lea.

Ca limite geografice, am studiat obștea sătească numai în Țara Romînească și în Moldova (afară de partea introductivă, care are un caracter general). Obștea țărănească romînească s-a întins pe o arie mult mai vastă decît aceea a celor două state feudale, ea a existat în Transilvania, unde se poate urmări istoria sa sub stăpînirea statului feudal maghiar, în Banat, în Maramureș și în celelalte părți romînești din vechea Ungarie. Dar de vreme ce studiul de față a adoptat din punct de vedere cronologic limitele de la începutul vieții de stat a Moldovei și Țării Romînești, pînă la o anumită dată din istoria social-economică specifică acestor state, era firesc ca limitele geografice să rămînă acelea ale celor două țări. Obștea țărănească la romîni supuși regatului medieval al Ungariei cunoaște alte caracteristici și alte perioade cronologice, datorate nu numai împrejurărilor unei stăpîniri străine, a așezării unei clase de feudali cuceritori din afară asupra obștii băștinașe, dar și unei evoluții economice deosebite din punct de vedere cronologic, din cauză că acolo dezvoltarea orășenească a fost mai timpurie și mai puternică.

Fără a nega importanța pentru istoria poporului nostru a studiului obștii țărănești la romîni din Transilvania, socotim că pentru aceste regiuni este vorba de o problemă întrucîtva deosebită și nu am vrut să depășim liniile mari ale cercetării noastre cu alte probleme deosebit de grele, mulțumindu-ne cu studierea unui sector mai restrîns, ceea ce ne îngăduie mai multă precizie științifică.

Importanța pe care clasicii marxism-leninismului, în special F. Engels, au acordat-o studiului obștii, ne permite să aplicăm istoriei obștii

în trecutul țării noastre rezultatele științifice ale studiilor lor cu caracter general³⁴.

Lucrarea noastră își bazează argumentarea pe documente istorice și izvoare narative, precum și pe datele lingvistice și interpretarea lor, pentru a urmări evoluția obștii de la primele informații asupra ei pînă la destrămarea comunității vicinale în istoria noastră. Documentele interne studiate în seria lor aproape completă, așa cum sînt adunate în special în colecția de documente a Institutului de istorie al Academiei R.P.R., cea tipărită și cea încă netipărită, ne dau posibilitatea să cunoaștem acum fapte, amănunte și chiar instituții în legătură cu obștea, aproape total necunoscute de cercetătorii anteriori.

Cercetarea obștii pe baza seriei cronologice a documentelor și a altor izvoare formează un material care trebuie încadrat în istoria generală a instituțiilor sociale ale perioadei orînduirii feudale, din care face parte integrală. Numai pe baza legării studiului obștii de diferitele faze ale evoluției economice și sociale a societății feudale românești și, mai mult, de aceea a feudalismului în general, putem înțelege structura și schimbările suferite de obștea țărănească în decursul istoriei noastre. Metoda comparativ-istorică se deosebește de cea sociologică — și aceasta nu lipsită de valoare științifică —, prin aceea că se adresează izvoarelor contemporane și privește fenomenul istoric evolutiv, pe cînd cea sociologică urmărește o reconstituire a obștii străvechi pe temeiul urmelor rămase în vremile noastre din epoca în care obștea era o instituție vie. Formele rămase de la obștile dizolvate pot, firește, constitui indicii prețioase, dar nu îngăduie o privire evolutivă a chestiunii.

³⁴ K. Marx, *Capitalul*, în special vol. III, partea a II-a, București, E.S.P.L.P., 1955; F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, ed. a 5-a, București, Edit. politică, 1961; idem, *Marca*, anexa la *Războiul țărănesc german*, ed. a 3-a, București, Edit. politică, 1958; V. I. Lenin, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*, în *Opere complete*, ed. a 2-a, București, Edit. politică, 1961.

OBȘTEA CA VERIGĂ DE LEGĂTURĂ ÎNTRU FEUDALISM ȘI ORÎNDUIRILE ANTERIOARE

OBȘTEA ÎN DACIA ANTICĂ. Scopul prezentului studiu fiind cercetarea obștii sătești în Țara Românească și Moldova în orînduirea feudală, nu ne-am propus să analizăm pe larg evoluția obștii înainte de formarea statelor feudale. Această perioadă premergătoare istoriei obștilor din cadrul orînduirii feudale este pînă acum prea puțin cunoscută; în cele ce urmează, ne vom mulțumi cu o prezentare mai succintă a legăturilor care există în istoria țării noastre între orînduirile anterioare feudalismului (comuna primitivă și sclavagismul) și apariția acestei orînduiri. Timp de mai multe secole, între retragerea stăpînirii sclavagiste romane din Dacia și apariția feudalismului (secolele al III-lea — al X-lea), obștea și asociațiile de obști au alcătuit singura formă a vieții sociale a poporului nostru pe cale de formare. Această epocă de tranziție trebuie considerată ca o introducere la istoria orînduirii feudale în țările romîne. Prezentarea ei, chiar sub o formă rezumată la elementele esențiale, este necesară pentru înțelegerea luptei dintre obștea țărănească și stăpînii feudali în secolele al XIV-lea — al XVII-lea, despre care avem să ne ocupăm în special. Numai prin cunoașterea aspectelor antice și prefeudale ale obștilor sătești din țara noastră vom putea lămuri cauzele pentru care în istoria Romîniei obștea nu a putut fi aservită total și a reprezentat un element esențial al luptei dirze a țărănimii împotriva cotozirii muncii libere și a pămîntului de către clasa stăpînitorilor feudali.

Cea mai veche știre documentară despre obște în țara noastră datează din secolul I î.e.n. Pasajul din *Odele* lui Horațiu, mult discutat și interpretat în diferite feluri, rămîne cea mai importantă mărturie despre obștea agricolă la daci :

*(Melius) vivunt et rigidae Getae
Immetata quibus iugera liberas
Fruges et Cererem ferunt,
Nec cultura. Placet longior annua,
Defunctumque laboribus,
Aequali recreat sorte vicarius.¹*

¹ „Mai bine trăiesc și geții cei aspri, cărora ogoarele nedespărțite prin hotare le aduc roade și recolte comune. Nici nu le place o cultură mai lungă decît un singur an, iar pămîntul pe care s-a încheiat munca este înlocuit cu altul, cu aceeași menire”. Am adoptat interpretarea lui G. Katzarov, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Sarajevo,

Rezultă de aici că la geți, înainte de cucerirea romană, exista o stăpînire comună a pămîntului (a unui sat sau a unui trib), că roadele erau și ele ale tuturor membrilor obștii și că în fiecare an se cultiva pămîntul pe alt loc, care fusese lăsat anul precedent în paragină (cultura în moină sălbatică)².

Existența obștii la geto-daci este incontestabilă; mai mult, faptul că dintre popoarele din afara Imperiului roman, daco-geții sînt luați ca exemplu de poetul *Odelor* ca posedînd forma cea mai tipică a acestui fel de viață, pe care-l pune în contrast cu producția sclavagistă din imperiu, este o dovadă că acolo obștea avea formele ei cele mai caracteristice.

În situația de azi a cunoștințelor noastre despre societatea la daco-geți nu putem afirma cu siguranță care era stadiul de dezvoltare al obștii de la comuna primitivă spre obștea teritorială (vicinală) la acești strămoși depărtați ai noștri. În orice caz, nu mai poate fi vorba în epoca lui Horațiu de comuna primitivă, deoarece dacii aveau pe atunci un regat, care poate fi considerat ca o formă incipientă de stat. Existența unei nobilimi tribale la daci (*pileați*) și a unei clase de oameni liberi (*comati*), care lua parte la formarea armatei, dovedește că la începutul erei noastre dacii se găseau în stadiul descompunerii orînduirii gentilice și al apariției claselor³. Aceasta înseamnă că încă din vremea dacilor, în preajma cuceririi romane, se poate stabili începutul epocii de trecere a obștii de la faza gentilică la teritorializare.

Cucerirea romană în Dacia, formarea provinciei Dacia, a adus cu sine introducerea sclavagismului în această țară, orînduire care se arătase în forme începătoare și la sfîrșitul vieții independente a regatului dacic⁴. Trebuie însă să relevăm două elemente specifice evoluției istorice a Daciei în antichitate, care o deosebesc de aceea a celorlalte provincii ale imperiului și care au avut urmări în special asupra rolului obștilor. Mai întîi, din punct de vedere cronologic, pe cînd în alte provincii stăpînirea romană a continuat pînă în perioada descompunerii orînduirii sclavagiste, iar începuturile feudalismului coincid cu sfîrșitul imperiului, în Dacia retragerea stăpînirii statului roman bazat pe producția muncii sclavilor se termină mult mai de vreme (în secolul al III-lea). Pe de altă parte, ca întindere geografică, stăpînirea romană nu acoperă întreg teritoriul Daciei, nici pe acela al țării noastre de azi. Dimpotrivă, întinse regiuni din Moldova, Muntenia și altele, rămîn în afara imperiului, stăpînite de triburile dacilor liberi.

1916, admisă și de H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe romînești*, vol. I, București, Edit. Academiei R.P.R., 1958, p. 295. Altă interpretare a versurilor amintite ale lui Horațiu (socotind că este vorba, nu de schimbarea pămînturilor, ci de a muncitorilor, care munceau cu rîndul) o dau M. Macrea, *Procesul separării orașului de sat la daci*, în *Studii și referate privind istoria Romîniei*, partea I, 1954, p. 138 și A. Bodor, *Agricultura în Dacia*, în „Studii și cercetări de istorie veche”, an VII (1956), nr. 3—4, p. 257—258.

² Cf. H. H. Stahl, *op. cit.*, vol. I, p. 299, pentru definirea culturii în moină sălbatică.

³ *Istoria Romîniei*, vol. I, București, Edit. Academiei R.P.R., 1960, p. 271—281.

⁴ C. Daicoviciu, *Le problème de l'état et de la culture des Daces*, în *Nouvelles études d'histoire*, vol. I, București, Edit. Academiei R.P.R., 1955.

Cele șase secole din istoria poporului român, de la încetarea în Dacia a stăpînirii imperiului sclavagist și pînă la începuturile orînduirii feudale, sînt pentru societatea din această țară o perioadă a predominării obștilor țărănești libere.

Dăcii au trăit în obști care pe încetul s-au transformat din comunități gentilice în obști teritoriale. Stăpînirea romană sclavagistă, care s-a întins numai peste o parte a triburilor geto-dăce, s-a suprapus obștilor, dar timpul scurt și condițiile speciale ale stăpînitorilor coloniilor militare într-o provincie de graniță nu au putut îngădui destrămarea obștilor.

Istoriografia marxistă a arătat foarte bine cum transformarea obștii gentilice în obște țărănească, teritorială (vicinală) s-a produs și acolo unde vechile obști au fost supuse temporar stăpînitorilor de sclavi. Cînd stăpînirea sclavagistă s-a retras sau a căzut, sclavii au trecut în rîndul țărănilor liberi, au intrat în comunitate, „ceea ce a turburat organizația colectivelor de producție, care în trecut se bazau exclusiv pe legături de rudenie”⁵. În acest chip, înlăturarea sclaviei în Dacia după retragerea stăpînirii romane a contribuit la dezvoltarea relațiilor de obște vicinală în care colectivul de muncă înlocuiește relațiile de sînge (gentilice). În aceste condiții, pe teritoriul țării noastre s-a produs o trecere directă, pe cale economică, de la organizația obștilor la feudalism. Fenomenul acesta nu este singular, el se întîlnește în istoria popoarelor slave și a celor germanice rămase în afara Imperiului roman sau chiar în alte provincii ale lui de margine.

F. Engels a arătat în ce chip, în vremea așezării popoarelor marii migrațiuni în fostele provincii ale Imperiului roman, s-a produs trecerea de la obștea gentilică la cea teritorială: „...Pe măsură ce încetul cu încetul germanii și romanii se contopeau, dispărea și caracterul de rudenie al legăturilor, făcînd loc celui teritorial; gînta a dispărut în comunitatea de marcă, în care, de altfel, încă destul de des se pot vedea urme ale originii ei în legăturile de rudenie ale membrilor”⁶. Socotim că în Dacia acest proces de transformare, care se întinde pe un răstimp de mai multe secole, s-a început încă din preajma cuceririi romane și a fost apoi favorizat și grăbit de desființarea orînduirii sclavagiste în provincia părăsită de stăpînii de sclavi.

Așadar, faptul principal al istoriei societății din țara noastră după retragerea stăpînirii romane stă în aceea că viața acestei societăți a continuat timp de mai multe secole sub forma aproape exclusivă a obștilor teritoriale libere. În istoria noastră, *obștea constituie veriga de legătură între feudalism și orînduirile anterioare*, fie că este vorba de cea sclavagistă, din provincia romană, fie de cea gentilică în destrămare, pe teritoriile în care locuiau triburile dacilor liberi.

⁵ A. I. Perșiț, *Periodizarea istoriei comunei primitive pe baza formelor de proprietate*, în „Anal. rom.-sov.”, Istorie, 1960, nr. 2, p. 5—22, Cf. L. Marcu, *Recenzie la H. H. Stahl, Contribuții...*, vol. I și II în „Cercetări filozofice”, an VII (1960), nr. 5, p. 178—186.

⁶ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, ed. a 5-a, București, Edit. politică, 1961, p. 153.

Ne mulțumim să enunțăm această teză, care are nevoie de multe precizări și de o documentare arheologică încă greu de obținut în stadiul actual al cercetărilor.

Fapt esențial, continuitatea obștilor pe teritoriul țării noastre de la geto-daci pînă la fundarea statelor feudale înseamnă *continuitatea poporului român în Dacia, ca popor așezat, teritorializat, permanent legat de pămînt*⁷. Ea se poate de pe acum dovedi nu numai pe temeiul așezărilor stabile descoperite de arheologi pe tot teritoriul țării, ci și pe acela al studiului limbii.

Limba romină a păstrat anumite cuvinte arhaice (unele sînt atestate numai în cele mai vechi texte scrise, apoi dispar din uz), de origine latină sau autohtonă, privind comunitatea gentilică. Folosirea acestor termeni, intrați în limbă înainte de conviețuirea daco-romanilor cu slavii, o socotim ca o dovadă a originii antice a obștii romînești, a continuității ei istorice⁸.

Folosirea acestor cuvinte privitoare la formele cele mai vechi ale obștii, unele dintr-însele privind obștea gentilică, în traducerea *Psaltirii* în romînește, se explică prin aceea că această carte se referă la o societate care păstra încă în amintire relațiile gentilice.

Gint (pl. *ginture*), din latinul *gens*, are în *Psaltirea Scheiană* înțelesul de *generație*: în *gintu* și în *gintu*, dar se păstrează și în sensul primitiv de *comunitate gentilică* (de rude) „pomeniră numele tău în toate *ginture*”; *Apostolul voroneșean*: „tot *gintul*”. În veacul al XVI-lea, în edițiile cărților tipărite de Coresi, acest arhaism, care nu mai era înțeles, a fost peste tot înlocuit cu cuvîntul slav aflător în cărțile respective slavone, după care se făcuse traducerea romînească, *rod*, romînește: *tudă*, în sensul de comunitate a celor de același sînge⁹.

Seminție (din *sămîntă*), cu înțelesul arhaic de descendență *comună* („lui David și *seminției* lui pînă în veac, cea de urmă”).

Moș, de origine autohtonă, un derivat asemănător în limba albaneză, ea însăși de origine iliro-tracă. Are înțelesul, în textele cele mai vechi, de ascendentul cel mai depărtat, originea descendenței înrudite: „moșul nostru, Adam”.

Sat (cu forma arhaică *fsat* în cele mai vechi texte romînești), derivă din lat. *fossatum*, loc întărit, închis, populat, cu un șanț de apărare, care ne ridică în trecut pînă la satele care se apărau cu mijloace proprii¹⁰.

Cătun (termen probabil de origine autohtonă, tracă, se află și în limba albaneză: *Ketun*) are înțeles de sat mic, așezare păstorească, sat anexă a unui sat mai mare și mai așezat (cf. „cetăți, orașe, sate și că-

⁷ Cf. *Istoria Romîniei*, vol. I, p. 775—808, vezi și C. Daicoviciu, I. Petrovici și Gh. Ștefan, *La formation du peuple roumain et de sa langue*, București, Edit. Academiei R.P.R., 1963.

⁸ În cele următoare ne ocupăm de dovezile lingvistice pentru originea daco-romană a obștilor noastre; mai jos, în capitolul următor, expunem nomenclatura privitoare la obștea din vremea feudalismului.

⁹ Pentru etimologii și exemplificare vezi *Dicționarul limbii romîne moderne*, București, Edit. Academiei R.P.R., 1958; și *Dicționarul Academiei Romîne*, H. Tikin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, București, 1903.

¹⁰ V. Bogrea, *Originea rominescului sat*, în „Dacoromania”, vol. I, 1921, p. 253—257.

tune“, „Pașcanii cu toate cătunurile“). Socotim că avem de-a face cu de-căderea peiorativă a unui cuvânt care odinioară însemna așezarea propriuzisă a comunității. Așa cum *juțin* și *slujitor* însemnau odinioară boier mare și oștean domnesc, pentru a deveni mai târziu negustor și servitor, tot așa, printr-o deteriorare a înțelesului, *cătun* a trecut de la înțelesul de așezare sătească, obște, la acela de sat mic, cu case sărăcăcioase. Dovadă în acest sens este varianta semantică a lui *cătun* în părțile Iașilor, unde s-a semnalat pentru cătun sensul de *vatră*, locul unde se face focul, deci locul de așezare prin excelență ¹¹.

Aceste câteva cuvinte care fac parte din terminologia limbii române privitoare la obște și cele mai vechi așezări omenesti și totodată la ginti, la obștea pentlică, formează mostenirea lingvistică a unei străvechi instituții prefeudale, dovada continuității obștii anterioare migrațiunii popoarelor pe pământul Daciei.

OBȘTEA ÎN EPOCA MIGRAȚIUNII POPOARELOR ÎN DACIA. Căderea Imperiului roman se datorește, așa cum au dovedit clasicii marximului, contradicțiilor interne ale orînduirii sclavagiste. Productia agricolă și mestesugărească bazată pe munca sclavilor devenise nerentabilă din cauza împotrivirii tot mai dîrze și a răscoalelor celor asupriți: „Exploatarea latifundiilor cu ajutorul muncii sclavilor nu mai rentă, dar în acea perioadă era singura formă posibilă a agriculturii pe scară mare. Mica gospodărie a devenit iarăși singura formă de agricultură... Sclavia antică și-a trăit traiul. Nici în marea agricultură, nici în manufacturile de la orașe, ea nu mai aducea un venit care să merite osteneala — a dispărut piața de desfacere pentru produsele ei“ ¹².

De aici rezultă o concluzie foarte importantă, aplicabilă istoriei țării noastre: pierderea Daciei de către imperiu nu reprezintă — așa cum afirmă istoriografia burgheză — un fapt politic negativ, care a avut ca rezultat fuga populației muncitoare fie în munți, fie în sudul Dunării. Dimpotrivă, retragerea (silită) a stăpînitorilor de sclavi și a armatei romane poate fi socotită ca o eliberare. În „*barbaricum*“, în țările stăpînite de popoarele migrațiunii celei mari, socotite ca „barbare“ de către aristocrația romană, nu exista nici orînduirea sclavagistă, nici obligația plății în bani a dărilor de către populație. Istoricii marxști exclud posibilitatea depopulării provinciilor romane căzute în mîinile „barbarilor“; populația băștinașă a găsit dimpotrivă sub stăpînirea acestora condiții mai bune de viață decît cele din imperiu.

În lupta imperiului împotriva așa-zisilor „barbari“, populația muncitoare a provinciilor romane era de partea celor din urmă. Astfel, Constantin cel Mare se văzu nevoit să dea un edict în timpul războiului cu goții (se află în *Codicele Theodosian*), prin care erau amenințați să fie

¹¹ Al. P. Arbore, *Recenzie la P. Cancel, Despre rumin*, în „*Bulletin de l'Institut de l'Europe sud orientale*“, VIII, 1921, p. 19—20.

¹² F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, p. 150—151.

arși de vii cei care ar da ajutor și merinde „barbarilor“ năvălitori¹³. Scriitorul Orosius spune în aceeași vreme: „Se află romani care voiesc mai bine să trăiască săraci, dar liberi între barbari, decât să susție între romani greutatea dărilor“¹⁴. Ceva mai târziu, pe la 450, scriitorul Salvian din Gallia spune: „Romanii se duc la goți, burgunzi sau la alți barbari și se asociază cu ei. Dările și nedreptățile apasă foarte greu pe romani, pe cînd goții nu le suportă și nici romanii care trăiesc la ei nu sînt supărați de ele. Poporul roman de acolo se roagă lui Dumnezeu să poată să ducă mai departe viața sub barbari. Să nu ne mai mirăm că goții nu sînt învinși de noi, cînd romanii stau mai bine la ei de cît la noi... Ei [romanii] caută la barbari omenie romană, căci la romani nu mai pot suferi neomenia barbară“¹⁵.

La mijlocul secolului al V-lea, un grec care se afla la curtea lui Atila, în Pannonia, îi spune solului Priscus trimis acolo de împăratul de Răsărit: „Cei ce rămîn la huni își duc traiul în liniște, fiecare bucurîndu-se de tot ce are, nesupărat și neasuprit“¹⁶.

Aceste texte care dezvăluie adevărata situație a populației băștinașe în secolele marii migrațiuni sînt o dovadă grăitoare a condițiilor favorabile vieții și dezvoltării obștilor de agricultori și de crescători de animale sub stăpînirea popoarelor germanice, slave și turaniene.

Despre existența satelor constituite în obști pe teritoriul țării noastre în secolul al IV-lea, cea mai importantă mărturie este *Pătîmirea sîntului Sava*, o scrisoare în grecește adresată de comunitatea creștină din Dacia gotică comunității din Capadocia. Sava trăia într-un sat la nordul Dunării de jos, în Muntenia de mai târziu, între păduri. În sat se află și o biserică. Cînd nobilii goți încep prigoana împotriva creștinilor, sătenii, deși unii erau păgîni, alții creștini, se simt solidari în fața stăpînitorilor și declară oștenilor veniți la cercetare că nu se află nici un creștin. Sava însă mărturisește credința lui și e dus în fața judecătorului got. Martorii aduși din sat declară despre Sava că „nu poate vătăma, pentru că n-are avere, afară de hainele sale“. Acest pasaj de mare importanță, arată că se începuse în sate o diferențiere după avere. Lipsa de avere a lui Sava socotim că se raportează la stăpînirea vitelor, nu a pămîntului, căci prezența lui Sava în comunitatea satului însemna că el lucra pămîntul. Existența unei puternice solidarități a tuturor locuitorilor satului este un indiciu al organizării satului în obște. Sava scapă deocamdată mulțumită acestor mărturii și se refugiază la preotul satului, care tocmai se întorsese din Romania (Imperiul de Răsărit, de dincolo de Dunăre). Dar fiul de rege got, Atarid, străbate satele noaptea cu o ceată de oșteni călări. El prinde pe Sava și pe preot, îi urcă într-un car și-i duce în alt sat, unde se află tabăra nobililor goți. Acolo, într-o casă, cei doi prinși sînt legați de o grindă de lemn, de tavan. Însă o femeie localnică se sculase

¹³ *Corpus iuris romani anteiustiniani*, I. Bonn, 1842.

¹⁴ Paulus Orosius, ed. Teubner, Leipzig, 189, p. 296.

¹⁵ Salvian, extrase în J. Bühler, *Die Germanen in der Völkerwanderung*, Leipzig, 1925, p. 377—378.

¹⁶ Priscus, *Ambasadele*, ed. G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei romînilor*, VIII, București, 1936, p. 96.

de cu noapte ca să pregătească bucate pentru ai casei, pe semne pentru cei ce se duceau la munca câmpului și îi dezleagă pe prinși. Sava, ca mulțumire, o ajută la bucătărie, dar refuză să fugă, așa cum îl îndemnase ea. În cele din urmă el este înecat de soldații goți în riul Buzău (*Museos*)¹⁷.

Toate amănuntele acestei povestiri privesc sate de țărani liberi, agricultori, solidari între dînșii, avînd case temeinice și alcătuiind comunități, care nu pot fi altceva decît obști țărănești teritoriale.

Rezultatele săpăturilor arheologice întreprinse mai ales în ultima vreme în așezările prefeudale din țara noastră duc la aceeași concluzie. În toate regiunile țării se aflau sate cu așezări stabile, în general deosebite de așezările popoarelor germanice și turanice din Dacia. În aceste sate de agricultori și crescători de vite se aflau unelte casnice și agricole ale băștinașilor, se aflau și vase de lut lucrate de dînșii, cu forme și ornamente care continuă stilul ceramicii populare din Dacia liberă și din cea romană. Cele mai multe dintre aceste așezări sînt aproape cu totul lipsite de arme de metal, spre deosebire de mormintele de cavaleri în zale și cu sulițe ale stăpînitorilor veniți din afară. Este clar că satele nearmate, dar organizate pentru viața așezată a agricultorilor și crescătorilor de vite, reprezintă continuarea satelor autohtone daco-romane, sub forma organizațiilor de obști libere. În situația actuală a cunoștințelor nu putem încă trage toate concluziile privitoare la stadiul și la particularitățile acestor obști, o asemenea interpretare a datelor furnizate de descoperirile arheologice nu s-a făcut încă¹⁸.

Deși datele pe care le posedăm sînt încă insuficiente pentru a putea determina forma și stadiul de dezvoltare a obștilor de pe teritoriul țării noastre în vremea primelor migrațiuni ale popoarelor (secolele al III-lea — al VI-lea), putem afirma totuși existența lor, pe baza știrilor istorice pe care le avem pînă acum.

Între popoarele migratoare din Dacia, slavii sînt cei mai importanți, pentru că venirea lor a însemnat o așezare (o teritorializare) a obștilor gentilice slave și, în același timp formarea unor asociații de obști cu conducere militară comună¹⁹.

Așezarea slavilor în nordul Peninsulei Balcanice, în secolele al VI-lea — al VIII-lea, în forme mult mai masive decît în Dacia (de vreme ce au format acolo popoare și state slave care există și azi), a însemnat o întărire a organizării satelor sub forma obștilor teritoriale. Au existat și în Imperiul bizantin obști sătești anterioare așezării slavilor, dar venirea acestora a avut ca rezultat o transformare rapidă a obștilor gentilice ale noilor veniți în obști teritoriale, o răspîndire de mari proporții și o întărire organică a sistemului de obști în imperiu, adică formarea și dezvoltarea unei țărănimii libere, organizată în comunități de stăpînire devălmașă a

¹⁷ H. Delehay, *Saints de Thrace et de Mésie*, în *Annalecta Bollandiana*, XXXI, 1912: pentru interpretarea vieții lui Sava, în special, Ludwig Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme, Die Ost germanen*, ed. a 2-a, München, 1934.

¹⁸ Vezi în general *Istoria Romîniei*, vol. I, p. 615—721.

¹⁹ E. E. Lipșiț, *Византийское крестьянство и славянская колонизация*, în *Византийский сборник*, Moscova-Leningrad, 1945, p. 96—143 (vezi în special, p. 141).

pământului. Legea agrară bizantină, care datează din secolul al VII-lea, reprezintă o încercare a cîrmuirii imperiului de a se adapta la noile împrejurări economice și sociale create prin colonizarea slavilor în peninsulă, formarea obștilor de crescători de vite cu o agricultură încă rudimentară. Legea agrară, după cum arată E. E. Lipsiț, „reglementează viața așezărilor sătești, care au trăsăturile vădite ale obștii-mărci teritoriale”²⁰.

Socotim că, și în nordul Dunării, aceiași slavi au trecut curînd la așezări sub aceeași formă de obști teritoriale, întărind vechile obști daco-romane libere de pe acel teritoriu.

Despre așezarea și istoria slavilor în Dacia izvoarele literare sînt destul de numeroase; ceea ce ne interesează este afirmarea și descrierea organizației lor tribale și a ginților componente ale triburilor. În această privință, mărturiile contemporane cu epoca așezării lor sînt concludente.

Iordanes, în *Getica* (prima jumătate a secolului al VI-lea) descrie așezările slavilor în Dacia carpatică: „Acolo — spune el — s-au așezat venezii (numele antic al slavilor — *n.n.*), neam numeros, ale căror numiri variază după familii (ginți) și după locuri”²¹.

De asemenea, Procopius din Cesareea, istoricul împăratului Justinian, într-o pagină celebră, prezintă pe slavi ca „popoare” care-și duc viața sub forma democrației, obișnuind să țină cîștigul și paguba împreună”²². „Democrația” înseamnă aici libertatea diferitelor unități sociale, precum și lipsa unor pătri exploatare.

Interesanta povestire a lui Menander Protector despre războiul avărilor împotriva slavilor în regiunile Munteniei de mai tîrziu, în a doua jumătate a secolului al VI-lea, amintește pe un șef de trib slav din aceste părți, pe care îl numește Dauretius, cu fruntașii lui militari și *ighemontii* (nobilii) lui, ceea ce indică o aristocrație tribală. După același autor, slavii trăiesc în sate (*κόμης*) și au ogoare cultivate, pe care le pustiesc avarii²³.

Cel mai interesant și amănunțit text privitor la viața sătească a slavilor în regiunea munteană în ultimele două decenii ale secolului al VI-lea este *Strategiconul*, atribuit împăratului bizantin Maurikios²⁴. Pasajul privitor la slavi și la conviețuirea lor cu populația romanică, de o importanță capitală, nu este pînă acum cunoscut și folosit în întregime în istoriografia noastră²⁵:

„Neamurile slavilor și anților duc un trai asemănător, au aceleași obiceiuri și sînt libere. Nu se înduplecă în nici un fel să fie supuse sau conduse, mai ales în propria lor țară. Sînt oameni numeroși și îndură multe, suportînd ușor și căldura, și frigul, și ploaia, și golițiunea trupului, și sără-

²⁰ E. E. Lipsiț, *art. cit.*

²¹ Iordanes, *Getica*, în *Monumenta Germaniae Historica* (ed. Mommsen), vol. V, p. 62.

²² Procopius, din Caesarea, *Războiul cu goșii*, București, Edit. Academiei R.P.R., 1963, III, 14.

²³ *Historici graeci minores*, ed. Dindorf II, Leipzig, 1871, p. 578.

²⁴ Pentru datarea *Strategiconului* lui Pseudo Maurikios, cf. L. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, vol. I, Budapesta, 1942, p. 250—253.

²⁵ Textul grecesc în anexa scrierii lui P. J. Schafarik, *Slavische Altertümer*, vol. II, Leipzig, 1844, p. 662—664. Traducerea textului a fost revăzută de Nestor Camariano.

cia. Se poartă blînd cu oaspeții lor și, fiind binevoitori cu dînșii, îi călăuzesc din loc în loc dacă e nevoie. Iar dacă se întîmplă ca oaspetele să sufere ceva din vina celui găzduiește, ei pornesc război împotriva aceluia căruia i-au încredințat pe oaspete, răzbunîndu-l. Iar pe cei care cad prizonieri nu-i țin, ca alte neamuri, în robie, ci le fixează un termen, după împlinirea căruia pot face cum vor și sau pleacă acasă cu o răsplată oarecare, sau rămîn la ei, liberi și prieteni. Au o mulțime de vite de tot felul și grîne, pe care le strîng în clăi, mai ales mei și elimos (tot o specie de mei — *n.n.*). Femeile lor sînt foarte caste, cele mai multe își pun capăt zilelor la încetarea vieții bărbaților lor, nevoind să continue viața în văduvie. Locuiesc în păduri, la rîuri și în bălți, în locuri greu de străbătut. Ieșirile locuințelor le fac în diferite direcții, pentru orice împrejurări. Lucrurile trebuincioase le îngroapă în ascunzișuri, neavînd nici un lucru de prisos în văzul tuturor. Se ocupă cu prada; le place să pornească în incursiuni împotriva dușmanilor, în locuri păduroase, strîmte și prăpăstioase. Sînt pricepuți în întinderea curselor, în atacuri neașteptate, prădăciuni de noapte și de zi, folosind multe viclesuguri. Sînt îndemînatici mai mult ca oricine la trecerea rîurilor...²⁶ Întrebuințează arcuri de lemn și săgeți unse cu otravă, foarte primejdioase, dacă rănitul nu ia teriac sau alte leacuri cunoscute de medici sau dacă nu se taie împrejur rana, pînă nu pătrunde otrava în corp. Sînt oameni nedisciplinați și se urăsc unii pe alții, nu cunosc nici o ordine, nu se pricep la lupte cu linii regulate și nici nu se arată la locuri deschise și netede. Iar de se va întîmpla să fie nesocotiți în timpul încăierării, pornesc înainte strigînd și de vor ceda dușmanii la strigătul lor năvălesc cu înverșunare, iar de nu, se întorc și nu se grăbesc să se măsoare cu puterea vrăjmașilor. Aleargă la păduri, aflînd mult sprijin acolo, ca unii ce se pricep să lupte în locuri strîmte. Adeseori, ducînd prada cu ei, o părăsesc din cauza unei panici și fug în păduri. Pe cînd urmăritorii se învîrtesc în jurul prăzii, ei îi atacă cu ușurință și le pricinuiesc pagube. Adesea fac așa de bună voie, pregătind momeala dușmanilor: Sînt necredincioși la învoiele, supunîndu-se mai mult de frică decît atrași de daruri. Cînd se ivesc la ei deosebiri de păreri, iar cele hotărîte să fie apoi călcate de către unii dintr-înșii, toți încep să se ucidă între ei și nici unul nu vrea să cedeze celuilalt... Expedițiile noastre împotriva lor ar trebui să fie făcute mai mult iarna, fiind copacii goi și ei nu se pot ascunde și apoi fiindcă se pot căuta urmele fugarilor pe zăpadă și dacă sînt picioare goale înseamnă că e vorba de o familie săracă. De asemenea, iarna rîurile pot fi trecute ușor pe ghiață... [Ai noștri] trebuie să se păzească, pe cît e cu putință, să treacă vara prin locuri grele, prin păduri, fără cercetare, înainte de a goni pe dușmani cu pedestrași sau călăreți... Fiindcă au mulți regi și aceștia nu se înțeleg între ei, e bine să-i ai pe unii dintr-înșii la mînă, cu făgăduieli sau daruri, mai ales pe cei apropiați de hotare, și să-i pornești împotriva celorlalți, pentru ca nu cumva, arătîndu-ne dușmănie față de toți, ei să se unească, formînd o monarhie. Iar cei care se numesc refugiați sau fugari, se îndeletnicesc cu arătarea drumurilor și dau de veste celor

²⁶ Urmează un pasaj despre slavii care se ascund în ape, cu o trestie prin care respiră.

primejduiți de ce trebuie să se ferească. Ei sînt *romani* și cu timpul s-au refugiat, uitînd pe ai lor, favorizează de preferință pe dușmani. Aceștia, dacă sînt bine intenționați [față de noi] se cuvine să fie răsplătiți, iar dacă se poartă rău să fie pedepsiți. Proviantul adus din țară să nu fie adunat fără socoteală, ci, chibzuind, să fie adus de acasă cu animale și vase plutitoare, căci rîurile lor fiind afluenți ai Dunării transportul se face ușor cu vase plutitoare... Căci satele slavilor și ale anților *se află de-a lungul rîurilor* (subl. ns. — P.P.P.) și sînt legate între ele, așa că nu e nici un spațiu liber mai însemnat între ele, cu pădure sau trestie, încît cînd se apropie dușmanii, cum se întîmplă mai totdeauna în expedițiile ce se fac împotriva lor, îndată ce [ai noștri] ajung la primul sat, și este adunată acolo oastea lor toată. Celelalte sate fiind vecine și lîngă pădure, simțind mișcarea dușmanilor, pot pune ușor la adăpost lucrurile lor. Cei mai tineri dintre ei stau de veghe, așteptînd un prilej să se arunce asupra soldaților noștri, fiindcă din sat aceștia nu pot face mare lucru împotriva dușmanilor care dau atacul“.

În acest text, cel mai important privitor la slavii dacici, ei sînt arătați la sfîrșitul secolului al VI-lea, ca *trîind o viață stabilă în sate de crescători de vite și de cultivatori de mei*. Orînduirea lor era o democrație militară, cu „mulți regi“, care sînt, firește, șefii militari (*basileii*) aleși ai asociațiilor de obști. Existența acestor asociații este dovedită prin solidaritatea satelor așezate unul lîngă altul de-a lungul rîurilor, afluenți ai Dunării în cîmpia munteană, sate care duc războiul împreună. Firește că autorii bizantini ai acestui manual de sfaturi militare văd în organizația lor de sate libere o dovadă de neorînduială și de anarhie. Gîntile slavilor de la nord de Dunăre erau de pe atunci teritorializate și se constată chiar o diferențiere după avere în sînul lor, căci *Strategiconul* vorbește de „familii sărace“, cu oameni care umblă desculți.

Pasajul despre „romanii“ de la nord de Dunăre ²⁷ este extrem de interesant, *unicul text istoric din veacurile al VI-lea — al X-lea care vorbește despre populația romanică din vechea Dacie a lui Traian*, pasaj care pînă acum n-a fost observat de nimeni. Autorul *Strategiconului* afirma existența, alături și împreună cu obștile slave, a unor romani, pe care-i socotesc fugari sau refugiați din Imperiul de răsărit, trîind în Muntenia de azi între slavi, „uitînd de ai lor și favorizînd pe dușmani“. Vorbînd latinește, ei ar putea fi folosiți de oștile imperiale în timpul expedițiilor în țara slavilor, în calitate de călăuze și de iscoade, dar autorul se îndoiește de sinceritatea lor. Bizantinii știau deci bine că printre slavii din Dacia locuia o populație romană, colaborînd cu cei dinții; ei o socoteau provenită din refugiați din imperiu. De observat însă că e vorba de oameni care trăiau de mult, poate de generații, între barbari, care „cu timpul“ au uitat de ai lor (din impe-

²⁷ În textul grecesc al *Strategicon*-ului ei sînt numiți *romei*, termen care în veacul al VI-lea însemna numai *romani* (de-abia mai tîrziu, peste cîteva veacuri, scriitorii bizantini au denumit pe greci: *romei*). De altfel, scriitorul crede că ei erau refugiați din imperiu în Dacia și în secolul al VI-lea, provinciile vecine cu Dunărea ale Imperiului erau locuite exclusiv de o populație de limbă romanică (cum dovedesc, între altele, toponimia păstrată în cartea despre „edificii“ a lui Procopius, precum și actele bisericii acelor provincii).

riu). Cum putea distinge scriitorul pe țărani refugiați din sud, ca să scape de fiscalitatea imperială, de băștinașii de aceeași limbă? Socotim ca probabilă înglobarea, în acest text, sub numele de „romani” a băștinașilor trăitori în Dacia pomeniți în aceste sfaturi militare. În orice caz, avem o dovadă documentară că de atunci trăia alături de slavii din nordul Dunării și o populație romanică într-o colaborare de democrație militară, bazată pe obști agricole. Pătrunderea obștilor gentilice slave cu conducere militară în teritoriul locuit de o populație de limbă romanică la Dunărea de jos și rapidă lor transformare în obști teritoriale a avut ca rezultat o dezvoltare a obștilor daco-romane și formarea asociațiilor de obști în perioada care precedă orînduirea feudală. De atunci s-a început în Dacia treptata asimilare a noilor veniți de către băștinașii romanici.

NUMELE OBȘTILOR. Vechimea obștilor teritoriale este atestată de numirile de sate, mai bine-zis de sistemul toponimic al satelor românești de pe tot teritoriul țării noastre. O cercetare a originilor obștii pe baza numelor de sate este încă prematură în situația de astăzi a cercetărilor. Ar trebui să pornim de la toponimia istorică, de la denumirile de sate din documente, nu de la toponimia actuală. O asemenea cercetare nu s-a făcut încă și rezultatele ei, cu statistica felurilor de denumiri, pe regiuni, încă nu ne poate duce decît la concluzii foarte generale, deoarece numele satelor nu se nasc pe baza unui sistem unic, nici măcar pentru aceeași provincie și aceeași epocă.

Cele mai multe sate românești poartă nume la plural, nume care deci nu indică nici locul, nici stăpînirea, ci comunitatea de locuitori. Un sat care se numește Călinești, București, Văleni etc. înseamnă nu o proprietate, ci o asociație umană. Este evident că asemenea denumiri indică obștea în dezvoltarea ei istorică. Faptul că majoritatea satelor românești poartă nume plurale, deci nume de obști, formă toponimică necunoscută în restul continentului (în afară de popoarele slave)²⁸ arată vechimea și greutatea specifică a sistemului de obști în dezvoltarea societății românești.

În al doilea rînd, se poate face constatarea că sistemul de denumire a satelor românești, în forma sa cea mai răspîdită, adică pluralul unui onomastic devenit toponimic, cuprinde o arie foarte întinsă, egală cu tot teritoriul țării noastre. Formarea statelor feudale deosebite, care au împărțit teritoriul locuit de romîni nu numai prin granițe politice, ci și prin sisteme de proprietate a pămîntului care se deosebesc între ele, arată că acest fel de denumire a satelor este în orice caz anterior așezării feudaților din regatul medieval și catolic al Ungariei în Transilvania.

Problema cea mai grea în legătură cu seria de sate românești care se prezintă sub aspectul pluralelor unor nume proprii de oameni este originea, rostul istoric al acestui nume. Pentru N. Iorga era evident că acest nume reprezenta „moșul” strămoșul obștii, șeful ei inițial²⁹. Numai că

²⁸ Pentru numirile de sate la romîni, cf. în special I. Iordan, *Nume de locuri românești în R.P.R.*, București, 1952; idem, *Toponimia romînească*, București, Edit. Academiei R.P.R., 1963.

²⁹ N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a romînilor*, București, 1908, p. 6.

astăzi știm destul de bine că nu a existat întotdeauna un moș, adică un șef al comunității țărănești libere, nici un strămoș genealogic al obștii țărănești. Istoricii care s-au ocupat de istoria obștii la slavi, în legătură cu numele de sate, au arătat că la aceste popoare numele plurale de sate terminate în *-wci, iti*, reprezintă într-adevăr, nu un strămoș genealogic, ci un șef de roire, un conducător ales. În schimb, numele de sate plurale, terminate la slavi în *-ow, ova*, reprezintă numele unui stăpîn feudal sau prefeudal. Cu alte cuvinte, oamenii lui Boris, oamenii lui Kalin, stăpînii lor, formează satele numite Borisov, Kalinov etc.³⁰. Numinile de sate românești la plural (pluralul unui nume propriu) se referă atât la numele stăpînului feudal, cât și la acela adoptat de comunitatea țărănească liberă după un conducător, probabil ales pentru roire și colonizare. În orice caz, nu poate fi vorba de începătorul genealogic al unui neam, deoarece obștea gentilică nu se mai menține în istoria noastră din prefeudală și era în stare de destrămare chiar în epoca antică³¹.

Nume ca Petresti, București, Berivoiești înseamnă oamenii lui Petre, ai lui Bucur, ai lui Berivoe, ceea ce poate avea și sensul unei stăpîniri, al unei conduceri și al unei vechi familii în jurul căreia s-au strîns coloniștii.

În documentele moldovenești din veacul al XV-lea putem urmări încă procesul de denumire, de stabilire a unui nume pentru sate, dar rezultatele unei asemenea cercetări nu sînt unitare: un sat poate fi denumit după numele stăpînului feudal, după cneji care l-au stăpînit fără privilegiu, ca și după vreun șef vremelnic, militar. Asupra interpretării istorice a numelor satelor constituite în obști la romîni, poarta cercetărilor rămîne deschisă. Nu putem afirma încă în chip categoric³² inexistența sefilor de obști, măcar și sub aspectul unor conducători de roire sau, cum am spus, de conducători de cete înarmate aleși de adunarea obștii. Altfel e greu să explicăm de ce o serie de sate libere constituite în obști poartă un nume individual, reprezentînd o persoană ieșită din rîndurile comunității. Acest personaj, în numele plural al obștii, nu poate fi o figură fictivă. El a existat fie ca șef ales, fie ca un fruntaș care se impune cu rosturi pe care, în situația actuală a cercetărilor, nu le putem preciza.

Deocamdată, în legătură cu numele de obști la romîni a celor cu un onomastic la plural, putem cel mult afirma că ele reprezintă o dovadă și o urmă (ca sistem toponimic) ale vechimii și generalizării geografice a obștii țărănești la romîni.

ASOCIAȚIILE MILITARE DE OBȘTI. Descrierea organizației sociale și militare a slavilor care în veacul al VI-lea trăiau împreună cu romanii în Dacia, așa cum este oglindită în *Strategiconul* lui Pseudo-Mauricius, arată existența asociațiilor militare de obști. F. Engels spune: „Densi-

³⁰ Cf. volumul colectiv publicat de Academia Polonă: *Poczatki kultury slowianskiej*, Cracovia, 1920, p. 95 și 179—180.

³¹ Cf. mai sus, p. 17 și urm.

³² H. H. Stahl, *op. cit.*, vol. I, p. 55—71, respinge cu argumente serioase teoria „eroului eponim” al obștilor, dar este prea categoric în negarea sensului istoric al numelui „omenesc” al comunității.

tatea crescîndă a populației impune o unitate mai strînsă atît în interior, cît și în relațiile cu lumea din afară. Uniunea triburilor înrudite devine pretutindeni o necesitate; cîrînd devine necesară și contopirea lor și o dată cu aceasta, contopirea teritoriilor separate ale diferitelor triburi într-un teritoriu comun al întregului popor. Șeful militar al poporului — rex, basileus, thiudans — devine un funcționar indispensabil și permanent. Apare adunarea poporului acolo unde nu exista încă. Șeful armatei, sfatul, adunarea poporului alcătuiesc organele democrației militare, dezvoltate din orînduirea gentilică³³.

Tipul slav (denumit de obicei *ополѣ*) al uniunilor de obști se caracterizează prin așezarea pe văi; satele de pe vale alcătuiesc o unitate economică și militară. Aceste uniuni de obști formînd organizații prestatale se pot deosebi și pe teritoriul țării noastre înainte de formarea statelor feudale.

Toți istoricii noștri mai vechi au afirmat că înainte de întemeierea statelor Țara Romînească și Moldova, precum și înaintea înglobării Transilvaniei în statele regatului Ungariei, au fost pe aceste teritorii mici „stătuțele” numite *cnezate* și *voievodate*. În realitate, cnezatele nu reprezintă aceeași orînduire ca aceea pe baza căreia s-au dezvoltat voievodatele. Cneji, la toți românii, aveau o proprietate feudală (cu drept de a o înstrăina prin donație, schimb sau vînzare, cu dijme și munci ce li se datoresc de către țărani, cu drept de judecată domonială, cu stăpînire ereditară a întregii lor familii)³⁴. În schimb, voievozii apar ca o instituție a democrației militare, ei sînt întotdeauna *aleși*. În Maramureș, provincie izolată de drumurile comerțului și ale înaintării cotropirii marii nobilimi, s-a păstrat pînă în veacul al XV-lea instituția voievodatului. Voievodul romînilor din Maramureș se bucura de privilegii regale, care reprezentau recunoașterea unor situații locale străvechi. Privilegiile regale de la sfîrșitul veacului al XIV-lea erau date „tuturor acestor valahi ai noștri, ca să aibă dreptul să aleagă și să numească ca voievod al lor pe cel pe care îl va voi *comunitatea valahilor*”³⁵. Voievodul era un dregător militar al unei asociații de obști, fără drept ereditar și a cărui putere era mărginită înainte de întemeierea statului feudal la o regiune închisă, o vale, o „țară”, cum se numește în popor. *Voievod* însemna în slavonește: comandant de oaste (*ВОИ* — oaste, *ВОДНТИ* — a conduce)³⁶. Înțelesul acestui cuvînt în Moldova secolului al XV-lea nu dispăruse încă, de vreme ce cronicarul lui Ștefan cel Mare numește *voievod* pe vornicul Boldur, atunci cînd domnul Moldovei îi încredințează conducerea unei oștiri separate de cea domnească³⁷.

Este foarte probabil că *ducatele* romîno-slave pe care le-au găsit ungurii la pătrunderea lor în Transilvania, despre care pomenește No-

³³ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, p. 165.

³⁴ Vezi mai jos, despre cneji, în paragraful privitor la nomenclatură (cap. II) și în cel închinat începuturilor feudalismului (în cap. III).

³⁵ I. Mihaly, *Documente maramureșene*, vol. I, p. 253 (subl. n.s.).

³⁶ F. Miklosich, *Lexicon*, s.v., dă traducerea *bellidux*.

³⁷ *Cronicile slavo-romîne, publicate de I. Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, p. 12.

tarul anonim al regelui Béla³⁸, erau voievoodate prestatale. Locuitorii erau cu toții foarte săraci, oastea ducelui-voievod nu era „o armată bună“, căci nu avea alte arme decât arcuri și săgeți (era deci o oaste de țărani, fără călăreți și fără lăncieri).

Instituția voievozilor continuă să funcționeze în toată Transilvania, subordonată regatului. Titlul de voievod purtat de domnii romîni, ca și de guvernatorul regal al Transilvaniei arată că voievozii locali au existat pe tot teritoriul țării noastre și că numele lor, calitatea lor de comandanți de oști, s-a extins o dată cu formarea statelor feudale, a devenit un titlu al monarhului, moștenit de la orînduirea anterioară monarhiei feudale.

De altfel, se știe că voievozi anteriori formării statelor feudale se întîlneau și în Oltenia și în Muntenia, în binecunoscuta diplomă dată în 1247 cavalerilor ioaniți de către regele Ungariei Béla al IV-lea³⁹.

Voievozii și voievoodatele nu sînt unica denumire a asociațiilor prestatale de obști din țările romîne. Este probabil că și „județele“ din Țara Romînească reprezintă uniuni de obști înglobate mai tîrziu în statul feudal. Argumentele în acest sens sînt următoarele: județele din Țara Romînească poartă nume de riuri, măcar cele mai multe dintre ele, ceea ce corespunde cu vechea organizație pe văi a *opolelor* slave, corespund de altfel unei forme străvechi a uniunilor militare sătești, așa cum le-am întîlnit în *Strategiconul* lui Pseudo-Mauricius. Numele *județ* înseamnă judicatură, locurile pe care se exercită un drept unic și separat de judecată (în actele slavone interne, județele din Țara Romînească sînt numite *судство*, tot cu sensul unui teritoriu peste care se exercită un drept comun de judecată). Dar după întemeierea statului, această unitate judiciară apare ca sfărîmată, de vreme ce domeniile boierești și mănăstirești se bucură de imunitate judiciară, iar dreptul de judecată domnească, măcar în secolele al XIV-lea și al XV-lea, nu este împărțit în centre, sedii așezate pe județe. Așadar, județele nu pot fi socotite decât anterioare domniei, și nu o creație a acesteia.

Județele Țării Romînești nu sînt pomenite în actele domnilor munteni din secolele al XIV-lea și al XV-lea decât foarte rar; județele Jaleșului (1385), Vilcea (1407), județul de Baltă (1428), Mehedinți (1483), Brăila (1487), Gorj (1497)⁴⁰ sînt pomenite în actele interne domnești în legătură cu anumite dări în natură datorate domniei de către locuitori, nu pentru fixarea în scris a situației geografice și a dependenței militare și administrative a satelor care fac obiectul privilegiilor domnului. De aici rezultă că împărțirea țării în județe nu era pe atunci o formă a structurii statului feudal domnesc, ci era independentă sau, mai bine-zis, *neluată încă în folosință de autoritatea domnească, deci anterioară ei*.

În schimb, ținuturile Moldovei, care se dezvoltă treptat după întemeierea statului, sînt, întocmai ca și comitatele din Ungaria și din Transilvania, unități militare domnești crescute în jurul unei curți sau cetăți

³⁸ G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei romînilor*, vol. I, p. 44—45.

³⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 1—5.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 32, 40, 545, 89, 114 și 248.

a domnului, unde se află reședința unui reprezentant militar (vornic, pîrcălab) al șefului statului feudal, locul unde este *steagul* de adunare a oastei⁴¹.

Totuși, și în Moldova se găsesc, după formarea statului resturi ale vechilor *opole* asociații de obști libere. Este cunoscută descrierea pe care o face Dimitrie Cantemir celor trei „republici” aflătoare pe pămîntul Moldovei: Vrancea, Cîmpulung și Codrul Chigheciului, despre care spune că „locuitorii lor nu sînt nobili, dar nu sînt supuși nici unui boier, ci sînt organizați ca un fel de republică”. Cîmpulungul are 15 sate într-un ocol, Vrancea 12, despre Chigheci nu precizează numărul satelor. Dimitrie Cantemir subliniază faptul că aceste sate sînt pur păstorești, se ocupă exclusiv cu creșterea vitelor, nu cunosc agricultura (cea ce înseamnă că nu au ogoare separate pentru folosința fiecărei familii, iar pămîntul este întrebuintat pentru pășunat, deci în stăpînire și folosință comună). Cîmpulungul, adaugă autorul Descrierii Moldovei, „are legile și judecătorii săi proprii”⁴². Obștea acestor ținuturi, care numără 12—15 sate, era evident o rămășiță a vechilor *opole*, formațiuni prestatale. Păstrarea lor cu caracteristicile specifice acestor organizații: stăpînirea pămîntului în devălmășie, conducere unică (vornicul domnesc înlocuia pe vechiul conducător militar), legi, adică obiceiuri juridice proprii; judecători aleși de obște, se explică prin rămînerea satelor într-un stadiu de economie mai puțin avansat. Economia puțin dezvoltată a acestor așezări le-a ferit de cotropirea feudală, care însemna în primul rînd acapararea de brațe de muncă pentru agricultură⁴³.

Sînt în Moldova și alte resturi de *opole*, asociații libere de sate, care păstrează și sub cîrmuirea statului feudal rămășițe din vechea lor autonomie. În valea Putnei, cu ocazia unor procese privitoare la așezarea morilor în veacul al XVII-lea, se face apel la vechiul obicei, „cumu-legia gîrlei”⁴⁴, deci o lege proprie valabilă numai pe teritoriu restrîns și anume pe valea unui rîu. Într-un alt act din aceeași epocă, formula sună astfel: „cumu-i obiceiul Putnei”⁴⁵.

Regiunea numită în actele moldovenești *Cîmpul lui Dragoș* (prima mențiune în 1419) cuprindea un mare număr de sate, în parte luate în stăpînire de boieri⁴⁶. Cîmpul lui Dragoș încalcă peste hotarele ținuturilor domnești Bacău și Neamț, formînd o unitate bazată numai pe tradiție, de vreme ce stăpînirile satelor erau acum diferite, iar organizația militară și administrativă nu mai corespundea cu vechile hotare ale Cîmpului. Aceasta indică existența înainte de secolul al XV-lea a unei *opole* în aceste părți.

⁴¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, p. 96 (1432): (satul lui Dragoș Urlat) „să ție de steagul de la Tutova, cine îl va ține și alt sudeț să nu aibă”.

⁴² D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 1872, p. 123—124.

⁴³ Pentru organizarea obștii Vrancei vezi H. H. Stahl, *op. cit.*, vol. I, p. 143—177. pentru Cîmpulung, *ibidem*, p. 178—188.

⁴⁴ Arh. St. Buc., *m-rea Neamț*, LXIX/18, 1634 mai 15.

⁴⁵ Loc. cit., LXIX/22, 1640 iunie 6.

⁴⁶ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 131—134 cu comentariul geografic; cf. și *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 40.

Pe valea Moldovei exista tot în veacul al XV-lea și un alt „cîmp“, denumit *Cîmpul Perilor*, care, la fel, cuprindea mai multe sate sub stăpînire diferită (de pildă, satul Ciorsăceștii și satul „unde a fost Botăș“) ⁴⁷, iarăși o urmă de asociație de obști.

Rămășițele organizației prefeudale ale asociațiilor de sate libere se regăsesc și în Transilvania, sub denumirea de *țări* (țara Oltului, a Maramureșului), regiuni care nu fuseseră cu totul cotochite de feudali ⁴⁸. Cea mai caracteristică, din punct de vedere al păstrării vechilor obiceiuri este Țara Oașului. Este vorba de o regiune închisă între munții Apuseni și Dealul Moșteni, care o desparte de „cîmpia“ Transilvaniei. Cuprinde douăzeci de sate, cu un dialect specific și cu un port deosebit de al vecinilor.

Stăpînirea de odinioară în comun a oilor a transmis în zilele noastre o rămășiță folclorică, așa-numita „sîmbră a oilor“. Oile se aduc pe un loc numit *obcină* și se mulg în comun, fiecare stăpîn de oi mulge oile, nu pe ale sale, ci pe ale altui stăpîn, se reunește laptele și se face apoi socoteala pe răboj a cantității de lapte ce se cuvine fiecăruia ⁴⁹.

Socotim toate aceste urme, care se găsesc în toate țările romîne, ca dovadă a existenței, înainte de formarea statelor, înainte de formarea orînduirii feudale, a unei organizații prestatale pe rîuri sau pe „țări“ (regiuni în genere închise între munți), organizare în curs de destrămare în preajma apariției statului feudal ⁵⁰. Desigur că și roirea satelor, fenomen care are la bază condiții demografice și economice (căutarea de noi pămînturi, cînd populația unui sat se îndesește), a contribuit la formarea unor asociații de obști sătești pe același pămînt, dar în special organizația comunitară care, cu prilejul teritorializării pe o regiune mai întinsă, prin legăturile de sînge care nu au fost încă dizolvate, stă la baza acestor formațiuni prestatale (voievodate, județe, țări). Satele libere moșnești și răzeșești derivă din destrămarea unităților tribale teritorializate.

⁴⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. II, p. 100.

⁴⁸ Cf. pentru Țara Oltului, H. H. Stahl, *op. cit.*, vol. I, p. 189—195.

⁴⁹ Constatări adunate într-o călătorie în Țara Oașului.

⁵⁰ Cf. H. H. Stahl, *op. cit.*, vol. I, p. 164—169, cu respingerea ipotezelor lui A. Sava.

OBȘTEA ȚĂRĂNEASCĂ IN CADRUL EUROPEI CENTRALE ȘI RĂSĂRITENE. PROBLEMA NOMENCLATURII

TERMINOLOGIA OBȘTII ȚĂRĂNEȘTI LA ROMÎNI. Problemele legate de obștea țărănească la romîni privesc în primul rînd terminologia folosită în această privință. Nomenclatura în studiul instituțiilor trebuie însă cercetată întotdeauna cu prudență, pentru a nu duce la concluzii greșite. Într-adevăr, în special în orînduirea feudală cînd lipsea precizia dreptului roman, se întîmplă adesea ca aceleași numiri să însemne forme diferite ale unei instituții și chiar să capete înțelesuri diametral opuse în decursul timpului. În schimb, aceeași formă instituțională are mai multe denumiri, care acoperă aceeași realitate. Totuși, cercetarea nomenclaturii este de mare importanță pentru studiul originilor, precum și pentru istoria comparativă a instituțiilor.

Instituția obștii la romîni din Țara Romînească și Moldova nu are o denumire generală, ca la vechii germani (*Mark*) sau la ruși (вервь) deoarece e vorba de o obște sătească și atunci cuvîntul *sat* (în actele slave село) se identifică cu obștea. Cu alte cuvinte, în limba veche romînească *sat* însemna nu noțiunea geografică, toponimică, ci cea demografică, totalitatea locuitorilor. Numeroase sînt actele date de săteni în care ei se exprimă: „Noi, tot satul cutare“. Termenul *obște* este mai rar folosit în acte, totuși el există și se întrebuițează atunci cînd începe dez-agregarea obștii, spre a arăta deosebirea între stăpînirea în comun și cea individuală (într-un act moldovenesc din 15 mai 1622 întîlnim: „zicînd Tiron că nu este satul și locul ales, ci este obște“ cuvîntul se află așa în textul slav)¹. Stăpînirea *de ocol* a doi sau mai mulți copărtași apare în textele slave din Țara Romînească și chiar *ocina de ocol*, în interiorul satului, însemnînd acea parte de ocină care este folosită în comun: într-o hotarnică din 5 august 1633 a moșiei Piscu (Romanați): „măgura de lîngă ocina de ocol“². În Moldova în secolele al XIV-lea și al XV-lea apar numeroase *ocōale* de sate, pe lîngă ocoalele orașelor, dar cu un înțeles special, teritorial mai multe sate într-un hotar comun, fie că e vorba de stăpînirea unui boier, deci de un domeniu feudal³, fie că e vorba de stăpînirea domnească a orașelor. Dar, pe de altă parte, s-au

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 5, p. 132.

² Arh. St. Buc., Secția istorică, nr. 948.

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. 1, p. 2, 1392 martie 30, ocolul de trei sate al boierului Ionaș viteazul.

păstrat în unele documente de la începutul secolului al XV-lea în Moldova sensul ocolului de obște. Astfel, într-un act de la Alexandru cel Bun pentru satul Pătrăuți se vorbește de „ocolul din sus“ al acestui sat și de „ocolul Tisăcești“, care face parte din același hotar, deci părți din domeniul boieresc (al lui Vlad Așaș), care erau ocoale ale obștilor aservite⁴. Rezultă de aici că *ocol* și *stăpînire de ocol* erau termeni folosiți pentru stăpînirea obștii satești.

Dacă terminologia pentru denumirea obștii satești este săracă în actele vechi din țara noastră, în schimb terminologia privitoare la membrii obștilor, la denumirea specială a celor ce sînt constituiți în comunitate satească este foarte bogată. Vom împărți în două serii acești termeni: cei ce indică membrii obștilor de țărani liberi și apoi cei ce indică pe membrii obștilor aservite feudalelor.

În Țara Romînească, termenul cel mai răspîdit pentru a denumi pe țărani liberi constituiți în obște, termen folosit pînă în secolul nostru, este *moșneni*. În actele de limbă romînă se ivește și termenul *moșteni*, care este o variantă a termenului *moșneni*. În actele slave, termenul echivalent este *наслѣдници* care derivă de la verbul *nesleaditi*, a moșteni. Deci *наслѣдници* sînt moștenitorii satului, cei care-l stăpînesc din moși strămoși, cu drept de moștenire. La fel și termenul romînesc *moșneni* și *moșteni* înseamnă tot moștenitori și se folosea curent cu acest șens: „Domnul nostru Iisus Hristos face *moșteni* ai împărăției sale pe cei ce au făcut faceri de bine“ (Antim Ivireanu)⁵. Aici putem face o apropiere, care la prima vedere pare surprinzătoare. În vechea obște-marcă germană, membrii comunității satești se numeau *Erben* adică moștenitori, iar în actele latine *coheredes*, care înseamnă același lucru. Deci termenul *moștean*, *moșneani* reproduce întocmai termenul occidental privitor la membrii obștilor comunității satești. Prima mențiune pe care o cunoaștem în acte a termenului moșnean datează din 10 iulie 1517, porunca lui Neagoe Basarab dată moșnenilor (*наслѣдници*) din Stănești și Drajna⁶. Apariția așa de tîrzie a termenului *moșneni* (*наслѣдници*) se explică prin aceea că abia în secolul al XVI-lea încep să se dea acte care reprezentau privilegiul și în afara proprietății boierești. Moșnenii sînt puși în acte în contrast cu cei ce nu locuiesc în sat: vînzare „cu știrea megiașilor și a moșnenilor (*наслѣдници*)⁷, aici *megieși* are sens de „oameni dîmprejur“, „din vecinătăți“, deci cu știrea celor din obște și a celor din jurul obștii. De asemenea sînt puși în contrast cu stăpînul feudal: în satele Crețești, Ghimpeni, Morteni „să ție sfînta mănăstire două părți și moșnenii o parte“⁸. Ei se deosebesc de asemenea de oamenii dependenți, căci sînt stăpîni de pămînt. Într-un act de vînzare (1628 noiembrie 30), satul Siliștioara (Romanțați), se vînd *rumîni*, ei fuseseră *moșneni ai satului*, deci stăpîni cu drept de moștenire, și se adaugă pentru precizare: „Fost-am toți me-

⁴ I. M. Costăchescu, *Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 78—79.

⁵ N. Dobrescu, *Antim Ivireanu*, București, 1915, p. 115.

⁶ Bibl. Academiei R.P.R., *Achiziții noi*, 23/949.

⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 2, p. 228, 1537 iunie 20.

⁸ Arh. St. Buc., *m-rea Cîmpulung*, XII/6, 1617 iunie 1.

giași, judeci pe ocinele noastre”⁹. Deci moșnenii sînt identici cu megieșii (în sensul de copărtași) și cu judecii (în sensul de oameni liberi). Ei stăpînesc în devălmășie (rămîne să determinăm felul acestei devălmășii în capitolele următoare). În satul Cojești (1629) „trei părți (să fie) ale călugăriței Magdalina și de moșie și de cumpărătură, iar patru părți rămîn ale megiașilor din Cojești, să fie a tuturor moștenilor din sat”¹⁰. Stăpînirea lor nu se bazează pe o cumpărătură, ci originea ei se pierde în noaptea timpurilor: „moșnenii (наслѣдники) din Șopîrliga Țiganului au dreapta lor ocină de dedină... de demult, de la întemeierea țării”¹¹. În Moldova, termenul moșneni nu se folosea decît excepțional, în părțile Putnei sub forma: moșealnici¹², dar și în Neamț (*moșealnici* și *moșeani* în 1634)¹³.

Termenul corespunzător din Moldova, termen folosit pînă în zilele noastre pentru a indica pe micii proprietari de pămînt în devălmășie, este *răzeș*. O definiție dată într-un proces din Moldova în 1819 spune foarte lămurit: „Stăpînire răzășească este aceea unde o bucată de loc încongiurată cu hotară o stăpînesc multe obrazi împreună stăpînitori cu toții, însă fără să fie partea nemărui dispărțită cu hotară...”¹⁴. Între răzeș și moșnean nu este numai deosebirea geografică, a ariei în care se folosesc termenii, ci și o nuanță de sens. Răzeș este folosit în acte de obicei numai cu sensul de răzeș *al cuiva*, deci vecin de aproape, copărtaș. „Așa au zis că Alexa stolnic nu le este lor răzeș, nici rudă”¹⁵, „Chirilă din Romînești (și alții), cu alte rude și răzeși de ai lor”¹⁶, „Lupan din Scobîțeni și cu răzeșii lui”¹⁷, ocîna care s-a „hotărnicit... dinspre alți răzeși”¹⁸, „s-a ales partea tatălui său dintre alți răzeși ai lui”¹⁹. Totuși, încă din secolul al XVII-lea avem răzeși, nu numai în raport cu cineva, ci ca o categorie socială: „Toți răzeșii din sat” (la Totoești, 1649 octombrie 31)²⁰. Într-un proces la Roșiori, Grigore și Ionișcă sînt învinuiți „că nu sînt ei răzeși pe toată acea ocină”²¹. Toți micii stăpîni de pămînt ai Vrancei, care era o stăpînire în devălmășie, erau *răzeșii Vrancei*²². Așadar, răzeșii erau cei ce stăpîneau în devălmășie ca mici proprietari sătești, deci în obște. În actele slave apare cîteodată termenul românesc *răzeș*, cea mai veche pomenire cunoscută nouă este din 1584 iunie 20, act privitor la satul Hălăseni, în care, în textul slav apare termenul *рѣзѣши*²³. După acea dată mai cunoaștem cîteva acte

⁹ Arh. St. Buc., *m-rea Dintr-un lemn*, XVI/2.

¹⁰ Bibl. Academiei R.P.R., CCCCLXXXIII/3, 1629 ianuarie 25.

¹¹ Arh. St. Buc., *Copii*, IV/107, 1614 octombrie 24.

¹² Bibl. Academiei R.P.R., CDXLV/6 (1635).

¹³ G. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. II, p. 82—83, 1634 iulie 6.

¹⁴ *Idem*, *Surete și izvoade*, vol. XI, p. 40.

¹⁵ Bibl. Academiei R.P.R., XXXVII/65, 1601 iulie 2.

¹⁶ Arh. St. Buc., *ms.* nr. 650/7.

¹⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 5, p. 384.

¹⁸ *Ibidem*, vol. 4, p. 133.

¹⁹ Bibl. Academiei R.P.R., *Foto*, II/30, 1643 martie 22.

²⁰ Muzeul „Lupta revoluționară a poporului român”, II/3, 1649 octombrie 31.

²¹ Arh. St. Buc., *episc. Huși*, XXVII/8 (1634—1653).

²² T. Codrescu, *Ur.cariul*, vol. II, p. 6 (1814).

²³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. 3, p. 258—259.

slave cuprinzînd în text termenul *răzeș*²⁴. Există însă alt termen slav care se ivește în documente mult mai devreme și care corespunde cu *răzeș*, anume *содѣш*. Într-un act de la Ștefan cel Mare din 22 februarie 1502, „două privilegii vechi pe care le-au avut sodășii lor de la bunicul nostru...”²⁵ sau într-un act din 1560 „un privilegiu ce a avut sodășul lor Vlad Semenescul...”²⁶. Este interesant că acest cuvînt, care este de origine unguească, are două înțelesuri în vechile noastre documente: acel de copârtaș, de răzeș, și cel de garant, *chezaș* pentru o datorie, care pare a fi sensul inițial. Cu acest sens apare în privilegiile de negoț date de domnia Moldovei brașovenilor (1452 și 1458)²⁷.

Socotim că apropierea între cele două înțelesuri ale cuvîntului *sodăș* se explică nu numai pentru că toți membrii unei obști erau garanți unii față de alții pentru fapte penale și ca responsabilitate fiscală, ci și pentru că garantul e de fapt *pârtaș* la datoria celui garantat.

În ce privește cuvîntul *răzeș*, care ar fi forma romînească corespunzătoare *sodășului* din documentele slave din secolul al XV-lea și al XVI-lea, etimologia sa este controversată: de la *rază*, stăpînitori pe raze de pămînt (N. Iorga)²⁸, de la turco-arabul *erzeși*, pârtaș la pămînt, *erz* pămînt (Al. Philipide)²⁹, de la polonul *rycerz*, cavaler, om care luptă călare (Gr. Nandriș)³⁰, din latinul *radius*, despărțit prin *radiolus*, răzor (G. Giuglea)³¹, din slavul *рѣса*, tăiere, deci cei ce au părți tăiate din moșie (O. Densușianu)³². Cea mai probabilă, dat fiind înțelesul cuvîntului și apropierea fonetică, este etimologia unguească din *részes* (citește *rezeș*), copârtaș, participant la ceva, deși în unguește cuvîntul nu are sensul unei categorii sociale, nici nu se referă la stăpînirea în comun a pămîntului³³.

Dacă moșneni (moșteni) și răzeși sînt cei doi termeni mai folosiți, primul în Țara Romînească, al doilea în Moldova, există un termen comun pentru ambele țări romîne, azi dispărut din limbă, pentru cei ce stăpînesc în comun pămîntul: *megieși* sau *megiași*. Termenul apare atît în documentele slave, cît și în cele romînești. El are un înțeles dublu, la prima vedere cele două înțelesuri se contrazic: *megieși* sînt atît cei din afara obștii, cei dimprejur, vecinii, cît și membrii înșiși ai obștii. Pentru sensul cel dintîi, iată cîteva dovezi: *megieșii* puși în contrast cu *moșnenii*: vînzare „cu știrea tuturor moșnenilor și a *megieșilor*”³⁴, deci a moșnenilor din sat

²⁴ Arh. St. Buc., *Achiziții noi*. CL/5 (30 mai 1621); Academia R.P.R., filiala Iași *fond Spiridonie*, XXIV, 1/3, 25 martie 1600.

²⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. I, p. 9—10.

²⁶ *Ibidem*, XVI, vol. 2, p. 137—138.

²⁷ I. I. Bogdan, *Documente moldovenesti din arhivul Brașovului*, București, 1905, p. 28; idem, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 261.

²⁸ N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, vol. I, Gotha, 1905, p. 333—334.

²⁹ Al. Philipide, *Originea rominilor*, vol. II, Iași, 1928, p. 378—379

³⁰ Gr. Nandriș, *Răzeș*, extras din „Revista filologică”, 1927.

³¹ G. Giuglea, în „Dacoromania”, I, Cluj, 1921, p. 496.

³² O. Densușianu, în „Grai și suflet”, an. IV (1930), p. 409.

³³ A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-roumaine*, vol. II, s.v. și Al. Rosetti, *Sur quelques termes du daco-romain relatifs à la propriété terrienne*, în „Bulletin linguistique”, an. IX, 1941, p. 75—78.

³⁴ Arh. St. Buc., ms. nr. 454, f. 249 v.

și a megieșilor din vecinătăți; judecată „cu 12 boieri care au fost megieși prin prejur³⁵, iar în Moldova zapis „denaintea a mulți oameni buni, megieși și răzeși“³⁶, mulți oameni buni, săteni și megieși“³⁷. Dacă în unele acte megieșii sînt altceva decît moșnenii, răzeșii sau sătenii din sat, sînt alte acte din aceeași epocă în care ei apar tocmai ca membrii obștii dintr-un sat: Preda mare ban cumpără satul Gropșani „de la megieși“³⁸. Coresi logofăt cumpără de la Corlat „și de la alți megieși, cîți au fost în funie cu ei“³⁹, la 1569 au mărturisit în fața domnului „megieșii din satul Orlea“⁴⁰. În Moldova, în secolul al XV-lea, avem numeroase cazuri de sate sau părți de sate hotărnicite cu participarea megieșilor, dar din text nu rezultă dacă acei hotărnicici erau din sat sau din vecini⁴¹. În genere, în Moldova predomină primul înțeles al cuvîntului megieș; vecin din apropiere, și nu membru al obștii. Totuși, în actul din 1819 de care am vorbit, în care se definesc răzeșii, se arată că în Moldova, spre deosebire de aceștia, se numesc *megieși*, cei ce nu stăpînesc în devălmășie, cei cu părțile alese⁴². Socotim că această afirmație se potrivește cu vremea în care a fost emis actul boierilor, începutul veacului al XIX-lea, și că în vechime, ca și în Țara Romînească, megieșii moldoveni stăpîneau și ei în obște.

Din derivatele cuvîntului megieș se vede că el însemna prin excelență pe cei ce stăpîneau în devălmășie. La 1643, Radu postelnic vinde ocină la Săruleasca lui Tudor și fratelui său: „să ție megieșeste“⁴³ deci în comun. Un sat oltean dă un zapis în comun: „noi satul megieșesc“⁴⁴. Ei se deosebesc de boieri: la 1533 se judecă o pricină de către „boieri și megieși“⁴⁵, precum și de rumîni, țărani dependenti.

Intr-o poruncă dată satului Cristinești, să păzească pe un anume Neacșu, Matei Basarab se adresează atît la *rumîni*, cît și la *megieșii* din acel sat⁴⁶. La Crătunești se jeluiesc atît megieșii, cît și rumîni satului, aceștia ai unei mănăstiri⁴⁷. Partea care nu era sub feudali dintr-un sat se numește, spre a se deosebi de partea aservită, *partea megieșească*⁴⁸.

Etimologia cuvîntului *megieș* este slavul МЕДЖАС, care înseamnă vecin, de la МЕДЖ graniță⁴⁹. Așadar, înțelesul prim pe care l-am amintit mai sus, vecin (în sensul de om cu așezare apropiată), este cel mai vechi, cel care se folosește mai ales în Moldova. Faptul însă că același cuvînt se

³⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. I, p. 105—106, 1514 decembrie 14.

³⁶ Bibl. Academiei R.P.R., CCCCXXIII/129, 1639 septembrie 6.

³⁷ Arh. St. Buc., ms. nr. 645, f. 60, 1633 iulie 8.

³⁸ Bibl. Academiei R.P.R., XLI/2, 1605 septembrie 3.

³⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 4, p. 186 (1575).

⁴⁰ *Ibidem*, vol. 3, p. 313, 1569 aprilie 12.

⁴¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 239, 258; vol. II, p. 27, 33, 100, 148, 155, 402.

⁴² G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XI, p. 40.

⁴³ Bibl. Academiei R.P.R., DLXXII/6.

⁴⁴ Arh. St. Buc., *m-rea Dintr-un lemn*, V/37, 1640 martie 20.

⁴⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 2, p. 127, 1533 februarie 12.

⁴⁶ Bibl. Academiei R.P.R., CLV/180, 1634 iulie 6.

⁴⁷ Arh. St. Buc., ms. nr. 256, f. 337, 1634 iunie 18.

⁴⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 528, 1669 iunie 30.

⁴⁹ H. Titkin, *Dicționar german-romîn, s.v.*; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II (glosar), p. 607.

folosește și pentru copărtașii din obște își are importanța lui. Ca și în marca germană, unde cei ce făceau parte din obște se numeau *confines* și *vicini*⁵⁰ dublul înțeles se explică prin aceea că stăpînirea în interiorul obștii era în vecinătăți, adică alăturată și împreună. Subliniem deocamdată identitatea de sens original între *vecin* și *megieș*, asupra căreia vom reveni mai jos, și încă o dată, ca în cazul moșnenilor, o identitate de înțeles în nomenclatură cu terminologia mărcii germane medievale.

Deși din cercetarea noastră reiese, măcar pentru Țara Romînească, identitatea între *moșnean* și *megieș*, totuși amîndoi termenii privind pe membrii obștii prezintă o deosebire de nuanță. După cum se vede din înțelesul și originea cuvîntului, *moșnean* este membrul obștei în calitate de moștenitor din vechi al pămîntului, pe cînd *megieș* este același membru al obștii în calitate de stăpînitor în comun, pe linie de vecinătate cu ceilalți membri ai obștii.

Membrul obștii nu se distingea numai prin aceea că era moștenitor al pămîntului și stăpînitor în devălmășie, dar și prin faptul că era un om liber. În această calitate și cu această nuanță el se numea *cneaz*⁵¹.

În Țara Romînească în secolele al XV-lea și al XVII-lea termenul de *cneaz* rămîne să se aplice în special membrilor obștilor libere sătești. Ei se confundă cu moșnenii : acest sat. Foleștii de Sus, „au fost *cneji*” ; „apoi toți moșnenii (nasleadnicii) satului au venit... și s-au vîndut; să fie *vecini*”⁵². De asemenea se confundă cu *megieși* : la 1600, Mihai Viteazul întărește satele lui Antonie Grama, cumpărate de la *megieși*. În întărirea dată aceleiași boier de către Radu Mihnea la 1611 pentru aceleași sate, textul privilegiului este identic, numai că în loc de cumpărate de la *megieși*, se spune că satele au fost cumpărate de la *cneji*⁵³, se vede deci că cele două numiri erau sinonime. *Cneaz* înseamnă calitatea de om liber a micilor proprietari în devălmășie. Numeroase acte arată despre unele obști sătești că au fost *cneji*, apoi au fost *rumîniți* adică aserviți⁵⁴ sau, dimpotrivă, că au fost în dependență de boieri, apoi „ei se *cnezesc*” adică se liberează⁵⁵ „și de la alți boieri s-au făcut *cneji*”⁵⁶, deci ieșind de sub boieri s-au făcut *cneji*.

Cneji în Moldova, Transilvania și Țara Romînească se trag din *nobilimea de origine gentilică*, adică stăpînii de pămînt ieșiți din ginte, din rîndurile lor se ridică după formarea statelor feudale nobilimea privilegiată, care în Țara Romînească și în Moldova se numește boierime. În Țara Romînească, spre deosebire de celelalte state romînești, după formarea deplină a clasei privilegiate boierești în secolele al XVI-lea și al XVII-lea termenul *cneji* rămîne aplicat numai sau mai ales moșnenilor, cu nuanța de oameni liberi. *Cneji* fiind stăpîni pe pămînt și numai stăpînii de pămînt fiind deplin liberi de orice dependență temporară sau permanentă, *cneaz* înseamnă

⁵⁰ E. Haberkern și F. Wallach, *Hilfswörterbuch für Historiker*, Berlin, 1935, p. 366—367.

⁵¹ Vezi mai jos, p. 66—73.

⁵² *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII—1, p. 377, 1609 aprilie 25.

⁵³ Stoica Nicolaescu, *Documente de la Mihai Viteazul*, București, 1916, p. 28.

⁵⁴ Arh. St. Buc., *episc. Buzău*, LXXXVI/11, 1633 august 13.

⁵⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 3, p. 299, 1568.

⁵⁶ *Ibidem*, XVII, vol. 1, p. 269, 1607 iunie 27.

om liber și, cu vremea, după constituirea clasei stăpînilor de moșii ca o clasă privilegiată, din secolul al XVI-lea, termenul cneaz rămîne aplicat numai oamenilor liberi fără privilegiu domnesc, neprivilegiați, adică celor din obștile satești⁵⁷.

Un termen asemănător cu cel de *cneaz* este *judec* sau *jude*. Și în Moldova vechii cneji de sate, care erau, cum am spus, stăpînii de sate dinainte de fundarea statului feudal, se numeau deopotrivă și *jude* (*juzi*), iar comunitatea sătească asupra căreia se exercita autoritatea lor se numea *judecie*⁵⁸.

În Țara Romînească, tocmai pentru că termenul *jude* se folosea în cazuri identice cu *cneaz*, *jude* apare rar în actele slave, și atunci cînd apare nu se păstrează în romînește, ca în actele moldovenești, ci tradus în slavonește *ѣжъ, дѣжъ*. Acești „sondeți”, *juzi*, *judeci*, nu trebuie confundați cu *judetii*, *sudeți*, dregători domnești trimiși în sate sau cu *judetii* de orașe (*Richter*). În romînește, diferența și ca termen este clară: de o parte *judec* sau *jude* = categorie socială, de alta *judet* = dregător. Vechiul înțeles general de stăpîn de moșie apare mai rar pentru *jude* decît pentru *cneaz*, totuși îl găsim în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, cînd înțelesul obișnuit al cuvîntului era de mic proprietar în devălmășie. Astfel se vorbește de „Voico rumînul lui Stan judele”⁵⁹, deci *judele* stăpîn de țărani dependenți. La 1642 mai 21, are loc o cercetare a șase boieri jurători pentru rumîinii mănăstirii Plumbuța să afle „care (rumîn) de ce *jude* au fost închinat”⁶⁰, deci și aici *judele* este stăpîn de rumîni. Asemenea indicații topografice, cum este „coasta judelui”, arată locul rezervat stăpînului moșiei⁶¹. Termenul de *jude* a urmat aceeași evoluție în timp ca și *cneaz*; sensul general al lui *jude*, *judec* în Țara Romînească în secolul al XV-lea este stăpîn de moșie, iar în secolele al XVI-lea și al XVII-lea este de mic proprietar în devălmășie, moșnean, însă ca și termenul *cneaz* cu nuanța specială de om liber, opusă oamenilor dependenți. În 1519, Neagoe Basarab întărește lui Manea clucer moșie în Mușetești, dăruiată de Unte, „pentru că l-a scoas în fața domniei mele *jude*”⁶². Sătenii din Părdești erau „*judeci*, dar neputînd plăti birul, sînt vînduți rumîni”⁶³. La Costești în 1613 „să fie tot satul rumîni, să nu zică vreunul că iaste *judec*”⁶⁴. Oprea și alții din Păușești afirmă la 1612 că „n-au fost rumîni cumpărați de Anghel..., ci au fost *judeci* de moșăie”⁶⁵. În satele care erau în parte sub feudali, în parte libere, partea oamenilor liberi se numește „ocina judicilor”. Astfel, la Fra-

⁵⁷ C. Giurescu, *Despre boieri*, în vol. *Studii de istorie socială*, p. 293—313, a văzut just sensul vechi al cuvîntului *cneaz* în Țara Romînească de stăpîn de moșie în general, om liber, dar nu face deosebirea între cneii, nobilime gentilică, și boieri, nobilime privilegiată, nici nu studiază evoluția termenului *cneaz* din secolele al XIV-lea și al XV-lea pînă în secolele al XVI-lea și al XVII-lea.

⁵⁸ Vezi capitolul IX despre conducerea obștilor.

⁵⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII vol. 1, p. 278—279.

⁶⁰ Arh. St. Buc., *m-rea Plumbuța*, XVI/7, 1642 mai 21.

⁶¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI vol. 2, p. 319, 1545.

⁶² *Ibidem*, XVI, vol. 1, p. 151, 1519 septembrie 16, text slav Arh. St. Buc. sec. ist. nr. 239.

⁶³ N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 183—184.

⁶⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVIII, vol. 2, p. 157, 1613 februarie 24.

⁶⁵ *Ibidem*, B, XVII, vol. 2, p. 98—99, 1612 august 26.

toștițe se hotărâniceste la 1628 ocina lui Barbul postelnic „de către ocina judicilor”⁶⁶. A se judeci înseamnă a se libera, a se răscumpăra de dependență, de șerbie. Astfel, în vremea lui Mihai Viteazul „s-au fost ridicat toate satele din țară să se judecească”⁶⁷. „Găleata”, răscumpărarea plătită de țărani dependenti stăpînului pentru a se răscumpăra, se numea în secolul al XVI-lea : „găleata de judecie”⁶⁸. Este limpede că în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, *judec* este prin excelență *țăranul liber*, membru al obștilor sătești.

S-a discutat mult asupra originii acestui termen, punîndu-se în legătură cu *judecată*; judele ar fi deci cel ce avea drept de judecată⁶⁹. Socotim că judele-cneazul sînt termeni care nu trebuie explicați pe teren românesc, ca derivînd din cuvinte romînești curente, ci pe terenul general european al terminologiei prefeudale. *Judex* era în occidentul și centrul Europei nobil în genere, pentru că acesta, înainte de stabilirea autorității regale, avea drept de judecată⁷⁰.

Judices erau în evul mediu și magistrații numiți de rege, dar și nobilii care, în timpul fărîmițării feudale, exercitau drepturi de suzeran pe domeniile lor. „Nu trebuie să credem că este vorba numai de un magistrat judiciar, *judices* sînt și oamenii privați care sînt investiți cu dreptul de a judeca”⁷¹. Judecul, ca și cneazul, am arătat că reprezentau la origine nobilimea gentilică, stăpînii satelor dinainte de întemeierea domniei, ca atare aveau atunci drept de judecată în satele lor, numai în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, termenul, în sens de om liber, a ajuns să însemne membru al obștii țărănești libere.

Un termen, care nu are caracter de categorie socială, ci indică numai raportul dintre membrii obștii, este *frate*, frate de moșie, frate de ocină, de funie. La 1624, Alexandru Coconul scrie lui Coman „cu frații de moșie de la Bădeni”⁷². O cumpărătură din 1640 se face „cu știrea tuturor megiașilor și a fraților de ocină” (slav *братіам за очіна*)⁷³, un zapis de vînzare din 1628 se dă „cu știrea tuturor fraților din sus și din jos”⁷⁴, alt zapis din 1592 : „cu știrea tuturor megiașilor și a tuturor fraților de ocină din sus și din jos”⁷⁵. Aici megieșii sînt cei din afara satului, frații cei din interiorul lui. La 1579 martie 28, Dumitru clucer cere să „lepede” banii pentru o cumpărătură ce făcuseră alții în satul unde va avea pămînt, „pentru că sînt din funia fraților săi”⁷⁶. La o înfrățire „șă fie frați de ocol... peste mori, peste vii și peste case”⁷⁷. De-

⁶⁶ Arh. St. Buc., *episc. Rîmnic*, CVIII/5, 1628 noiembrie 14.

⁶⁷ „Revista istorică”, I, 1915, p. 222.

⁶⁸ Arh. St. Buc., *m-rea Cozia*, LI, 3.

⁶⁹ Vezi polemica asupra acestui punct între R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907, p. 144—153 și C. Giurescu, *Despre boieri*, în *Studii de istorie socială*, p. 320—324.

⁷⁰ E. Haberkern și F. Walach, *Hilfswörterbuch für Historiker*, Berlin, 1935, sub *Graf*.

⁷¹ Fustel de Coulanges, *Les origines du système féodal*, 1890, p. 349.

⁷² *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 4, p. 448, 1624 iulie 24.

⁷³ Muzeul Militar București, nr. 21779, 1640 mai 6.

⁷⁴ Arh. St. Buc., *ms. rom. nr. 712*, f. 548, 1628 septembrie 30.

⁷⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 6, p. 55, 1592.

⁷⁶ *Ibidem*, vol. 4, p. 366, 1579 martie 28.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 164, 1579 ianuarie 27.

numirea de *frate*, *frate de ocină* arată relația dintre membrii obștii. Ea înseamnă nu numai că ei formează o asociație, că stăpinesc și lucrează pământul ca frații, adică îl stăpinesc împreună, ca într-o singură familie, dar și conștiința rudeniei de sînge între membrii obștii.

Din aceeași categorie de denumiri face parte și termenul *părtași*, numai că acesta nu subliniază rudenția, ci numai participarea la avutul comun. Astfel, în Țara Românească: „Eu Stan Bod și părtașii mii împreună... am vîndut o delniță...”⁷⁸. În satul Brătieni, la 1646: „celelalte pogoane le-a cumpărat mănăstirea de la megiașii ce au fost părtași (slav: *причастники*)”⁷⁹. Cîteodată se întîlnesc împreună termenii *părtași* și *frați*: la 1622 o vînzare de pămînt, „cu știrea tuturor *fraților* (*братіем*) lui, cîți sînt părtași”⁸⁰. Termenul *părtași* se întîlnește, deși mai rar, și în Moldova. Astfel, la o ieșire din indiviziune în 1634: „Să alegem partea tuturor părtenilor“, o sută de pămînturi „părtenilor de sus”⁸¹. Cei ce erau părtași la aceeași funie de pămînt se numeau cîteodată *funăși*: „Nici au fost funaș cu el”⁸².

Existența termenilor de *frate*, ca și a celui de *părtaș* (cel ce are o parte nedeterminată, participă cu alții la stăpînire), subliniază caracterul devălmaș al stăpînirii din satele libere, întocmai cum moșnean sublinia caracterul ereditar și cneaz cel de om liber. În această privință *frate* și *părtaș* stau alături de termenul *megieș*.

Terminologia enumerată pînă acum privitoare la membrii obștilor sătești se referă numai la obștile libere. Din studiul ce urmează se va vedea limpede că obștea continuă să funcționeze și sub stăpînirea feudaliilor: domnie, mănăstiri, boieri. Trebuie să ne ocupăm deci și de terminologia privitoare la obștea aservită, dependentă, adică de denumirile date sătenilor dependenți în Țara Românească și Moldova. Din însuși studiul sumar al acestor denumiri se va vedea că anumiți termeni, prin originea lor, arată caracterul de obște al oamenilor aserviți.

Cel mai general și mai folosit termen privitor la țărani aserviți atît în Țara Românească, cît și în Moldova este: *vecin*, cu o deosebire însă între cele două țări. În Țara Românească, în actele slave, pentru țaran aservit se folosește termenul de *vecin* în această formă românească, iar în actele romînești fie scrise original în romînește, fie traduceri vechi romînești ale actelor slave, se folosește termenul *rumîn*. Deci în Țara Românească *vecin* este socotit ca un termen slav, deși nu e slav în realitate; el se află numai în documentele slave. În schimb, în Moldova termenul *vecin* se află numai în actele romînești, iar în cele slave se folosește termenul *чсѣд*, care este traducerea slavonă a termenului *vecin*, întrucît înseamnă *vecin* în sensul propriu (care șade alături).

⁷⁸ Arh. St. Buc., *m-rea Cimpulung*, X/7, 1648 ianuarie 5.

⁷⁹ Loc. cit., *episc. Argeș*, III/26, 1646 septembrie 9.

⁸⁰ Loc. cit., *episc Buzău*, XXVI/11, 1622 ianuarie 9.

⁸¹ Bibl. Academiei R.P.R., LVI/262, după 5 aprilie 1634.

⁸² *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 6, p. 22—23, 1591 octombrie 13.

În Țara Românească, termenul vecin apare în documente din veacul al XV-lea; cea mai veche mențiune este din 23 martie 1482⁸³, însă sînt un număr de documente mai vechi, păstrate numai în traduceri, în care apare termenul *rumîn*, cu care se traducea, cum am spus, termenul *vecin* din textele slave, așa că sîntem în drept să bănuim că acest termen se afla în textul slav pierdut. Astfel este porunca lui Radu, cel Frumos din 26 august 1469⁸⁴.

În Moldova, cel mai vechi act care pomenește de *вѣсѣди* (vecini) este din veacul următor, 1545 aprilie 4, de la Petru Rareș⁸⁵. Apariția relativ tîrzie a *vecinilor* în acte, mai ales în Moldova, nu înseamnă că termenul sau însăși instituția dependenței țaranilor este tîrzie, ea se poate dovedi în cele mai vechi acte interne, ci se datorește evoluției instituției dependenței țărănești de la o săpînire organizată în vederea întreținerii feudalilor la exploatare pentru producerea mării în prima fază, cînd satul era o unitate, menționarea în acte a țaranilor dependenți nu era necesară sau se putea face numai cu totul excepțional⁸⁶.

Nu credem necesar să aducem dovezi documentare despre sensul general al termenului *vecin* (mold. *sused*) în Moldova și în Țara Românească, căci începînd din secolul al XVI-lea numărul documentelor care arată că așa se numeau țaranii dependenți este așa de mare, încît nu lăsa nici o îndoială și acest înțeles al cuvîntului a fost admis de toți istoricii. Originea cuvîntului arată că vecinii erau țărani aserviți, constituiți în obște. Asupra faptului că vecinii, cel puțin în secolul al XVI-lea și în prima jumătate a secolului următor, continuau să alcătuiască o obște, vom vorbi într-un alt capitol. Totuși, termenul *vecin*, care însemna membru al obștii aservite, a început de la o vreme prin extindere să indice pe toți țărani aserviți, chiar dacă nu făceau parte dintr-o obște constituită. Astfel se explică acte ca acelea care spun că „oricîți vecini se vor aduna“ pe o moșie să se bucure de anumite scutiri (1504)⁸⁷, erau deci oameni defașați din obște, strînși din diferite locuri. De obicei se face deosebirea între oameni străini, care se vor aduna într-o slobozie, și cei „de acolo, de acel loc, vecini vechi“ (Moldova, 1626)⁸⁸.

De la termenul *vecin* derivă *vecinie*, (*вѣчѣнство*) care înseamnă aservire.

La 1635 mai 29, Matei Basarab poruncește ca popa Stan și Șerbu „să nu aibă turburare pentru vecinie (*вѣчѣнство*)“⁸⁹.

Asupra originii termenului *vecin* s-au emis numeroase păreri. Încă din epoca feudală s-a făcut apropierea între *vecin*, categorie socială, și sensul comun în limbă al cuvîntului. Dimitrie Cantemir în *Descrierea*

⁸³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 172; actual următor cu „vecini“ este din 17 aprilie 1488 (*ibidem*, p. 192).

⁸⁴ *Ibidem*, p. 144.

⁸⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. 1, p. 607—609 (documentul e socotit pe nedrept îndoielnic, autenticitatea lui se dovedește, între altele, prin itinerariul lui Petru Rareș care era la acea dată la Huși).

⁸⁶ Vezi P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țaranilor în Principatele Romîne*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. I, 1956, p. 63—122.

⁸⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 1, p. 28—29, 1505 martie 27.

⁸⁸ Arh. St. Buc., *m-rea Bistrița Moldova*, VIII/5.

⁸⁹ Muzeul istoric al orașului București, nr. 26885, 1635 mai 24.

Moldovei afirmă că țărani aserviți nu sînt moldoveni de origine, ci coloniști veniți din alte părți, bazîndu-se firește pe numele *vecin*⁹⁰. Aceeași părere o are și N. Iorga, care socotește pe țărani dependenți „streini”, și de aceea se numeau vecini⁹¹. Mai amintim părerea lui C. Giurescu, după care „este la mijloc o influență bizantină, după paroikos”⁹²; M. Emerit care pune în legătură pe românescul *vecin* cu slavo-rusul *véce*, adunare a obștii⁹³; A. Boldur afirmă că „în zadar am căuta în occidentul Europei fenomene lexice de analogie” și pune pe vecin (în Moldova: *sused*) în legătură cu *чыца* (vecin) în Litvania la rușii apuseni, unde înseamnă membru al obștii⁹⁴; V. Costăchel arată în mod just că *vecin*, ca și *jude*, este un termen de origine latină (medievală), pe care îl întâlnim în Italia, Franța și Spania (adăugăm și în Germania), și înseamnă membru al obștii⁹⁵.

Vasta răspîndire geografică în toată Europa apuseană și centrală a termenului de vecin, pentru a indica pe membrii obștilor sătești, este o dovadă că și „vecinii” noștri fac parte din aceeași terminologie, căci o coincidență cu un termen de o așa de vastă răspîndire în evul mediu este firește exclusă. *Vicinii* erau țărani constituiți în obști libere; în țările slave apusene, *opole*, asociația de obști sătești, se numeau *vicinia*⁹⁶. Originea cuvîntului latinesc este din *vicinus*, vecin, adică cel ce stăpînește cu vecinii împreună, *alături* și nu, cum s-a afirmat și la noi, din *vicus*, sat. Termenul românesc este același ca cel apusean și, nu cum crede Boldur, tradus din cel rusesc apusean, *чыца*, acesta, dimpotrivă, folosit în țările catolice ale Poloniei și Litvaniei, este traducerea latinului *vicinus*. Desigur că *чыца* în documentele slave din Moldova este o influență rusă apuseană, dar el traduce termenul românesc *vecin*, de origine latină medievală, cu acest înțeles.

E de observat că românii care au întrebuintat pentru multe instituții ale lor termeni împrumutați de la slavii de sud nu au adoptat pentru oamenii dependenți termenul folosit în general în evul mediu la sîrbi și bulgari: *парник* care la rîndul său vine din bizantinul *παροικος* (sensul este tot *vecini*, tradus în grecește)⁹⁷, ci au folosit termenul latin medieval. În latina medievală termenul însemna membru al unei obștii libere, cel care este stăpîn în devălmășie cu alții. Așadar, este un termen sinonim cu *megieș*. În Apus, cum am arătat mai sus, membrii obștilor se numeau și *Erben*, *coheredes*, corespunzători în romînește cu *moșneni*, *moșteni*. *Ajun-gem așadar la concluzia bazată pe terminologie că megieș și moșnean, care indicau pe micii proprietari liberi, însemnau la origine același lucru*

⁹⁰ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 121.

⁹¹ N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, vol. I, Gotha, 1905, p. 333.

⁹² C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, p. 220.

⁹³ M. Emerit, *L'origine du mot vecin*, în „Revue historique du Sud-Est Européen”, VII, 1930, p. 201—207.

⁹⁴ A. Boldur, *Originea și sensul cuvîntului vecin*, în vol. *In amintirea lui C. Giurescu*, București, 1944, p. 169.

⁹⁵ V. Costăchel, *Problema obștilor agrare în secolele XIV—XV*, în „Studii și cercetări de istorie medie”, an. II, 1951, p. 102—103.

⁹⁶ E. Haberkern și F. Wallach, *op. cit.*, sub *Vicini, Markgenossenschaft, Opole*

⁹⁷ Pentru *παροικοι* și *παρῆκη*, vezi mai jos în acest capitol, p. 57.

ca vecin, termenul specific pentru oamenii neliberi, deci pentru a se indica două noțiuni contrare se folosesc termeni la origine sinonimi.

Explicația acestui fapt în aparență paradoxal nu poate fi decât una: la început toată țărâniea era constituită din obști libere, peste o parte a acestor obștii s-au așezat feudații. Diferențierea obștilor, care la început erau de un singur fel, a dus la diferențierea terminologiei, care se aplica la început tuturor obștilor: unii termeni au rămas să indice oamenii din obștile libere, alții pe cei din cele aservite, deși la origine termenii aceștia însemnau același lucru: membru al obștii.

Înainte de a trece la alți termeni mai generali care indică pe țărânii dependenți constituiți în obște, trebuie să ne oprim asupra unui termen mai rar folosit, dar deosebit de interesant, pentru că și el este comun cu terminologia latină apuseană. Este termenul *cleveti*, care apare numai în Moldova în secolul al XVII-lea. Într-un zăpis din 1617 mai 10 se arată că o vânzare la Străvîceni s-a făcut înainte a mulți *cleveti* (Клевѣти) buni și bătrâni⁹⁸; la 1631, Moise Movilă confirmă o vânzare la Cucuteni, pe baza unui zăpis de la oameni bătrâni și tineri, *cleveti* de primprejur⁹⁹. La 1661 iulie 8, Ștefan Vasile întărește mitropolitului Ghedeon ocina cumpărată la Căpotestii (Putna) cu zăpis de mărturie de la *cleveti*¹⁰⁰ (toate trei textele în slavonește). Cuvîntul este de origine latină medievală: *colliberti*. Termenul apare în Lombardia, în Bavaria, Frisia, la origine cu sensul de *liberti* (liberați din sclavie), constituiți în obște, dar nu complet liberi. Mai târziu, *colliberti* se numesc șerbii cu oarecare drepturi¹⁰¹. În Franța se numesc *culverts*. Pînă în zilele noastre, *colliberts* sînt țărânii cei mai săraci din provincia franceză Poitou¹⁰². Cuvîntul există în limba veche slavă în cele mai vechi texte (sub forma *clevet*). Cum a trecut acest cuvînt latin în limba paleoslovenică, mărturisim că nu știm. În textele bisericești vechi rusești *clevet* înseamnă tovarăș, participant, spune Miklosiĉ¹⁰³. În orice caz este posibil ca el să fi trecut în actele noastre printr-un intermediar slav.

Am văzut din textele citate mai sus că, spre deosebire de înțelesul pe care-l are cuvîntul în latina medievală, de om neliber, la noi înseamnă dimpotrivă om liber și este sinonim cu *megieș*, de vreme ce numai megieșii ca oameni liberi puteau fi martori pentru vânzările și hotărnicile de moșii.

Termenul care arată pe oamenii dependenți de feudați în Țara Romînească în actele romînești și în traducerea actelor slave este *rumîn*. În Moldova îl cunoaștem numai în toponimie, probabil în satele de colonizare. Încă din 1546 întîlnim un sat Rumînii în Moldova (pe rîul Smila)¹⁰⁴, alt sat Rumînii (siliște) în ținutul Neamț în 1598¹⁰⁵. Cel mai vechi document

⁹⁸ Muzeul „Lupta revoluționară a poporului romîn“, doc. necatalogat.

⁹⁹ Bibl. Academiei R.P.R., III—87.

¹⁰⁰ Arh. St. Buc., *mitropolia Moldovei*, LXXIX/44.

¹⁰¹ E. Haberkern și F. Wallach, *op. cit.*, sub *Colliberti*.

¹⁰² L. Grégoire, *Dictionnaire encyclopédique*, sub *Colliberti*.

¹⁰³ F. Miklosiĉ, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1865, s. v.

¹⁰⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI vol. 1, p. 466.

¹⁰⁵ Arh. St. Iași, copie 20 februarie 1598.

romînesc care pomeneste pe rumîni cu acest termen este din 21 august 1598¹⁰⁶, deci după legătura lui Mihai, care lega pe țaran de glie. Faptul că rumîinii din Țara Romînească erau țărani dependenți este îndeobște cunoscut și admis. Termenul „rumîni“ traduce în documentele romînești și în traduceri romînești ale documentelor slave pe „vecin“ din documentele slavone. „A rumîni“ înseamnă a aservi, ca și „a vecini“.

Dar „rumîn“ este însuși numele neamului și decăderea acestui nume al poporului la sensul de om neliber, dependent ar indica faptul că o clasă de stăpîni de altă limbă s-a așezat asupra obștilor „romance“, care au fost reduse la dependență. Cel dintîi istoric romîn care a tras această concluzie a fost N. Bălcescu în *Question économique des principautés danubiennes*, apărută la Paris în 1850: „Rumîn, după obiceiul în vigoare în Europa barbară de a numi romani pe învinșii deveniți șerbi ai hoardelor cuceritorilor“¹⁰⁷, după care au urmat numeroși alți istorici¹⁰⁸. Trebuie să ținem seama de faptul că „rumîn“ nu apafe în documentele Țării Romînești decît la sfîrșitul secolului al XVI-lea și nu știm cum se intitula în romînește țărani dependenți în vremea cînd toate actele se scriau în slavonește. N. Iorga era de părere că „rumîn“ e cel ce nu este altceva decît romîn: omul obișnuit, omul de rînd, fără ca aceasta să însemne o inferioritate socială¹⁰⁹. În structura apuseană a societății, după așezarea popoarelor germane în provinciile imperiului, *homo romanus* era socotit inferior față de *hospes*, cei noi veniți, cuceritorii, în privința plății *wergeld*-ului¹¹⁰, un om socialmente mai de jos, fără să însemne neapărat un om privat de libertate. În *lex salica* este un om liber, cu mai puține drepturi decît cuceritorii. Dacă privim problema originii termenului *rumîn* din punctul de vedere al obștii satești, putem spune că și acest termen însemna la origine pe un membru al obștii al vechilor sate de băștinași, al vechilor locuitori peste care s-au ridicat feudații și nobilimea prestatală¹¹¹. În unele acte slave, acești *rumîni* poartă numele slav al poporului nostru *vlahi* sau *vlasi*. Astfel, la 1533, Vlad Vintilă judecă procesul lui Oprea cu niște „vlahi“ (așa în textul slav), pentru o parte de ocină. Domnul declară că aceștia fiind niște „vlahi“ nu puteau avea ocină¹¹². E vădit că „vlahii“ sînt aici „rumîni“ și actul fiind de la începutul secolului al XVI-lea avem o pomenire anterioară primei mențiuni a termenului romînesc: *rumîn*. La 1613, Tudoran pitar cumpără la Găoghești niște delnițe, între care și o delniță „vlaşcoe“ (textul slav)¹¹³. Delnițele, adică părțile de moșie, loturile de pămînt structurat, puteau fi ale stăpînului, dar și ale țaranilor dependenți. Și aici delnița „vlaşcoe“ este

¹⁰⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, p. 333.

¹⁰⁷ N. Bălcescu, *Question économique*, p. 9, și în scrierea romînească *Reforma socială la rumîni*, în N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, București, Edit. Academiei R.P.R., 1953, p. 252.

¹⁰⁸ C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, p. 129—130.

¹⁰⁹ N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a rominilor*, București, 1908, p. 16.

¹¹⁰ Haberkern și Wallach, *op. cit.*, sub *Romanus*.

¹¹¹ Vezi și Șt. Ștefănescu, *Considerații asupra termenilor vlah și rumîn*, în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, 1960.

¹¹² *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 2, p. 148, 1533 octombrie 13.

¹¹³ Arh. St. Buc., *mitrop. București*, XCVI/14, 1613 aprilie 16.

egală cu delniță de rumîn sau de vecin. Nu întotdeauna vlahii din textele interne slave sînt oameni dependenți : cînd Mihai Viteazul spune că tătarii au prădat în țară, „pe toți *vlasii* și pe mulți boieri”¹¹⁴ nu e sigur că acești vlahi erau numai rumîinii sau erau toată populația țării afară de boieri, socotiți separat¹¹⁵.

O categorie socială evident de stare inferioară, care apare în Țara Romînească în cele mai vechi acte domnești interne, sînt *siracii* (сирак în textele slave), numiți în aceleași texte și *siromahi*. În Moldova nu apar aceste denumiri în actele slavone, în schimb avem din secolul al XV-lea pe *uboghi*, care înseamnă în slavonește săraci.

Sirac și siromah apar în actele muntene de la începutul și din cursul veacului al XV-lea în înșirări de categorii sociale. Mircea cel Bătrîn, într-un privilegiu acordat mănăstirii Cozia, întărește orice danie s-ar face acelei mănăstiri de „boier sau sluga domniei mele sau cneaz sau alt om numit sărac (сирак)”¹¹⁶. Mihai, urmașul lui Mircea, într-un act din 22 iunie 1418 confirmă același privilegiu și înșiră : „Sluga domniei mele sau boier sau cneaz... sau încă dintre ceilalți oameni *de mîna de jos* (deci de rang inferior) adică siraci”¹¹⁷. Și în a doua jumătate a secolului avem înșirarea : „nici boier, nici cneaz, nici siromah”¹¹⁸. Ce erau acești siraci sau siromahi se poate înțelege în parte din actul lui Mihai voievod din 1418, în care se vede că slugile domnești (boierii în slujba efectivă a domnului), boierii (privilegiații) și cnejii (stăpîni de moșie nepriviligiati) pot dărui mănăstirii Cozia, sate, ocine sau vite, pe cînd ceilalți „oameni de mîna de jos”, adică siraci „pot dărui vie sau ogoare sau moară sau case sau vită sau orice”¹¹⁹. Deci sînt arătați siracii ca unii ce nu au sate și ocine, ci numai ogoare, mori, case și vite. Ei nu pot fi deci oameni dependenți, căci averea lor imobilă de care se folosesc era în dependență de stăpînul moșiei și nu puteau dispune de ea. Și în actul lui Mircea din 1409—1418, într-o formă mai puțin explicită, se vorbește de cei, între care și săracii, care și-ar lăsa averea mănăstirii și să nu cuteze rudele să spuie un cuvînt pentru aceasta. Dacă ar fi fost vorba de oameni dependenți, actul domnesc s-ar fi referit la boieri, la stăpîni, să nu-i oprească să dea danii, nu numai la rude. Se vede că și aici e vorba de oameni liberi¹²⁰. În sfîrșit, în actul din 1470, după ce domnul interzice boierilor, cnejilor și siromahilor să tulbure posesiunile mănăstirii Tismana, se adaugă : „cine va umbla dintre țărani (Хоране) pe acei munți mănăstirești, ei să plătească călugărilor ce este legea romînească (ЗАКОН ВЛАШКИ)”¹²¹. Pe lîngă siromahi mai existau și „țărani”, o altă categorie socială între care erau și păstorii vitelor din munți. Aceștia

¹¹⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 6, p. 229, 1596 iulie 19.

¹¹⁵ Dinu C. Arion, *Vlahii clasă socială în voievodatele romînești*, București, 1940, socotește pe vlahi egali cu țărani așezați cu învoială pe moșiile boierilor. Numărul documentelor cu mențiunea vlahi e prea mic ca să putem trage o concluzie definitivă.

¹¹⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 58—59, 1409—1418.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 70—71.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 145, 1470 iulie 28.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 70—71.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 58—59.

¹²¹ *Ibidem*, p. 145.

care plăteau după lege românească (adică a rumînilor), erau oameni dependenți ¹²².

Din toate acestea rezultă că *sirac* și *siromah* în actele interne din secolul al XV-lea erau oameni liberi cu mici proprietăți (ogoare, mori etc.), deci sînt identici cu sătenii constituiți în obști, cu moșnenii sau megieșii. Numai identificarea greșită pentru secolul al XV-lea a cnejilor cu moșnenii a făcut pe cei mai mulți istorici să identifice pe *siraci* cu *vecinii*.

La aceeași concluzie ne duce și etimologia cuvîntului *siromah*. Într-un studiu special închinat săracilor și siromahilor, C. C. Giurescu a arătat cu dreptate că *siromah* derivă din grecescul bizantin *hiromahos*, cel ce luptă cu mîinile. Giurescu a admis însă sensul derivat, cel ce lucrează cu mîinile, adică agricultor ¹²³. Cred că pentru definirea socială a siromahilor trebuie să pornim de la sensul prim, luptător cu mîna. *Siromahos* este un termen militar bizantin, cel ce luptă cu mîna, adică din gloatele pedestre, spre deosebire de cavaleria nobilimii înarmată cu arme de fier ¹²⁴. Prin mijlocirea slavă, denumirea a trecut la romîni (termenul se află și la sîrbi). Ea privește pe cei ce fac parte din oaste, dar nu luptă ca nobilii, ci țărănește. Cum socotim că țărani dependenti nu făceau parte din oaste (decît un număr de *poslušnici* din cetele boierești), rămîne ca denumirea să se aplice numai țăranilor liberi, care luptau pe jos, cu arme rudimentare. Într-un studiu recent, V. Costăchel a pus în legătură pe *siraci* cu „dezagregarea obștii“, *siracii* ar fi deci la origine membrii obștii care au sărăcit, s-au desprins din obște, pierzîndu-și drepturile ¹²⁵. Faptul nu reiese din documente, țăranul rămas în obște poate fi socotit sărac nu în raport cu ceilalți membri ai obștii, ci cu boierii, cu marii proprietari de sate.

Rezultă că *sirac* și *siromah* erau numele date în secolul al XV-lea țăranilor liberi constituiți în obști, erau unele dintre denumirile ce li se dădeau. Tot în secolul al XV-lea întîlnim pe săraci și siromahi în corespondența domnilor munteni cu orașele ardelenene; aici este clar că e vorba de *negustori* ¹²⁶. De altfel și aceștia corespund definiției pe care am extras-o mai sus din acte: oameni liberi, care nu aveau mari averi de pămînt, făceau parte dintr-o comunitate, cea orășenească în cazul negustorilor și care luptau pe jos în oaste.

Termenul *sărac*, care se confundă cu *siromah*, se confundă însă mai ales în secolul al XVI-lea cu clasa țărănească în general, cu toți țărani, atît cei liberi, cît și cei dependenți. Și în apusul și centrul Europei țărani erau numiți *pauperi*, la fel și la ruși și la alți slavi cu termenii corespunzători ¹²⁷.

¹²² Pentru termenul *țărani* (horane) vezi mai jos în acest capitol, p. 49—50.

¹²³ C. C. Giurescu, *Despre sirac și siromah*, în „Revista istorică“, XIII, 1927, p. 23—43.

¹²⁴ Din *χειρόμαχος* = luptător cu mîna.

¹²⁵ V. Costăchel, *Dezagregarea obștii sătești în țările romîne*, în *Studii și referate privind istoria Romîniei*, vol. I, București, Edit. Academiei R.P.R., 1954, p. 783—800.

¹²⁶ Vezi textele reproduse în cele două lucrări citate ale lui C. C. Giurescu și V. Costăchel.

¹²⁷ Haberkern și Wallach, *op. cit.* sub *Homo pauper* și V. Costăchel, *art. cit.*

Cînd cronică Țării Romînești spune că (la 1601) moldovenii au prădat și au jefuit toată țara „și boieri și săraci”¹²⁸, înseamnă că săracii erau țărani în genere.

Nu socotim că *uboghi* (убоги) din actele slave din Moldova formează o categorie socială bine precizată. Ei apar mai ales ca orășeni în privilegiile date de Ștefan cel Mare, dar se vorbește și de săracii (сироты) din satele mănăstirilor, deci țărani dependenți¹²⁹, așa că sfera acestei noțiuni este vastă și pare a cuprinde pe toți cei ce nu aveau pămînt în proprietate feudală¹³⁰. În secolul al XVII-lea, prin *uboghi* se înțeleg toți suptii domnului într-o scutire de „toate dările care sînt asupra altor săraci (сироты) ai domniei mele”, deci toți cei nepriviligiați¹³¹.

În legătură cu „săracii” sînt și *mișei*. Termenul apare în actele moldovenesti din secolul al XVII-lea: la 1626, poruncă domnească să fie apărute bucatele din Scheuleți (satul episcopiei Roman); ale „tuturor *mișeilor* noștri de acolo”¹³². La 1627, satul Petriceni al mănăstirii Secul se plînge de pîrcălabii de Neamț: „nu se pot odihni *mișei* de răutatea voastră”¹³³. La 1628, Miron Barnovschi vodă scutește satul Borlești (al mănăstirii Tazlău) să nu facă angariile, „cîte sînt pre alții *miși* ai domniei mele”¹³⁴, la 1632 Alexandru Iliș scutește satul Tămășani al mănăstirii Galata „de angheriile... cîte simt pre alții *mișei* a domniei mele”¹³⁵. Acești toți *mișei* erau țărani dependenți, vecini. Dar în porunca lui Vasile Lupu din 14 ianuarie 1636 termenul are un sens mai general. Domnul se adresează „lă toți *mișei* noștri țărani” dintr-un ținut și le poruncește să plătească dare nouă, căci a aruncat dare și pe vlădici, pe boieri, pe mazili, pe curteni, pe popi, pe călărăși „și pre toată țara”¹³⁶. Rezultă că *mișei* erau aici țărani în genere, liberi și neliberi. Nu se poate despărți termenul *mișel* de *sărac*, deoarece au același înțeles. *Mișel* derivă din latinescul *misellus*, diminutiv din *miser*, sărac. În vechea limbă romînească înseamnă sărac, astfel în *Cașania* lui Coresi *mișălame* înseamnă sărăcime¹³⁷. În limba romîna, în Țara Romînească, există și cuvîntul vechi *measer* din latinescul *miser*¹³⁸ și era folosit, rar, cu același înțeles social ca *mișel*. În porunca lui Matei Basarab din 1639 pentru dezrobirea mănăstirilor închinat, el se adresează: „celor de bună rudă boiari mari, cinstiți și socotiți svetnici, dregători, judecători și a toată *meséree*” (sărăcime, țărănime)¹³⁹.

¹²⁸ *Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, Edit. Academiei R.P.R., 1961, p. 83.

¹²⁹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 11, 150, 174, 481; vol. II, p. 63.

¹³⁰ Vezi însă V. Costăchel, *art. cit.*

¹³¹ Bibl. Academiei R.P.R., DXCI/27, 29 octombrie 1627.

¹³² Arh. St. Buc., *episc. Roman*, XXII/10, 1626 mai 1.

¹³³ Loc. cit., *m-rea Neamț*, VI/8, 1627 februarie 27.

¹³⁴ Loc. cit., *m-rea Tazlău*, IV/7, 1628 aprilie 10.

¹³⁵ Loc. cit., *m-rea Galata*, II/29, 1632 mai 4.

¹³⁶ Loc. cit., *episcopia Roman*, IV/58, 1636 ianuarie 11.

¹³⁷ I. A. Candrea și O. Densușianu, *Dicționarul etimologic al limbii romîne, elementele latine*, București, 1914, sub *Mișel*, cu numeroase exemple.

¹³⁸ *Ibidem*, sub *Measer*.

¹³⁹ Arh. St. Buc., *Peceți*, nr. 55.

Azi prin *țărani* se înțelege toată populația de la sate, de la țară, spre deosebire de orașe, iar în epoca feudală spre deosebire și de boieri-moșieri. În actele slave țărani se numesc „horane” (*Хоране*) care traduce exact termenul românesc „țărani”. Am arătat că în actul din 1470 horanii (țărani) sînt cei ce duc vitele la păscut la munte, ei se deosebesc de boieri, cneji și siromahi¹⁴⁰. Pe piatra de mormînt a lui Radu de la Afumați se amintește de o luptă a acestui domn „cu țărani (horane), la cetatea Poenari”¹⁴¹, e vorba de o răscoală țărănească. Cînd în 1635 Hrizea mare ban acordă mănăstirii Vieroș dreptul de a lua dijmă de la toți cei ce vor cultiva pe moșia ei, spune: „și de la roșu și de la mazili, de la țărani, de la tot omul”¹⁴², adică atît de la oamenii liberi așezați pe moșie, cît și de la țărani, fie dependenți, fie așezați cu învoială.

În Moldova, la 1586, un nemiș (boiernaș) se plînge că i s-a luat o vacă pentru sulgiu, „cum s-au luat vacile și de la țărani” (țărani în textul slav)¹⁴³. În catastiful de dări al lui Petru Șchiopul (1591) întîlnim, ca o categorie fiscală, cea mai numeroasă din țară, *țărani istov* (catastihul este redactat în limba romînă), spre deosebire de săraci (cu mult mai puțini numeroși) și apoi curtenii, nemeși, vătăși, popi¹⁴⁴.

Am arătat cu alt prilej că în acest catastif *țărani istov* înseamnă oamenii dependenți, vecinii, pe cînd săracii erau oamenii așezați cu învoială pe moșii, cei ce nu puteau plăti darea întregă, iar răzeșii se confundă cu curtenii¹⁴⁵.

De altfel în Moldova pînă tîrziu *țăran* a însemnat om neliber și pînă azi li se zice țărani în multe locuri numai acelor care se trag din vechii vecini șerbi, spre deosebire de răzeși, care nu sînt țărani.

Dacă în Moldova *țărani* însemna prin excelență oameni neliberi, muncitori agricoli, cuvîntul a suferit desigur o evoluție interesantă. În vechea cronică a țării în slavonește se arată că Ștefan cel Mare a fost ales domn la Cîmpia Direptății, în 1457, de toată țara (*zemlia*)¹⁴⁶, ceea ce este amplificat în letopisețul lui Ureche „boierii mari și mici și altă curte măruntă”¹⁴⁷, deci cei ce stăpînesc pămînt. În acest letopiseț revine adesea cuvîntul *țara* cu înțeles de oameni de oaste, de cei ce iau parte la trebi, asemenea și *țărani* sînt mai ales oștenii¹⁴⁸. Nu putem despărți sensul cuvîntului vechi moldovenesc *țăran*, de *zemliani* din Polonia și din țările rusești și ucrainiene ale vechii Polonii, cuvînt derivat din *земль*, deci țăran, și care înseamnă mic stăpîn de moșie, nobil mic. Ar rezulta de aici că în Moldova înțelesul cuvîntului țăran a decăzut de la

¹⁴⁰ Vezi mai sus, p. 46.

¹⁴¹ N. Iorga, *Inscripții din bisericile Romniei*, vol. I, București, 1905, p. 148.

¹⁴² Arh. St. Buc., ms. nr. 479, f. 213 v, 1636 iulie 7.

¹⁴³ *Doc. priv. ist. Rom.*, XVI, vol. 3, p. 329—330, 1586 iulie 20.

¹⁴⁴ *Ibidem*, vol. 5, p. 4—6.

¹⁴⁵ P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor în principatele romine*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. I, p. 92.

¹⁴⁶ *Cronicile slavo-romine din secolele XV—XVI*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 44.

¹⁴⁷ Grigore Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a 2-a, București, 1958, p. 91.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 11, 13, 212, 213, 220 și 221.

o clasă superioară la una de jos, la început însemna mic proprietar de pământ, răzeș, om care stăpînește pământ, iar mai târziu vecin, țaran dependent. Asemenea decăderi ale termenilor sociali sînt destul de curente, de pildă jupîn, jupîneasă, care în vechime însemna boier mare sau logofăt care a ajuns să însemne un vechil de moșie.

Aceștia sînt principalii termeni istorici care indică pe membrii obștilor libere sau supuse, unii în calitatea lor de membri ai unei obștii, alții în legătură cu alte laturi ale situației sociale a aceluiași.

Am spus că termenii care să arate numirea obștii în general sînt rari și puțin întrebuințați. Există însă alți termeni care privesc unele părți constitutive ale obștii, subdiviziuni umane ale ei. Cel mai răspîndit este *ceată*. În actele slave se păstrează adesea termenul: *цѣта*, alte ori este tradus prin *дружина*. În genere, ceata înseamnă în interiorul obștii familia mai mare a tuturor rudelor apropiate: astfel, la 1526, domnul dă un privilegiu lui „Dragotă cu frații săi și cu nepoții lui Dragotă“, iar mai jos se repetă pentru aceeași numai: „Dragotă cu ceata lui“¹⁴⁹. La 1547 avem, la o judecată „sătenii laioveni... anume Tatul și cu cetașii lui“¹⁵⁰, la 1582 se dă o ocină lui Țigulea cu fii, „iar alți oameni din ceata lui amestec să nu aibă“¹⁵¹, deci rudele apropiate și depărtate care ar putea cere participare la stăpînirea pămîntului. Mănăstirea Menedic a avut pîra sub Mihnea vodă „cu ceata Furceștilor... și așa pîra ceata Furceștilor ca să aibă parte la Poiana Menedicului“. Este vorba de niște oameni înrudiți care stăpîneau împreună o poiană¹⁵². Uneori se distinge ceata de frați: „Miclăuș cu frații săi și cu ceata sa“ (1533)¹⁵³, deci cu rudele apropiate și cu cele depărtate, altele sînt incluși în ceată: „A întreat tot neamul lui Drăgan și pe toți frații din ceata lui“¹⁵⁴. Aici e vorba de dreptul de preempțiune exercitat de ceata rudelor depărtate și apropiate ca parte a obștii. Ceata este o subdiviziune a obștii care formează o stăpînire mai strînsă a aceluiași părți de pământ, cum se vede dintr-un zapis de la 1641, dat de „popa Dumitru și toți cetașii mei de ocină“¹⁵⁵. Prin urmare nu mai este vorba de ceata rudelor, ci de ceata celor ce stăpînesc împreună o ocină, o parte a satului, deși la origine tot rudenția stă la baza acestei stăpîniri.

Toate aceste cazuri și celelalte pe care le cunoaștem, în care se poartă *cetele* din obște, ca stăpînitori de pământ în devălmășie, provin din Țara Românească.

Un alt termen care înseamnă o unitate mai restrînsă în sinul obștii este *popor*. Acest cuvînt, care are astăzi un înțeles mult mai vast, în vechea limbă romînească privea o noțiune cu sens mai restrîns. De origine latină (*populus*), el se folosea mai ales, ca și în italiana veche, pentru a arăta comunitatea religioasă a unei biserici, pe cei din enoria acelei

¹⁴⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 2, p. 13; vezi și p. 179—180, 18 aprilie 1535: Nan, Stănilă și drujina (ceata).

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 367.

¹⁵¹ *Ibidem*, vol. 5, p. 59.

¹⁵² Arh. St. Buc., *Pecefi*, nr. 61, 10 august 1643.

¹⁵³ *Doc. priv. ist. Rom.*, XVI, vol. 2, p. 148, 1533 octombrie 13.

¹⁵⁴ *Ibidem*, vol. 6, p. 161—163, 1594 decembrie 13.

¹⁵⁵ Arh. St. Buc., *m-rea Nucet*, X/13, 1641 iunie 9.

biserici¹⁵⁶. În acest sens, cei ce fac parte din poporul bisericii se numeau *poporeni*, termen pe care-l găsim adesea în documentele din secolul al XVII-lea în special în Moldova¹⁵⁷.

În Țara Românească însă avem *popor* cu sens de comunitate de oameni, o parte a unui sat sat, dimpotrivă, o unitate formată din mai multe sate. Astfel, în 1525, Radu de la Afumați acordă episcopiei de Buzău: ca „un popor“ (așa în textul slav) din județul Buzău să lucreze la morile episcopiei¹⁵⁸, la 1575—1577, Alexandru Mircea poruncește lui Ioan mare vătaf „să tragi tot poporul tău, ca să tai un plai...“¹⁵⁹, aici popor înseamnă toate satele, toți oamenii care se află sub autoritatea vătafului. Sînt alte acte în care se vede lămurit că popor însemna o parte a obștii sătenești. Astfel, o poruncă a lui Matei Basarab se adresează „satului Cerișani den *poporul de sus* și tuturor moșnenilor satului“, întărindu-le ocina lor, deci o stăpînire colectivă¹⁶⁰.

OBȘTEA ȚĂRĂNEASCĂ LA ALTE POPOARE. Cunoașterea nomenclaturii tehnice privitoare la obștea românească ne îngăduie o comparație, pe acest teren, cu obștea așa cum s-a dezvoltat în Europa răsăriteană și în cea centrală. Faptul că obștea sătenească derivată din cea gentilică a îmbrăcat aceleași forme generale în toată Europa (și în regiuni extraeuropene) și a urmat aceeași evoluție în perioada feudală, nu constituie un fenomen de „influențe“, temă așa de scumpă istoricilor burghezi, ci este numai o dovadă despre existența unor linii de dezvoltare comună a societății ca urmare a schimbărilor ce se produc în relațiile de producție.

Deoarece în prezentul studiu nu urmărim cercetarea comparativă a instituției obște în țările din răsăritul și centrul Europei, ci ne mărginim la țările romine în perioada feudală, socotim că nu este necesară o expunere a evoluției obștii în toate aceste țări. Aspectele generale ale formării și dezvoltării obștii țărănești, așa cum au fost fixate de învățătura marxistă, sînt înfățișate în introducerea prezentei scrieri.

Dar dacă liniile generale comune ale evoluției obștii la diferite popoare se pot explica prin legile comune ale dezvoltării societății, nu tot așa stau lucrurile cu identitatea nomenclaturii, a terminologiei privitoare la diferitele elemente sociale, juridice și tehnice, care compun instituția obștii. Metoda comparativ-istorică, care urmărește asemănările și deosebirile dintre fenomenele și procesele sociale nu în general, ci numai între unele aspecte și manifestări ale lor, este denumită de obicei „metodă tipologică“¹⁶¹.

¹⁵⁶ *Dicționarul limbii romine vorbite*, s. v.; N. Titkin, *Dicționar romin-german*, București, 1903, s. v.; I.-A. Candrea, *Dicționarul enciclopedic ilustrat...*, s. v.

¹⁵⁷ De exemplu Arh. St. Buc., *m-rea Nicorița*, XII, 1631 ianuarie 15 și Bibl. Academiei R.P.R., LXXVII/79, 22 ianuarie 1633.

¹⁵⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 1, p. 191.

¹⁵⁹ *Ibidem*, vol. 4, p. 175.

¹⁶⁰ Arh. St. Buc., *ms. nr. 479*, f. 201, 1640—1641.

¹⁶¹ Cf. E. S. Markarian, *Importanța metodei comparative în studierea istoriei culturii*, în „Anal. rom.-sov.“, *Istorie*, an XII, (1958), nr. 1—2, p. 21—37.

Aplicînd această metodă studiului obștii la romîni în comparație cu obștea la popoarele Europei răsăritene și centrale, vom constata că nu numai formele generale și evoluția acestei instituții sînt aceleași — ceea ce era de așteptat —, dar și terminologia este aceeași, folosindu-se aceiași termeni sau termeni sinonimi pentru indicarea ramurilor de activitate sau de structură ale obștii țărănești. Și nu numai atît, dar și o serie de amănunte din organizarea obștii, amănunte care nu țin de evoluția generală necesară a obștii în legătură cu schimbările relațiilor de producție, ci ar putea fi socotite ca tipuri speciale și locale, sînt totuși identice la romîni și la popoarele din aceste părți ale continentului nostru.

Această constatare, care va fi exemplificată pe scurt în paginile următoare, ne duce la concluzia existenței unei interdependențe istorice în ce privește obștea țărănească la diferitele popoare din Europa, în special în partea centrală și răsăriteană a ei.

Metoda comparativă nu urmărește neapărat cercetarea „influențelor”. Instituțiile sociale nu se împrumută, ci cresc în chip firesc din starea economică și socială dintr-o anumită regiune, într-o anumită epocă. Chiar atînci cînd, precum vom arăta mai jos, se adoptă aspecte formale ale instituției de la popoarele vecine, aceasta nu înseamnă că s-a împrumutat instituția însăși, ci acest fapt constituie o dovadă că stadiul orînduirii în care trăiește poporul respectiv a ajuns la aceeași treaptă și că anumite forme necesare pot fi împrumutate de la țările vecine, care le-au avut mai de demult.

Obștea, adică lucrarea în comun a pămîntului de către o comunitate fie de sînge, fie legată, mai tîrziu, numai de interese economice, este generală tuturor popoarelor care au ajuns la un anumit stadiu, încă rudimentar, de dezvoltare; ea rezultă din necesitatea efortului colectiv de muncă acolo unde forțele individuale sînt încă prea slabe din lipsă de mijloace¹⁶².

Dar identitatea terminologiei și a amănuntelor în organizare la diferitele popoare impune concluzia existenței unui contact uman, a unei interdependențe între aceste popoare.

Intr-adevăr, formele și chiar terminologia privitoare la obște sînt foarte apropiate în toată Europa în evul mediu. Astfel, în Italia în secolele al XI-lea — al XIII-lea obștiile satești se numeau *vicinanza*, iar membrii lor se numeau *vicini*¹⁶³. Aceeași denumire o au la origine *vecinii* de la noi, ca și *παροίκιοι* (*vecini*, în grecește) la bizantini și la slavii de sud.

Dintre popoarele din Europa care au păstrat mai multă vreme organizarea obștii satești și care, indirect prin slavi, au avut legături cu obștea satească medievală romînească, în primul rînd sînt *germanii*. Obștea satească germană poate fi studiată și mai bine decît la alte popoare prin bogăția de documente și, pe de altă parte, ea a avut legături și influențe vaste din cauza migrațiunilor popoarelor germane și a legăturilor între germani și slavi.

¹⁶² F. Engels, *Războiul țărănesc german*, ed. a III-a, București, E.S.P.L.P. 1958, p. 143 și urm. Cf. R. Thurnwald, *Die menschliche Gesellschaft*, vol. III, *Wirtschaft*, Berlin, 1932, p. 194—195.

¹⁶³ E. Kozminskii, *История средних веков*, vol. I, Moscova, 1953, p. 401.

Numele obștii sătești la germani este *Mark*. Cuvîntul *Mark* înseamnă hotar, deci prin extindere cuprinsul de oameni și de pămînt dintr-un hotar comun. O asemenea denumire e de pus în paralel cu denumirea romînească *megieși*, membrii comunității sătești, denumire care derivă din sud-slavul *merua-hotar*. De aceea, prin *Mark*, se înțelege uneori regiune de hotar, comunitate de mai multe sate reunite etc., dar trebuie să distingem folosirea termenului pentru noțiunea de sat devălmaș¹⁶⁴.

Un alt contact între terminologia germană a obștii și cea romînească stă în denumirea lotului folosit de o familie pe teritoriul obștii în actele latine medievale: *domus, huba, mansa, portio, terra* (care corespund cu termenii romînești și slavi — *дом* — casă, parte — de la *delniță* — în limba germană: *Hufe*)¹⁶⁵.

Structura lotului familial se compunea din trei părți distincte: a) casa de locuit cu curtea și staulele, hambare și alte clădiri anexe; b) pămîntul arabil; c) participarea proporțională cu mărimea lotului la terenurile comune: pădure, pășune, ape, munte, care cu un cuvînt se numeau *Allmende* (de la *allgemein* = comun)¹⁶⁶. În prima parte de sub a) intrau de asemenea grădinile, livezile de pomi îngrădite, eventual viile; sub c), stăpîniri comune, intrau uneori prisaca de stupi și aria de treierat. Lotul familial nu se putea vinde decît în fața sfatului satului și cu învoirea lui, „în fața poporului și a oamenilor buni“ (*coram plebe et bonis hominibus*)¹⁶⁷, întocmai ca în Țara Romînească¹⁶⁸ și în Moldova.

Membrii unei comunități sătești germane se considerau ca rude de sînge; ei se numeau *Erben*-moștenitori (termen care este de pus în paralelă cu romînescul *moșteni* sau *moșneni*, cuvînte cu același înțeles de *moștenitori*, deci băștinași), în actele latine ei se numeau *coheredes* sau *vicini*, termeni care indică existența unei conștiințe de unitate a obștii. Cînd în obștea germană existau oameni liberi și de asemenea și oameni neliberi, dependenți, aceștia din urmă se numeau *Miterben*, latinește *vicini*, iar cei liberi *Erben* (moștenitori)¹⁶⁹.

Așadar, deși marca nu mai era o stăpînire de comunitate absolută, se menținea obștea sătească, care era acum o *asociație de oameni cu drepturi diferite și inegale de folosință a pămîntului obștii*¹⁷⁰.

La început, această asociație era formată din oameni egali ca drepturi, dar drepturile de conducere există, și ele devin cu vremea tot mai mult

¹⁶⁴ Fustel de Coulanges, *De la marche germanique*, (în *Recherches sur quelques problèmes d'histoire*, ed. a II-a, Paris, 1894, p. 319—356), contestă însăși existența mărcii la germani pînă în secolul al XII-lea, pe motivul că *Mark* înseamnă hotar, nu comunitate, și că în sate există *proprietate privată* (a ogoarelor), care se poate vinde, ceea ce însă nu exclude în realitate existența obștii vicinale. Pentru diferitele înțelesuri ale cuvîntului *Mark* vezi A. I. Neusihin, *Структура общины в югозападной Германии в VIII—XI в.*, în *Средние века*, vol. V, Moscova, 1954, p. 23.

¹⁶⁵ A. I. Neusihin, *art. cit.*, partea I, în *Средние века*, vol. V, p. 37 și urm.

¹⁶⁶ Cf. R. Kötzsche, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte im Mittelalter*, p. 218—219 și A. I. Neusihin, *art. cit.*

¹⁶⁷ A. I. Neusihin, *art. cit.*, partea a II-a, în *Средние века*, vol. V, p. 16.

¹⁶⁸ Vezi mai sus, p. 34—35.

¹⁶⁹ E. Haberkern și J. F. Wallach, *Hilfswörterbuch für Historiker*, Berlin, 1935, sub *Markgenossenschaft*.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 368.

în raport cu drepturile neegale asupra folosinței pământului. Prin diferențierea obștii și prin pătrunderi din afară se produce aservirea obștilor și formarea domeniului feudal, adică acapararea pământurilor obștilor. În perioada Carolingienilor (secolele al IX-lea — al XII-lea), libertatea satelor de obști țărănești apune tot mai mult și face loc proprietății feudale. Obștea de țărani liberi devine dependentă, țăranii își pierd libertatea. Totuși, pierzând unele dintre atribuțiile sale, obștea continuă să formeze o comunitate și, sub conducerea seniorului, care în această epocă și pînă în secolul al XV-lea rămîne un șef superior al obștii — el ia anumite dări, dijme și se bucură de anumite servicii casnice ale țăranilor supuși — să-și păstreze structura de obște sătească, adică să aibă drept de folosință ereditară asupra loturilor lor (*Hufe*), în care intră și folosirea păștelor comune: păduri, pășune, ape. Ei continuă să ia parte la judecată, la administrația satului sub conducerea seniorului, care prezidează adunările de judecată ale sătenilor și dă sentința¹⁷¹. În același timp însă se produce dezagregarea treptată a obștii germane libere prin diferențierea internă, grăbită de presiunea exercitată de feudali, de ruinarea țăranilor în războaie. Acum se introduc anumite sisteme juridice care îngăduie străbaterea zidurilor de apărare ale obștii; existența *infrătirii*, care permite introducerea străinilor în obște¹⁷², lupta pentru ieșirea din indiviziune, pentru dreptul de a testa, pentru dreptul femeilor de a moșteni și deci de a introduce prin căsătorie elemente străine în obște¹⁷³. Firește că aceste fenomene, alături de cele amintite mai sus, ca fărîmîțarea hufelor, au contribuit la aservirea obștilor și la izbînda feudalilor¹⁷⁴.

Aservirea definitivă a țăranilor germani de la răsărit sub forma legării de glie și a obligației la claca agricolă, robirea lor personală, care duce și la desființarea rămășițelor de libertate ale obștii aservite, datează din secolul al XV-lea și de la începutul veacului următor. Atunci, din cauza creșterii relațiilor de marfă-bani, produsele pământului devin marfă și se cere mai multă muncă de la țărani, muncă agricolă pe rezerva seniorială, care trebuie să producă grâu pentru vînzare la oraș. În Germania răsăriteană țăranul este legat de glie, i se ia dreptul de strămutare, seniorul capătă dreptul de judecată asupra țăranilor¹⁷⁵. Cu aceasta se poate vorbi de sfîrșitul obștii germane în general, deși în anumite provincii și regiuni au rămas pînă în veacul al XX-lea sate de țărani liberi constituiți în obști.

Cînd cercetăm organizarea obștii sătești în Germania în scopul studiului istoric comparativ pe care ni l-am fixat, merită atenție nu numai raportul obștii față de pămînt și evoluția ei sub diferite forme pînă la totala aservire, ci și anumite aspecte ale conducerii comune a obștii, dreptul obștii de a primi sau de a respinge din sînul ei persoane străine de rușinea obștii, dreptul ei de judecată, alegerea organelor de conducere și exercitarea în comun a conducerii.

¹⁷¹ E. Haberkern și J. F. Wallach, *op. cit.*, p. 367.

¹⁷² R. Köttschke, *op. cit.*, p. 209—210.

¹⁷³ P. Boissonade, *Le travail au Moyen Age*, Paris, 1926, p. 97—101.

¹⁷⁴ *Ibidem* și E. Kozminskii, *История средних веков*. vol. I, p. 163.

¹⁷⁵ F. Engels, *Războiul țărănesc german*, ed. a III-a, București, E.S.P.L.P., 1958, p. 153.

Pentru dreptul de a primi și de a respinge pe străini este caracteristic articolul al XLV-lea din *legea salică* (a francilor salienii) care spune: „Dacă cineva va voi să se mute dintr-un sat (*villa*) într-altul și dacă unul sau mai mulți locuitori ai satului vor voi să-l primească, dar se va găsi unul singur care să se împotrivescă strămutării, el nu va avea dreptul să se strămute acolo”¹⁷⁶.

În privința judecății în obștea germană, la început, *adunarea obștii*, numită și *mallum*, avea dreptul de judecată asupra membrilor obștii, care se prezentau în fața adunărilor în aer liber, adunări în care fiecare avea drept egal de participare. O dată cu diferențierea de situații din interiorul obștii, capătă tot mai mult drepturi anumiți oameni care, mai ales prin situația lor de avere, se bucură de mai mare vază. Aceștia sînt *boni homines*, oameni buni, și oamenii bătrîni. Reprezentanții obștii care judecă și iau locul adunării poporului sînt de obicei în număr de 12 și poartă numele de *jurați* (*jurați Holzgeschworne*) la noi juzi, sau *rachinburgi*, termeni care sînt egali în documente cu „oameni buni” (*rachinburg* de la *Ratbürgen*, oameni de sfat). Instituția *oamenilor buni*, care înlocuiește treptat pe aceea a adunării generale a poporului în rosturile sale principale, este generală în istoria obștii sătești și corespunde cu faza diferențierii interne a obștii¹⁷⁷.

Față de reprezentanții altor obști, întreaga obște era solidară în favoarea membrului ei ucis sau vătămat, de aici instituția *vendetei* (*Blutrache*), datoria de a ucide pe un membru al obștii din care făcea parte ucigașul. O dată cu întărirea feudalității și a suzeranității monarhului, sîngele vărsat se răscumpăra cu bani sau vite (*Wergeld, compositio*), dar pentru această plată era solidară întreaga obște din sînul căreia ieșise ucigașul sau pe teritoriul căreia se petrecuse crima. Avem așadar în vechiul drept german o solidaritate a obștii în fața faptelor penale¹⁷⁸ (a se compara cu *dușegubina* din dreptul slav și românesc).

Este limpede că înainte de apariția diferențierilor interne din sînul obștii, aceasta nu avea șef, ci era condusă numai de adunare. Cu vremea se aleg șefi militari, în caz de război șefi locali reprezentativi. Din rîndurile „oamenilor buni” se ridică o nobilime gentilică, anterioară și deosebită de nobilimea feudală, dar care, măcar în parte, stă la baza acesteia din urmă (*mörker, schultheiss, holzherr, markgraf*). Dar nu toate obștile libere își aleg conducător și nu este o regulă ca în structura sătească germană să existe neapărat pentru fiecare obște sătească un șef ales¹⁷⁹. Esența obștii nu prevede un conducător.

Cînd obștea devine supusă unui feudal, în perioada dinainte de aservirea la clacă și la destrămarea obștii dinainte de secolele al XV-lea și al

¹⁷⁶ Citat după E. Kosminskii, *История средних веков*, vol. I, p. 109.

¹⁷⁷ F. Engels, *Războiul țărănesc german*, p. 145—146. Vezi și E. Haberkern și J. F. Wallach, *op. cit.*, p. 367; Fustel de Coulanges, *De l'organisation judiciaire dans le royaume des Francs*, în *Recherches sur quelques problèmes d'histoire*, ed. a II-a, Paris, 1894, 356—523, socoate greșit că toată justiția aparținea monarhului feudal, iar statele și rachinburgii stabileau numai cîtimea amendei.

¹⁷⁸ E. Haberkern și J. F. Wallach, *op. cit.* sub *Blutrache* și *Wergeld*.

¹⁷⁹ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, ed. a 5-a, București, Edit. politică, 1961, p. 145; idem, *Războiul țărănesc german*, p. 146.

XVI-lea, se poate spune că feudalul este șeful obștii, el conduce obștea cum o conducea înainte șeful gentilic¹⁸⁰.

Alte elemente comune ale terminologiei privitoare la obștea românească se întâlnesc în *obștea bizantină*.

O instituție binecunoscută, care este întărită de dreptul scris bizantin, este așa-numita *preemptiune* sau *protimisis*, adică dreptul rudei celei mai apropiate sau al vecinului de pământ din același sat de a cumpăra un pământ pus în vânzare, înaintea altor cumpărători din alte locuri sau din alte familii. Dreptul superior al celor înrudiți sau al celor așezați în același sat presupune, firește, un drept superior, exercitat de o obște de sînge sau teritorială asupra diferitelor stăpîniri individuale din sînul ei, altfel nu se poate explica. Totuși, o serie de istorici burghezi explică dreptul de preemptiune înscris în dreptul bizantin ca o măsură luată de stat pentru a se împotrivi tendințelor de cotropire a obștii de către feudali¹⁸¹.

Pe de altă parte, în secolele al VII-lea și al VIII-lea, se constată o altă instituție privitoare la satul bizantin, așa-numitul *ἀλλελεγγιον* sau *ἐπιβολή*, solidaritatea fiscală a satului întreg, obligația sătenilor rămași pe loc să plătească pentru cei fugiți. Și această instituție trebuie legată de existența unei obști, căci altfel nu ne-am putea explica de ce stăpîni de pământ cu proprietate pur individuală ar fi legați de dările celorlalți stăpîni de pământ din sat. Dacă însă se admite că ei formau cu toții o comunitate cu drept superior asupra întregului sat, solidaritatea fiscală apare firească. Totuși și această instituție a fost explicată de istoricii burghezi ca o măsură luată de stat în interes pur fiscal¹⁸².

Amîndouă aceste instituții, pe care le putem numi instituții de obște, le vom regăsi în cercetarea regimului obștilor sătești românești nu ca instituții legislative, ci ca „obiceiuri“ ale dreptului nescris, ceea ce arată originea lor străveche.

Intr-un studiu intitulat *Tărănimea bizantină și colonizarea slavă*, E. E. Lipsit a pus în lumină existența obștii bizantine și influența slavă asupra ei¹⁸³. Din analiza legislației agrare bizantine, *Νόμος γεωργικός* [Legea agricolă], pe care o datează din a doua jumătate a secolului al VIII-lea, reiese clar existența unei obști sătești la Bizanț în acea vreme. Legislația amintită pomeneste de micii stăpîni de pământ liberi, cu loturi care se pot asemăna cu alodiile germane de care am vorbit. Aceste loturi de moșie se numesc în textul legii *μέρις* sau *σκάρφιον*. Termenul *μέρις* (parte) prevede o împărțire; legea spune clar că sînt sate *ἀμέριστο*, neîmpărțite în „părți“¹⁸⁴. Adăugăm că termenul *σκάρφιον* derivă de la *σκάρφια*, care înseamnă „sort“, deci porțiune trasă la sorti¹⁸⁵. Această

¹⁸⁰ E. Haberkern și J. F. Wallach, *op. cit.*, sub *Markgenossenschaft*, p. 168.

¹⁸¹ G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1940, p. 179 și 192. Vezi și F. Dölger, *Proprietatea pămîntului la Bizanț*, comunicare la Congresul istoricilor din Varsavia, august, 1933, după notele noastre.

¹⁸² G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 88 și 217.

¹⁸³ E. E. Lipsit, *Византийское крестьянство и славянская колонизация* în *Византийский сборник*, Москва, 1945, p. 96—143.

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 118—119.

¹⁸⁵ E. Legrand, *Dictionnaire grec moderne-français*, Paris, 1919, s. v.

denumire, care poate fi pusă în paralelă cu cea slavă, folosită și de români, *jrebie*, lot de pământ (de la жреѣ = sort), arată că cel puțin la origini loturile sătești din obște erau trase la sorți, ca și la vechii germani; așadar exista o stăpânire în comun a pământului.

Țăranii dependenți poartă în Imperiul bizantin numele de *παροικοι* (sing. *παροικος*)¹⁸⁶. Acest termen înseamnă la propriu *vecin*. Este termenul general folosit în occident pentru membrii obștii sătești, *vicini*, cei ce stăpânesc sau folosesc pământul împreună, ca săteni din același sat. Termenul bizantin este traducerea acestui cuvânt apusean în grecește. El a fost păstrat în forma sa grecească la slavii de sud, pentru a desemna pe țărani dependenți: *парники*, la sârbi¹⁸⁷ și la bulgari¹⁸⁸ în secolele al XII-lea — al XV-lea. Este caracteristic faptul că țărani dependenți poartă numele acesta, care înseamnă membru al obștii vicinale, ceea ce arată că s-a păstrat obștea și sub dependența feudalilor.

Fenomenul identic îl vom întâlni la românii din Moldova și Țara Românească, unde numele dat oamenilor dependenți este *vecini*, adică membrii obștii (însă nu sub forma grecească, ci sub cea apuseană, care corespunde și cu cuvântul românesc).

Așezarea ginților *slave* pe diferite teritorii ca agricultori a avut același rezultat ca și la germani, adică formarea obștii sătești. Obștea sătească apare la toate popoarele slave, precum și asociațiile de obști¹⁸⁹. Numirile de sate slave arată lămurit existența obștilor sătești, în genere numele de sate sînt toate *la plural*, indicînd o comunitate, fenomen caracteristic pentru numele de sate la slavi și la români, dar care nu se întâlnește de loc în centrul și apusul Europei la germani și romanici. Satele slave (ca și cele românești) au numele șefului obștii în formă adjectivală la plural, cu terminațiile *ici*, *ovici*, *oți*, *ici și ice* (ultimele două terminații la slavii de sud). Asadar Velicoviții înseamnă ceata, obștea lui Velico¹⁹⁰, precum și românii București sau Călinești înseamnă ceata sau obștea lui Bucur sau a lui Călin. Nicăieri la celelalte popoare din Europa nu găsim acest aspect în toponimie. În schimb, terminațiile satelor slave în *ov*, tot la plural, derivă de la numele stăpînului feudal al satului, sînt satele nelibere care au păstrat, măcar într-o vreme, organizarea de obște, dovadă numirea lor la plural¹⁹¹.

O serfe de instituții derivă din structura pe obști la slavi, astfel: responsabilitatea solidară a comunității față de faptele penale, în special crime făptuite pe teritoriul obștii. Aceste crime se plăteau familiei sau obștii victimei cu o plată numită *venditio* (vînzare) în actele latine. Nu

¹⁸⁶ Vezi, G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 130, 192, 262 și 278.

¹⁸⁷ Pentru *парники* în documentele sîrbești, medievale vezi A. Soloviev, *Одабрани споменѣи српскѣ гоава од XII до краја века*, Belgrad, 1926, p. 13, 76, 110 și 164.

¹⁸⁸ I. Ivanov, *Български старини в Македониѣ*, ed. a II-a, Sofia, 1931, p. 583, 592.

¹⁸⁹ N. S. Derjavin, *Slavii în vechime*, București, 1949; aici traducătorul folosește greșit termenii de *clan* și *organizare clanală*, în loc de *gintă* și *orinduire gentilică*, ceea ce nu este același lucru.

¹⁹⁰ N. S. Derjavin, *Slavii în vechime*, p. 64. K. Kadlec, *O prawie prywatnem zachodnych slowian*, în volumul colectiv *Poczatki kultury slowiaskieli*, Cracovia, 1912, p. 99.

¹⁹¹ K. Kadlec, *art. cit.*

se plătea exclusiv în vite, ca la români, ci mai ales prin pierderea lotului de pământ sau a unor părți de pământ¹⁹².

Răscumpărarea crimelor prin bani, deci trecerea crimelor în rîndul conflictelor private între obști (*coemptio*) compozițiunea, este practică și la slavi, ca o măsură care temperează răzbunările obștii pentru crima făptuită asupra unui membru al ei¹⁹³, ambele forme caracteristice organizării pe obști, pe care le întîmpinăm și în studiul obștii romîne.

Dreptul vechi slav cunoaște de asemenea, ca și cel bizantin, pre-emptiunea (*protimisis*) dreptul superior al rudelor și al vecinilor asupra pămîntului și, ca urmare, vînzarea pămîntului numai cu învoirea obștii satului sau chiar cu a satelor vecine¹⁹⁴.

Satele slave aveau datoria să urmărească pe răufăcători, să prindă *urma* lor pînă la hotarul obștii (*сана* = urmă); satul care pierdea urma răufăcătorului plătea amenda pentru crimă. Instituția *slidului* (cu acest nume) apare în Moldova în secolul al XV-lea¹⁹⁵.

În sfîrșit, satele slave organizate în obști aveau o judecată proprie, care stătea în mîna adunării generale a poporului, adică a obștii. Cu vremea, întocmai ca la germani, dintre membrii obștii se desprind oameni cu drepturi mai mari, în special în privința judecării, așa-numiții *oameni buni*, cei mai cu vază și de obicei cei mai bogați, care luau asupra lor judecata, în calitate de reprezentanți ai obștii¹⁹⁶. Bineînțeles că această fază a organizării judecării obștii corespunde cu diferențierea internă din obște, cînd se ridică între membrii obștii oameni mai bogați, iar alții sînt reduși la sărăcie.

O dată cu diferențierea internă a obștilor se naște nobilimea prestatală anterioară nobilimii feudale. Actele privitoare la slavii apuseni cunosc pe așa-ziii *seniore villaarum*, mai marii satelor¹⁹⁷. Acești *seniores* ai satelor erau egali cu *jupanii*, termen general slav care indică pe stăpînii de sate. Un act din 1181 privitor la slavii apuseni vorbește de: „*seniores villaarum, quos lingua sua supanos vocant*” (mai marii satelor, pe care în limba lor îi numesc *jupani*)¹⁹⁸. Acest termen care desemna la început pe membrii nobilimii gentilice, devine titlul conducătorilor micilor asociații pe văi ale satelor de obști libere, asociații care se numesc *jupe* iar la poloni *opole*. Una dintre formele foarte caracteristice a organizării obștilor la slavi (deși ea nu lipsește nici la germani) este formarea de mici organisme prestatale, de trib, alcătuite din asociații de obști sătești conduse de o adunare (*viece*) și de un jupan sau de un *cneaz*. Acest din urmă termen, împrumutat de la germani (*chuning* = rege) și trecut prin

¹⁹² K. Kadlec, *art. cit.*, p. 97 și K. Kadlec, *O prawit karnem u zachadnich slowian*, în același volum colectiv, p. 121—123.

¹⁹³ Idem, *O sadownictwie i przewidzie sadownym u slowian do w. X.*, în același volum colectiv, p. 114—116.

¹⁹⁴ Idem, *O prawie prywatnem*, în același volum, p. 97.

¹⁹⁵ Idem, *O sadownictwie*, în același volum, p. 125.

¹⁹⁶ *Ibidem*, p. 132—146.

¹⁹⁷ N. S. Derjavin, *Slavii în vechime*, p. 91.

¹⁹⁸ K. Kadlec, *O politycznym ustroju Slowian*, în volumul amintit, p. 67.

slavi la români, înseamnă o autoritate mai mare și pe teritoriu mai întins decât al jupanilor¹⁹⁹.

Evoluția *obștii sătești maghiare* a avut loc foarte repede²⁰⁰. După stabilirea triburilor maghiare ca agricultori în satele vechi locuite de slavi și de alte populații, apar în Ungaria numeroase sate libere, organizate ca obști sătești. Ele predomină în populația Ungariei în veacul al XI-lea. În legislația regelui Ștefan cel Sfânt se vede bine existența acestor sate de țărani liberi²⁰¹. Obștea sătească ungurească era constituită în această epocă din stăpîniri de loturi (*mansii*, în actele latinești), care de la o vreme, în orice caz în secolul al XIII-lea, se puteau moșteni, erau deci stabile și ereditare și se puteau vinde. În acest secol apare și dreptul de a testa al micilor stăpîni de loturi, ceea ce aduce, pe de o parte, la dezagregarea obștii, pe de alta, la diferențierea ei interioară între oameni săraci și bogați²⁰².

Feudalismul a progresat foarte repede în Ungaria și încă în veacul al XIII-lea o mare parte dintre satele obștilor au fost cuprinse și aservite de feudali. Totuși, obștile cu organizarea lor, în special în privința dreptului de judecată, se păstrează și sub stăpînirea nobililor²⁰³. Pe de altă parte, dintre membrii obștilor se ridică anumiți țărani liberi, care se desprind din obște cu mici proprietăți individuale și privilegiate. Aceștia erau așa-numiți *örök* (cuvînt de la care derivă moldovenescul *uric*), *oameni de strajă*, în schimbul serviciului de strajă internă pentru rege; ei se deosebesc prin situația lor privilegiată de ceilalți țărani, care cad treptat în dependență. Aceștia din urmă se numesc în cancelaria latină a Ungariei *villani* (de la *villa* = sat)²⁰⁴.

Unul dintre drepturile obștii era și în Ungaria judecata, care cum s-a spus mai sus, s-a păstrat și sub stăpînirea superioară a seniorului feudal. Membrii obștii sătești luau parte la judecată, chiar cînd judecătorul era reprezentantul, dregătorul regelui. Alături de acesta, reprezentanții obștii figurau în acte cu titlul de *arbitres et mediatores*. După cum se vede, rolul acestora era destul de însemnat, chiar cînd sentința era dată de omul regelui, ei puteau propune o împăcare, care să fie primită de părți pe baza cunoștințelor lor despre împrejurările locale²⁰⁵. Bineînțeles că acest rol de mediator nu-l putea avea obștea în adunarea ei, ci numai anumiți oameni cu autoritate; revenim astfel și aici la *oamenii buni* și bătrîni.

¹⁹⁹ L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave II. La civilisation*, Paris, 1926, p. 181. Pentru obștea la slavii de sud cf. studiul recent al lui St. Lincev, *За генезиса на феодализма в България*, Sofia, 1963. În ceea ce privește obștea la albanezi, cf. mai recent Mark Kransnici, *Skiptarska porodirna zadruga u Kosovsko-Metohijskoj oblasti*, în „Glasnik Muzeja Kirilovo i Metodije“, IV—V, 1959—1960, p. 137—171.

²⁰⁰ M. A. Pavlușkova, *Крестиянская община в Венгрии В XI—XII*, în *Средние века*, vol. VI, Moscova, 1955, p. 56—75.

²⁰¹ *Ibidem*, p. 62.

²⁰² *Ibidem*, p. 64.

²⁰³ *Ibidem*, p. 68.

²⁰⁴ *Ibidem*, p. 67.

²⁰⁵ *Ibidem*, p. 68.

Instituția *slidului* slav, despre care am vorbit și care consta în responsabilitatea colectivă a obștii de a asigura dreptatea, adică de a urmări pe teritoriul său pe răufăcători pînă la hotarul satului, există și în vechiul drept ungar. În legiuirea regelui Ladislau (secolul al XI-lea, la sfîrșit) se vorbește de obligația țăranilor „de a urmări pe răufăcători sau de a jura că nu știu unde se află ei”²⁰⁶.

Poporul rus fiind un popor slav, *obștea rusească* intră în categoria obștilor slave despre care am vorbit mai sus. Este sigur că *obștea rusească* are multe caractere comune din *obștea slavă*, dar anumite împrejurări speciale de dezvoltare ale poporului rus au făcut ca și în privința structurii obștii să se poată constata o diferențiere ca instituție între *obștea rusească* și *obștea în general slavă*. Aceste împrejurări sînt în primul rînd viața orășenească timpurie pe valea Niprului, formarea unui stat rusec, al Kievului, cu viață meșteșugărească și comerț pe Marea Neagră cu Bizanțul și posedînd foarte devreme un drept scris.

Obștea satească în Rusia s-a format, ca și la alte popoare, „o dată cu destrămarea relațiilor gentilice..., ca o treaptă de tranziție de la organizarea gentilică spre cea politică”²⁰⁷. *Obștea gentilică* se transformă în *obște teritorială*, adică nu mai este bazată exclusiv pe relațiile de sînge, ci cuprinde în sînul ei oameni legați între ei printr-un sistem de legături de responsabilitate colectivă, derivînd din stăpînirea în comun a pămîntului.

La baza studiului asupra obștii, ca și asupra instituțiilor vechi rusești în general, stau textele vechilor pravile rusești, cunoscute sub numele de *Russkaia Pravda*²⁰⁸. Cea mai veche, *Pravda veche*, cuprinde dispoziții care se ridică la situații din secolul al IX-lea și a fost redactată la Novgorod, pe cînd *Pravda Iaroslavnicilor* (secolul al XI-lea) și *Pravila nouă* (secolul al XII-lea), provin de la Kiev²⁰⁹.

În *Pravila veche*, *obștea satească* poartă numele de мур (cuvînt care la origine înseamnă pace, înțelegere), pe cînd *Pravda kieveană* poartă numele de верв²¹⁰. Cuvîntul *verv* la origine înseamnă funie, ceea ce arată că pămîntul obștii era împărțit în funii, termen pe care îl regăsim în organizarea obștii romînești, adică în fișie lungă de pămînt, care să cuprindă toate felurile de pămînt de pe moșia satului, de la deal pînă la vale, de la locurile mai proaste pînă la cele mai bune. Împărțirea pămîntului satului pe funii regulate înseamnă că el era măsurat și împărțit pentru folosirea lui de către o autoritate superioară, a obștii, și stăpînirile familiilor nu rezultau dintr-o ocupare liberă a locurilor de lucru. Dar în același timp existența funiilor arată că vechea comunitate absolută se desfășurase, și se născuse proprietatea familială pe loturi, supusă numai unui drept superior al obștii²¹¹. După alți istorici (Leontovici), cuvîntul верв

²⁰⁶ M. A. Pavlușkova, *op. cit.*, p. 70.

²⁰⁷ B. D. Grekov, *Țăranii în Rusia*, București, Edit. Academiei R.P.R., 1952, p. 65.

²⁰⁸ *Русская правда* sub redacția lui B. D. Grekov, Moscova, 1947; vol. II cuprinde un bogat comentariu istorico-juridic.

²⁰⁹ B. D. Grekov, *Țăranii în Rusia*, p. 69 și 75.

²¹⁰ *Русская правда* vol. II, p. 263—274 (despre *verv*).

²¹¹ P. I. Leașcenko, *Istoria economiei naționale a U.R.S.S.*, vol. I, București, 1955, p. 90.

e de pus în legătură cu sîrbescul **БРЪБНИК** rudă, ceea ce ar arăta păstrarea conștiinței originii comune de sînge a membrilor obștii²¹².

Vervul era împărțit în loturi de familie, care se numeau, ca și în Moldova, *jrebii* (de la *sort*), sau *dvori*, curți, *case*²¹³. Așadar, casa, prin extindere, era casa de locuit, cu bază a stăpînirii familiei, dar și cu stăpînirea corespunzătoare a pămîntului, cît se cuvine unei case. Membrii obștii în această epocă de la Kiev nu se numesc pe dînșii *frați*, ci pur și simplu *liudi*, adică *oameni*, deci obștea nu mai era de sînge, ci o asociere de muncă și de stăpînire comună.

Și alte amănunte ale organizării obștii rusești coincid cu cea a obștilor românești.

Obștea exercita un drept superior asupra satului, rezolva cazurile de nemulțumire pentru loturi mai bune și mai rele, controla moștenirile și avea drept să admită sau să respingă vînzările de loturi, ceea ce trebuia pus în legătură cu dreptul de preempțiune²¹⁴.

Există și o solidaritate fiscală între membrii obștii rusești: ei plăteau dările și amenzile global și apoi acestea erau repartizate de sfatul obștii pe locuitori, după puterile fiecăruia. Dar și aici, diferențierea internă a obștii se produce în favoarea celor mai avuți.

De asemenea se constată existența solidarității în răspunderea colectivă pentru crimele făptuite pe teritoriul obștii, dar și în această privință în *Pravila nouă* se observă o evoluție: sînt cazuri cînd criminalul trebuie să răspundă singur, atunci cînd e bine cunoscut și dovedit; numai fiind criminalul nu e cunoscut sau nu e prins răspunde colectivitatea obștii²¹⁵.

Și în vechile pravile rusești, ca și la ceilalți slavi, se prevede obligația obștii de a urmări urma răufăcătorilor, *след* = urmă, care este o formă a activității generale a obștii²¹⁶.

De asemenea, „răzbunarea singelui“ (vendeta), obligația obștii sau a familiei de a răzbuna pe cel ucis din rîndurile ei, forma cea mai veche a solidarității juridice a obștii, apare în *Pravda cea veche*, chiar în primul ei articol: „Dacă un om ucide pe un om, atunci fratele răzbună pe frate, sau fiul pe părinte sau părintele pe fiu sau nepotul de frate și de soră. Dacă nu e nimeni care să răzbune, atunci să se dea 40 de grivne pe cap“²¹⁷. Se vede de aici cum instituția de bază este vendeta și numai în cazuri excepționale se recurge la rescumpărarea singelui pe bani. Totuși, răscumpărarea cu bani (sau vie) a singelui vărsat, *wergeld*, are un loc însemnat în vechile *Pravde* rusești. Această amendă sau rescumpărare se numește *vir* în aceste vechi texte juridice și variază după situația socială a celui ucis, ca și la vechii germani. *Virul* se plătea solidar de întreaga obște pentru rescumpărarea crimelor făptuite pe teritoriul obștii său de un membru al ei. De remarcat că acest termen, *vir*, înseamnă rescumpărarea crimei cu bani de la rude, ca și amenda ce se plătea de

²¹² *Русская правда*, vol. II (comentarii), p. 264.

²¹³ *Ibidem*, p. 263.

²¹⁴ *Ibidem*, p. 271.

²¹⁵ *Ibidem*, p. 76.

²¹⁶ *Ibidem*, p. 564.

²¹⁷ *Ibidem*, p. 241.

obște pentru o crimă nedescoperită, rămasă nepedepsită, făptuită pe teritoriul său, amendă care era încasată de cneazul țării²¹⁸. Această observație este de oarecare importanță, deoarece arată originea amenzii plătite de obște pentru crime: ea derivă din *compoșiune*, este o formă evoluată a ei. Se știe că această amendă exista și la români și o vom studia într-un capitol următor; ea se numea *dușegubină*. Deci dușegubina, plătită în favoarea stăpînirii, derivă din *wergeld*-ul (*compositio*) pe care odinioară obștea îl plătea familiei sau obștii celui ucis, despăgubire care mai târziu a fost luată pe seama stăpînirii.

Obștea rusească, *vervul*, avea drept de judecată asupra membrilor săi; acest drept care se exercita de „adunarea poporului”, rămîne ca o instituție și după întărirea puterii centrale a cneajului. Cînd cneazul ia asupra sa dreptul de judecată în țară cu monarh, totuși reprezentanții justiției centrale nu judecă decît în colaborare cu organele obștii. După cum observă unul dintre comentatorii sovietici la textul *Pravdei rusești*, „procesul penal nu putea fi fără participarea obștii”. Chiar cînd judecătorul era omul stăpînirii, rămîneau în grija obștii: mărturiile și adunarea maritorilor competenți, prinderea vinovaților, întreaga anchetă, jurămîntul, participarea la judecata publică, executarea pedepsei. Aceasta însemna că întreaga procedură era în mîna obștii²¹⁹. Observația este interesantă pentru fixarea dreptului de judecată al obștii și a limitelor acestui drept în general la toate popoarele (și la români) în vremea stăpînirii monarhiei feudale.

O dată cu diferențierea internă a obștii, apar și în Rusia „oamenii buni” care reprezintă obștea în cazuri de mărturie, de judecări, de fixări de hotare, deci o reducere a drepturilor adunării poporului în favoarea celor mai influenți din obște²²⁰.

Obștea rusească alegea pe un conducător al ei, care se numea *staroste* (de la *crap* = bătrîn). După analogia cu cele ce se petrec la ceilalți slavi, istoricii ruși și sovietici sînt de părere să staroștii obștilor erau aleși, dar există și părerea că ei puteau fi înscăunați după vechime, după vîrstă²²¹.

Din constatarea făcută cu privire la identitatea terminologiei privitoare la obștea țărănească la români și la popoarele din Europa centrală și răsăriteană (germani, Imperiul bizantin, slavi, ruși și maghiari), ba chiar și în Europa apuseană (termenul cel mai important: *vecini, vicini*), se pot trage concluzii istorice importante pentru epoca de formare a poporului român. Aceste concluzii sînt coroborate și prin identitatea organizării în amănunte a funcționării obștilor în toate aceste regiuni. Dacă asemănarea evoluției și schimbărilor structurale ale obștii pe aproape întreg teritoriul continentului se explică prin legile transformării societății pe baza relațiilor de producție, identitatea terminologiei și a structurii obștilor în amănunte necesită o altă explicație. Coroborînd aceste fapte dobîndite pe baza metodei comparative cu acelea dobîndite în cercetarea termi-

²¹⁸ *Русская правда*, p. 148—150, 329.

²¹⁹ *Ibidem*, p. 262.

²²⁰ *Ibidem*, p. 273.

²²¹ *Ibidem*, p. 271.

nologiei latine și autohtone privitoare la obște (*gint, ginture, seminție, moș, sat, cătun*)²²², ajungem la concluzii interesante asupra formării poporului român. Deoarece această problemă, poate cea mai importantă a istoriei noastre, nu-și are locul în studiul de față, ne vom mulțumi cu indicații schematice asupra urmărilor pe care le are în înțelegerea formării poporului nostru, urmări care decurg din cercetarea istorică, lingvistică și comparativă a evoluției obștii țărănești românești.

a) Viața socială și economică din această perioadă era întemeiată pe obște. Obștea, în forma pe care o avem la români, este o alcătuire sătească teritorială care presupune o așezare permanentă și stabilă, în legătură cu stăpînirea devălmașă a pămîntului și cu economie mixtă a creșterii vitelor și a agriculturii. Așadar, viața strămoșilor noștri în perioada care a precedat feudalismul e numai sedentară, deci nu nomadă, cum au socotit-o unii cercetători burghezi, dar și legată de o formă a stăpînirii pămîntului, stăpînire comună, de către obște. Stăpînirea în comun a pămîntului în forme stabile permite păstrarea peste veacuri a obștii cu anumite rămășițe din vremea orînduirii gentilice.

Această formă de stăpînire avînd rădăcini străvechi în orînduirea gentilică, supraviețuirea ei în perioadele următoare arată o continuitate a vieții poporului de la comuna primitivă pînă în orînduirea feudală.

b) Dacă admitem că aceasta este baza vieții economice și sociale a strămoșilor noștri înainte de orînduirea feudală, atunci viața păstorească, adică transhumanța oilor de la și pînă la locurile de așezare a stăpînitorilor turmelor, nu poate avea importanța pe care i-au atribuit-o în trecut o serie de istorici și de lingviști în formarea poporului român. *Formarea poporului nostru este legată de obștile teritoriale, care se întind pe toată aria lui de formație. Păstoritul transhumant este numai o anexă economică a obștilor teritoriale, și nu un element constitutiv al procesului de formare a poporului român.*

c) Vechimea obștilor teritoriale în Transilvania, Țara Românească și Moldova arată că aria de formare a poporului nostru trebuie căutată pe întreg acest teritoriu, ca o continuitate străveche a elementelor băștinașe.

d) Terminologia de origine latină și tracică din limba română privitoare la viața obștii țărănești arată că ea are rădăcini adînci în antichitate.

e) Terminologia privitoare la obște și organizarea asemănătoare, pînă la amănunte, a obștii românești cu cele din Europa centrală și răsăriteană este o dovadă că poporul român s-a aflat într-un contact neîntrerupt cu întregul continent.

²²² Vezi mai sus, p. 20—21.

PROCESUL DE ASERVIRE A OBȘTILOR

OBȘTILE ȘI ÎNCEPUTURILE FEUDALISMULUI ÎN ISTORIA ROMÂNIEI. Din datele expuse pînă acum rezultă că, după încetarea stăpînirii romane în Dacia, a urmat în istoria Romîniei o lungă perioadă, de șapte secole, în care forma de viață socială și economică se rezuma la obștile teritoriale țărănești.

Feudalismul în țările romîne este rezultatul destrămării obștilor libere, ridicării din mijlocul lor a unor stăpîni feudali care au cotoplit pămîntul și pe lucrătorii lui, deși nu excludem nici posibilitatea ca o parte din acești stăpînitori să fi provenit din afara obștii, militari așezați deasupra obștii, cărora sătenii aserviți să le fi datorat întreținere, lor și curții lor. În țările romîne, trecerea de la viața de obștii la orînduirea feudală s-a făcut direct. Acest fapt a făcut pe K. Marx să declare că „la populația romanică din Moldova și Valahia“, trecerea de la obștea liberă la cea aservită de feudali s-a făcut „pe o cale pur economică“¹.

Trecerea directă de la comuna primitivă la feudalism, în special la popoarele slave, este un fenomen istoric astăzi bine studiat, în toate formele sale. El se deosebește prin aceea că formele economice și organizarea internă a obștii se menține sub stăpînirea feudalilor. „Feudalii au răpit obștilor libertatea, le-au subordonat scopului lor de a produce și de a-și însuși renta feudală, dar au menținut rînduiala lor economică“².

În cele ce urmează, vom arăta că în satele aservite din toate cele trei țări romîne obștea se menține cu formele ei economice și juridice, ceea ce constituie o dovadă hotărîtoare a existenței obștilor libere înainte de alcătuirea domeniului feudal, care s-a format prin cotopirea satelor odinocară libere. *Faptul că organizarea domeniului feudal a păstrat la romîni formele organizării identice în mare parte cu aceea a satelor de moșneni și razeși dezvăluie originile acestui domeniu : el s-a format prin acapararea unui număr de sate libere și prin aservirea lor. Sub stăpînirea boierilor, pînă în veacul al XVII-lea, țărani aserviți își păstrează drepturile ereditare la folosirea acelorși delnițe (părți proporționale din întinderea moșiei) cu exploatarea în comun a apelor, pădurilor și pășunilor. Obștea*

¹ K. Marx și F. Engels, *Briefwechsel*, vol. II, Berlin, 1959, p. 192—193.

² M. N. Meiman și S. D. Skazkin, *Problema trecerii directe la feudalism pe baza descompunerii modului de producție al comunei primitive*, în „Anal. rom.-sov“, Istorie, XVI, 1960, nr. 2, p. 67—95.

aservită posedă un drept de folosință a pământului domeniului boieresc, drept care nu este rezultatul colonizării țăranilor pe pământ străin.

De aici rezultă un fapt istoric bine stabilit: obștea este anterioară formării proprietății boierești și a acelei feudale în genere. *Așadar, stăpînirea boierească nu rezultă din vreun drept, ci este rezultatul unei silnicii.*

Dar după cum obștea formează fenomenul fundamental al stăpînirii pământului („nici nu ne putem închipui satul feudal medieval fără organizare în obștii”³) anterioare feudalismului, tot așa și proprietatea feudală este la rîndul ei anterioară statului feudal. Mulți istorici burghezi au crezut că formarea domeniului boieresc se datorește domniei, în sensul unor donații de sate libere către cei ce slujesc domnia⁴. În realitate, *nu statul creează clasa feudalilor, ci, dimpotrivă, feudalii creează statul*⁵.

Așadar, feudalismul înseamnă și în istoria noastră ridicarea din rîndurile obștii a unei clase de stăpîni feudali, numiți cneji sau boieri, care iau în folosul lor renta pământului, adică supraprodusul muncii sătenilor. Cneji, boierii, nobilii nu pot fi caracterizați numai printr-un drept asupra pământului⁶, ci în primul rînd printr-un drept asupra muncii țăranilor.

Începuturile feudalismului care este legat de o creștere a producției agricole și animaliere, datează în istoria Romîniei din veacul al X-lea.

Intr-adevăr, asupra epocii cînd apar în istoria noastră cele mai vechi date despre începuturile feudalismului avem azi posibilitatea să dăm unele precizări. Inscripția slavă găsită la Mircea Vodă în Dobrogea, cu data 943, cuprinde termenul *jupani, deci stăpîni feudali*⁷. Așadar, avem un punct de sprijin din veacul al X-lea pentru începuturile feudalismului pe teritoriul patriei noastre.

Al doilea element cronologic stă în următoarea considerație: pe tot teritoriul patriei noastre a existat o nobilime prestatală, despre care vom vorbi mai jos, aceea a cnejilor, atît în Transilvania, cit și în Țara Romînească și în Moldova. Generalitatea instituții arată că ei sînt anteriori cuceririi Transilvaniei de către feudalii maghiari, spre deosebire de boieri, nobilime a statului feudal romînesc, care lipsește în Transilvania⁸. Așadar, cnejii romîni și romîno-slavi reprezintă o pătură suprapusă de stăpîni ai obștilor. Datarea pătrunderii statului feudal maghiar în Transilvania nu poate fi mai tîrzie decît secolele al X-lea — al XI-lea. Prin urmare, formarea clasei cnejilor, pătură feudală timpurie, general romînească, datează cel mai tîrziu din veacul al X-lea.

Din aceste date istorice care așteaptă încă o cercetare mai amănunțită, rezultă că începuturile feudalismului în istoria noastră datează din secolul al X-lea. De observat că tot din acest secol se poate data adop-

³ M. N. Meiman și S. D. Skazkin, *art. cit.*, p. 68—69.

⁴ Cf. A. Xenopol, *Istoria romînilor*, ed. a 3-a, p. 148—149.

⁵ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, ed. a 5-a, București, Edit. politică, 1961, p. 175.

⁶ Cf. însă C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, București, 1943, p. 284: „Pînă în secolul al XVII-lea toți proprietarii de pământ se intitului boieri”.

⁷ Cf. *Istoria Romîniei*, vol. II, București, Edit. Academiei R.P.R., 1960, p. 25—55.

⁸ Vezi mai jos, în prezentul capitol.

tarea liturghiei slave la români⁹, iar adoptarea unei noi forme liturgice presupune în chip necesar și existența unei forme de stăpînire adecvată, cu o biserică dependentă de ea¹⁰.

În secolul al X-lea se produce o diferențiere socială mai accentuată în interiorul comunităților. Atunci, ca urmare a creșterii producției agricole legate de cea animalieră, se ridică o clasă de stăpîni militari, o nobilime prestatală, care are nevoie de brațe de muncă aservite pentru întreținerea ei și a drujinei sale de curte. Această primă mare diferențiere în sinul obștilor nu a fost însă totală și nici generală, deoarece satele libere alcătuite în obști au continuat să existe și după aceea, după formarea statelor feudale românești.

Începînd din secolul al X-lea și pînă la întemeierea statelor feudale românești se produsese o cotropire a obștilor țărănești libere, nu însă pe tot teritoriul țării și în forme care lasă multă vreme obștilor drepturi de autonomie economică.

Abia la sfîrșitul veacului al XV-lea se ivește un factor nou în procesul de destrămare a obștilor, anume trecerea în cadrul economiei feudale de la aservirea obștilor în vederea întreținerii nobilimii militare la producția agricolă pentru piață, la dezvoltarea economiei de relații marfă-bani.

Asupra primei aserviri a obștilor și a urmării sale, formarea relațiilor feudale în țările romîne, ne lipsesc documentele, posedăm doar foarte puține date istorice, indicate mai sus. Întrebarea este dacă se poate oare surprinde mai tîrziu, anume în epoca imediat următoare formării statelor (secolul al XIV-lea — începutul secolului al XV-lea), epoca în care predomină încă în istoria noastră fărămițarea feudală, urmele începuturilor formării domeniului feudal din vremea feudalismului incipient, dinainte de fundarea monarhiei feudale a Țării Romînești și a Moldovei și dinainte de stabilirea generală a feudalismului nobilimii maghiare în Transilvania. Procesul de formare a feudalismului, adică aservirea satelor libere de către anumite elemente diferențiate din sinul obștii, continuă sub aceeași formă și după fundarea statelor, respectiv după consolidarea feudalismului maghiar în Transilvania. De aceea este posibilă studierea originilor feudalismului nostru prin fenomenele sociale din secolele al XIV-lea și al XV-lea, prima jumătate.

CNEJII CA NOBILIME PRESTATALĂ. De vreme ce stăpînirea feudală a satelor este anterioară întemeierii statelor feudale românești, este contestabilă existența unei clase de stăpîni feudali (adică cei ce iau pe seama lor renta pămîntului și se bucură de serviciile supușilor) anteriori formării statului. Deosebirea dintre această nobilime „gentilică” mai veche decît domnia și boierimea sau (pentru Transilvania) nobilimea care depinde de domn și de rege stă în aceea că cea dintîi stăpînește pe temeiul unei situații de fapt, pe cînd cea de-a doua se bucură de privilegiu domnesc sau regal, este deci apărută în drepturile sale de statul feudal.

⁹ Cf. P. P. Panaitescu, *Bulgaria în nordul Dunării*, în „Studii și cercetări de istorie medie”, an I, 1950, nr. 1 p. 223—256.

¹⁰ În aceeași epocă încep relațiile feudale și în Serbia și în Bulgaria, cf. D. Anghelov, *Zur Frage des Feudalismus auf dem Balkan im XIII bis zum XIV Jahrhundert*, în *Études historiques à l'occasion du XI-e congrès des sciences historiques, Stockholm, 1960*.

Nobilimea prestatală cotopește pe cale economică sau militară satele libere, pe cînd boierimea continuă această cotopire cu sprijinul statului feudal. Se înțelege că, deși statul feudal se sprijină pe stăpîniile domeniilor, nu toți stăpînii din prima categorie au fost recunoscuți de monarhie, o parte dintr-înșii au pierdut moșia lor neprivilegiată în favoarea „drujinei”, adică a slugilor domnești, a nobilimii statale.

Nobilimea prestatală s-a menținut însă în cadrul organizației de stat în toate cele trei țări romîne, fie prin trecerea ei în rîndurile nobilimii privilegiate — care, în cea mai mare parte, se trage din vechea nobilime gentilică locală —, fie în situația de reprezentanți în sate ai noilor stăpîni, îndeplinind anumite slujbe, în special fiscale, în favoarea acestora.

Această nobilime prestatală, ale cărei urme se pot recunoaște și în organizarea socială a statului feudal, *poartă numele de cneji*, denumirea cea mai generală, alături de altele folosite mai rar, precum se va vedea mai jos.

Identitatea cnejilor cu nobilimea prestatală rezultă din următoarele fapte: cnejii apar în documente atît în Transilvania, cît și în Moldova și în Țara Romînească; ei formează o instituție general romînească, deci anterioară separării poporului nostru în state diferite. Numele cnejilor, de origine slavonă înseamnă în diferite limbi slave: principe, nobil, stăpîn. Din analiza documentelor din cele trei țări romîne rezultă clar că ei formau o pătură arhaică de stăpîni de sate, pe cale de a fi supusă sau absorbită în nobilimea privilegiată a statului feudal.

În Transilvania, cnejii apar în diferite situații, încă din actele veacului al XIV-lea: unii dintre cneji au situație subalternă, se află pe moșiile nobililor și ale bisericii, precum și pe ale cetățîilor regale, alții, în regiunile unde rumîni au păstrat vechea lor autonomie, exercită o stăpînire efectivă asupra satelor, în special în Maramureș. Din cercetarea documentelor maramureșene privitoare la cnejii romîni de acolo și din alte părți ale Ungariei rezultă că dreptul exercitat de ei, asupra satelor era denumit *dominium* sau *possessio*, deci stăpînire în înțelesul feudal. Anume, ei aveau toate atribuțiile unei astfel de stăpîniri, cnezatul era ereditar, cnejii aveau puterea de a înstrăina cnezatul pe bani, îl puteau dona sau schimba, îl dădeau ca zestre fiicelor. Stăpînirea cnezială se moștenește din tată în fiu și se exercita colectiv, de către o obște a stăpînitorilor (la Moiseni, în 1419, cnezatul era exercitat de 11 persoane; la Jipa, în 1429, erau 42 de stăpîni cu titlu cnezial). Era deci o *obște a stăpînitorilor, care în nici un caz nu poate fi confundată cu o magistratură*. Sătenii din satele cnejilor erau supușii lor, în sensul că aceștia aveau drept de judecată asupra sătenilor care erau *iobagi*, îndatorați cu dijmă și cu prestare de munci pentru stăpînii lor. Toate caracteristicile stăpînirii feudale se regăsesc în stăpînirea cnezială, precum și imunitățile de care se bucurau și nobilii privilegiați ai regimului, afară de scutirea totală de dări. Un text juridic maramureșean din secolul al XVII-lea definește astfel cnezatul: „Cnezatul era dreptul de a exercita stăpînirea (*dominium*) în proprietățile sale (*in suis bonis*), în chip

neafirmat de magistrații țării"¹¹. *Supușii cnejilor* plăteau dări stăpînirii țării, dar erau supuși jurisdicției cnejilor.

Prezența cnejilor romîni în satele nobiliare sau regale, în Transilvania și în toate provinciile romînești ale regatului maghiar, ca supuși ai stăpînitorilor feudali se explică prin trecerea lor de la situația de stăpîni prestatali în aceea de dependență față de noua pătură de feudali venită din afară, cu privilegiu regal. Cnejii, la origine, erau stăpîni ai satelor, dar fără privilegiu, pentru că nu se aflau într-o organizație de stat. Statul, regatul maghiar, a recunoscut pe unii cneji cu „donație nouă”, aceștia rămîn stăpîni ai satelor lor, dar pe alții nu i-a recunoscut și i-a redus la situația de subalterni ai nobilimii privilegiate de stat.

În Moldova, pătura cnezială are aproape aceeași soartă ca în Transilvania, cu deosebirea că aici nu a avut loc o cucerire străină, ci ridicarea unei domnii (adică a statului feudal) cu o clasă de boieri privilegiați, diferențiați din mijlocul cnejilor. O parte dintre cnejii din Moldova a trecut în rîndurile boierilor, altă parte a fost aservită de aceștia¹².

Cnejii din actele moldovenești apar în secolul al XV-lea numai în satele stăpînite de feudali, ca o instituție arhaică pe cale de dispariție, apărînd în a doua jumătate a secolului numai în confirmările privilegiilor mai vechi. Cnejii moldoveni sînt amintiți în documente în formula care indică satele fără nume, cunoscute numai prin indicarea celui ce stă sau a stat acolo în calitate de stăpîn sau de reprezentant al stăpînului feudal. Formula din privilegiile domnești de donație sau de întărire a domeniilor feudale moldovenești numește satele care fac obiectul privilegiului: „unde au fost cneji cutare” sau „unde sînt cneji cutare”. Prima formulă arată că stăpînirea cnezială a fost înlocuită cu aceea a unor feudali privilegiați (boieri sau mănăstiri), cealaltă, care dispăre în a doua jumătate a veacului al XV-lea, presupune că stăpînirea cnezială a rămas în unele sate boierești cu anumite rosturi administrative și fiscale, sub stăpînirea boierească.

Documentele date de domnii moldoveni în secolul al XV-lea sînt foarte puțin explicite, din cauza formularului diplomatic rigid și concis. Dar, totuși, din cîteva documente ale vremii putem înțelege situația cnejilor la începutul vieții de stat a Moldovei. Astfel, în 1414, Alexandru cel Bun întărește lui Toader Pitic un sat la gura Jeravețului, „unde au fost cneji Lie și Țigăneștii”¹³. Așadar, o familie, „Țigăneștii”, exercita cnezatul în acel sat, ceea ce corespunde cu o stăpînire colectivă a unei familii, și nu cu o magistratură, care prin esența ei este individuală.

Un foarte interesant grup de documente publicate recent aruncă lumină asupra situației cnejilor din Moldova. În 1432—1442, Ilie vodă întărește slugii sale Staia satul său Tuzara, „unde este cneaz Nicoară”¹⁴.

¹¹ Cf. I. Mihaly, *Documente maramureșene*, Sighet, 1900, *pasim*; D. C. Arion, *Cnejii (chinejii) romîni*, București, 1938. Amănunte asupra situației cnejilor romîni în Maramureș la P. P. Panaitescu, *Inceputurile scrisului în limba romînă*, în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, p. 2; I. Mihaly, *op. cit.*, p. 7.

¹² Cf. St. Ștefănescu, „*Intemeierea*” Moldovei în *istoriografia romînească*, în „*Studii*”, an. XII (1959), nr. 6, p. 35—54.

¹³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 33.

¹⁴ *Молдавия в эпоху феодализма*, vol. I, Chișinău, 1961, p. 1.

Cițiva ani mai târziu (1436—1441), voievozii Ilie și Ștefan întăresc lui Nicoară, „sluga noastră”, pentru slujba lui față de domn, „un loc anume Tuzara”¹⁵. Rezultă din comparația celor două documente că Nicoară era cneaz și, ca atare, satul lui a fost dat unei slugi domnești, dar, mai târziu, cneazul, prin meritele sale față de domnie, capătă privilegiu pentru satul lui „să-i fie de la noi *uric* cu tot venitul”. În acest chip, un cneaz, fără *uric* (privilegiu) trece în rîndurile clasei de proprietari feudali, partea lui de moșie devenind privilegiată.

Instituția cnejilor și evoluția ei în Moldova apare, în acest chip, identică celei din Transilvania, ca rezultat al așezării sau ridicării unei nobilimi privilegiate de statul feudal în locul și peste stăpînirea nobilimii „gentilice” anterioare formării statului. În actele moldovenești din veacul al XV-lea apare foarte clar deosebirea între dreptul de stăpînire al cneazului și acela al boierului privilegiat. Primul se numește *judecie* (deoarece cneazul se numea în romînește *jude*, denumirea generală în Europa medievală), al doilea *uric*, care înseamnă privilegiu de imunitate. Amîndouă înseamnă stăpînire feudală, cu deosebirea că *uricul* e bazat pe privilegiul domnesc. Trecerea cnejilor de la stăpînirea *judeciei* la cea recunoscută cu privilegiu scris, „uric”, se întîlnește în mai multe documente moldovenești: în 1432 ianuarie 2, Ilie vodă întărește lui Dragoș Urlat „satul său” pe Tutova, *ca să-i fie judecia uric*¹⁶. În 1434 octombrie 8, Ștefan vodă dă lui Giurgiu și altora un sat „să le fie lor judecia uric”¹⁷; la 1434 aprilie 24, Ștefan vodă întărește lui popa Iuga, între altele, satul Temeșești, „amîndouă părțile judecie” „toate acestea să fie de la noi uric”¹⁸. Prin urmare, o parte dintre cnejii moldoveni au trecut în rîndurile boierimii, ale slugilor domnești privilegiate (cu imunitate pentru domeniile lor), alții cnejii au devenit supuși ai boierilor, rămînînd cu anumite rosturi administrative și de strîngători ai rentei pe domeniu.

Caracterul arhaic al instituției cnejilor în Moldova, rărirea treptată a pomenirii lor în documente, apoi dispariția lor pe măsură ce se dezvoltă atît aparatul de exploatare al domeniului feudal, cît și aparatul de stat (începînd cu sfîrșitul secolului al XV-lea) sînt o dovadă că ei nu constituiau nici un auxiliar al stăpînirii feudalilor, nici un organ al cîrmuirii de stat, ci, dimpotrivă, o rămășiță a unei situații anterioare formării statului feudal și a boierimii privilegiate de organizația de stat.

Satele din Moldova stăpînite de boieri privilegiați, denumite după numele cneazului, stăpînul anterior, „unde a fost” sau „este” cutare, prezintă foarte frecvent indicația că au fost (sau sînt) cîte doi *cneji* la fiecare sat. Socotim că dedublarea stăpînirii cneziale la sate (sînt destule sate cu cîte un singur cneaz, mai rar cu mai mulți decît doi) se poate explica pe cale economică, și nu administrativă. Satele mici (ca număr de populație), produsele pămîntului destul de limitate, din care stăpînul lua numai a zecea parte, nu îngăduiau fărâmițarea stăpînirii feudale într-un sat la mai mult

¹⁵ *Молдавия в эпоху феодализма*, p. 5.

¹⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. 1, p. 96.

¹⁷ *Ibidem*, p. 113—114.

¹⁸ *Ibidem*, p. 110—111 (în textul slavon: la M. Costăchescu, *Documente înainte de Ștefan cel Mare*, vol. 1, p. 386; *оубъ часть жьдечія*).

de două familii. Doi cneji într-un sat reprezentau și în secolele al XIV-lea și al XV-lea atingerea limitei de jos a posibilității hrănirii și întreținerii feudaților de către săteni.

În Moldova secolului al XV-lea se pot distinge destul de clar în privilegiile feudale *satele care fuseseră stăpînite de către cneji de cele libere, foste proprietăți în devălmășie ale obștilor țărănești*. Dintre acestea din urmă, unele trec direct în stăpînirea boierilor privilegiați, fără stadiul intermediar al stăpînirii cneziale. Cînd, în 1426, Alexandru cel Bun întărește fiilor lui Ștefan Stravici „vislujenia“ acestuia (deci domeniile privilegiate, ca urmare a prestării slujbei feudale), satele lor sînt astfel înșirate: a) „unde este Ștefan Păunescu și Lazor“, b) „unde este Neagu Bărbosu și Dragomir Hasnăș“, c) „al treilea Bălțați“¹⁹. Două sate sînt indicate prin numele foștilor stăpîni, probabil cneji, dar al treilea indicat în această înșirare (fără pomenirea cnejilor) purtînd un nume la plural, deci al unei obști, trebuie să fi fost stăpînit în devălmășie înainte de a trece sub oblăduirea boierului domnesc. Între satele lui popa Iuga în 1434, unele sînt indicate în privilegiul domnesc cu numele judeului, „unde este Micula jude“, „unde este jude Mihail“, altele, dimpotrivă, cu numire plurală, colectivă, fără indicarea judeului „Lălești, Hălmăjești“, pe care le putem considera ca foste obști țărănești, aservite recent de către boier²⁰.

Intocmai ca în Transilvania, în Moldova a existat o clasă de stăpîni feudali din vremea feudalismului timpuriu datînd dinainte de formarea statului, care se confundă după aceea în organizația de stat feudal bazat pe privilegiile domnești.

În ce privește Țara Romînească, deși unii istorici mai vechi au deosebit pe cnejii acestei țări de cei din Transilvania și din Moldova („cnejii din Țara Romînească au... o situație absolut deosebită“)²¹, totuși nici principal, ținînd seama de structura feudalismului la romîni, nici din textele documentelor din veacul al XV-lea, nu-i putem considera ca reprezentînd o instituție deosebită de a cnejilor din celelalte provincii romînești. Ceea ce deosebește între ei pe cnejii romîni din diferitele state feudale este evoluția ulterioară a instituției, dar nu și rădăcina comună. Toți cnejii din țările romîne au fost stăpîni de sate și de oameni, formînd o nobilime fără privilegii, anterioară fundării statului. O dată cu alcătuirea și dezvoltarea organizației de stat, evoluția instituției cneziale a apucat căi diferite în cele trei țări: în Transilvania cnejii au devenit subalterni, dregători de domeniu ai nobilimii venite din afara provinciei; în Moldova, cnejii, după o scurtă perioadă de coexistență cu noua nobilime a boierilor (ieșită din rîndurile lor), au dispărut din structura statului feudal. În Țara Romînească, termenul care se aplica în secolul XV-lea stăpînitorilor satelor sau ai unor părți de sate devine, începînd cu veacul următor, echivalent cu mic stăpîn de pămînt în devălmășie, om liber. În actele domnilor munteni din veacul al XV-lea, cnejii se deosebesc de boieri: Mircea cel Bătrîn se adresează satelor mănăstirii Tismana: „nici unui cneaz sau boier al domniei

¹⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. 1, p. 53—54.

²⁰ *Ibidem*, p. 110.

²¹ C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, p. 312.

mele să nu fiți de ocină și de ohabă”²². Cnejii împreună cu boierii erau deci stăpîni ereditari de sate. Același domn oprește pe cnejii și pe boierii „să împiedice pe oamenii lor să treacă în satele mănăstirii Cozia”²³, deci cnejii erau stăpîni peste oameni (țărani) dependenți. În alt privilegiu pentru aceeași mănăstire, Mircea aprobă, prin excepție de la dreptul de preempțiune, ca orice om să poată lăsa averea lui mănăstirii „sau boier, sau sluga domniei mele, sau cneaz, sau alt om numit sărac”²⁴. În hrisovul său din 22 iunie 1418, Mihai voievod dă dreptul mănăstirilor Cozia și Cotmeana să primească danii închinării, de la oricine va voi, „sau sluga domniei mele, sau boier sau cneaz... sau va vrea să dăruiască sat sau ocină sau vite. Și încă dintre ceilalți oameni de mină de jos, adică siraci, cine își va da sufletul său sau vie sau ogoare sau moară sau case sau vită”²⁵. Singuri cnejii împreună cu boierii posedau sate și ocine (moșie ereditară), spre deosebire de „siraci”, care aveau numai ogoare, vii, mori și vite și erau deci oameni liberi mici proprietari. În sfîrșit, în 1441, Vlad Dracul poruncește: „Ca și cnejii din Izvoreni: Neagoe, Oncea, Nan și Trandafil să dea bir ca și ceilalți siraci, la Izvoreni”²⁶. Cnejii, plăteau deci bir domnului. Din analiza acestor mărturii rezultă clar calitatea lor de stăpîni de sate, cu țărani supuși, deosebiți de boieri prin aceea că plăteau bir. Dar ce erau boierii în această epocă în Țara Românească? Ei nu erau „slujbașii de toate gradele”, cum credea C. Giurescu²⁷, de vreme ce în veacul al XV-lea un număr de stăpîni de moșii își făceau serviciul feudal la curtea domnului, ceea ce nu însemna că ei ar fi „slujbași” sau ar putea constitui o categorie socială deosebită. Actele de la începutul secolului al XV-lea fac deosebire între „boierii domniei mele mari și mici sau dintre dregătorii **двора-нских**, în textul slav) domniei mele”²⁸. Documentele domnești din prima jumătate a secolului al XV-lea fac deseori mențiune de întăriri și donații către „boierii domniei mele”, în majoritatea cazurilor fără „dregătorii” cărorora li se dau sate sau părți din sate, „de ocină și de ohabă”²⁹, dar niciodată nu se menționează cnejii care să se poată bucura de asemenea privilegii. Rezultă limpede că boierii erau stăpîni de moșii privilegiați (cu ocină și ohabă, drept de imunitate) pe cînd cnejii plăteau dare și nu aveau privilegii de imunitate. Ca și în Moldova și în Transilvania, cnejii munteni din veacul al XV-lea formau o pătură de proprietari neprivilegiați, din rîndul cărorora se ridică boierii privilegiați de domnie, cei ce se bucură de imunități. Atunci, în secolul al XV-lea, cnejii munteni erau stăpîni de sate, nu moșneni în devălmășie, ei puteau dărui mănăstirilor sate sau ocine, pe cînd „săracii” nu puteau dărui, pentru că nu dispuneau decît de ogoare, vii, mori. Moșnenii nu erau socotiți pe atunci în rîndul cnejilor, ci în al

²² *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 52.

²³ *Ibidem*, p. 53.

²⁴ *Ibidem*, p. 59.

²⁵ *Ibidem*, p. 70.

²⁶ *Ibidem*, p. 122.

²⁷ C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, p. 310: „Se numeau boieri sau slugi domnești slujbașii de toate gradele”.

²⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 69.

²⁹ *Ibidem*, p. 48, 62, 67, 69 (boierinași) 83, 84, 85, 97, 99, 101 și multe altele. Nici unul din aceste acte nu privește pe vreun boier cu titlul unei dregătorii.

săracilor, cei ce aveau părți mici din sate, mici ogoare sau vii (țărani dependenti nu erau trecuți între donatorii posibili în actul din 1418, pentru că în situația lor nu aveau cum dărui). Abia în veacul următor, când clasa stăpînitoare se unifică, în sensul că boier înseamnă cel ce stăpînește moșie și supuși care lucrează pentru dînsul, înțelesul cuvîntului cneaz a deviat: el înseamnă în general „om liber“, înțeles care cuprinde atît pe boieri, cît și pe moșneni.

Cnejii munteni sînt deci și ei anteriori domniei, ei formează o pătură de stăpîni de moșii fără privilegiu recunoscute, tocmai pentru că erau anteriori privilegiilor scrise. *Identitatea între cnejii din toate celelalte țări romine este perfectă*. De altfel nici nu ne putem închipui ca același termen să indice instituții și pături sociale deosebite înainte de despărțirea poporului nostru în cele trei țări.

Putem astfel afirma, pe baza analizei situației cnejilor, că ei formează o clasă socială în perioada feudalismului timpuriu, clasa stăpînitorilor de pămînt și de săteni, dintr-o vreme cînd stăpînirea aceasta nu era încă garantată și privilegiată de către statul feudal. Surprindem astfel, din cercetarea rămășițelor acestei clase, la începutul vieții de stat a romînilor, felul cum s-a început aservirea obștilor libere o dată cu constituirea domeniului feudal³⁰.

³⁰ Instituția cnejilor la romîni a fost studiată în istoriografia noastră veche de mulți cercetători, care însă nu vedeau clar structura orînduirii și nu foloseau metoda dialecticii materialiste. N. Iorga afirmă cu dreptate unitatea primitivă a organizației sociale a romînilor din cele trei țări, dar neagă existența feudalismului la noi. După Iorga, romîni „au cunoscut (pînă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea) un regim primitiv de proprietate țărănească absolut liberă“. Nu exista clasă cîrmuitoare. Pentru acest istoric, cnejii erau magistrați alesi, șefi ai obștilor (N. Iorga, *Développement de la question rurale en Roumanie*, Iași, 1917). Radu Rosetti, deși nu e lipsit de anumite contraziceri, a arătat cu dreptate caracterul cnejilor de „stăpîni ai satelor“; ei alcătuiau mai înainte „o clasă sau castă [sic] stăpînitoare“ (R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907, p. 31 și 40). I. Bogdan, într-un studiu special închinat cnejilor, cu o bogată documentare și cu prezentarea comparativă a instituției la slavi, conchide că a fost la romîni o „proprietate cnezială“, totuși nu vede unitatea instituției cneziale la toți romîni și șovăie între definirea cnejilor ca magistrați sau ca stăpîni feudali (I. Bogdan, *Despre cneii romîni*, în „Anal. Acad. Rom.“ Mem. Sec. Ist., Seria a II-a, XXVI, 1903, p. 22 (34)); C. Giurescu ajunge la concluzia justă că „în Țara Romînească (de fapt în toate țările romine) cneii reprezintă... clasa stăpînitoare“. Ei sînt oamenii liberi și „stăpînii moșiilor și iobagilor“. În Țara Romînească „ei reprezintă o fază veche a acestei instituții“ (C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, p. 312—313). C. Giurescu nu distinge însă clar deosebirea dintre cneji și boieri (nobilime privilegiată), nici evoluția înțelesului termenului *cneaz*, de la acela de nobil în general (decî stăpîn de țărani dependenti) la acela de om liber, mic stăpîn de pămînt în devălmașie. Nu este cazul să stăruim asupra interpretării tendențioase date instituției cneziale la romîni de către istoriografia burgheză maghiară, care, pentru a dovedi teza imigrației în evul mediu a romînilor balcanici în Transilvania, declară pe cnejii romîni șefi ai triburilor nomade. În satele din Transilvania, cnejii erau „simpli executanți ai poruncilor superioare, intermediari între autoritățile cetăților regale și ciobanii lor“. Numai mai tîrziu „dreptul cnezial“ devine sinonim cu „dreptul ereditar de proprietate“, tocmai invers de ce s-a întimplat în realitate (I. Makkai, *Historie de Transilvanie*, Paris, 1946, p. 74—76). În istoriografia noastră marxistă nu au fost închinat studii speciale cnejilor, afară de V. Costăchel *Desagregarea obștii sătești în țările romine în evul mediu*, în *Studii și referate privind istoria Romîniei*, vol. I, București, Edit. Academiei R.P.R., 1955, p. 756—757, în care se arată în chip just că în Țara Romînească cnejii sînt rezultatul dezagregării obștilor țără-

Alături de cneji, clasă socială de stăpîni prestatali, se află în aceeași situație și pătura socială a jupanilor. Jupanii la popoarele slave sînt stăpîinii jupelor, domenii mari cu caracter feudal. *Marele jupan* la sîrbi este titlul monarhului feudal, întocmai precum la romîni este *marele voievod*. Caracterul prestatal al *jupanilor* romîni se poate dovedi întocmai ca pentru cneji, prin aceea că ei apar în toate cele trei țări romîne, ca o instituție comun-romînească, deci anterioară fundării statelor despărțitoare, și apoi prin aceea că această instituție are și ea un caracter arhaic la începutul vieții de stat la romîni. În Transilvania, jupanii romîni nu apar în actele latine ale cancelariei stăpînitorilor, probabil pentru că termenul este tradus prin *nobiles*, dar ei se ivesc în inscripțiile slavone ale ctitorilor bisericilor datînd din secolele al XIV-lea și al XV-lea de la Crișcor, Rîbița și Streiu Sîn Giorgiu³¹. În Moldova, jupanii apar în cele mai vechi acte din secolele al XIV-lea și al XV-lea indicînd pe membrii familiei domnitoare și pe cei dinții în rang dintre alcătuitoarii statului domnesc³².

În Țara Romînească, termenul *jupan* s-a menținut mai multă vreme, acest titlu este întotdeauna purtat în această țară de cei dinții dintre maritorii hrisoavelor domnești, deosebindu-i de ceilalți boieri. În Dobrogea, cum s-a arătat mai sus, jupanii figurează în inscripția slavă de la Mircea vodă, datînd din 943.

În aceste condiții, jupanii trebuie socotiți și ei ca făcînd parte din nobilimea prestatală, dar ca cei mai de seamă dintre membrii ei, cei mai bogati în stăpîniri și în supuși (aceea ce corespunde și cu jupanii slavi³³). Rezultă de aici, din existența a două pături de stăpîni de sate și de oameni, datînd dinaintea întemeierii statelor, că încă de pe atunci s-a produs o diferențiere în sînul clasei stăpînitorilor de sate. Desigur că între fondatorii statului feudal, între cei ce au ales un domn al țării destinat să le apere interesele, în primul rînd au stat acești jupani, premergătorii marii boierimi.

Faptul că atît cneji, cît și jupanii, precum și boierii, care s-au diferențiat în genere din rîndurile obștii, se trag din familiile țărănești constituite în obște, se dovedește și din sistemul de organizare a stăpînirii boieresti în istoria Țării Romînești și a Moldovei. Stăpînirea boierilor asupra satelor pînă tîrziu, în veacul al XVI-lea, nu a fost o stăpînire individuală, ci colectivă. Cu alte cuvinte, deasupra obștii țărănești s-a suprapus o obște a stăpînitorilor, a boierilor. Stăpînii ca familie lărgită, părinți, frați, fii, rude colaterale, stăpîneau împreună, fără distincție teritorială, sate sau părți de sate. De vreme ce stăpînirea boierească a domeniilor îmbracă, atît în Țara Romînească, cît și în Moldova, Maramureș, Hațeg, Făgăraș forma

nești. De observat însă că denumirea de cneji dată moșnenilor în secolele al XVI-lea și al XVII-lea nu poate fi o dovadă a creșterii numărului cnejilor în sînul obștii. În acea epocă, denumirea de cneji privește întreaga populație a satelor libere, nu numai partea cea mai bogată și diferențiată dintre acești săteni liberi.

³¹ V. Vătășianu, *Vechile biserici de piatră romînești din jud. Hunedoara și S. Dragomir, Vechile biserici din Zarand și ctitorii lor în sec. XIV și XV*, ambele în „Anuarul Comisiunii monumentelor istorice”, secția Transilvania, 1929, p. 1—222, 223—264.

³² Cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. 1, p. 3 și urm.

³³ Cf. S. Dragomir, *Cîteva urme ale organizației de stat slavo-romîne*, în „Daco-romania”, vol. 1, 1921, p. 147—161.

unei comunități a stăpînitorilor, suprapuse obștii țărănești, reiese clar concluzia că această stăpînire feudală se trage din obște, s-a format prin diferențierea obștii. Cînd numărul părtașilor la obștea stăpînitorilor ajunge foarte mare, nu se poate face întotdeauna deosebirea între comunitatea moșnenilor (răzeșilor) și cea a stăpînitorilor, sistemul de stăpînire fiind asemănător.

Așadar, prin diferențierea obștilor se ridică înainte de întemeierea statului o pătură de oameni avuți, în situația de a avea slugi și arme la dispoziția lor, prin care au supus obștea, pretinzînd dijme și lucru de la foștii lor egali³⁴. Adesea supunerea obștilor libere s-a făcut *prin acte de violență*, care au continuat și după întemeierea statului. Astfel ne explicăm porunca lui Mircea cel Bătrîn, în 1407, adresată sătenilor dependenți de mănăstirea Tismana, dacă „ar umbla între voi, dintre boierii domniei mele ca să vă ia sau să vă treacă la alte munci, pe oricine să-l loviți la cap”³⁵. Aparatul de cîrmuire al domnului nu era încă destul de dezvoltat pe atunci, ca să poată împiedica acapararea satelor cu forța de către boieri, fără știrea domnului, și numai apărarea cu mijloace proprii a obștilor putea întrucîva opri astfel de acte de violență. Aceasta ne dezvăluie împrejurările din veacurile anterioare, cînd s-a început procesul de aservire a obștilor libere.

Pentru a-și asigura și a-și legaliza situația de stăpîni ai obștilor aservite, aceștia au recurs la întemeierea unei instituții, care multă vreme a stat la dispoziția lor: statul feudal domnia, este urmarea aservirii satelor odinioară libere. Statul reprezintă „legalitatea feudală” cu ajutorul căreia, prin sistemul privilegiilor de imunitate, o parte dintre stăpînii cei vechi de oameni și de pămînturi, cnejii și jupanii, formează clasa boierilor, adică a nobililor apărați de autoritatea statului domnesc, pe cînd alții, care nu făceau parte din gruparea aflată la cîrmă, decad în rîndurile celor nepriviligiați³⁶.

FORMAREA STATULUI FEUDAL. Întemeierea statelor românești feudale în veacul al XIV-lea trebuie considerată ca rezultatul unui stadiu nou al orînduirii feudale în țările romîne. În această vreme societatea feudală din aceste țări se întărise în sensul unei extinderi considerabile a numărului satelor aservite, care trebuiau asigurate și garantate de o organizație superioară, dispunînd de oaste și de adeziunea tuturor stăpînitorilor de domenii. Nu este cazul ca în acest stadiu închinat obștii țărănești în perioada feudală să examinăm mai adînc formarea statelor romîne, care sînt rezultatul conlucrării mai multor cauze politice, economice și sociale³⁷. Rămîne însă ca *element principal* al complexului de cauze ce

³⁴ Existența unei nobilimi gentilice (ieșită din diferențierea obștilor) — *Uradel*, se poate urmări și în alte țări. În Silezia, nobilimea de „opole” (asociații de obști) dinaintea formării statului a dat naștere clasei stăpînitorilor feudali în cadrul statului *Historia slaska* vol. I, partea I, Varșovia, 1960, p. 141—142).

³⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 52.

³⁶ Pentru originile statului, vezi demonstrația clasică a lui F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*.

³⁷ Cf. *Istoria Romîniei*, vol. II, partea I, cap. IV; B. Cămoșina, *Le problème de l'apparition des états féodaux roumains*, în *Nouvelles études d'histoire*, vol. I, 1955, p. 181—208; St. Ștefănescu, „Întemeierea” Moldovei în *istoriografia romînească*, în „Studii”, an, XII, 1959, nr. 6, p. 35—54.

stău la baza fundării statelor ridicarea și întărirea clasei stăpînilor feudali. Această afirmație este ușor de dovedit în ce privește cele două state românești: ele sînd cîrmuite de boieri, care-și vād domeniile garantate de către domni, cu drepturi de imunitate și completate cu donații de sate odinioară libere. Boierii sînt beneficiarii organizației de stat, ceea ce indică în chip lămurit că ei sînt autorii acestui organism politic creat pentru nevoile lor. În consecință, putem afirma că întemeierea statelor românești este urmarea formării domeniilor jupanilor și cnejilor, care, trecînd, în parte măcar, în rîndurile membrilor privilegiați ai statului domnesc, se numesc acum boieri.

Domnia, în epoca fărîmîțării feudale, adică a existenței domeniilor mobiliare, beneficiare de imunități, nu reprezenta o suveranitate, ci doar o suzeranitate. Ea a confirmat boierilor stăpînirea domeniului lor. Faptul că aceste domenii erau alcătuite cu mult timp înainte de întemeierea statului, se vede și din aceea că privilegiile domnești, în Moldova, de cele mai multe ori (în secolul al XV-lea) nu indică hotarele domeniului, ci se mulțumesc cu formula „pe unde din veac au trăit“, deci anterioare fundării statului.

Șeful statului feudal poartă, pe lîngă titlul de conducător militar, *voievod*, și pe acela de *domn*, titlu care înseamnă în latina medievală „stăpîn de domeniu feudal“, întocmai ca și echivalentul său slavon *gospodar* sau *gospodin*; el este deci un stăpîn mai mare al moșiei țării, peste care exercită un *dominium eminens*, dar de aceeași natură cu cel al feudalilor, adică dreptul de a lua de la țărani dijme în natură și de a le cere muncă în favoarea lui³⁸. Caracterul feudal al exercitării domniei se explică prin faptul că domnul este reprezentantul clasei feudale (în epoca fărîmîțării feudale), alesul ei, paznicul privilegiilor ei.

Feudalismul în țările romîne, multă vreme necunoscut și negat de istoricii burghezi, care căutau să acrediteze aspectul imaginar al unei stăpîniri domnești absolute, dar binevoitoare pentru toți, cu o boierime în slujba statului și cu o țărănime liberă, nu diferă ca fond și ca instituții de feudalismul occidental și central european. La baza feudalismului stă întotdeauna relația de producție, adică munca datorată de țărani dependenți stăpînilor lor feudali. Statul feudal, în epoca fărîmîțării feudale, nu se poate concepe fără trăsăturile fundamentale care fixează raporturile dintre stăpînii feudali și monarh, adică imunitatea și *dominium eminens* asupra acestor domenii exercitate de domn³⁹.

Imunitatea este un mijloc puternic de aservire a obștilor țărănești, recunoașterea de către monarh a drepturilor economice, politice, administrative, militare ale feudalilor asupra supușilor lor, țărani producători direcți, drepturi acaparate înainte de întemeierea statului, cînd neexistînd statul, stăpînii exercitau funcțiile politice pe domeniile lor⁴⁰. Boierii din Țara Romînească și Moldova erau total scutiți de dări; în Moldova se

³⁸ Cf. B. F. Porșnev, *Studii de economie politică a feudalismului*, București, Edit. științifică, 1957, p. 53: „Feudalismul este sistemul exploatării țărănilor iobagi de către proprietarii funciari feudali“.

³⁹ Cf. *Istoria Romîniei*, vol. II, p. 283—342.

⁴⁰ Cf. E. Kozminski, *История средних веков*, I, p. 133.

poate stabili precis data cînd domnia a început a supune la dări pe boieri, în domnia lui Ilie vodă (1546—1515): „A scris pe toți boierii mari și mici la birul cel mare și tot statul, dar și vătafilor toți din toată țara, de la cei dinții pînă la cei din urmă, le-a poruncit să dea”. scrie contemporanul Eftimie ⁴¹.

Imunitatea înseamnă că statul feudal, domnia, se oprește cu autoritatea sa la hotarele satului sau ale domeniului care se bucură de imunitate. Acest domeniu este condus de stăpîn cu ajutorul slugilor sale, firește înarmate. În documentele muntene și moldovenesti, imunitatea este definită foarte limpede, ca o interdicție a pătrunderii pe teritoriul domeniului a întregului aparat de stat fiscal, judiciar, administrativ și militar al domnului. Cîteva exemple pentru Țara Romînească, unde ohaba înseamnă imunitate: „Începînd de la vama oilor, de vama porcilor, de albinărit... și de celelalte slujbe și dări, de toate acestea să le fie de ohabă. Și să nu cuteze să-i turbure nici sudet, nici globnic, nici birari, nici dintre celelalte slugi ai domniei mele” ⁴². „Nimeni să nu cuteze să-i turbure, nici sudeti nici birari, nici povodnicari, nici armași, nici bani, nici slugile banilor, nici slugile vornicilor, adică nici nimeni altul dintre slugile, dregătorii trimiși pentru slujbe și pentru munci” ⁴³. În Moldova, imunitatea se numea *uric*, care este astfel definit în acte: „Toate satele lor din ținutul Neamțului să aibă slobozanie de la noi să nu care podvoade și de asemenea pîrcălabii noștri de la Neamț... și nici judecătorii de la ținutul Neamțului, nici globnicii lor, nici slugile lor și nimeni altul să nu cuteze să judece pe acești oameni, mănăstirești... nici gloabă să nu ia de la dînsii, ci călugării noștri de la Bistrița să judece ei singuri pe oamenii lor... Și pe alt sudet să nu aibă asupra lor” ⁴⁴. Este adevărat că nu toate privilegiile cuprind înșirarea numelor dregătorilor și slugilor domnești cărora să le interzică intrarea pe domeniul mănăstiresc sau boieresc, cele mai multe acte muntene se mărginesc să arate că satul sau satele feudale să fie de *ohabă* ⁴⁵, prin care în secolul al XV-lea, se înțelegea imunitatea. De vreme ce ohaba este un cuvînt slavon care derivă de la rădăcina *охабѣти*, a se abține sau de la *охабѣтиѣ*, a uza, înseamnă că *ohaba* era domeniul de care stăpînirea domnească se abține sau, invers, acela de care stăpînul feudal uzează, fără ca puterea lui să fie mărginită ⁴⁶.

Deosebirea între satele cu imunitate și cele fără acest drept seniorial nu trebuie făcută pe baza actelor care prevăd explicit condițiile imunită-

⁴¹ *Cronicile slavo-romîne, publicate de I. Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, p. 120. Cf. B. F. Porșnev, *op. cit.*, p. 54: „Se știe doar că în perioada fărîmării feudale regii erau feudali, la fel ca și ceilalți, percepînd dări doar de pe domeniile lor și numai puțin cîte puțin ei s-au ridicat deasupra celorlalți feudali într-atît încît au început, într-o anumită măsură, să strîngă impozite și de pe domeniile acestora”.

⁴² *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 91.

⁴³ *Ibidem*, p. 252.

⁴⁴ *Ibidem*, A, XIV—XV, vol. 1, p. 356.

⁴⁵ P. P. Panaitescu, *Urme din vremea orînduirii feudale în vocabularul limbii romîne*, în „Studii și cercetări lingvistice”, an IX (1958), nr. 2, p. 159—173.

⁴⁶ *Ibidem*.

ților și cele redactate în termeni generali⁴⁷, ci între domeniile *cu act domnesc* și cele *fără act domnesc*. Că actul domnesc era, în secolele al XIV-lea și al XV-lea, un privilegiu se vede din documentele moldovenesti în care actele de proprietate date de domni se numesc, în textul lor slavon: *priviilie*, *привиліе* adică privilegiu. Toate actele acestea erau deci privilegii, iar privilegiu nu putea însemna altceva decât imunitate.

În Moldova, termenul care indică imunitatea este *uricul*; documentele domnești folosesc expresia „uric cu toate drepturile” (1392) sau, mai curent, „uric cu tot venitul”⁴⁸, ceea ce înseamnă că întreg venitul, toate drepturile senioriale sînt lăsate stăpînului și nu mai sînt împărțite cu domnia. Cînd, în 1431, Alexandru ce Bun întărește lui Balotă și Oancea satul Tămirtășinți, pe care ei îl cumpăraseră de la Giurgea, domnul spurie: „I-am adăugat la uricele lor, ca să le fie uric cu tot venitul”⁴⁹. Satul nu era o donație; dar domnul dădea ceva, anume uricul, *transforma stăpînirea în uric*, adică în imunitate.

Termenii *uric* și *ohabă* se folosesc pentru imunitate, primul în Moldova, al doilea în Țara Romînească, dar sînt cazuri cînd nomenclatura munteană este folosită în Moldova. În 1443, Ștefan, domn al Moldovei, întărește satele mănăstirii Probota, „ca să fie mai sus-zisei mănăstiri de uric și de ohabă”⁵⁰ și, invers, în Țara Romînească se folosește termenul moldovenesc (în 1517 Neagoe Basarab dă un hrisov mănăstirii Govora, pentru vama de la Runcu „ca să fie *uric* sfintei mănăstiri”) ⁵¹.

Acei care se bucură de imunitate sînt boierii, ca orice nobilime din evul mediu. Boier este cel privilegiat, cel care stăpînește sate unde țaranii dependenți lucrează pentru întreținerea lui. Numai necunoașterea instituțiilor medievale a făcut pe istoricii burghezi să confunde laolaltă pe boieri cu stăpînii în devălmășie, care lucrează cu brațele pămîntul, sau cu dregătorii domnului (slugile domnești, care pot fi și ei dintre boieri). *Boierii, în epoca fărămîțării feudale pînă în ultimul sfert al secolului al XV-lea, sînt deținători de imunități pe domeniul lor.*

Imunitatea exista și înainte de întemeierea statului, ea formează organizația prestatală a stăpînirii feudale. Înainte de existența domniei, este firesc ca stăpînii de moșii să exercite drepturi militare, fiscale, judiciare pe domeniile lor, de vreme ce nu existau încă reprezentanți, dregători ai statului, întrucît statul însuși nu se alcătuisese⁵². Forma cea mai veche a domeniului boieresc a fost imunitatea cu drept nescris. Imunitatea n-a fost creată de domnie, ci, dimpotrivă, domnia a căutat s-o res-trîngă, începînd de la sfîrșitul veacului al XV-lea. Privilegiile date de domni erau acte de recunoaștere a vechilor cneji, a situației anterioare domniilor.

⁴⁷ În ultimul timp, V. Hanga, *Contribuții la problema imunității feudale*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyái”, Jurisprudentia, an III (1960), nr. 2, consideră că numai actele cu formula explicită definesc imunitatea.

⁴⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. 1, p. 2.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 95.

⁵⁰ *Молдавия в эпоху феодализма*, Chișinău, 1961, p. 15.

⁵¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 1, p. 129.

⁵² Cf., mai pe larg, V. Costăchel, *Les immunités dans le principautés roumaines aux XIV-ème et XV-ème siècles*, București, 1947.

Nu însă toate domeniile au căpătat recunoaștere; cum am arătat mai sus, o parte dintre cneji au căzut în dependența boierilor și și-au pierdut vechile drepturi, ca urmare a acaparării moșiilor lor de către boierii mai puternici.

Boierimea privilegiată cu privilegiu scris de la domn, implică în chip necesar cealaltă instituție fundamentală a feudalismului: *dominium eminens*, dreptul de stăpînire superioară al domnului asupra tuturor moșiilor și boierilor. Boierii erau vasalii domnului, vasalitatea era prezentă în justificarea acordării privilegiilor domnești prin formula „credincioasă slujbă” a boierului, care, firește, ca în toate țările feudale, consta din *auxilium et consilium*, serviciul militar cu cetele boierești și participarea la statul domnului. Recunoașterea imunității domeniilor era condiționată de îndeplinirea acestor datorii de vasali. Boierii, închinîndu-se domnului, recunosc implicit închinarea domeniului lor. Domnul, monarhul feudal, era stăpîn superior peste tot pămîntul țării, de aici formula actelor domnești: „țara noastră a Moldovei” numai că această stăpînire se exercită asupra satelor neprivilegiate, sub forma dărilor și prestațiilor în muncă, pe cînd în satele privilegiate, boierești și mănăstirești, domnul renunța la ele în schimbul „credincioasei slujbe”.

Dominium eminens nu era o simplă suzeranitate teoretică, dimpotrivă, el forma o proprietate materială. În cazul vînzării domeniilor, domnul le vindea și el, adică încasa de la cumpărător o sumă (mai ales în natură, un cal sau o cupă), care se ridica uneori la jumătate din valoarea satului (în 1487, Vlad Călugărul confirmă lui Ștefan, Ion și Neagu părțile de ocini cumpărate de la Procopie „pe doi cai buni, de 600 de aspri... și domniei mele au dat un cal bun”⁵³. În 1415, Mircea cel Bătrîn acordă boiernașilor din Beala ohaba pentru moșiile lor, iar ei dau domnului „un cal și o cupă”⁵⁴. Darea calului ca despăgubire dată domnului la trecerea moșiilor dintr-o mîină în alta sau la recunoașterea ohabei apare în tot veacul al XV-lea, în Țara Romînească, alături de *prădalica*, dreptul domnului de a lua pe seama lui domeniile la stingerea descendenței masculine a proprietarilor feudali⁵⁵.

Așadar, cînd domnul, atît în Țara Romînească, cît și în Moldova, „dăruiește” unor boieri sau mănăstiri sate „de ohabă” sau „uric cu tot venitul”, el nu donează din fondul proprietății domnești, ci renunță în favoarea feudalului la drepturile domnești ce decurg din stăpînirea superioară (*dominium eminens*) sau, mai bine-zis, recunoaște cu privilegiu scris o situație de fapt. În 1414, Alexandru cel Bun „miluiește” „pentru credincioasă slujbă” pe „pan Crăciun Belcescu” cu „două sate uric cu tot venitul”, și anume „pe Pîriul Alb, unde este casa lui din veac” și alt sat, „Negoieștii,... ocinele lui”⁵⁶. El miluiește deci cu satul în care avea din veac proprietate, cu „ocinele lui”, adică stăpînire moștenită. În 1424—1425, același domn dă lui Bărbosul „un sat pe Șomuz, unde este casa

⁵³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 189.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 69.

⁵⁵ Cf., pentru amănunte, V. Costăchel, P. P. Panaitescu și A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Romînească și Moldova*, București, 1957, p. 211—318.

⁵⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 26.

lui, ca să-i fie uric“⁵⁷. În 1446, Ștefan domnul Moldovei dă „pentru credincioasă slujbă“ lui Baicu și Sîma „satul unde este casa lor“⁵⁸. Pe de altă parte, o serie de privilegii ale domnilor Moldovei în aceeași epocă privesc sate care poartă numele, la plural, al beneficiarului, deci oamenii cutărui boier. În 1411, Alexandru cel Bun dă lui Plotun satul Plotunești, „să-i fie uric“⁵⁹. În 1428 același domn dă boierului său Opriș satul Oprișani⁶⁰. Exemple de acest fel sînt numeroase în documentele moldovenești. Este limpede că în aceste privilegii domnești se dăruiește dreptul de imunitate, domnul recunoaște boierului dreptul de a strînge pentru dînsul venituri destinate în alte sate domnului și de a judeca în satele care erau mai de demult ale acestui boier.

Acordarea imunității nu era o simplă confirmare; din punctul de vedere al dreptului feudal, ea înseamnă trecerea de la stăpînirea cnezială, fără privilegiu scris, la cea boierească, garantată de domnie. Dreptul cnezilor de a lua venit și de a judeca pe țărani de pe moșia lor, drept care se numea *judecie*, se transformă în *uric*, imunitate recunoscută și garantată de domn. Astfel se explică formula diplomelor moldovenești din prima jumătate a secolului al XV-lea, „să-i fie judecia uric“⁶¹, adică trecerea vechiului proprietar fără act în rîndurile boierilor și a slugilor domnești, cu stăpînirea garantată de stat. Această garanție nu schimbă de fapt situația domeniului cu imunitate, de vreme ce slugile și dregătorii domnești nu puteau intra pe teritoriul său, dar statul feudal, domnia, garantează stăpînirea domeniului privilegiat cu puterea sa militară, împotriva încercărilor de răscoale dinăuntru și de acaparare din partea altor feudali.

DOMENIUL FEUDAL ȘI ASERVIREA OBȘTIȚOR. Prezentul studiu, care este închinat cercetării obștii în Țara Romînească și în Moldova în timpul orînduirii feudale pînă în secolul al XVII-lea, nu urmărește să prezinte formarea feudalismului și a statului feudal în istoria noastră. Pentru înțelegerea problemei este necesară numai stabilirea unui cadru istoric general care să explice, pe de o parte, procesul de aservire a obștilor de către feudali în istoria țărilor romîne (Țara Romînească și Moldova) și, pe de altă parte, posibilitățile de împotrivire a sătenilor față de aservire⁶².

⁵⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, rol. 1, p. 50.

⁵⁸ *Bibl. Academiei R.P.R., Acte inedite*, MCCXIII/1.

⁵⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. 1, p. 26.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 64.

⁶¹ *Ibidem*, p. 111 (din 1434), și 112 (din 1436).

⁶² În paragraful precedent, privitor la formarea statului feudal, am ținut seama de principalele studii din istoriografia marxistă romînească, adăugînd unele precizări pe bază documentară pentru probleme nestudiate sau controversate. Afară de capitole închinată fărîmîțării feudale și domeniului boieresc din *Istoria Romîniei*, publicată de Academia R.P.R., vol. II (care cuprind o bogată bibliografie), sînt de menționat: N. Bălcescu, *Reforma socială la romîni*, în *Opere*, vol. I, București, Edit. Academiei R.P.R., 1953; C. Cihodaru, *Forme de proprietate feudală în Moldova*, în „Studii și cercetări...“ Istorie, filiala Iași, VI (1955), nr. 3—4; V. Costăchel, *Les immunités dans les principautés roumaines*, București, 1947, și aceeași. *Problema obștilor agrare în sec. XIV—XV*, în „Studii

Din schița de mai sus asupra formării statelor feudale românești, rezultă clar un fapt istoric esențial pentru problema aservirii obștilor de către feudali în țările române: această aservire, deci formarea domeniului feudal, nu este rezultatul întemeierii statului. Feudalii aveau nevoie de stat numai ca o putere superioară, care să le garanteze și să le apere, la caz de nevoie, privilegiile și să asigure menținerea țăranilor în stare de aservire.

Pornind de la constatarea istorică a formării domeniilor feudale ca urmare a unei silnicii, aservirea satelor odinioară libere, trebuie să admitem că întemeierea statului nu a întrerupt procesul de aservire a satelor libere, ci, dimpotrivă, l-a accentuat, statul feudal fiind o creație a boierilor, destinat a sluji interesele lor. Formele aservirii de după întemeiere ne ajută să pricepem începuturile acestui proces pentru care ne lipsește documentarea directă.

S-a arătat în paragraful precedent că privilegiile de imunitate date de domni reprezintă, în multe cazuri, numai renunțarea acestora la drepturile suverane (dări, judecată) asupra domeniilor boierești și mănăstirești. Dar „privilegiul” domnesc nu se rezumă numai la atât. Intocmai ca în Anglia secolului al XI-lea, privilegiul dat de șeful statului feudal avea sensuri multiple: suzeranul dona nobililor nu numai drepturile sale derivate din *dominium eminens* (dările către stat fiind transformate în rentă feudală pentru boier) asupra unor sate stăpînite anterior de către aceiași nobili, dar și donarea satelor libere. Regele (domnul în țările române) putea să doneze unui feudal drepturile care alcătuiau *dominium eminens* nu numai în satele boierești vechi, ci și în satele libere⁶³. În acest chip, dările și prestațiile de muncă în favoarea domnului plătite și executate de obștea sătenilor liberi treceau în seama unui boier. Aparent și deocamdată, situația de drept a țăranilor nu se schimbasese, aceeași dijmă dată statului (domnului) devenind o rentă feudală, dar nimic nu împiedica pe stăpînul feudal cu privilegiu de imunitate să impună apoi munci și dări mai grele țăranilor dependenți din satul său. De aceea, fiind vorba, în ambele cazuri, de cedarea unor drepturi superioare domnești, formularul diplomei de privilegiu dată boierilor sau mănăstirilor asupra unor obști pînă atunci libere nu se deosebește de acela al actelor de confirmare a satelor stăpînite și anterior de beneficiari.

În actele moldovenești date de domn boierilor și mănăstirilor din secolul al XV-lea se denumesc unele dintre satele „donate” cu formula „unde a fost cneaz cutare”, „unde este cneaz cutare”. S-a văzut că acești cneji formează nobilimea prestatală de stăpîni ai satelor. Cînd domnia

și cercetări de istorie medie”, an I, 1951; V. Costăchel, P. P. Panaitescu și A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, București, 1957; D. Mioc, H. Chircă și Șt. Ștefănescu, *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIV-e au XVIII-e siècle*, în „*Nouvelles études d'histoire...*”, vol. II, București, 1960; Șt. Ștefănescu, *Evoluția proprietății feudale în Țara Românească pînă în secolul al XVII-lea*, în „*Studii*”, an XI (1958), nr. 1; Barbu T. Cămpina, *Dezvoltarea economiei feudale și începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului al XV-lea, în Moldova și Țara Românească*, în *Lucrările sesiunii generale a Academiei R.P.R.*, 1955.

⁶³ Cf. A. I. Gurevici, *Роль королевских пожалований в процессе феодального подчинения английского крестьянства, в Средние века*, vol. IV, Moscova, 1953.

n-a recunoscut dreptul de imunitate al cneazului, cînd acesta este obligat să plătească dări domnului, șeful statului feudal poate concede drepturile sale unui boier sau mănăstiri, fără ca prin aceasta să arunce asupra cneazului sarcini noi. Numai așa se explică persistența cnejilor sub stăpînirea boierului privilegiat: domnul concede boierului satele „unde este cutare cneaz” (sau jude). În Moldova, ca și în Transilvania, stăpînirea privilegiată a boierului (sau a nobilului) se suprapune asupra celei cneziale anterioare prin cedarea în favoarea boierului, de către șeful statului feudal, a obligațiilor cneazului față de stat. Exemple de acest fel sînt numeroase în diplomele moldovenesti de privilegiu⁶⁴.

Dacă mecanismul cel mai obișnuit pentru acapararea satelor cneziale de către nobilimea privilegiată este acesta, adică cedarea de către domnie a drepturilor ei de proprietate superioară (*dominium eminens*) către unii boieri, este de la sine înțeles că același mecanism putea să funcționeze și pentru obștile sătești libere, care plăteau dijma și erau supuse la angarii pentru domnie. Aceste obligații puteau fi transferate pe seama unui boier, care se substituia domniei. Indicații în acest sens avem nu numai pe cale comparativă cu alte țări⁶⁵, dar și din formularul actelor moldovenesti din prima jumătate a secolului al XV-lea. În aceste privilegii pentru boieri și mănăstiri, alături de un mic număr de sate indicate prin formula „unde este sau a fost cutare cnez sau jude”, sînt și alte sate arătate totdeauna printr-o denumire la plural. Exemple: în 1407 „pan Popșa Mihai” capătă privilegiu pentru satele Scorțeuți și Păncăuți, „cu hotărele lor vechi”. Numirea plurală arată că este vorba de obști, fără cneaz, deci odinioară libere. Originea stăpînirii boierului nu este arătată în act, nu este vorba nici de sate moștenite, indicate în actele vremii ca „ocinele lui”, nici de sate din domeniul domnesc. Domnul spune numai că satele sînt din „țara noastră a Moldovei”, concesiunea se face pe baza dreptului suprem exercitat asupra întregii țări. Așadar se dăruiește imunitatea domnească⁶⁶. În 1412, același domn dăruiește lui Roman diac două sate, Dolești și Leontinești: nu se arată că ar fi fost sub cneji, nici nu aflăm indicația despre stăpînirea anterioară a beneficiarului, domnul le dă în calitate de sate „în țara noastră, Moldova”. Se indică în act hotarul în chip amănunțit, ceea ce arată că hotărnicia nu se făcuse pînă atunci, situație imposibilă pentru sate care ar fi făcut parte anterior dintr-un domeniu domnesc⁶⁷. Numeroase privilegii domnești din această epocă cuprind donații date boierilor și mănăstirilor, sate cu nume la plural donate numai pe baza faptului că sînt „în țara noastră a Moldovei”⁶⁸, fără mențiunea ocinii sau a cnejilor. Este probabil că și în Țara Romînească, unde formularul diplomatic este mai puțin explicit, lucrurile se petreceau la fel pentru satele în care domnul dona ohaba unor boieri sau mănăstirilor, căci domeniul domnesc, chiar dacă a existat

⁶⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, p. 18, 33, 51, 67, 102 (Ilie vodă dăruiește lui Cană clucer „satul lui Docolină”), 106, 113, 317 și *passim*.

⁶⁵ Cf. A. Gurevici, *op. cit.*

⁶⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. 1, p. 16.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 29.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 30—31, 35, 40 și *passim*.

ca un fond teritorial, nu a putut acoperi toate nevoile de recompensare a vasalilor boieri timp de mai multe veacuri; domnul a trebuit să cedeze acestora drepturi pe care le exercita asupra obștilor.

Pentru a înțelege însă clar situația din jurul epocii întemeierii statului, trebuie să facem o distincție între ficțiunea juridică și realitatea faptelor: domnul ceda prin privilegiile sale „drepturile” sale asupra satelor de moșneni și razeși, adică asupra obștilor libere, dar în fapt boierii, de cele mai multe ori, acaparau cu forța, cu mijloacele lor, acele sate, iar dania domnească era o simplă recunoaștere. O poruncă a lui Mircea cel Bătrîn din 1407 este revelatoare în acest sens. La moartea starețului Nicodim, Mircea se adresează sătenilor din satele mănăstirii Tismana, poruncindu-le să rămână supuse călugărilor, veniturile să fie ale acestora, „iar alții nimeni, nici dintre boieri, să nu cuteze a se ispiți. Cine ar umbla printre voi dintre boierii domniei mele ca să vă ia sau să vă tragă la alte munci, pe oricine să-l loviți la cap”⁶⁹. Boierii, fără voia domnului, vin în sate „să le ia”; domnul țării încă nu posedă aparatul necesar de stat pentru apărarea donațiilor făcute de dînsul, el se adresează sătenilor (nu mănăstirii) ca să se apere singuri. Cu atît mai mult, această situație de predominare a bunului plac al celor mari va fi existat înainte de întemeierea domniei.

Mijlocul prin care boierii și mănăstirile își puteau apăra stăpînirea satelor împotriva rezistenței sătenilor aserviți și încercărilor altor feudali de a le smulge stăpînirile a fost organizarea interioară a domeniului feudal. Această organizare stă la baza vieții economice și politice a țării în vremea fărîmîțării feudale.

Ea era întemeiată pe existența cetelor militare ale boierilor destinate serviciului pentru domnie, dar și menținerii stăpînirii domeniului. Slugile înarmate ale boierilor impuneau autoritatea acestuia asupra țăranilor supuși⁷⁰. Această oaste feudală a fost în țările noastre principala oaste a Țării Romînești și a Moldovei pînă în veacul al XVII-lea (în bălălia de la Finta, în 1653, „boierii cei mari și al doilea cu coconii lor, cu slugile lor tot cu sabiile goale intra într-înșii” (în dușmani)⁷¹. Boierii moldoveni din secolele al XV-lea și al XVI-lea posedau „curți” (în actele slavone: **Арод**), termen care însemna loc întărit, cetățuie (și cuvîntul românesc *curte* are un sens militar, derivă din latinul *cohortem*). Curțile boierești erau apărate cu arme grele (baliste); un boier, Duma Negru, posedea pe domeniul său o cetate (**ропсА**) în 1462. „Poiana cu cetate” de pe domeniul lui este pomenită încă în secolul al XVIII-lea⁷².

Domeniile feudale din epoca fărîmîțării erau adesea compuse din numeroase sate așezate unul lîngă altul, într-un singur hotar, formînd o enclavă, cu imunitate, deci un stat în stat: Ioanș viteazul în 1392 posedea trei sate, hotarnica schițează un singur hotar care le cuprinde pe

⁶⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 52.

⁷⁰ Cf. *Istoria Romîniei*, vol. II, p. 335—342 cu bibliografia.

⁷¹ *Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, p. 111.

⁷² G. Diaconu, *Despre rolul curților boierești în organizarea militară a Moldovei în veacurile XIV—XV*, în *Studii și referate privind istoria Romîniei*, 1954, p. 551—572.

toate trei⁷³. În 1400, Dan vameș capătă de la domn loc de șase sate într-un hotar⁷⁴; în 1420, Vena vornic capătă confirmarea stăpînirii a zece sate într-un hotar pe valea Bucovățului⁷⁵; în 1425, Ștefan Zugraf stăpînește patru sate într-un hotar⁷⁶. În 1431, Cupcici vornic capătă confirmarea stăpînirii satelor sale de la „Vadul de Piatră”, textul privilegiului domnesc înșiră *douăzeci și două de sate*, pentru care se indică un singur hotar comun, o mică provincie⁷⁷. În aceste condiții, stăpînul feudal era un stăpîn politic, ceea ce întărea autoritatea sa asupra supușilor. În Țara Romînească, mănăstirea Tismana stăpînea un foarte mare număr de sate, masate toate în partea de apus a Olteniei.

Obștea satească aservită și-a păstrat structura și în satele cuprinse în domeniul feudal, boieresc și mănăstiresc, pînă în veacul al XVII-lea, adică pînă la predominarea regimului nobiliar, care distinge abia atunci feudalismul de la răsărit de Elba de cel de la apus de acest fluviu. Legarea de glie a țăranilor dependenți, ca urmare a apariției și dezvoltării pieței de cereale, a fost cauza destrămării obștii țărănești aservite⁷⁸. Dar și în secolele al XIV-lea și al XV-lea, cînd se întărește structura domeniului feudal în țările romîne, trebuie să admitem o diferențiere specială în sînul obștii aservite. Dacă, precum am arătat, domeniul cu imunitate era stăpînit de boieri și mănăstiri cu slugile lor înarmate (de vreme ce slugile domnești nu aveau voie să intre pe domeniu), aceasta înseamnă că, prin favoarea stăpînului, se ridicau, măcar în parte tot dintre țăranii, oameni înarmați, dregători ai domeniului, care în schimbul acestor servicii căpătau scutiri de la stăpîn.

Unul dintre motivele principale pentru care s-a păstrat obștea țărănească sub stăpînire feudală stă în faptul că țăranii dependenți lucrau cu vitele și cu uneltele lor, nu erau în această privință, legați de stăpîn, ci, dimpotrivă, stăpînii aveau nevoie de o organizare a muncii țăranilor în vederea întreținerii lor, care depindea de quantumul producției țărănești. Într-adevăr, în secolele al XIV-lea și al XVI-lea, (pînă la mijlocul acestuia din urmă), principala formă de rentă la care erau obligați țăranii aserviți erau dijmele în natură și serviciile de curte. Dijmele (renta în natură) se ridicau de pe delnițele lucrate ereditar de săteni și acest chip de organizare economică a domeniului împărțit în delnițe lucrate individual de către familiile de țăranii era identic cu organizarea obștilor libere. De aceea, precum se înțelege ușor, renta în natură făcea necesară păstrarea structurii obștilor libere, pe cînd, dimpotrivă, predominarea muncii gratuite pe pămîntul rezervat stăpînului aduce după sine destrămarea obștii⁷⁹.

⁷³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. 1, p. 2.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 7.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 41.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 51—52.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 93.

⁷⁸ Vezi mai jos capitolul ultim.

⁷⁹ K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, București, Edit. politică, 1960, p. 354. Vezi și B. F. Porșnev, *Studii de economie politică a feudalismului*, București, Edit. științifică, 1957, p. 18.

PERSISTENȚA OBȘTELOR LIBERE. Fenomenul social-economic al păstrării structurii de obște sub stăpînirea feudală se completează în istoria țărilor romîne cu acela al persistenței obștilor libere, de moșneni și răzeși, în tot timpul perioadei orînduirii feudale și, în parte, și în timpul celei capitaliste. Acest fapt istoric nu se întîlnește la cele mai multe popoare și în cele mai multe state europene, unde aservirea obștilor țărănești de către nobilime a fost totală sau aproape totală. Rolul obștilor țărănești libere în istoria economică și socială (chiar și în istoria politică) a Țării Romînești și a Moldovei poate fi considerat ca o caracteristică a istoriei Romîniei. Obștile libere s-au menținut și după prima ofensivă de aservire a satelor de către cneji, boieri și mănăstiri, cînd s-au format marile domenii cu imunitate în preajma și după întemeierea statului feudal și cînd nobilimea militară și-a alcătuit baza economică pentru întreținerea ei și a slugilor ei înarmate. De asemenea, după a doua ofensivă a stăpînitorilor feudali transformați în stăpîni de întreprinderi de producție de marfă pentru piață (a doua jumătate a secolului al XVI-lea și prima jumătate a secolului următor), cînd boierii încep goana după brațe de muncă servilă, obștile libere de moșneni și răzeși, cu pierderi desigur, izbutesc să se mențină în anumite părți ale țării.

Cauza acestei situații speciale în istoria Romîniei rămîne să fie studiată în amănunt pe baza cercetărilor locale, dar de pe acum se pot defini liniile generale ale fenomenului. Sînt de ținut în seamă cauzele economice: în perioada feudală, pînă la sfîrșitul ei, deși piața internă și externă de desfacere a produselor agricole și a animalelor este în creștere, totuși dezvoltarea pieței este încă foarte înceată și împiedicată în special de monopolul turcesc, care avea drept urmare stabilirea unor prețuri foarte scăzute pentru aceste produse. Deci și procesul de aservire a brațelor de muncă s-a făcut încet și necomplet. Satele de la munte și de la pădure nu produc destule grîne ca să poată fi vorba de o marfă abundentă pentru a putea fi trimisă pe piață, ele nu atrag, în genere, lăcomia boierilor și a mănăstirilor.

Dar mai este o cauză extraeconomică: dîrzenia și lupta neîntreruptă pentru libertatea lor a țăranilor liberi constituiți în obști. Ultimile cercetări ale istoriografiei noastre marxiste au dovedit că întreaga perioadă feudală a istoriei noastre a fost caracterizată prin lupta neîntreruptă a țăranilor liberi și a celor dependenți împotriva aservirii.

Fuga în masă, retragerea în păduri împreună cu vitele de muncă, judecățile, refuzul de a îndeplini muncile agricole pentru stăpîni și răscoalele, adesea în colaborare cu orășenii, cu mica boierime și cu oștile domnești, sînt un fir roșu care străbate istoria noastră timp de mai multe secole. Se poate spune că această luptă a izbutit să păstreze în istoria noastră din acea perioadă un fragment de libertate.

În legătură cu persistența obștilor libere în Țara Romînească și în Moldova, împotriva asalturilor date de feudalii ajutați de stat, se pune și problema zonelor în care sînt grupate și se mențin de-a lungul veacurilor cele mai multe sate libere de răzeși și de moșneni. Satele acestea libere cu stăpînire în devălmășie nu sînt egal răspîndite pe toată întinderea țării, ci sînt adunate în anumite zone speciale, moșnenești și răzeșești.

Această situație a făcut, pe bună dreptate, pe un cercetător al geografiei noastre istorice să definească „moșnenia” ca „un fenomen local”⁸⁰.

În Moldova, încă din veacul al XVII-lea, Miron Costin observă că „în Țara de Jos nu era nici un șerb, toți se numeau arcași și călărași” și „lucrau numai pentru dînșii”⁸¹, deci țărani nu erau aserviți. De asemenea, Dimitrie Cantemir, în *Descrierea Moldovei*, face o deosebire între Țara de Sus și cea de Jos, în cea dintâi sînt „multe așezări (*aulae*) țărănești aservite, pe cînd în Țara de Jos nu sînt aproape de loc, afară de cele aservite recent de către boieri”⁸². Țara de Sus cuprindea în vremea lui Cantemir partea de nord a Moldovei, și regiunile de lîngă munte (afară de Putna), pe cînd cea de jos era formată din răsăritul și centrul țării⁸³.

Repartiția numerică a răzeșilor moldoveni în secolul al XIX-lea, după studiile lui P. Poni și V. Tufescu, corespunde în genere cu afirmațiile lui Miron Costin și ale lui Dimitrie Cantemir. Marea majoritate a satelor răzeșești din Moldova era grupată în sudul țării, adică în vechea Țară de Jos, formînd cîteva grupări mai masive în valea Bîrladului, a Prutului și în fostul ținut al Putnei⁸⁴. Așadar, satele libere, stăpînite în devălmășie, acelea care au rezistat aservirii feudale, sînt așezate în anumite zone.

La fel se prezintă lucrurile și în Țara Romînească, după cum observase încă din 1845 N. Bălcescu: „Munții erau mai populați și tot locuitorul a trebuit să-și aibă moșia sa. Acum încă cei mai mulți moșneni se află la munți. Cîmpia care, din apăsarea năvălirii barbarilor, pe alocurea rămăsese pustie, trebuie să fi rămas pe seama statului... Din aceste locuri domnii făceau dani”⁸⁵. Desigur că trebuie să facem rezerve asupra stăpînirii de către statul feudal a cîmpiei muntene, dar rămîne valabilă observația despre așezarea masivă a satelor de moșneni la munte (și în regiunea păduroasă de dealuri). Într-adevăr statistica moșnenilor arată lămurit că, încă la începutul veacului nostru, o mare majoritate de sate moșnenești era așezată pe o zonă lungă și strîmtă de la apus la răsărit, în fostele județe Mehedinți, Gorj, Vîlcea, Olt, Argeș, Muscel, Dîmbovița, Prahova, Buzău, unde procentul satelor de moșneni față de totalul satelor din județ variaza între 23,2% (Dîmbovița) și 63,3% (Gorj), pe cînd în fostele județe din sudul țării procentul de sate de moșneni este numai între 0,3% și 18,7% (afară de județele oltene Dolj și Romanați, care aveau, respectiv, 24,8% și 21,6% sate moșnenești)⁸⁶.

Deci și în Țara Romînească zona satelor libere de moșneni este destul de bine definită și distinctă de aceea a satelor odinioară stăpînite de

⁸⁰ I. Donat, *Cercetări geoistorice privitoare la istoria Romîniei*, în „Arhivele Olteniei”, XIX, 1941, p. 14.

⁸¹ Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București E.S.P.L.A., p. 233.

⁸² D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. 1872, p. 121.

⁸³ *Ibidem*, p. 10—18.

⁸⁴ P. Poni, *Statistica răzeșilor*, București, 1921, și V. Tufescu, *Răspîndirea satelor de răzeși*, 1934, p. 12 (hartă).

⁸⁵ N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, București, Edit. Academiei R.P.R., 1952, p. 137.

⁸⁶ P. Poni, *op. cit.*, p. 6—7.

feudali. Explicația acestui fenomen de geografie istorică este complexă. Pe de o parte, este evident că regiunile moșnenești și cele răzășești prezintă așezări mai vechi, în regiuni cu veche populație așezată de veacuri mai la adăpost de migrațiunile popoarelor. În aceste părți, populația era mai deasă decît în regiunile deschise spre sud și spre răsărit. Dar de la fundarea statului feudal, tocmai în aceste din urmă regiuni de cîmpie ale țării s-au dezvoltat mai mult domeniile feudale, pe pămîntul mai bun și mai roditor decît acela al pădurilor și munților. Pătrunderea feudalilor — boieri și mănăstiri — s-a produs totuși și în zona de deal, pe platforma care se întinde la poalele munților. Astfel, în partea de nord și vest a fostului județ Mehedinți s-a așezat marele domeniu al mănăstirii Tismana, în Prahova și în Dîmbovița s-au înfipt, prin depozitarea moșnenilor, domeniile unor familii bogate, în special ale Mărginenilor și ale Cantacuzinilor (în secolele al XVI-lea și al XVII-lea)⁸⁷. Totuși, considerînd răspîndirea geografică a așezărilor de sate de răzeși în Moldova și a celor de moșneni în țara Romînească, care, în linii generale, rămîne aceeași în decursul veacurilor, putem într-adevăr afirma menținerea obștilor pe anumite zone. Aceasta este o dovadă a originii moșnenilor și răzeșilor din vechile obști, cu stăpînire și muncă în comun a pămîntului, de la începutul evului mediu⁸⁸.

Caracterul de așezări pe zone a satelor formate în obști libere arată că ele se leagă de epoci străvechi, cînd părțile de șes ale țării erau mai puțin populate din cauza străbaterii popoarelor de stepă, pe cînd cele de pădure și de munte, deși mai puțin roditoare, prielnice mai ales creșterii vitelor, erau mai des populate.

⁸⁷ I. Donat, *Domeniul feudal în Țara Romînească* (manuscris folosit prin bunăvoința autorului).

⁸⁸ Vezi mai sus, partea introductivă, p. 10—11.

ORGANIZAREA MUNCII ÎN COMUN

OBȘTEA PĂSTOREASCĂ ȘI OBȘTEA AGRICOLĂ. Caracterul de instituție colectivă a obștii țărănești nu se manifestă numai prin proprietatea devălmașă a pământului sau prin conducerea comună, prin răspunderea comună, ci în primul rînd prin organizarea colectivă a muncii. Obștea nu este atît o stăpînire în devălmășie, în indivizie, pentru că, după cum vom vedea, în interiorul ei se creează stăpîniri individuale și obștea continuă să funcționeze ca obște, ci este mai ales o comunitate de organizare a muncii.

Este ușor de înțeles că mai ales economia pastorală, prin condițiile ei specifice, se leagă de munca în comun. Munca în economia pastorală implică existența unor pășuni care ocupă cea mai mare parte a teritoriului obștii și care sînt folosite în comun. Turma membrilor obștii este condusă de un păstor, pentru toate vitele care aparțin fiecărui moșnean în parte, ele pornesc împreună la munte sau la imaș și se întorc împreună. Pentru regiunile sau satele cu o dezvoltată creștere a vitelor s-a putut vorbi chiar de o „devălmășie absolută“, de vreme ce întreg teritoriul obștii este folosit în comun, iar munca creșterii vitelor este iarăși comună ¹.

Unele regiuni ale țării au păstrat foarte tîrziu această devălmășie absolută, astfel sînt Vrancea și regiunea Cîmpulungului moldovenesc, în care, în vremea lui Dimitrie Cantemir, locuitorii satelor se ocupau intens cu creșterea vitelor, iar agricultura era mai slab dezvoltată ².

Dar și formele mai puțin dezvoltate de economie agricolă se leagă de stăpînirea în comun a întregului pămînt al obștii. Cînd este pășune multă și ogoare lucrute puține, în chip firesc se întrebuițează sistemul mutării locurilor individuale de agricultură în fiecare an pe suprafața moșiei obștii. Cu alte cuvinte, după ce un număr de agricultori din rîndurile obștii au folosit într-un an o serie de loturi de pămînt de pe întinsul moșiei păstorești ca să le cultive, apoi în anii următori ei folosesc alte bucăți de pămînt, mutîndu-se mereu pe alte locuri, în care pămîntul nu a fost sărăcit de culturi. Aceasta este și sensul cunoscutelor versuri ale lui Horațiu despre agricultura la geți, cea mai veche mărturie literară despre organizarea agriculturii în țara noastră.

¹ H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe romînești*, vol. II, București, Edit. Academiei R.P.R., 1959, p. 175.

² D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 123—124.

Pînă foarte tîrziu, pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, pe majoritatea pămînturilor stăpînite de sate, cu alte cuvinte pe majoritatea pămîntului țării, în Țara Romînească și în Moldova, suprafețele destinate pășunilor întreceau ca întindere pe cele destinate agriculturii. În aceste condiții, agricultura extensivă, cu mutarea locurilor agricole de pe un loc pe altul pe moșia satului, înseamnă pentru o mare parte a satelor continuarea stăpînirii în devălmășie a pămîntului, deși agricultura se făcea individual. Sistemul *moinelor* (moină, termen moldovenesc, înseamnă „cîmp care fusese semănat înainte și acum e lăsat să se odihnească“³), adică al schimbării locurilor cultivate după un an sau după mai mulți ani, a fost cel obișnuit la noi, în Moldova și în Țara Romînească, pînă la mijlocul secolului al XIX-lea. Un bun cunoscător al economiei satelor în devălmășie scrie că sistemul moinelor era sistemul general de folosire a pămîntului în Principatele Romîne⁴. Este adevărat însă că satele moșnenești, cu pămînt agricol mai puțin decît domeniile boierești, au folosit mai devreme un sistem de repartiție regulată a loturilor agricole, împărțirea lor în funii, cum am arătat mai sus, funii care cuprindeau parte la munte, la deal și la cîmp. Dar și în cazul unei împărțiri permanente a pămîntului bun de arătură în părți individuale, și tocmai în acest fel de împărțire, se impunea o reglementare a muncii care echivalează cu formarea unei colectivități de muncă a obștii întregi.

PORNIREA PLUGURILOR. În satele moșnenești și răzășești, care sînt sate cu predominanță agricolă, este necesar să se obțină un consens pentru întreaga muncă agricolă sau, cel puțin, pentru fiecare funie sau *raclă*, unitate agricolă a pămîntului satului, împărțită în *curele* individuale, ca să se folosească aceeași cereală pe toate curelele raclei. Racla trebuie să formeze o unitate de cultură, pentru că altfel unii ar fi păgubiți, stringînd recolta mai de vreme partea acestora de pămînt ar deveni liberă pentru pășune. De altfel, tehnica agricolă pe suprafețe mici cere această unitate de cultură, care se leagă și de un ritm egal al muncilor agricole. Este necesar ca *într-o raclă* diferitele munci agricole să se facă în același timp: aratul, deci pornirea tuturor plugurilor deodată, secerișul sau culesul, pînă la venirea vitelor. Este deci necesar, nu numai cultivarea aceleiași plante în aceeași raclă, dar și un ritm asemănător al muncii, fapt cunoscut și în obștiile agricole germane sub numele de *Flurzwang*⁵. Dar, pentru a se ajunge la o înțelegere în privința datei pornirii plugurilor și pentru cultivarea aceleiași cereale pe raclă, este nevoie, cum ușor se poate înțelege, sau de o *poruncă*, atunci cînd pămîntul este stăpînit de un boier, sau de un sfat, de autoritatea sfatului obștii, care hotărăște în problema reglementării muncii. Aici avem o ilustrare a rolului sfatului obștii și al bătrînilor satului:

Putem, grație documentelor ce ni s-au păstrat, să cercetăm mai în amănunte această organizare a culturii agricole în satele lucrate de obști.

³ I.-A. Candrea, *Dicționarul enciclopedic*, s. v.

⁴ H. H. Stahl, *op. cit.*, vol. I, p. 299 și urm.

⁵ *Ibidem*, p. 298—299.

Astfel, se pot distinge în sate locuri rezervate pentru anumite culturi speciale: cînepa, inul și, firește, locurile de fineață, de pe care se strîngea fînul pentru iarnă. Aceste locuri de multe ori nu erau risipite pe locul și pe partea individuală a fiecărui gospodar, ci toate erau adunate la un loc, pe o porțiune care forma cînepiștea satului sau fînațul satului. Acest sistem era impus și de necesitățile dijmei în natură, care se plătea, în satele aservite stăpînului și stăpînirii de stat, domniei, în cele libere numai domniei. Cînd la 1628 Miron Barnovschi poruncește lui Iosif și Saidir să ia de pe domeniile lor din Bozii și din Dănești a zecea parte din produse, el detaliază așa aceste produse agricole: „Den pîne, den fin, den cînepi, den inuri, și den tot venitul, hie cine va fi arat sau va fi cosit pe ocina lor“⁶. Fiecare din aceste culturi formau unități agricole și era necesar ca ele să fie comasate în parte sau cel puțin trebuie să recunoaștem că acest sistem era mai comod pentru muncă și pentru strîngerea dărilor. De altfel, existența acestor unități de cultură pentru întreaga obște se recunoaște în diferite documente. În Țara Romînească, la 1613, popa Neagul cumpără diferite ocine la Jigoreni, între care cîteva locuri în „valea fînațelor“⁷. În acest sat era o vale în care se aflau fînațurile diferiților moșneni, adunate toate la un loc. La 1650, la Țigănești, Despa cumpără de la popa Dumitru siliște, „un loc în cîmpul de sus... la capul cînepiștilor“⁸. Prin urmare, cînepiștile, la plural, ale moșnenilor aveau nu numai o unitate, în sensul că se aflau alături una de alta, dar încă se terminau pe o linie, un hotar al cînepiștilor, numit în act „capul cînepiștilor“.

În Moldova, încă din veacul al XV-lea, o epocă în care muncile agricole erau puțin reglementate, aflăm într-o hotarnică de sat din 1488 indicația „mai sus de cînepiște“⁹. De vreme ce nu se spune a cui cînepiște era, rezultă că era cînepiștea comună a satului, locul pe care se cultiva cînepa de către toți, loc probabil împărțit și el în loturi individuale. Această situație, care derivă din munca în comun, pornirea în același timp a operațiilor agricole și cultivarea pe aceeași porțiune sau raclă a unei singure culturi, se vede a fi foarte veche în țările noastre.

În ce privește *țarina* propriu-zisă, adică locul pe care se cultivau grîne, ea era comasată în numeroase sate, în așa fel ca vitele să nu poată pătrunde pe această parte în timpul cînd creșteau pe ea grîne. De aceea avem cazuri, în Moldova, cînd acest loc, țarina (sau mai multe țarine), era îngrădit cu un gard comun și accesul la el era numai pe o poartă, care deschidea drumul la toate țarinele. Astfel, într-un act de la Vasile Lupu din 1634 (slavon) pentru o hotarnică a unei cumpărături la Șetărreni pe Turia, sat răzășesc, se indică următoarele limite: „poarta țarinei ...tot pe gardul țarinei“¹⁰. Este clar că această comasare a țarinelor și îngrădirea a lor, cu accesul pe o poartă *comună*, este încă un aspect al consensului obștii pentru o coordonare a muncilor agricole.

⁶ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CDLXVIII/7.

⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 2, p. 230—231.

⁸ Arh. St. Buc., *m-rea Nămăești*, I/7.

⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XV, vol. 2, p. 82—83.

¹⁰ Arh. St. Buc., A. N. MMDCLIX/11.

După cositul finului sau al cerealelor, stogurile (clăile) se așezau la un loc destinat special pentru aceasta, cele de grîne în apropiere de arie. Astfel, într-un document de întărire dat la 1569 de Alexandru Mircea pentru niște cumpărături de loturi mici de la Cochinești și de aiurea, se indică aceste locuri așa : „12 pași de la stoguri (slav : **кшпени**) pînă la hotar“, „5 pași de la stoguri pînă la hotar“ (se repetă de mai multe ori) ¹¹. Se vede că această indicație de hotar, care trebuie să rămîie permanentă, deoarece era trecută în hrisovul de proprietate în baza căruia se stăpîneau în decursul veacurilor acele locuri, prevede un loc permanent, „la stoguri“, nu locul unde în momentul emiterii actelor se aflau niște stoguri. Deci era în sat un loc permanent în care se adunau stogurile după seceriș.

În Moldova, Alexandru Iliăș dă la 1632 o carte lui Apostol, fost postelnic, ca să poată lua „a zecea din venit de la Vorniceni“, „ori de vor hi și cărat de pe cîmp“ ¹². Sensul acestei porunci este că atunci cînd se dădea dajdia, fie cea domnească, fie cea feudală, ea se strîngea în natură de la stogurile așezate pe cîmp, într-un loc anume, unde se putea face socoteala zeciuiei. Înainte ca să se ridice zeciuiala, grînele nu puteau fi ridicate de pe acel cîmp de către stăpînii lor respectivi. În cazul special menționat de documentul de mai sus, pentru că beneficiarul poruncii domnului nu-și putuse exercita dreptul la timp, i s-a dat voie să ia dijma, chiar în cazul cînd grînele vor fi fost ridicate de pe cîmp.

Despre acest sistem al dijmei, pe stoguri, care subînțelege iarăși un consens pentru așezarea la un loc a stogurilor, și anume la aceeași vreme, ni se dau unele amănunte într-o carte de judecată a lui Vasile Lupu. Satul Gurbănești, obștea satului, rugase pe Dumitru, fost vornic, la 1636, să le dea să are locuri pe domeniul lui în schimbul plății *zeciuiei în natură*, din grînele produse. „Acum încă le-a luat a zecea, cum iaste obiceiul, de pe pămîntul său. Iar dumnealui paharnicul le-au potcit (poprit) stogurile cele de a zecea“ ¹³. Erau așadar niște stoguri „cele de a zecea“, adică acelea din care stăpînul pămîntului și, firește, domnia luau a zecea parte, adică dijma. Aceste stoguri trebuiau să stea întregi pînă la luarea dijmei și plîngerea conținută în actul citat stătea tocmai în aceea că stogurile fuseseră poprite de cineva (care avea pretenții asupra lor) înainte de ridicarea dijmei.

Clăile pentru dijma se așezau după felul grînelor, cum se vede din actul dat de Ștefan Tomșa la 1623 episcopiei de Roman, să ia dijma de la Burnărești, de la Scripteni etc. : „...Ce să ia din zece clăi una mănăstirească, din 5 clăi, jumătate claie, din grîu, și din orz și din mei“ ¹⁴. Este clar că dijma se lua atunci cînd clăile erau întregi, altfel nici nu se putea, și aceasta se făcea atunci cînd tot satul aducea toate clăile, în același timp, pe locul destinat pentru dijmuir și pentru treierat. Era un moment din munca în comun a agriculturilor din sat.

¹¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 3, p. 334—335.

¹² *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. CXXXVII/192.

¹³ *Ibidem*, doc. CLXXXV/198.

¹⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 3, p. 210.

Socotim, cum am spus, că toate aceste sincronizări necesare ale muncilor agricole în satele moșnenești și răzășești trebuie să se fi făcut după indicațiile unei autorități superioare recunoscute de sat, adică sfatul satului sau al bătrînilor satului. Din aceste indicații rezultă în orice caz existența unei munci în comun în sate, chiar atunci cînd loturile agricole erau despărțite în folosințe individuale.

SISTEMUL CELOR DOUĂ CÎMPURI ȘI AL CELOR TREI CÎMPURI. În evul mediu, în Europa, o dată cu creșterea producției agricole, s-au folosit diferite sisteme, menite să înlocuiască vechea anarhie a alegerii locurilor de cultivat la întîmplare și a părăsirii lor, lăsare în paragină, o dată cu sărăcirea pămîntului cultivat timp de mai mulți ani succesiv. Cînd locul lăsat pentru pășune întrece cu mult pe cel cultivat, acest obicei de a cultiva neregulat părți de pămînt, „sistemul moinelor nereglementate“, *poate fi folosit*, cum am văzut după mărturia lui Horațiu că-l foloseau geții, cu schimbarea moinelor chiar la un an.

Sistemul celor două cîmpuri era folosit încă din antichitate în sudul Franței, într-o mare parte din Europa sudică și din alte părți. Acest sistem constă în împărțirea întregului pămînt arabil al satului în două părți egale, una era cultivată cu grîne timp de mai mulți ani de-a rîndul, iar cealaltă era lăsată necultivată și era folosită pentru pășunat. După ce pămîntul cultivat devenea sărac în anumite săruri, era părăsit și jumătatea cealaltă a pămîntului era folosită pentru agricultură, iar cea dintîi devenea pășune și așa în mod alternativ, în decursul anilor. Acest sistem al celor două cîmpuri sau al cîmpurilor deschise s-a folosit pînă foarte tîrziu în regiunile mediteraneene: el era puțin productiv, dar mai potrivit pentru pămînturile sărace¹⁵.

Sistemul celor trei cîmpuri sau al celor trei tarlale era folosit mai ales în Europa nordică și centrală și consta în alternarea culturilor pe timp de trei ani în trei cîmpuri sau racle deosebite. Fiecare dintre membrii obștii aservite sau libere avea parte în fiecare dintre cele trei cîmpuri. În primul an, pe un cîmp se cultiva grîu sau secară, pe al doilea orz sau ovăz, al treilea era lăsat în paragină pentru pășune; în anul al doilea se schimbau culturile, grîul sau secara se cultiva pe cîmpul al doilea, orzul și ovăzul pe al treilea, iar primul rămînea în paragină; în al treilea an rămînea în paragină al doilea cîmp, orzul și ovăzul treceau pe primul și grîul și secara pe al treilea. Acest sistem, care permitea și cultivarea însămîntărilor de toamnă pe un cîmp, alternînd pe altul cu culturile de primăvară, pe cînd al treilea rămînea în paragină pentru păscut, reprezenta un progres tehnic considerabil față de sistemul celor două cîmpuri și îngăduia folosirea în fiecare an pentru cultură a două treimi din pămîntul arabil al moșiei satului în loc de o jumătate, ca în sistemul cu două cîmpuri¹⁶. Sistemul celor trei cîmpuri a fost întrebuintat foarte mult în Transilvania, pînă în secolul nostru *în satele composesorate* din

¹⁵ Gordon East, *Géographie historique de l'Europe*, Paris, 1939, p. 103.

¹⁶ *Ibidem*, p. 99—101 și planul explicativ de la p. 100.

părțile Făgărașului¹⁷. Este de la sine înțeles că sistemul cultivării pe trei tarlale, mai complicat decât sistemul moinelor și acela al celor două câmpuri, necesită în chip imperios o reglementare generală a muncii, făcută sau de proprietarul feudal și de reprezentanții săi, sau, în satele obștilor, de adunarea satului și a bătrînilor. Este imposibil ca acest sistem să funcționeze corect, dacă, de pildă, un gospodar nu lucrează și nu-și cultivă partea sau dacă cineva vrea să cultive altă plantă decât ceilalți.

Sistemul celor trei câmpuri prevede mai mult decât celelalte sisteme o colaborare în muncă, impusă sau liber admisă.

Întrebarea care se pune este dacă în Țara Romînească și în Moldova s-a folosit cîndva sistemul acesta al celor trei câmpuri. Pînă acum, în starea actuală a cunoștințelor, nu putem răspunde cu siguranță la această întrebare, deși ea constituie un element de mare importanță în studiul tehnicii agricole în trecutul nostru, precum și în acela al organizării vechilor obști țărănești.

În cercetările sociologice și etnografice făcute în zilele noastre în satele din Țara Romînească și în Moldova, pentru a descoperi în felul lor de viață și de muncă urme ale străvechilor obiceiuri și ale organizației lor sociale din trecut, nu s-au aflat pînă acum urme ale folosirii sistemului celor trei câmpuri. În schimb, în Transilvania, unde știm precis că a fost întrebuintat în trecut, el s-a menținut în anumite sate pînă în secolul nostru (de pildă la Drăguș).

Aceasta ar fi o indicație serioasă despre lipsa sau slaba răspîndire a acestui sistem în Moldova și în Țara Romînească. La aceasta se mai adaugă și alte considerații. Am arătat că în aceste două țări romine economia agricolă a fost ca întindere relativ redusă față de creșterea vitelor, că suprafețele pentru pășune întreceau, pînă la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, pe cele folosite pentru agricultură. În asemenea sate, unde pămîntul prisosea, este de la sine înțeles că sistemul celor trei câmpuri nu era necesar și se folosea sistemul mai comod al moinelor. În satele moșnenești, cu pămînt cultivabil mai puțin, pămîntul satului se împărțea în funii sau curele, care alcătuiau și niște fișii lungi, ce vin de la munte peste deal, eventual și peste pădure, peste cîmp. Această împărțire exclude însă folosirea sistemului celor trei câmpuri, care necesită existența unor racle cu forme pătrate sau dreptunghiulare pe trei locuri diferite ale moșiei, și subdiviziunea în trei grupe a stăpînirilor individuale ale gospodăriilor. Împărțirea structurală pe funii nu îngăduie punerea în practică a sistemului celor trei câmpuri sau a asolamentului trienal și putem afirma cu siguranță că acele sate împărțite în acest fel nu l-au putut practica. Dar nu toate satele din Moldova și Țara Romînească erau împărțite pe funii și nici nu cunoaștem de altfel toată diversitatea de forme de subdiviziune a pămîntului cultivabil în diferitele sate din țară.

Sînt unele indicații că totuși sistemul celor trei câmpuri a fost folosit și în cele două țări romine de care ne ocupăm. Nu avem indicații directe și absolut precise, ci mai mult indirecte, din care se pot trage anumite concluzii.

¹⁷ H. H. Stahl, *op. cit.*, vol. I, p. 316—325 (sistemul celor trei tarlale în satul Drăguș).

Astfel s-a observat că de obicei în Țara Românească în secolele al XVI-lea și al XVII-lea recensămintele fiscale ale domniei se făceau din trei în trei ani. Aceasta ar fi o dovadă sau măcar o sugestie, că sistemul fiscal al Țării Românești, bazat pe vechea ridicare a dijmelor în natură, ar putea fi ecoul sistemului celor trei câmpuri folosite alternativ timp de trei ani. După terminarea celor trei ani se făcea un nou recensământ, pentru că atunci se precedea în sate la o nouă regrupare a pământurilor cultivabile¹⁸. Este adevărat că această sugestie nu poate constitui o dovadă a existenței asolamentului trienal în Țara Românească, în lipsa unor documente care să-l ateste.

Pe de altă parte, am arătat că în Moldova și în Țara Românească se determină încă din vremuri foarte vechi, în interiorul câmpului cultivat al multor sate, câmpul de jos și câmpul de sus și am citat mai multe exemple de acest fel¹⁹. S-ar putea ca cele două câmpuri, eventual trei, să fie câmpurile pe care se alternează culturile în doi sau trei ani, aceasta ar fi explicația probabilă a existenței lor. Totuși, s-ar putea de asemenea ca, în cazul când pământul obștii era potrivit, prin structura sa, la o împărțire în funii care să cuprindă toate aspectele pământului structurat, să se fi împărțit diferitele folosințe și stăpîniri în mai multe câmpuri, așezate la distanță unul de celălalt.

Intr-o întărire din Țara Românească de la 1620, Gavril Moghilă arată cum Cristian logofăt a cumpărat ocină la Brănești, anume cinci pămînturi (ogoare) la un câmp, alte cinci ogoare „în celălalt câmp”²⁰. De ce a cumpărat acest boier de la moșneni în chip egal aceeași cantitate de pământ în cele două câmpuri diferite în care se împărțea partea arabilă a moșiei? Nu putem afla altă explicație, afară dacă e vorba de o coincidență, decît existența în acel sat, Brănești, a sistemului culturii pe două câmpuri de care am vorbit mai sus. Din nefericire nu posedăm mai multe mărturii de acest fel, așa că nu putem conchide asupra existenței sistemului ca sistem de agricultură în țările române.

Sînt, în schimb, cîteva dovezi că se practica alternarea culturilor pe același lot, ceea ce nu este același lucru cu sistemul celor trei câmpuri, dar stă la baza lui. Astfel, la 1634, Stanciul logofăt trimite o jalbă domniei pentru o livadă a sa din Mihăești, pe care o folosise pe nedrept în două rînduri un oarecare Matei din acel sat: „El s-au sculat de au arat astă vară mei..., cînd a fost astă toamnă... a vrut să le are grîu”, Stanciul îl oprește, dar el totuși a arat²¹. Ceea ce ne interesează în acest document nu este litigiul asupra locului, ci faptul că în acel an s-a arat succesiv, pe același loc, întîi mei de primăvară și apoi grîu de toamnă, deci o alternanță de culturi. Nu s-a trecut pentru noua cultură pe altă parte a proprietății, ci s-a arat din nou locul cel vechi, dar cu altă plantă. Dacă

¹⁸ Această explicare a recensămintelor la interval de trei ani se datorește lui D. Mioc. *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească pînă la 1632*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. II, București, Edit. Academiei R.P.R., 1957, p. 61—62.

¹⁹ Vezi mai jos, p. 155.

²⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 3, p. 543.

²¹ *Arh. St. Buc., m-rea Rîncăciuv*, XIII/12.

agricultorii din Țara Romînească din veacul al XVII-lea practicau tehnica mai avansată a alternării culturilor de cereale, reiese că e posibil ca ei să fi folosit și sistemul celor trei cîmpuri, căci e probabil că atunci cînd au semănat mei în locul litigios au semănat grîu pe alt loc și cînd au semănat grîu s-a rezervat alt loc pentru mei, adică tocmai principiul celor trei cîmpuri.

Pentru Moldova avem mărturia (de la 1633) lui Niccolo Barsi, călătorul italian, care spune că agricultorii din Moldova, din cauza marelui abundențe a pămîntului, nu pot semăna tot pămîntul moșiei, „ci timp de doi ani seamănă într-un loc și alți doi ani în loc”²². Aceasta înseamnă un fel special al asolamentului pe două cîmpuri, numai că nu se schimbă cîmpurile alternativ în fiecare an, ci la doi ani o dată.

Dacă admitem existența asolamentului trienal sau măcar al celui bienal la noi în secolul al XVII-lea și poate și mai înainte, este și aceasta o dovadă în plus că în satele noastre, în cele stăpînite în obște, exista o reglementare a muncilor agricole care ne dă dreptul să vorbim de o colaborare, o organizare în colectiv a muncii în acele sate.

²² C. C. Giurescu, *Le voyage de Niccolo Barsi en Moldavie*, în *Mélanges de l'école roumaine en France*, vol. 1, 1925, p. 380.

HOTARELE: ÎNTINDEREA ȘI SEMNELE LOR. Hotar în limba română veche înseamnă în același timp graniță, precum și teritoriul mărginit de o graniță stabilită : ai luat „un hotar al domniei mele, care ține de ocolul Dorohoiului“ (1614)¹ „patru siliști, patru hotare : Drîngeni, Berești etc.“ (1636)² „au pus două ari, iar pre acela hotar“ (1636)³. Sensul acesta dublu al cuvântului apare și în limbile slave medievale, *hotar*, care înseamnă și margine, și ținut, regiune, și în special pășune⁴. Din acest sens dublu, care nu s-a format pe terenul limbii române, ci a fost împrumutat, s-a născut și expresia din documentele muntene, slave și românești : tot satul cu tot hotarul⁵ prin care se înțelege satul propriu-zis, altfel numit vatra satului, așezarea locuințelor și înșiși oamenii, locuitorii și pământul întreg de diferite feluri la care au drept de folosință.

Existența unui pământ cu hotar dependent de sat, de obștea satului arată întâi că de la o vreme foarte depărlată se făcuse o împărțire precisă a pământului între obști ; obștile sătești nu mai lucrau și nu mai posedau împreună o regiune, ci se delimitaseră teritorial. În al doilea rînd, este o dovadă a vieții așezate, stabile pe pământ a obștilor țărănești.

În Moldova, cele mai vechi indicații de hotare arată că ele erau stabilite pe temeiul limitelor naturale topografice : „zarea dealului celui mare“, movilă, obîrșia unei văi⁶, nu însă cursul apelor, care reprezentau o folosință și, ca atare, se aflau în interiorul hotarului. Cînd însă diferențierea în sînul obștii a făcut progrese și proprietățile individuale în interiorul hotarului obștii s-au înmulțit, atunci hotarnicele de sate nu mai menționează accidente topografice anonime, ci proprietățile individuale din interiorul obștii așezate pe marginile hotarului. În această privință, în Moldova este o deosebire foarte caracteristică între hotarele satelor arătate în actele din veacurile al XIV-lea și al XV-lea și cele de la sfîrșitul secolului al

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 3, p. 174, 1614 august 8.

² *Bibl. Academiei R.P.R.*, CCLXIII/37, 1636 martie 8.

³ *Loc. cit.*, CLIV/174, 1636.

⁴ E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, vol. I, Heidelberg, 1924, p. 386.

⁵ Vezi A. Sacerdoțeanu, *O chestie de diplomatică romînească „tot satul cu tot hotarul“*, în „*Arhivele Olteniei*“, an. IX (1930), p. 5—29.

⁶ Vezi, de exemplu, actul din 1399 al lui Iuga vodă, în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. 1, p. 4—5.

XVI-lea. În acestea din urmă, hotarul este arătat în felul următor : „...Mai sus de curătura lui Avram... pînă la moara lui Moga... și de aici la fîntina Davidoaiei“⁷.

În Țara Romînească hotarnicele sînt mai rare, documentele vechi din secolul al XV-lea pomenesc satele fără nici o indicație asupra limitelor lor teritoriale, socotindu-le deci bine cunoscute. Un număr de hotarnice de sate muntenesti din secolul al XVI-lea, în special ale mănăstirilor, arată un sistem mixt : indicarea stăpînirilor individuale de pe marginea hotarului (fîntina Cobeteștilor, lacul Blînzei), altele în special drumuri care despart hotarele (drumul lemnului, drumul Bărăganului, drumul Bucureștilor)⁸.

Stabilirea hotarului obștii este legată de străvechi obiceiuri : „împrejurul acestui loc o zvîrlitură de arc“⁹ (obicei care se întîlnea și la fundarea mănăstirilor). Bineînțeles că acest obicei al tragerii cu arcul înseamnă cercetarea voinței soartei o dată cu așezarea unor oameni veniți de aiurea pe pămînt „pustiul“, fără stăpîn.

Obiceiul de a pune sub pietrele de hotar cărbuni cu cenușă, face parte din aceleași obiceiuri străvechi, folosind și la distingerea între pietrele puse special pentru hotar și cele așezate întîmplător (într-o hotarnică din 1642, Moldova : „...Deci am dezgropat aceea piatră... și nu s-au aflat supt cea piatră, cum iaste obiceiul, nici cărbuni, nici cenușă“¹⁰.)

• Tot dintre obiceiurile străvechi ale stabilirii hotarelor este și așa-numitul „jurămint cu brazda în cap“. Megieșii din sat și dimprejurul satului. care face hotărnicia, jură că acesta este hotarul, luînd asupra capetelor lor brazde de pămînt, cu care umblă de-a lungul întregului hotar. Vasile Lupu poruncește logofătului Racoviță Cehan pentru o hotarnică la Codăești : „Să cauți niște oameni care vor ști mai bine, să-i giuri și să iae brazdile în cap“¹¹, „...Ei au giurat cu sufletele lor și cu brazda în cap și au aflat că este matca Miletinului, unde au fost morile lui Bulhoacă“¹², „...Au ales 12 oameni buni și slugi domnești și preoți și diaconi și vrînd să le pue brazde de pămînt pe capetele lor ca să spuie cu adevărat... pe unde este hotarul..., iar acei oameni nevrînd să ia brazde pe capetele lor, au spus drept că nu ajunge hotarul aceștii siliște la valea Plotuniții“¹³.

Toate aceste mărturii citate mai sus provin numai din Moldova, și anume din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Mai vechi nu cunoaștem din acte, dar este sigur că ele au caracter străvechi, dat fiind aspectul lor folcloric. În Țara Romînească obiceiul nu este cunoscut înainte de secolul al XVIII-lea. Din cîteva acte din Țara Romînească din secolul al XVIII-lea se precizează și aici procedura jurămintului cu brazda în cap pentru stabilirea hotarelor : „Am luat cartea și am pus-o pe pieptul nostru și pămînt pe umerile noastre și am purces înainte pe hotar și toți alții

⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. 3, p. 392, 1588 iulie 18.

⁸ *Ibidem*, B, XVI, vol. 4, p. 436, 1579 decembrie 12.

⁹ *Ibidem*, A, XVII, vol. 3, p. 926, 1625 martie 8.

¹⁰ Arh. St. Buc., *m-rea Neamț*, CIV/1.

¹¹ *Bibl. Academiei R.P.R.*, DIV/7, 1634 august 1.

¹² *Loc. cit.*, CXLII/232 1619—1620.

¹³ *Loc. cit.*, CXV/92, 1635 iunie 28.

după noi" ¹⁴ (1725). Martorii „au mers cu trăistele cu pământ în cap, arătând hotarul" (1761) ¹⁵.

Obiceiul este răspândit. Șafařík, în cartea sa *Antichitățile slave*, spune clar: „Popoarele slave în timpurile vechi întrebuițau la procesele de hotărnicie luarea pământului pe cap" ¹⁶. Jurământul pentru hotare cu brazda în cap este cunoscut la ruși din secolul al XI-lea, la cehi, la sârbi și la croați, dar și la popoare neslave, ca ungurii ¹⁷.

D. Mototolescu, care este autorul unui studiu special despre jurământul cu brazda în cap, socoate că simbolică acestui obicei e de pus în legătură cu „ideea de sancțitate și de curățenie a pământului" și, în același timp, cu „înțelesul simbolic al groapei în care va fi îngropat sperjurul" ¹⁸. Aceste explicații nu arată însă de ce jurământul acesta se aplică numai jurământului privitor la hotare, căci pedeapsa sperjurului pe care l-ar înghiți pământul ar trebui să privească orice fel de jurământ. Este evident că acest jurământ în formele lui arhaice provine dintr-o epocă în care obștea cu hotarele ei nu era garantată de o autoritate suzerană și centrală, domnia, statul, ci trebuia să se recurgă la astfel de jurăminte cu oamenii dimprejurul hotarului, care să ia asupra lor hotarul și pământul în semn de nestrămutare. Oamenii cu brazde în cap reprezintă însuși pământul în chip simbolic, luarea pământului însuși ca martor.

Intr-un act din 1667 (Țara Românească), se vede cum un împricinat într-o judecată pentru hotare nu a vrut să „ia brazda", iar cel ce „au luat disagii" (cu pământ) câștigă ocina contestată ¹⁹.

Măsurarea pământului apare în evul mediu ca un progres față de vechile procedee de recunoaștere a hotarelor prin semne concrete sau simbolice. Măsurarea este cunoscută din secolul al X-lea la Bizanț și ceva mai târziu în apusul și centrul Europei.

I.a noi se făcea cu sfoara și otgonul, „am mers să funim și să tragem cu sfoara" (1648) ²⁰.

VECHIMEA HOTARELOR SATELOR. Am arătat că încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea avem în Moldova indicații destul de amănunțite ale hotarelor satelor. În schimb, alături de satele ale căror hotare se indică în privilegiile în Moldova din secolele al XIV-lea și al XV-lea, sînt sate, amintite în aceleași privilegii domnești, în care hotarnica satului este indicată prin această formulă stereotipă (în textele slave): *покуда из вѣка жывали*, formulă pentru care colecția de documente a Academiei R.P.R. (seria Moldova) a admis traducerea „pe unde din veac au folosit". Socotim că această traducere este greșită și trebuie să revenim la vechea formulă a diacilor de

¹⁴ D. Mototolescu, *Jurământul cu brazda în cap*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", XVI, 1922, p. 207.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Șafařík, *Slovenske starozitnosti*, Praga, 1837, p. 52, la Mototolescu, *art. cit.*, p. 208.

¹⁷ D. Mototolescu, *art. cit.*, p. 208, 210 și 212 (cu literatura respectivă).

¹⁸ *Ibidem*, p. 220 și 222.

¹⁹ Bibl. Academiei R.P.R., *ms.*, 5722, f. 38 v.

²⁰ Arh. St. Buc., *Mitrop. Țării Rom.*, CXXII/10, 1648 iulie 15.

cancelarie și traducătorilor I. Bogdan, Hașdeu etc. : „pe unde din veac au trăit“. Din punct de vedere lingvistic nu trebuie confundate verbele **УЖИВАТИ** care înseamnă „a trăi“, cu **СЖИВАТИ** care înseamnă „a folosi“²¹. Este adevărat că, fiind vorba de o vocală ca singură diferență, am putea admite o greșeală a unor dieci, care pot folosi un cuvânt în locul celuilalt, dar constatăm că în documentele moldovenesti din secolele al XIV-lea și al XVI-lea se folosește consecvent termenul **УЖИВАТИ**, și nu **СЖИВАТИ** deci, dacă acesta din urmă ar fi cel corect, nu s-ar explica folosirea exclusivă a termenului greșit rezultat dintr-o confuzie.

În ceea ce privește termenul raportat la obște, socotim că este justă interpretarea lui I Bogdan, care explică **УЖИВАТИ** din formulă cu „a se așeza, a trăi“²², cu alte cuvinte hotarul pe unde au trăit locuitorii, obștea, de la așezarea pe pământ, „din veacuri“. Traducerea „a folosi“ ar presupune din punct de vedere juridic că dreptul de stăpânire a hotarului nu derivă din așezare, ci din folosință, și că proprietatea obștei nu era o stăpânire reală, ci un drept de folosință. Această din urmă concluzie arată că traducerea „folosit“ ne-ar duce la consecințe foarte vaste asupra dreptului de stăpânire al pământului la noi, pe care ar trebui să le legăm de întregul sistem al proprietății gentilice și feudale înainte de a admite o asemenea formulă.

Admițând însă expresia „pe unde din veac a trăit“, confirmată de lingvistică, explicația ei istorică este aceasta : există sate, cele mai multe, ale căror hotare sînt stabilite pe altă bază decît hotărnicia domnească, delimitată de dregătorii domnești, hotarele lor nu sînt stabilite printr-un act, ci erau anterioare întemeierii domniei. Pe de altă parte, formula arată că hotarul este legat de așezarea obștii, de momentul din care trăiesc acei oameni, acea obște sătească, pe un anumit pământ.

Chiar în formulele privitoare la întemeierea de sate noi : „iar hotarul acestui sat (să fie), cît poate trăi **УЖИВАТИ** destul un sat“ (1427)²³ sau „iar hotarul acestui loc din pustie să fie cît poate trăi **УЖИВАТИ** îndestul un sat de douăzeci de case“ (1508)²⁴, trebuie să traducem prin „a trăi“, în sensul de puțință de viață, de cele necesare pentru viața unei comunități, pentru așezarea ei.

Fapt este că hotarele satelor, cel puțin în Moldova, după cum reiese din formula discutată mai sus, se împart în hotare stabilite de domnie în privilegiile date către feudali, și hotare stabilite fără privilegiu, înainte de întemeierea domniei de către obștile sătești. Același lucru se poate spune despre Țara Romînească. Și aici, deși formula diplomatică „pe unde au trăit din veac“ nu se folosește, avem acte care subliniază vechimea mare și indeterminată a hotarelor satelor. De exemplu Șofinga, despre care spun moșnenii că „este a noastră den descălecat“²⁵, ceea ce înseamnă că nu au act domnesc pentru hotarele satului. Mai mult chiar, faptul pe care l-am remarcat că în Țara Romînească în secolele al XIV-lea și al XV-lea nu se

²¹ Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-greco-latinum*, Viena, 1862—1865, s.v.

²² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, „Indice“, p. 600.

²³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. 1, p. 57—58, 1427 septembrie.

²⁴ *Bibl. Academiei R.P.R.*, CCXVII/26, 1508 februarie 1.

²⁵ *Loc. cit.*, DCXXIII/61, 1650 martie 3.

arată, ca în anumite acte din Moldova, hotarele satului, nici măcar cu o formulă generală, ci se înțeleg hotarele de la sine, este o dovadă că evoluția așezării hotarelor obștilor în Țara Românească este mai veche și s-a îndeplinit mai dinainte decât în Moldova. În Țara Românească obștile sătești nu sînt determinate în privilegii decât prin numele lor, căci hotarul este un lucru străvechi imuabil și recunoscut. Această evoluție mai veche a obștilor în Țara Românească față de cele din Moldova se vede nu numai din acest amănunt privitor la hotare, dar și din alte aspecte ale obștii în această țară.

Se pune întrebarea dacă în actele noastre — cele mai vechi sînt, cum se știe, privilegiile de proprietate feudală date de domni — nu putem găsi urme despre felul cum s-au stabilit hotarele obștilor în epoca dinainte de întemeierea statului feudal. Am arătat anumite forme simbolice privind așezarea hotarelor, ca de pildă aruncarea săgeții cu arcul în cele patru puncte cardinale.

Trebuie să ținem seama de faptul că satele din epoca fărîmîțării feudale nu produceau mărfuri pentru vînzare, ci se mulțumeau să producă pentru întreținerea proprie. De aceea un teritoriu relativ redus era de ajuns pentru hrănirea unei obști sătești care nu avea nevoie să se întindă mai mult decât era necesar pentru pășunea vitelor, apoi un mic spațiu pentru agricultură, pădure și apă. Cînd se înmulțea numărul membrilor obștii, atunci întinderea hotarului se cerea mai mare și numai în cazul cînd aceasta nu era cu putință, din cauza pămîntului prost sau a întîlnirii cu hotarul altor obștii, atunci se produce fenomenul de roire al obștii, de desprindere a unei părți din obște și de trecere a acesteia pe alt hotar, fenomen etnografic frecvent.

În anumite acte privitoare la colonizări de sate în pustiu, în epoca voievodală din Moldova, avem indicații în sensul de mai sus că hotarul se întindea și era măsurat în raport cu numărul obștilor. Astfel este formula diplomatică: „...Hotarul acestei pustii să-l aibă în toate părțile, cît va putea să trăiască (*уживати*, tradus „folosească”) destul un sat și cu aratul și cu fînețele“²⁶ (1455). La 1540, danie de seliște în Moldova: „...Cît vor putea să trăiască (să folosească) douăzeci de case“²⁷. Deci hotarul era în raport cu numărul caselor.

Mărindu-se numărul caselor obștii, se întinde mereu hotarul, pînă se întîlnește cu hotarul altei obști. Și în acte relativ tîrzii este această formulă (pentru o stăpînire de moșie în interiorul unui sat): „...O siliște... pînă unde s-ar agiunge cu alte hotară“²⁸ (1623). În cazul întîlnirii cu hotarul altei obști trebuie să aibă loc o înțelegere, un acord bazat, pe o parte, pe aspectul topografic, cum am arătat mai sus la descrierea celor mai vechi hotare de sate din Moldova: cumpăna apelor, zarea dealului etc., pe de altă parte, pe interesele individuale ale familiilor care lucrau marginile. Pentru a putea ajunge la o situație stabilă, se recurgea la anumite forme de jurămînt în legătură specială cu stăpînirea pămîntului, dintre care cea mai caracteristică este cea amintită mai sus: jurămîntul cu brazda în cap.

²⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. 1, p. 281—282, 1455 august 29.

²⁷ *Ibidem*, A, XVI, vol. I, p. 394, 1540 martie-mai.

²⁸ *Ibidem*, A, XVII, vol. 5, p. 201.

Un fapt important, care formează o tradiție a organizării obștii, este că întotdeauna restabilirea hotarelor se face cu oameni buni și bătrâni adunați și cercetați de cel puțin 12 jurători. În Țara Romînească toate stabilirile de stăpînire de hotare din veacul al XV-lea se fac cu 12 jurători; în Moldova se procedează pe o scară mai vastă, se adună adică toți oamenii bătrîni din satele de primprejur, de pe întreaga vale: „Cînd au trimis domnul pe Ciogolea pîrcălabul de au strînsu satele de pre valea Topoliții, den gois și den sus, să întrebe de oamenii bătrîni, pre unde li să desparte“²⁹ (1641). Atît procedarea cu 12 jurători, cît și cea moldovenească cu adunarea populară a satelor, prezidată de un om al domniei, sînt forme ale administrației domnești, hotarul și stabilirea lui sînt puse sub autoritatea domnească. Domnia a adoptat însă unele forme juridice ale organizației pe obști, cum sînt jurătorii³⁰, sau adunările satelor, punîndu-le sub oblăduirea și conducerea ei, dar amîndouă aceste instituții sînt instituții de obște. Prin urmare, sîntem în fața unei proceduri pentru așezarea hotarelor *dinaintea întemeierii* domniei: hotărîrea jurătorilor, firește nu numiți de domn, ci de obști, și adunarea satelor de pe valea respectivă. Rezultă de aici în chip lămurit că hotarele satelor datează din vremea cînd încă lipsea o autoritate suzerană.

Cum am arătat mai sus, pînă tîrziu, chiar și în secolul al XVII-lea, satele de pe văi formau o autoritate suprasătească în ceea ce privește hotarele și, eventual, distribuția pămîntului.

Aceste organizații prestatale au început stabilirea hotarelor satelor, căci din actele domnești moldovenești cele mai multe sate sînt indicate ca avînd hotare *din veac*, fără a se putea indica un act. De asemenea, și în Țara Romînească hotarele satelor nu sînt indicate în hrisoave, fiind considerate ca un fapt de mult cunoscut.

Am arătat că hotarele erau consfințite și legate prin jurăminte și blesteme. Călcarea hotarelor devine o crimă foarte gravă și respectarea lor, după formarea statului feudal, este încredințată autorității domnești, care pe această bază cîștigă un punct de sprijin pentru întărirea sa în interiorul țării. Călcarea hotarelor se pedepsea cu o amendă foarte grea, plătitibilă, în boi, și care se numea „hatalm“. Termenul există atît în Țara Romînească³¹, cît și în Moldova³², și este de origine ungurească (din *hatalom*: putere, forță, silnicie)³³.

SATELE ÎNTR-UN SINGUR HOTAR. Principial, hotarul satului reprezintă limitele pînă la care o anumită comunitate, obște, poate să lucreze pămîntul, să-l folosească în starea sa naturală, în comun sau împărțit în loturi pe familii. Se întîmplă însă cazuri, atît în Moldova, cît și în Țara Romînească, în care aflăm mai multe sate în același hotar.

²⁹ Arh. St. Buc., *m-rea Neamț*, VI/10, 1631 decembrie 13.

³⁰ Vezi mai jos capitolul XI, despre instituția jurătorilor ca derivată din organizația obștilor.

³¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 184, 1486.

³² Arh. St. Buc., *m-rea Bisericiani*, XIII/6, 1638 ianuarie 2.

³³ Acad. Rom., *Dicționarul limbii romîne*, București, 1934, II/1, p. 378.

În secolele al XIV-lea și al XV-lea, în Moldova, se întâlnesc privilegiile domnești date unor feudali, în care se indică un singur hotar ce li se întărește pentru un număr de sate, hotar care cuprinde în jur toate satele lor. Astfel, la 1428, Alexandru cel Bun întărește panului Dragomir satele Cornii și Strîmbii și „în același hotar“ cu un loc de pustie. Se indică apoi în privilegiu semnele de hotare care cuprind împreună cele două sate și locul de sat în pustiu³⁴. Mai precis, într-unul dintre cele mai vechi documente domnești moldovenești, privilegiul dat de Roman Mușatin la 30 martie 1392 lui Ianăș viteazul se indică trei sate ale acestuia cu un hotar comun, după descrierea căora se adaugă: „Aceasta îi este tot hotarul *ocolului*“³⁵.

Se știe că în vechea organizare a satelor de obște din Germania existau mărci sătești formate din mai multe sate, asociate sub forma unor obști lărgite. Nu credem că în aceste cazuri amintite aici și în altele asemănătoare poate fi vorba de așa ceva. Sintem, în Moldova, în epoca formării domeniului feudal; acest domeniu în secolele al XIV-lea și al XV-lea ia aspectul unor enclave feudale întinse și unificate teritorial, spre deosebire de latifundiile boierești din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, care sînt domenii risipite în toată țara. Toate aceste acte de întărire de hotare care cuprind mai multe sate în Moldova secolelor al XIV-lea și al XV-lea sînt întăriri și privilegiile date de domni boierilor, așadar ele privesc hotarul boieresc, nu hotarul obștii. Privilegiul indică pînă unde se întinde stăpînirea boierească, care cuprinde mai multe sate, dar este foarte probabil că înăuntrul acestui hotar comun rămîneau hotarele distincte ale vechilor obști aservite, hotare care nu interesau privilegiul domnesc. În orice caz este clar că aceste acte privesc formarea domeniului feudal și nu pot, în consecință, să servească la studiul hotarelor obștilor.

Sînt de altfel dovezi documentare că boierii *împreunau* hotarele unor sate alăturate care intrau sub stăpînirea lor. Astfel, de pildă, mănăstirea Bistrița din Moldova stăpînea două sate, Roznovul și Anca, „Roznovul, care s-a împreunat cu hotarul satului Anca“³⁶ (1616). Prin urmare, cele două sate avuseseră hotare distincte, însă, încăpînd sub stăpînirea aceluiași feudal și fiind vecine, li s-a împreunat hotarul din hotărîrea stăpînului, pentruca părțile de folosință comună — pădure, ape, pășune — să poată fi folosite deopotrivă de sătenii din cele două sate. Trebuie deci să fim prudenți în privința hotarelor împreunate, care nu sînt dovada unor străvechi asocieri de obști.

Aceasta nu înseamnă totuși că nu existau în Țara Romînească și în Moldova sate devălmașe, ale obștilor libere țărănești, cuprinse două sau mai multe într-același hotar. La 1647, în Țara Romînească, Macarie din Polovine se vinde rumîn lui Preda Brîncoveanu, „cu cită ocină se va alege, *însă* Polovinenii (decî sătenii liberi din Polovine, dintre cari cel ce se vinde) sînt împreună cu Vlădila“ (alt sat)³⁷. În Moldova, la 1628, are loc

³⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. 1, p. 62—63.

³⁵ *Ibidem*, vol. I, p. 2—3 (subl. ns.). Vezi și mai sus, p. 33

³⁶ *Ibidem*, A. XVII, vol. 4, p. 22.

³⁷ Arh. St. Buc., *m-rea Brîncoveni*, XII/4, 27 aprilie 1647.

vînzarea unor părți de moșie ale răzeșilor din Tureatca, între care se menționează și o vînzare, „a treia parte din satul Năboreni... ce sînt într-un hotar“³⁸. În actul de vînzare de proprietăți individuale din Tureatca apare o vînzare și din Năboreni, pentru că și acolo stăpîneau aceiași săteni, în proprietate pe același hotar. La 1617 se vinde satul Dzmeeștii „cu pricutul său Tufestii, care este în hotarul Dzmeeștilor“³⁹. *Pricutul* sau *cutul* înseamnă parte despărțită de un sat, *mahala sătească*, este un termen ucrainean (*kut*: colț, unghi), folosit numai în Moldova, care corespunde cu *cătun* în Țara Romînească. Această din urmă pomenire a satelor într-un hotar, cu denumire de *pricut*, ne poate lămuri asupra originii și rostului acestor sate de obștii aflate pe hotar comun. Ele s-au format prin despărțirea unei așezări de oameni din obște, un număr de familii care se așază tot pe hotarul aceleiași comunități, dar pentru motive de comoditate a muncii formează altă vatră. Avem de-a face cu fenomenul roirii satelor, cînd această „roire“ se face pe același hotar și nu mai departe. Este vorba aici nu de sate care s-au asociat în vremuri străvechi formînd o marcă nouă, ci de diferențierea internă a satelor obștii, datorită, pe de o parte, măririi populației lor, pe de alta, creșterii muncilor agricole, structurării și prelucrării mai accentuate a pămîntului stăpînit de obște. S-au despărțit deci din satul propriu-zis alte sate, care s-au așezat pe același hotar.

Această din urmă problemă pe care am studiat-o în prezentul capitol se leagă de structura internă a pămîntului obștii și a stăpînirii acestui pămînt. După ce obștile, prin înmulțirea populației lor și prin creșterea nevoilor și a muncilor țărănești, mărind treptat hotarul satului, au ajuns să se ciocnească și să se oprească în fața hotarelor altor obști, a început pentru nevoile obștii o prelucrare și o transformare, o punere în valoare pe dinăuntru a hotarului, care nu se mai putea extinde.

După o perioadă în viața obștilor pe care am putea-o numi de extindere a hotarelor, trebuia în chip necesar să urmeze o perioadă de intensificare a mijloacelor din interiorul hotarului obștii.

Aceasta ne duce la cercetarea structurii pămîntului obștii și a stăpînirii obștii pe acest pămînt.

³⁸ Bibl. Academiei R.P.R., CLVI/12, 1628 august 11.

³⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIII, vol. 4, p. 106 (subl. ns.).

STĂPÎNIREA ÎN DEVĂLMĂȘIE

PĂMÎNTUL STĂPÎNIT ÎN COMUN. „Stăpînire răzășască este aceia unde o bucată de loc încungiurată cu hotară o stăpînesc mulți obrazi împreună stăpînitori cu toții, însă fără să fie parte nemărui dispartită cu hotară, nici locul cunoscut undi este parte fieștecărui, ci stăpînesc toți toată acea moșie împreună, avînd ei în de ei știința numai cită parte i se vine fieștecărue dintr-ace moșie stăpînită de toți împreună“¹. Astfel definesc la 1819 boierii moldoveni stăpînirea obștii asupra pămîntului ei. Această definiție este exactă și se confirmă prin cercetarea izvoarelor mai vechi; ea însă nu merge în adîncime în definirea raporturilor interne de stăpînire, care nu se mărginesc la stăpînirea în comun, ci formează o structură complexă compusă din a) folosințe individuale ereditare și fixate pe pămînt, b) stăpîniri și folosințe comune ale obștii și, în sfîrșit c) stăpîniri teoretice nefixate pe teren, părți din „tot hotarul“. Peste aceste trei feluri de stăpîniri se așază stăpînirea superioară a comunității asupra întregului pămînt al obștii, stăpînire care este nu numai teoretică, ci se și manifestă prin acțiuni reale.

Dar, principial, definiția boierilor de la 1819 este exactă, în sensul că membrii obștii nu știu care este partea lor anume de stăpînire pe teren și prin faptul că ei stăpînesc cu toții tot pămîntul satului.

Înainte de a cerceta cele trei feluri de stăpîniri din interiorul hotarului obștii, este deci necesar să arătăm pe bază de documente că obștea era formată din punct de vedere teritorial din stăpîniri nedespărțite și nedefinite pe teren.

De cîte ori un membru al obștii vinde partea sa de pămînt sau o înstrăinează în orice fel, se folosește în acte, atît în Moldova, cît și în Țara Romînească, formula: „partea lui, cît se va alege“. Astfel, în Moldova, la 1555, vînzare la Bărăști „cît se va alege partea lui Gherasim Dîrdă“², la 1616 zapis a lui Fenteiu din Bucium, „vînzare“ „din tot locul ce se va alege partea mea de ocină“³. La 1627, Miron Barnovschi întărește mănăstirii Neamț ocină la Plotunești și Obidești, dăruită de mai mulți, „cît se va alege partea lor“⁴. Cea mai veche mențiune a formulei este din 13 martie 1554, act de la Alexandru Lăpușneanu, care întărește vînzarea lui Druță în satul Scheai, „toată partea cît i se va alege“⁵.

¹ G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XII, p. 40.

² *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. 2, p. 79.

³ Arh. St. Buc., *m-rea Neamț*, XXIX/4.

⁴ Loc. cit., CXIII/7.

⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. 2, p. 49—50.

În Țara Romînească, la 1502, Radu cel Mare întărește mănăstirii Gavora dania lui Iuga de la Cheia, „oricît se va alege partea lui Iugă“⁶. La 1526, Radu de la Afumați lui Vlaicu și Mihnea să stăpînească la Stănești „oricît se va alege partea lor de peste tot hotarul“⁷. Cea mai veche mențiune a formulei în actele din Țara Romînească datează din 30 septembrie 1451: Vladislav al II-lea întărește lui Dragomir și altora ocină la Neagoști, partea lui Tudor, Badca și Oancea, „oricît s-ar alege, toată, de peste tot“⁸. Vechimea apariției formulei în acte este de pus în legătură cu începuturile destrămării obștii și vom reveni asupra ei. Rezultă din aceste formule că dacă un membru al obștii vindea partea lui, el vindea anumite drepturi, și că după aceea urma să se facă o „alegere“, adică o hotărnicie pe teren, ca să se vadă cum s-ar putea alege partea lui, deosebit de părțile celorlalți moșneni sau razeși.

Adeseori avem dovezi în acte despre stăpîniri nedespărțite, nehotărnicite: în Moldova, la 1628, Ianachi postelnic a cumpărat părți de ocină la Fintină „și nu-i sînt alese părțile de cătră alți oameni“⁹; la 1637, o piră a razeșilor din Băloșeni pentru o ocină „și iaste nealeasă și neîmpărțită“¹⁰. În Țara Romînească, la 1626, Stan, Dragoslav și Căciulat, „ei n-au putut să petreacă cu toții, ci s-au despărțit“; Stan și Dragoslav au luat, „atuncea la despărțire“, toată moșia din Ciecănești¹¹.

Este caracteristică în această privință formula documentelor moldovenești, încă din veacul al XV-lea, cînd este vorba de împărțeli de moșii: „să fie din tot hotarul a treia parte, iar din alte părți după hotarul vechiu pe unde au trăit din veac“¹². Hotarul „vechiu“ al satului întreg era „din veac“, iar hotarul părții care se despărțea era un hotar nou, care nu existase înainte.

Stăpînirea normală ereditară a sătenilor era cea în devălmășie; cea individuală se numea (în Țara Romînească) stăpînire „omenească“ (a oamenilor, nu a obștii). Astfel, Matei Basarab dojenește pe cei 12 boieri care au ales la Odobeni partea lui Moisi spătar: „deci cînd ați hotărît, nu i-ați ales la vale... cum au fost cumpărat, ci i-ați dat den ocina omenească, unde nu s-au căzut să luați moșia altora..., să scoateți moșia omenească afară“¹³. Cu prilejul hotărniciei se obișnuia ca o parte să facă despărțirea, hotărnicia, iar cealaltă să aleagă din cele două părți: „egumenul Neofit (de la Menedic) să hotărască, iar părtașii de ocină să picnească (să aleagă n.n.“¹⁴ (1645). „Ne-am voit noi, toți acești frați, de am picnit noi și am luat moșia din jos“¹⁵ (1647). Este evident că acest sistem înseamnă că,

⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, vol. 1, p. 16.

⁷ *Ibidem*, XVI, vol. 2, p. 25—26.

⁸ *Ibidem*, XIII—XV, p. 123—124.

⁹ Arh. St. Buc., ms. 628, f. 225.

¹⁰ Academia R.P.R., filiala Iași, *fond Spiridonie*, III/63.

¹¹ Arh. St. Buc., *m-rea Glavacioc*, XXXIV/21.

¹² Exemplul din 1495 în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XV, vol. 2, p. 284.

¹³ Academia R.P.R., doc. CXCVI/109, 1650 noiembrie 3.

¹⁴ Arh. St. Buc., *Episcopia Buzău*, XXXVII/19.

¹⁵ Loc. cit., XXXVII/21.

înainte de ieșirea din devălmășie, un membru al obștii nu avea a „picni“, ci folosea pe întreaga suprafață a hotarului partea lui, după un sistem destul de complicat, pe care îl vom analiza mai târziu. Fiecare membru al obștii avea *drept* la o parte care însemna un drept aritmetic (a 11-a, a 12-a parte a moșiei), dar numai cu prilejul hotărniciei acest drept aritmetic se materializează pe teren cu hotarele sale. Aceasta însă înseamnă ieșirea din obște, destrămarea ei; a face parte din obște înseamnă a avea un drept nedeterminat prin hotare interioare.

Partea fiecăruia nici nu era cunoscută, chiar cîtimea ei urma să fie determinată de „oameni buni“ ai satului, pe temeiul dreptului genealogic și al cumpărăturilor succesive. Această necunoaștere a dreptului individual de stăpînire se vede adesea cu prilejul vânzărilor: în Țara Romînească, într-un zăpis din 1648, popa Stanimir vinde partea lui din Necșești, „banii i-am luat pre 400 de stînjeni, iar cînd va fi la măsurătoare, de ne va mai trece moșie preste aceste 400 de stînjeni, să aibă a ne mai întoarce dumnealor bani, cite ne va face“¹⁶. Într-un zăpis din 1634, vînzare din satul Bereigou, 20 de stînjeni, „iar dă se vor mai afla stînjeni de ocină mai mulți, iar să-i plătească ca și ceilalți“¹⁷. În Moldova, zăpis al lui Nicoară logofăt din 1603 către Ștefan din Cîrligi: „și nu au rupt prețul, ci i-a dat înainte treisprezece taleri. După ce se va alege partea lui de către ceilalți frați, să se vadă cită parte i-se cuvine lui și ce va fi mai mult, iar... Nicoară logofăt, să-i mai dea bani, cît va fi cu dreptate“¹⁸. La 1618—1619, Gligorcea vinde lui Nicoară Prăjescu partea lui din Hăsnășani, „însă nu de tot, pînă vom socoti cu oameni buni cu aiastă parti să i-o vînd de tot“¹⁹. La 1650, „zece lei am dat diaconului pe niște părți din Jurghiceni, însă pînă-și va alege ocina, cît va fi. Deci de mai face ocină, să-i mai dau bani, pe cît îi va fi prețul“²⁰. În aceste cazuri numai bătrînii satului, autoritatea superioară a obștii, urmau să stabilească ceea ce se cuvine aceluia ce ieșea din obște cu partea lui. Pînă la vînzare, la ieșirea din obște, el nu simțise nevoia să stabilească în chip precis acest drept, desigur pentru că pe pămîntul obștii era loc destul pentru nevoile fiecăruia și încă mai prisosea loc necultivat și nefolosit în permanență.

Stabilirea pe teren cu prilejul ieșirii din devălmășie se făcea adesea prin alegere, cu alte cuvinte oriunde se va alege partea ce ar interesa de pe hotarul comun, ceea ce arată că pînă atunci nu exista nici un fel de determinare precisă a locului unde avea drept fiecare. Într-o poruncă a lui Matei Basarab la 1638 către hotarnici, „să alegeți ocina lui Matei, cît va face partea lui... să-l dați de o parte, *unde-i va plăcea* lui, să nu mai fie amestecat cu ocina mănăstirească, ce să se știe care a cui iaste“²¹.

Stăpînirea în devălmășie nu numai fără hotare între cei ce aveau drepturi, dar fără determinarea locurilor, se vede lămurit din formule ca acestea ale documentelor vremii: „Am ținut nehotărît despre alți frați de

¹⁶ Muzeul orașului București, nr. 30, 611.

¹⁷ Loc. cit., nr. 28, 606.

¹⁸ Bibl. Academiei R.P.R., CVII/3.

¹⁹ Arh. St. Iași, CDXXVII/24.

²⁰ Muzeul „Lupta revoluționară a poporului român“, I/80.

²¹ Arh. St. Buc., ms. 712, f. 522.

moșie că n-am fost hotărît“ (zapis muntean din 1621)²². La 1635, Ivan din Beleți și alții s-au pîrit „pentru niște vii și alte moșii ce au frățește“²³. „Să stăpîneasă satul Cislăul toți împreună, frățește, cum au stăpînit acei moși bătrîni“²⁴.

Prin urmare, exista o stăpînire în comun în satele din Țara Romînească și în cele din Moldova, care se exercita asupra unui hotar al obștii. Fiecare membru al obștii avea anumite drepturi, care de la o vreme măcar nu mai erau egale. De vreme ce nu se știa pe teren care era locul fiecăruia și unde se află acel loc, rezultă în chip clar că folosința individuală se exercita în locuri variabile, care se schimbau din timp în timp, pe întinderea hotarului. Cînd Miron Barnovschi vodă poruncește la 1626 ca la Stăncești, pe locul lui Toader, „să nu aibă a ara nici Rusii, nici Popovții“ (e vorba de două obști vecine cu satul Stăncești)²⁵, aceasta înseamnă că locul nu fusese folosit de cineva anume, care putea fi tras la răspundere individual, ci de oamenii din cele două sate vecine, succesiv de mai mulți oameni diferiți din acele sate, care-și schimbau locul de muncă.

Aceste constatări despre stăpînirea în comun a pămîntului obștii, care stau la baza acestei forme de proprietate devălmașe, trebuie însă analizate în amănuntele lor, căci nu se aplică în particular tuturor *felurilor de pămînt* de pe hotarul satului.

PĂMÎNTUL STRUCTURAT. În principiu, se poate stabili că stăpînirea asupra casei de locuit, asupra pămîntului arat sau aceea asupra pădurii și a pășunii trebuie să fie diferită atît în privința statorniciei folosinței, cît și a dreptului individual de stăpînire.

Am arătat că stăpînirea în obște este, luată în general, un drept de folosință, care nu este determinat pe teren. Este clar că acest drept nu se putea mărgini numai la o anumită calitate de pămînt: pădure, pășune, pămînt arabil, ci trebuia să se exercite asupra tuturor felurilor de pămînt din aceste categorii și din altele, toate acele care sînt necesare vieții ome-nești și vieții economice a sătenilor. Prin urmare, chiar exercitarea drepturilor membrilor obștii nu se putea face asupra unui loc așezat într-o anumită parte a hotarului, ci asupra unor părți diferite așezate în diferite părți ale satului, la distanțe adesea mari unele de altele.

Așadar, pămîntul obștii era pămînt structurat și din punct de vedere geografic: de o parte cîmpul, apoi pădurea, în alt loc apele, ogoarele, pășunile, viile etc., dar și în privința drepturilor fiecărui membru al obștii (prin aceasta nu înțelegem fiecare om, ci fiecare familie), drept care se exercita asupra tuturor și fiecăruia în parte dintre elementele structurale ale pămîntului obștii și varia ca statornicie și drept de folosință mai mult sau mai puțin individuală, după natura geografică a fiecărui element.

²² *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 4, p. 55—56.

²³ *Arh. St. Buc., mitropolia Țării Romînești, ms. 127, f. 368.*

²⁴ *Bibl. Academiei R.P.R., doc. CI/51.*

²⁵ *Colecția Sc. Callimachi, 1626 aprilie 20.*

Formula cea mai obișnuită pentru a indica dreptul asupra tuturor părților structurale ale pământului este: „să stăpânească și din cîmp, și din pădure și din ape“, formulă rezumativă a celor mai însemnate elemente din structura satului, înțelegîndu-se prin cîmp și cel cultivat și cel necultivat, lăsat ca pășune. La această formulă se adaugă adesea „și din vatra satului“, înțelegîndu-se prin vatra satului locuințele.

Formula aceasta generală însă capătă formele cele mai variate* după cazuri, epoci și regiuni. În Țara Romînească în veacul al XV-lea nu se obișnuia în actele de proprietate să se arate care sînt părțile din hotar asupra cărora se exercita stăpînirea, pentru că erau subînțelese. Proprietatea feudală fiind încă puțin fărîmitată, nu se simțea nevoia să se arate că fiecare dintre micii proprietari avea voie să folosească toate părțile componente ale domeniului după „alegere“. Totuși, mai ales la sfîrșitul veacului, întîlnim precizări. Încă din 1437 citim într-un hrisov al lui Vlad Dracul pentru Stan și alții din Mărgineni, să-și stăpînească pămîntul, „cu ocină, cu moară, cu pămînt de arătură, de cosit, cu pădure, cu munții“²⁶. La 1498, Vlad Călugărul întărește mănăstirii Govora proprietatea de la Trestioara „și din jos și din sus, cu livezile și cu pădure și cît este curățit în pădure“²⁷. Deci, în afară de cele trei elemente fundamentale ale structurii satului, întîlnim în Țara Romînească încă din veacul al XV-lea: moara, munții (pentru pășunile speciale și stînele de munte), livezile (cu iarbă specială de cosit pentru fînul de iarnă și pomii), distincția între pășune și pămîntul de arat, în sfîrșit, curăturile, pămîntul destelenit din pădure, care se bucura, cum vom vedea mai jos, de un regim de proprietate specială în interiorul obștii.

În veacul următor, al XVI-lea, tot în Țara Romînească, numărul mențiunilor de elemente structurale ale domeniilor crește în acte, atît în privința obiceiului de a se trece în actele de vînzare sau danie aceste elemente, cît și în privința diferențierii mai mari a acestor elemente, ca urmare a creșterii și adîncirii lucrării și exploatării pămînturilor, în special pe bază agricolă. Tot mai des în această țară apare formula: „cu tot hotarul, din cîmp și din apă și din pădure“, în special în a doua jumătate a veacului (prima mențiune în 1505)²⁸.

Dar alături de cele trei elemente fundamentale ale structurii apar și altele: vatra satului, parte la „dealul cu vii“, ceea ce înseamnă dreptul de a cultiva vie pe dealul proprietate comună a obștii²⁹, curăturile, grădina³⁰, vaduri de moară, livezi, parte „din pruni“³¹. În veacul al XVII-lea, între elementele notate în întăriri de moșii și în zapise de vînzare apare și partea (participarea) la baltă, la grădinile cu pomi (deosebite de grădinile cu zarzavat, în special varză)³², „loc de arie, loc de biserică“³³.

²⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 98.

²⁷ *Ibidem*, p. 253.

²⁸ *Ibidem*, XVI, vol. 1, p. 30.

²⁹ *Ibidem*, vol. 6, p. 351—352, 1599 iunie 13; XVI, vol. 2, p. 9, 1526 mai 18.

³⁰ *Ibidem*, vol. 4, p. 395, 1579 iunie 20.

³¹ *Ibidem*, vol. 2, p. 362, 1547 iunie 30.

³² *Arh. St. Buc.*, *m-rea Cimpulung*, VIII/20, 1622 mai 3.

³³ *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. C/9, 1628 februarie 22.

În Moldova, în secolul al XV-lea, ca și în Țara Românească, privilegiile domnești privesc satul ca o unitate, subînțelegînd participarea la toată structura lui teritorială. În acest secol, în Moldova se face însă o distincție specială pentru locurile de fîneață, din cauza importanței excepționale pe care o avea în economia sătească creșterea vitelor: la 1436, Ilie vodă întărește lui Petru Ungureanu satul Blăgești și „poiana unde este finul lui”³⁴. În 1438, Ilie și Ștefan voievozi dăruiesc lui Mihail Oțel un loc pustiu, „cît s-ar putea să se așeze un sat cu cătunuri și să-i fie și de cosit fîneață”³⁵.

În veacul următor se adoptă și în Moldova formula pe care am întîlnit-o și în Țara Românească: „ocină din Mănești cu toate veniturile ce vor fi din cîmp și din pădure și din apă din sus și din jos”³⁶. Formula moldovenească subliniază mai clar că e vorba de o folosință (o participare) pe toate părțile structurate ale hotarului satului: „cu loc de moară și de fînaț și de pădure, cîte se vor alege părțile lor cu tot venitul”³⁷. În 1557, Alexandru Lăpușeanu întărește vînzarea satului Bîrlești „cu vad de moară în apa Bîrladului și în țarină și în aoaș (locul de fîn — *n. n.*) cu cositul și cu tot venitul”³⁸. În veacul al XVII-lea formula se lărgeste și în Moldova: „două părți din tot satul: din vatra satului, din cîmp, din fînețe, cu ogoare în țarină, cu vad de moară, cu loc de prisacă și cu grădini”³⁹, „loc de prisacă, vad de moară și loc de jir”⁴⁰ și „cît se va alege partea noastră din tot locul din sat și din țarină și din fînaț și din muncel și din apă”⁴¹, „din pive”⁴², „din sat și din cîmp și din apă și din pădure și din mlaștină”⁴³, „loc de casă, din vatra satului și din cîmp și din tot locul și din locul ce iaste de hrană și cu pomete și cu curături”⁴⁴.

Este clar că aceste mențiuni nu sînt întîmplătoare, ci privesc structura reală a drepturilor diferite la care au folosință toate familiile din obște.

DELNIȚA ȘI JREBIA CA UNITĂȚI DE STĂPÎNIRE PESTE TOT HOTARUL STRUCTURAT. Lotul teoretic de stăpînire al unei familii peste tot pămîntul structurat al obștii în Țara Românească se numește *delniță*. Cuvîntul *delniță* de origine slavă este un diminutiv din *dél*, parte, deci înseamnă pîrticică, în sensul de parte mică a întregului hotar parte, pe care o folosește o singură familie.

Cea mai veche mențiune a termenului *delniță* în documentele slave ale Țării Românești datează din 1510 aprilie 24⁴⁵. Cum am arătat, docu-

³⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. 1, p. 131—132.

³⁵ *Ibidem*, p. 155—156.

³⁶ *Ibidem*, XVI, vol. 3, p. 368.

³⁷ *Ibidem*, p. 42, 1574—1590.

³⁸ *Ibidem*, vol. 2, p. 100.

³⁹ Academia R.P.R., Iași, *fond Spiridonie*, VI/202, 1640 martie 2.

⁴⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 5, p. 357.

⁴¹ *Ibidem*, A, XVII, vol. 1, p. 161, 1604 iunie 17.

⁴² *Ibidem*, p. 253—254, 1605 iulie 16.

⁴³ *Ibidem*, A, XVII, vol. 5, p. 113.

⁴⁴ Bibl. Academiei R.P.R., CX/114, 1629 mai 21.

⁴⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 1, p. 55—56.

mentele din veacul precedent se ocupă de obicei cu unități mai mari de proprietate funciară. Interzicerea primitivă a înstrăinării părților membrilor obștii a contribuit desigur la această apariție tîrzie a delnițelor în terminologia documentelor scrise.

Definiția delniței reiese foarte clar din numeroase documente, dintre care vom da ca exemplu cîteva : la 1579, Colțea cumpără ocină la Turburea, în partea lui Satră, „o delniță de peste toată ocina“⁴⁶ ; la 1626, Alexandru Coconul întărește lui Dumitru și Neagăi, „o delniță“ la Negoiești, „din cîmp, din pădure, din apă, din vatra satului, de peste tot hotarul“⁴⁷. Se întrebuintează deci formula obișnuită, pe care am exemplificat-o mai sus, a părților structurale ale stăpînirii obștii. În același an, Lațco comis iartă de vecinie pe niște vecini ai săi „și i-a miluit și cu o delniță de ocină din cîmp și din pădure, din apă și de peste tot“⁴⁸. Într-un zăpis din 1744 : „delnița tată-miu... și din cîmp, din apă, de peste tot hotarul“⁴⁹. Într-alt zăpis din 1640 : Dumitru din Mihăești vinde o delniță, „însă delnița den sat și cu locurile din cîmp și din apă și din pădure“⁵⁰. Prin urmare, delnița nu era o parte definită prin hotare în interiorul hotarului satului, ci o parte de drepturi pe toate felurile de stăpîniri din structura satului⁵¹.

O dată cu diferențierea obștii se naște deosebirea între delniță și dreptul de stăpînire al unui membru al obștii care stă în aceea că un moșnean, și cu atît mai mult un stăpînitor feudal intrat în sat, putea stăpîni mai multe delnițe. Cu alte cuvinte, drepturile de stăpînire în interiorul obștii nu erau egale, dar delnițele formau unități egale, însă ideale, pe hotarul satului. Ele reprezintă, firește, o situație anterioară, în care toți membrii comunității erau egali în drepturi asupra pămîntului și a folosinței lui. Cu vremea, prin vînzări, cumpărări, moșteniri, prin desfacearea familiilor din interiorul obștii, drepturile membrilor ei nu au mai rămas egale, dar măsura, unitatea egală de folosință a familiei a rămas sub forma delniței.

Delnița, principal, nu era „aleasă“, era un drept, dar nu se preciza unde anume se exercita în mod special acel drept. Aceasta rezultă din definiția dată de documente delniței (din apă, din cîmp și din pădure etc.), din care se vede că este vorba de o participare, nu se arată locul anume din sat pe care ar fi situată acea delniță. Cînd delnițele prin ieșirea din obște, se hotărînesc, atunci se numesc în acte : „delniță aleasă“, spre deosebire de delnița obișnuită care nu e aleasă⁵². Cînd delnița se „alege“, atunci materializarea ei pe teren se înfățișează cam în felul următor : la 1641—1642, Constantin vornic vinde o delniță de la Căpriorul,

⁴⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, XVII, vol. 4, p. 384.

⁴⁷ Arh. St. Buc., *mitropolia Țării Romînești*, CI/1.

⁴⁸ *Ibidem*, CCXCVI/4.

⁴⁹ *Ibidem*, XCVIII/31.

⁵⁰ Arh. St. Buc., *m-rea Valea*, III/11.

⁵¹ În apusul Europei în secolele al X-lea — al XII-lea delnița se numea *Hufe* sau *mansa*, „lotul capabil să hrănească o familie“ (J. Calmette, *Le monde féodal* (colecția Clio), p. 210).

⁵² Exemplu Arh. St. Buc., *mitropolia Țării Rom.*, XCVIII/25, 1642 februarie 2.

„însă să se știe și pământul acestei delnițe... care pă unde este, la meret un pământ, la hotarul Măneștilor, jos la vad, iar un pământ și dincolo de apă, la sălciile Arameturi 2 pământuri, unul lungiș, altul curmeziș la mijlocul cîmpului dăn jos, la hotarul Măneștilor un pământ... și cu siliștea satului supt stîlpu, cu pometul, cît să va alege“⁵³.

Delnița este legată de casă. Cu alte cuvinte este partea care se cuvine din hotarul obștii unei case de oameni, unei familii sau gospodării care locuiește într-o casă. *Am putea defini deci delnița ca partea ce se cuvine unei familii care locuiește într-o casă.* Astfel, la 1646, Radu Dudescu cumpără la Corbii Mari „delnița casei din sat, însă partea lui Pătru și a fraților săi, fiii lui Neagoe“⁵⁴. Într-un zăpis al lui Stoica Teșșan din 1644 el donează fiului său, la Slănicul de Jos, „delnița ci iaste a casei de jos“⁵⁵. În 1587, Pătru logofăt cumpără ocină în Băcani, partea lui Cîrstea toată, „însă să aibă Cîrstea în sat loc de casă și la cîmp delnițe din partea lui“⁵⁶. Delnița era așadar legată de casă, cel ce avea casă, locuință în sat, avea și drept la participare la cîmp, la pădure și la apă. Numai cei ce stăpîneau întîmplător o casă în sat, țărani așezați cu învoială, fiind originari din alt sat și nefăcînd parte din obște, nu aveau drept la delnița, ci numai la locuință. În 1620, boierii „tocmelnici“ întăresc lui Stoica și fratelui său Voinea la Aldeni un loc de casă, „iar mai multă treabă să n-aibă în acest hotar, pentru că Stoica cu frate său Voinea n-au fostu de moșii din Aldeni, ci au avut aceste locuri de casă cu cheltuială“ (adică de cumpărătură)⁵⁷.

Dacă, într-adevăr, cum rezultă din textele de mai sus, delnița este legată de familie, de o casă, definirea ei este mai clară: delnița nu este o subîmpărțire egală a satului, deci nu corespunde cu moșii, de care vom vorbi mai jos, ci este o măsură privitoare la dreptul de folosință a unei case. Cîtă vreme hotarul satului este mai mult decît pot folosi membrii obștii, în special în ce privește agricultura, înmulțindu-se gospodăriile și numărul caselor se puteau înmulți și delnițele pe hotarul satului. Cînd însă pământul nu mai ajunge ca să se formeze delnițe noi, atunci ele rămîn ca unități fixe, se subîmpart (avem acte în care se vorbește de jumătăți de delnițe) și ajungem la o diferențiere a situației membrilor obștii, cînd unii stăpînesc mai mulți împreună pe o delniță, alții, dimpotrivă, stăpînesc singuri mai multe delnițe. În orice caz, în măsura în care documentele, destul de laconice în această privință, ne îngăduie să pătrundem în interiorul obștii și a mecanismului ei, putem afirma că pînă tîrziu în secolul al XVII-lea, în cele mai multe sate delnițele erau partea de folosință a unei familii. Această parte se putea, de la o vreme, înstrăina, cu voia obștii.

Delnița nu era nici o stăpînire în comun a obștii, de vreme ce se folosea de către o singură familie și era ereditară, nici o stăpînire individuală sub formă de proprietate, deoarece nu era fixată pe teren, ci o formă

⁵³ Arh. St. Buc., *m-rea Mărgineni*, ms. 451, f. 89.

⁵⁴ Loc. cit., XCVIII/32.

⁵⁵ Loc. cit., CIX/10.

⁵⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 5, p. 300.

⁵⁷ *Ibidem*, XVII, vol. 3, p. 597.

de stăpînire specifică stăpînirii în obște, intermediară între stăpînirea individuală și folosința în comun. Nu ne îndoim că alegerea fiecărui loc de folosință individuală pentru familii se trăgea la sorți în adunarea satului (e vorba în special de locurile pentru exercitarea agriculturii) pentru unul sau mai mulți ani. Numele delniței din satele de răzeși moldoveni este o indicație în acest sens. Nu știm la ce epocă a încetat tragerea la sorți sau, mai bine zis, variația pe hotar a delnițelor, în orice caz acest fenomen înseamnă fixarea pe teren a delnițelor, deci începutul destrămării obștii.

Înainte de a termina cu definierea delniței, trebuie să observăm că sensul etimologic al cuvîntului delniță, părțică, era cunoscut și de aceea întîlnim cuvîntul în actele din Țara Romînească din secolele al XVI-lea și al XVII-lea și cu alt înțeles, parte din finaț sau de vie, ceea ce ar putea da naștere la confuzii cu delnițele structurate. Astfel, de exemplu, într-un act din 1571 este vorba de „7 delnițe” din satul Golești „și 7 delnițe de vie”⁵⁸, iar într-un zapis din 1650 feciorii popei Chirtoc vînd la Jugurani moșia lor „cu delniți de fin”⁵⁹.

Și în Moldova se întîlnește în documente termenul de delniță, dar numai în înțelesul din urmă, adică o parte dintr-o anumită subîmpărțire structurală a pămîntului: „din finaț trei delnițe” (1641)⁶⁰, „patru delnițe în poiană” (1647)⁶¹, „3 delnițe în săliște, în Mănești, la nuci”⁶². Termenul moldovenesc care corespunde cu delnița din Țara Romînească în înțeles de parte de folosință a unei familii, a unei case, pe tot hotarul stăpînit în comun de obște este *jrebie* sau *jirebie*. Cuvîntul este de origine slavă (*жребни* sau *жиребни*). Acest cuvînt în vechile texte slave și în unele limbi slave moderne înseamnă *sort*, alegere prin sorți. Se vede deci că jrebia fiecărei gospodării se trăgea la sorți, cel puțin la începuturile organizării satului pe jrebie. De altfel, în documentele romînești din secolul al XVII-lea din Moldova, în anumite cazuri, în loc de jrebie avem în text: *sort*. Astfel, într-un act din 1628 iunie 22, pentru o vînzare la Ruginoasa citim: „din trei sorți, jumătate”⁶³.

Posedăm o informație directă, de cea mai mare importanță, care dovedește că încă în secolul al XVII-lea părțile fiecărei familii din obște, părți folosite pentru agricultură, *se trăgeau la sorți*, în fiecare an. Este vorba de mărturia călătorului italian Niccolo Barsi din Luca, care a fost în Moldova la 1633 și a lăsat o prea interesantă relatare asupra organizării acestei țări. El spune: „Nimeni, nici orășean, nici sătean, nu poate spune: aceasta este partea mea și aceasta este a ta, ci numai, la vremea semănăturilor, toți orășenii se duc la cîmp și șoltuzul, care înseamnă primar, și cu pîrgarii, adică sftnici aleși sau sindaci, arată părțile din cîmp după numărul de locuitori în case, așa dau mai mult loc în cîmp, de pildă, dacă ar fi opt persoane le dă opt cîmpuri, dacă sînt zece, tot

⁵⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, XVI, vol. 4, p. 46.

⁵⁹ Arh. st. Buc. *Sf. Apostoli*, II/3.

⁶⁰ Bibl. Academiei R.P.R., *Achiziții noi*, 192/1953, 1641 iulie 10.

⁶¹ Academia R.P.R., filiala Iași, *fond Spiridonie*, VI/72.

⁶² Muzeul „Lupta revoluționară a poporului român”, XX/46, 1637 decembrie 20.

⁶³ Bibl. Academiei R.P.R., doc. DCV/18.

pe atîta la cîmpi. Cîmpiile sînt în așa de mare abundență, încît niciodată nu le pot semăna pe toate, ci doi ani seamănă într-o parte și doi ani într-altă parte“⁶⁴.

Călătorul italian se referă, cum se vede, în special la țările orașelor, dar este evident că sistemul era la fel la sate, pentru că orașele în care se făcea agricultură erau ca niște sate mari, cu organizarea muncii imitată după a satelor. De altfel, scriitorul spune clar la începutul pasajului că cele amintite se referă și la săteni, nu numai la orașeni: „nici orașean, nici sătean...“.

Din acest prețios pasaj vedem așadar că nu erau părți determinate pe teren ale sătenilor în devălmășie, ci ele variau din an în an. Călătorul italian nu spune propriu-zis că părțile se trăgeau la sorți, ci numai că erau determinate de autoritățile alese ale obștii, la orașe șoltuzul și pîrgarii, care corespund la sate cu oamenii buni și bătrîni. Dar pe lîngă faptul că aceste autorități determinau drepturile fiecăruia, după puterea de muncă, după numărul brațelor de muncă, ei nu puteau evita nemulțumiri decît recurgînd la tragerea la sorți, care este subînțeleasă. De altfel, numirile arătate mai sus: sorț și jrebie, care înseamnă tot sorț, ne arată aceasta. Așadar, jrebia, ca și delnița, erau drepturi proporționale, nu părți din pămîntul obștii.

Jrebia în Moldova, ca și delnița munteană, era legată de casă, era partea unei case din sat, cît se cuvenea acelei case, în special în țarină, adică în locul de arătură, dar și în general din dreptul de folosință de pe toate părțile diferite ale satului.

Într-un zăpis din Vereșeni din 1645 se vorbește de vînzarea unei „jrebii, ce-i o casă bătrînă“, cu „pămînturi în țarină, fînăț“ etc.⁶⁵. Interesant este termenul casă bătrînă, pe care nu-l mai întîlnim în alte acte, după știința noastră. Se făcuse pe semne împărțeala pe jrebie aferente caselor mai de mult și casele noi nu mai puteau participa în aceeași măsură la împărțeală din lipsă de loc. La 1627, Maxim Popovici cumpără „o casă din satul Năvrăpești și cu jrebie în tot locul aceluia sat“⁶⁶. La 1609, Aramia vinde la Petia Mare „loc de trei case și cu jrebiile lor și cu tot locul de folosință ce se cuvine“⁶⁷. La 1603, Ieremia Movilă întărește lui Pătrașco ureadnic de Botoșani moșie cumpărată în satul Șoldănești, „un loc de o casă și cu toată jrebia în cîmp“⁶⁸. La 1630, Ionașco Bozăreanu cumpără în Merești trei jrebie: „Aceste trei jrebie fac loc de trei case din sat din Merești“⁶⁹. Pe la 1626, un zăpis al lui Miron din Spătăreni, pentru vînzare a o parte a ocinii sale, „anume o jrebie, ce se cheamă loc de o casă cu tot aldeadul ei, ce va asculta de acea jrebie și în vatra satului și într-apă și în pădure și în țarină“⁷⁰. Aldeadul ar fi dependența, ceea ce atîrnă de casă.

⁶⁴ C. C. Giurescu, *Le voyage du Niccolo Barsi en Moldavie*, în *Mélanges de l'école roumaine en France*, vol. 1, 1925, p. 307—308.

⁶⁵ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CDLXXIX/47.

⁶⁶ Loc. cit., CCCCLII/68.

⁶⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 2, p. 242.

⁶⁸ *Ibidem*, vol. 1, p. 82, 1603 aprilie 6.

⁶⁹ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CXVI/82.

⁷⁰ Document aflat la Muzeul orașului Fălticeni, după 1626 iulie 3.

Așadar, în Moldova, ca și în Țara Românească, casele, deci familiile, aveau fiecare un drept de folosință pe hotarul satului, stabilit teoretic la început pe puterea de muncă și pe nevoile unei familii, apoi un drept care se moștenește și se împarte. Jrebia cuprindea parte nealeasă la cîmp, la finaț, la pădure, la ape și la toate părțile componente ale hotarului satului. Această participare era proporțională în toate părțile componente, o dată ce părțile de stăpînire, drepturile, nu mai erau egale ca la început: „cînd bunicii lor au împărțit acest sat, lor li s-au convenit două vaduri de moară, fiindcă lui Sava i s-au convenit mai mult loc la cîmp”⁷¹ (1612). „Iar hotarul acestor de sus scrise părți din satul Răchitoasa să fie despre cîmp, cum iaste și în sat”⁷². Aceasta înseamnă că dacă cineva, o familie, stăpînea în sat mai multe case, atunci avea drept și la mai mult loc, proporțional cu numărul de case. Principial însă, unitatea de măsură pentru locurile de pămînt era casa, fiecare casă avea locul ei egal cu al altor case.

Astfel, într-un document moldovenesc mai vechi (1515), Toader Corlat vinde la Berchișești „un loc de două case” și adaugă: „iar hotarul acestor case în Berchișești să fie ca și hotarul celorlalte case, care sînt în sat”⁷³.

Am arătat, cînd am vorbit de Țara Românească, cum delnițele, de la o vreme, cînd extinderea lor pe hotarul satului nu mai este posibilă, se subîmpart și o familie începe să stăpînească nu o delniță întregă, ci părți de delnițe. Așa se constată și în Moldova cu jrebiile, care în secolul al XVII-lea se subîmpart, o dată cu creșterea numărului familiilor din obște. La 1634, printr-un zapis de vînzare la Săoani, se vinde „a opta parte de casă” (care corespunde cu jrebia), „cu vad de moară, cu bălți, cu livezi și cu venitul din tot locul”⁷⁴. La 1648, Vasile Lupu întărește la Porcești o vînzare: „a șasea parte dintr-o casă... din vatră de sat și din cîmp și din fînețe cu loc de prisacă”⁷⁵.

Constatăm deocamdată, deoarece studiul evoluției și al destrămării obștii va face obiectul unui capitol special, că în privința delnițelor și a jrebiilor obștea a trecut prin două faze, prima în care ele se bazează pe noi repartizări, anuale sau pe un timp mai lung, în orice caz pe o comasare periodică, a doua cînd nu se mai fac repartizări și delnițele și jrebiile fixate pe teren devin ereditare pe locurile lor fixate. Socotim că această de-a doua fază se poate constata abia în secolul al XVII-lea și încă nu în toate satele, de vreme ce pînă în prima jumătate a secolului acesta, cum am arătat, membrii obștii nu știu care este partea lor, nici precis cît face și se folosește în caz de înstrăinare formula „cît se va alege”. Bineînțeles că fixarea pe teren, hotărnicia, privește numai pămîntul arabil și nu folosința pădurii sau a pășunelor și a apelor.

Prima subîmpărțire a pămîntului arabil din delniță, atunci cînd delnița nu era încă hotărnicită și fixată pe teren, cînd era încă un drept de

⁷¹ *Doc. prio. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 3, p. 105—106.

⁷² *Ibidem* XVI, vol. 2, p. 86—87, 1555 aprilie.

⁷³ *Ibidem*, vol. 1, p. 34—35.

⁷⁴ *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. CDLXXVI/20.

⁷⁵ *Academia R.P.R.*, filiala Iași, *fond Spiridonie*, XXXVI/38.

folosință, este aceea în „zile de arătură“. Dacă un membru al obștii voia să înstrăineze o parte din pământul arabil la care avea dreptul, neputînd preciza locul unde se află acel pământ, el recurgea la vînzarea unei părți a dreptului său, măsurat în „zile de arătură“. Această formulă se folosește, după cîte știm, numai în Țara Romînească; în Moldova n-am întîlnit-o.

Prima mențiune a înstrăinării unor zile de arătură este din anul 1560, cu prilejul unei înfrățiri: Vitan a înfrățit și a dat fratelui său, Neagoe, frate de cruce, un ogor (pământ) la Glod, „arătură de două zile“⁷⁶. În secolul al XVII-lea, aceste vînzări de părți de obște se înmulțesc: la 1624, Bratu comis cumpără la Uești „un loc de arătură lîngă sat, însă arătură de două zile“ (locul nu este precizat)⁷⁷: la 1640, Matei Basarab întărește lui Stoica logofăt ocină la Voinești, „18 zile de arătură“⁷⁸; la 1642, zapis al lui Ifrim iuzbaș, vinde: „însă de arătură zile 6“⁷⁹; la 1645, Mareș din Cîmpulung cumpără la Băjești, „arătură de o zi“ și alt loc „tot arătură o zi“⁸⁰; la 1647, Stanciu și Simion din Leincești vînd arătură de trei zile în hotarul Goleștilor⁸¹.

Impărțirea dreptului de folosință pe zile de arătură înseamnă că la început, pe vremea cînd se făcea repartizarea părților de arătură prin tragere la sorți, delnița era fixată în zile de arătură, stabilindu-se timpul necesar muncilor agricole pentru nevoile unei familii și socotindu-se apoi separat arătura, pe un număr de zile anual, după mărimea delniței.

Această formă de stăpînire era în genere depășită în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, cînd delnițele devin ereditare.

Un fapt care ne va ajuta să studiem mai adîncit organizarea împărțirii folosinței pământului pe delnițe este constatarea că, în general, delnițele și cele din satele aservite, stăpînite de feudali, *aveau un nume*, corespunzînd unui nume propriu bărbătesc. Aceasta se constată iarăși numai în organizarea obștilor din Țara Romînească, nu și la cele din Moldova. Astfel, la 1547 aprilie 30, Mircea Ciobanul întărește lui Oprea ocină la Spinu din Loviște, pe care o cumpără de la fiii lui Vilnău, și anume „delnița Poșască“⁸². La 1579, Drăghici cumpără la Bădeni, din partea lui Ivan, o delniță „care se cheamă delnița lui Bran“⁸³. La 1636, Iorga din Tîrgu-Jiu cumpără la Curte „o delniță care se cheamă delnița lui Bușilă, din partea lui Vîlsan“, cumpărată de la Vîlsan⁸⁴; la 1638, Matei logofăt din Leordeni vinde lui Bolboasă două delnițe în dealul Cătunului, „însă anume delnița lui Tase cel mare și delnița Lungului“⁸⁵; la 1651,

⁷⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 3, p. 125.

⁷⁷ *Ibidem*, XVII, vol. 4, p. 421.

⁷⁸ Bibl. Academiei R.P.R., doc. LXXXVII/69.

⁷⁹ Arh. St. Buc. ms. 712, f. 458.

⁸⁰ Muzeul Băncii de Stat.

⁸¹ Bibl. Academiei R.P.R., doc. XXIX/327.

⁸² *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 2, p. 352.

⁸³ *Ibidem*, vol. 4, p. 404.

⁸⁴ Bibl. Academiei R.P.R., doc. LXXXVI/21.

⁸⁵ Arh. St. Buc., *Achiziții noi*, CII/5.

popa Șerban și alții cumpără la Fiiani de la jupanița Rada o delniță „care se numește delnița lui Marcu“⁸⁶.

Nu este ușor de spus care este sensul acestor denumiri. În satele devălmașe libere este firesc ca delnița să aibă numele stăpînului ei. În satele feudale, numele delniței nu este nici al stăpînului care le vinde, nici nu ia, numele noului cumpărător.

S-ar putea admite două origini ale numelui delnițelor : sau se numeau după cei ce le aveau în folosință, fără a le stăpîni ca proprietari feudali adică, după vecinii, rumîinii, cărora le erau lăsate în folosință și care le stăpîneau de fapt cu drept ereditar ; sau după foști stăpîni dinainte vreme ai acestor delnițe, ale căror nume rămăseseră în tradiția satului.

În cazul cînd delnițele se numesc după țărani dependenti care le aveau în folosință, care exercitau asupra lor un drept de posesiune, aceasta ar corespunde cu situația din Transilvania și Ungaria, unde domeniul feudal era împărțit pînă la mijlocul secolului al XV-lea în delnițe numite în actele latine *sessio*, care reprezentau dreptul de participare la lucrarea și folosința domeniului a cîte unei familii de iobagi⁸⁷.

Dintr-un număr de documente muntene din secolele al XVI-lea și al XVII-lea rezultă că într-adevăr țărani dependenti stăpîneau de fapt, cu familia lor cîte o delniță a domeniului și că de obicei aceste delnițe ale lor se numeau după numele lor, nu după numele proprietarului feudal. La 1607, Radu Șerban întărește mai multora o delniță din Prejbeni, delnița lui Badiul. „Dar Badiul a fost vecin de moșie (moștenire) al vornicului Staico“ ; murind Badiul, fiii lui Staico vînd delnița⁸⁸. Mîrza paharnic cumpără la 1617 ocină la Poenari de la Nan postelnic, „două delnițe de vecini, anume (deci numele delniței — *n. n.*). Badiul cu toată delnița lui și Elina cu delnița ei. Însă a cumpărat acești doi vecini în zilele dinainte“⁸⁹.

Țărani dependenti din Țara Romînească aveau delnițele lor și le stăpîneau sub dependența stăpînului feudal : la 1571, Alexandru Mircea întărește Stancăi și fiicei sale Dobra „3 vecini din Sturzeni cu toate delnițele... și doi vecini cu toate delnițele“ (aceștia din urmă erau zestre ai Dobrei)⁹⁰. E vorba aici nu de cumpărarea unor delnițe ale unor oameni liberi, care acum devin dependenti, ci de moștenirea unor țărani dependenti vechi, care se aflaseră în această stare și din generația precedentă, deci stăpînirea delniței o aveau în calitatea lor de producători dependenti. La 1573, mănăstirea Glavacioc face schimb cu mănăstirea Nucet și obține ocină la Topoloveni, „cu doi rumîni, anume Buta și Bădescul cu delnițele lor, oricît se va alege din cîmp și din pădure și din dealul cu viile... și de peste toată ocina“⁹¹. Și aici e vorba de producători dependenti vechi, de moștenire ai

⁸⁶ Muzeul orașului București, neinventariat, 1650 septembrie 8.

⁸⁷ Vezi, mai pe larg, Radu Rosetti, *Pămîntul, sîtenii și stăpîni în Moldova* 1907, p. 26.

⁸⁸ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CVIII/4, 1607 noiembrie 6.

⁸⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 3, p. 142—143.

⁹⁰ *Ibidem*, XVI, vol. 4, p. 45.

⁹¹ *Ibidem*, p. 96.

mănăstirii, cu care face schimb. La 1600, Oancea vornic cumpără ocină la Golești de la alt proprietar, Cîrstian din Stoicești, anume „cinci vecini cu delnițele din cîmp și din apă și din pădure și de pretutindeni”⁹². La 1596, Moș vinde partea lui din Stănești: „un vecin, din cîmp și din apă și din ogradă cu grădină, din hotar pînă la hotar acel vecin cu delnița lui”⁹³; la 1618, Fătul din Pătești cumpără de la alt proprietar Udrea paharnic, „un vecin, anume Vladul al lui Cuca din Izvorani și cu toată delnița lui, cît va avea, din cîmp, din pădure din apă și din uscat și din dealul cu vie și de pretutindeni”⁹⁴. La 1572, Dragomir și alții cumpără de la Stanciu un vecin la Ștefănești, anume Stan, „cu toate delnițele lui”. „Și a vîndut Stanciu această mai sus zisă ocină, delnița lui Stan... cu știrea tuturor megieșilor”⁹⁵. Delnița se numea „a lui Stan”, după numele țaranului dependent, era delnița lui, deși proprietarul Stanciu o vinde cu vecin cu tot, delnița fiind legată de producătorul dependent.

Țăranul dependent, cel puțin pînă la mijlocul secolului al XVII-lea, avea delnița sa, partea sa de pămînt, cum aveau și oămenii liberi din obștii. Delnița vecinului, rumînului, era o folosință ereditară a familiei lui, pe care o lucra și totodată avea drept la folosirea proprietății obștești din sat (pășune, pădure, ape). Aceasta înseamnă că obștea aservită sub stăpînul feudal continua să ființeze cu organizația ei, cel puțin în privința delnițelor, la fel ca și obștea liberă de moșneni. Asupra organizării obștii aservite și a evoluției ei vom vorbi mai jos.

Țăranul dependent avînd delnița lui, fiind posesorul real al delniței, este firesc ca delnița să se numească după numele lui. Totuși, deși acest lucru rămîne stabilit și este un fapt istoric important, cu consecințe asupra organizării stăpînirii feudale, nu putem afirma că în genere și întotdeauna delnițele din satele stăpînite de feudali se numeau după producătorii direcți care le foloseau. Astfel, la 1648, Vlaicu logofăt și alții vînd lui Ianache spătar 15 delnițe la Poenari, „moșie cu rumîni”, „delnițele încă să se știe pe nume: „delnița lui Crăciun, a lui Stan, a lui Micu, Manea Ciucu etc.”, apoi urmează: „rumîinii încă să se știe pe nume: Stoica Frenghia cu feciori, Radul Frențea, Stan, Micul etc.”⁹⁶. Din numele celor 15 delnițe două sînt ale țăranilor dependenți, celelalte 13 nu corespund cu numele rumînilor trecuți în act. La 1614, într-un zapis de vînzare al lui Spinciu, acesta vinde ocină la Vilcana, „6 delnițe cu 4 rumîni”, anume delnița lui Gorgan, a lui Grozea, a Micului, a Neacșului, a Belei și a lui Liurtan”, iar cei patru țărani dependenți sînt trecuți în act „Stoica, Radul, Bivolaru, Micul și Neacșul”⁹⁷. Erau deci doi țărani dependenți care dau numele lor delnițelor, alți doi țărani dependenți care nu au delnițe sau cel puțin numele lor nu apar ca nume de delniță și, în sfîrșit, patru delnițe care poartă nume care nu sînt ale țăranilor dependenți. La 1636, Dumitru, Alexe și alții cumpără moșie la Izvorani „opt delnițe”, anume: delnița lui Izmă,

⁹² *Doc. priv. ist. Rom.*, XVI, vol. 6, p. 374—375.

⁹³ *Ibidem*, p. 198.

⁹⁴ *Ibidem*, XVII, vol. 3, p. 269.

⁹⁵ *Ibidem*, XVI, vol. 4, p. 93.

⁹⁶ *Arh. St. Buc., m-rea Cîmpulung*, XXI/3, (subl. ns.).

⁹⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 2, p. 246—247.

a lui Toader, Buie, Corvejăl, Mircea al popei, Gheorghe, Oprea, Necula și cu doi vecini, anume Izmă și fiul său, Toader⁹⁸. Deci cei doi țărani dependenți aveau delnițele lor și dau numele lor acestor delnițe. Dar cine erau ceilalți șase? Se pot face ipoteze: este verosimil ca anumite delnițe să nu fi fost sub vecini, ci lucrate de oameni așa-numiți „cu învoială”, oameni liberi așezați pe moșie, în înțelegere cu stăpînul. Ca oameni liberi nu puteau fi vînduți, dar treceau cu contractul lor cel vechi la noul stăpîn, cu delnițele ce li se daseră în folosință de vechiul stăpîn.

Se mai poate admite și altceva: delnițele care nu aveau numele țărănilor dependenți trecuți în act fuseseră ale unor vecini de odinioară și, după moartea acestora, stăpînul dispune de ele, dar ele rămîn cu numele acelor vecini. Aceasta se vede dintr-un act din 1625: Sima logofăt cumpără la Păușești ocină cu 7 țărani dependenți, arătați anume, toți cu indicația „cu delnițele lor”, „și iar delnițe fără oameni: delnița Fulgăi, delnița *Neniului*, delnița *Badei Sitei*“. Iar mai jos se arată: „iar *Neniul și Badea*, aceștia au fost murit, deci aceste delnițe... și a celor morți... noi (vinzătorii) i-am vîndut Simei“⁹⁹. Este limpede că în acest caz două dintre delnițe purtau numele unor țărani dependenți care muriseră și avuseseră folosința acelor delnițe.

La fel rezultă dintr-un act al jurătorilor din 1622 pentru Mușat postelnic și Negoii, „cum am tocmît pe Mușat și pe Negoii pentru 4 *rumîni vii* și pentru 6 delnițe fără rumîni“, „însă *rumîni* cei *vi* pre nume...“¹⁰⁰. Rezultă de aici că cele 6 delnițe fără rumîni erau reprezentate de țărani dependenți morți, fuseseră ale unor rumîni și rămăseseră fără rumîni prin moartea lor.

Sînt însă cazuri cînd nici explicația numelui delniței prin foști țărani dependenți dinainte nu este valabilă; astfel, la 1629, Neagoe din Cotești vinde lui Tatul logofăt un țaran dependent pe care-l are de la părinți moștenire, „anume Șerban cu delnița lui, însă delnița lui Gheorghe“¹⁰¹. Stăpînul pămîntului se numea Neagoe, vecinul care stăpînea de fapt delnița și o folosea se numea Neagoe, cumpărătorul era Tatul; deci cine era Gheorghe? Gheorghe nu poate fi decît un „moș“, adică un fost stăpîn al delniței, poate cel de la care au cumpărat părinții lui Neagoe. La fel, în 1642—1643, mănăstirea Mărgineni și ctitorul ei Stan logofăt cumpără de la Tatul „o delniță de ocină a lui Grosilă și cu un rumîn anume Tărcan“¹⁰².

Delnițele se numeau *după stăpînii lor în satele libere, după țărăni dependenti care le foloseau, în cele aseruite, stăpînite de boieri sau mănăstiri*. Deși, cum am văzut, această regulă nu este generală, totuși existența delnițelor numite după cei ce le folosesc, nu după stăpînul pămîntului, arată că țărăni dependenti rămîn în organizare de obște, că ei stăpînesc *de regulă* cu drept de folosință delnițele, deci tot pămîntul structurat al satului, și chiar stăpînii numesc aceste delnițe *delnița lor* (a țaranului

⁹⁸ Arh. St. Buc., ms. 479, f. 50 v.

⁹⁹ Doc. priv. ist. Rom., B, XVII, vol. 4, p. 552—553.

¹⁰⁰ Ibidem, p. 111.

¹⁰¹ Arh. St. Buc., mitropolia Țării Românești, XCIV/5.

¹⁰² Loc. cit. ms. 454, f. 84 v.

dependent respectiv). Este un fapt pe care-l vom dezvolta mai târziu în prezenta lucrare, anume că *obștea rămîne*.

În Moldova, materialul documentar privitor la jrebiile stăpînite de vecini este mai sărac, deoarece în această țară de obicei jrebiile nu se numesc cu numele celor ce le stăpînesc sau le folosesc; ele de obicei nu au nume. Totuși, există excepții: la 1630, Iliea Udrea diac pune zălog „o jrebie de casă” din Purcești, „ce se cheamă această jrebie, a lui Petrea Hanță”¹⁰³. Nu se precizează cine era Petrea Hanță, dar fiind vorba de un zălog, este probabil că jrebia, conform legii zălogului, era dată în folosință temporară a creditorului pînă la plata datoriei: ea era dată cu cel ce o muncea, ca să se poată lua zeciuiala, deci cu țaranul dependent respectiv, acesta era Petrea Hanță.

La 1617, Gligore și sora lui vînd la Hîntești pe Siret „două jrebi cu doi vecini, cu case gata”¹⁰⁴. Se vede bine legătura dintre țaranul dependent și jrebie: vecinul era vîndut o dată cu jrebia, adică cu partea lui de folosință generală din sat, el nu putea fi despărțit de jrebia lui. Jrebia fiind, cum am spus, legată de casă, cea din satul supus depindea de casa vecinului, era dreptul pe care-l avea un vecin cu casă în sat la folosința cîmpului, a apei, a pădurii, fînațului¹⁰⁵. Dar, fără a avea dovezi documentare, socotim că jrebia, ca și delnița în vremea stăpînirii satului de către feudali, nu se mai trăgeau la sorți, ca odinioară în satele libere în devălmășie, ci rămîinind dreptul proporțional la participare la pămînt, acel care indica pe teren partea fiecăruia era stăpînul domeniului. În această privință se aducea o știrbire însemnată organizării de obște.

Conchizînd asupra problemei delniței și jrebiei, constatăm că ele erau forme intermediare între stăpînirea individuală și cea în comun, o stăpînire caracteristică a obștii. Bineînțeles că e vorba de forma dintîi. De fapt, evoluția delniței de la forma teoretică a unui drept de folosință la aceea a unei stăpîniri fixate pe hotarul obștii privește în special și aproape exclusiv partea din delniță care cuprinde pămîntul arabil, folosința agricolă. Aceasta, care la început era variabilă pe teren, devine cu vremea fixă, pe un anumit loc al hotarului. Celelalte elemente ale folosinței hotarului sînt sau principial fixe, cum sînt casa de locuit, culturile permanente ca pometul, viile, sau principial comune și care nu se împart decît excepțional, ca pășunea pentru vitele satului, pădurea, apele. Urmează deci să examinăm separat, după ce am studiat situația delniței, elementele permanente de stăpînire individuală ale membrilor obștii, apoi cele de folosință comună.

ELEMENTELE DE STĂPÎNIRE INDIVIDUALĂ ÎN OBȘTE. Prima stăpînire individuală pe hotarul obștii este, evident, casa cu curtea dimprejur cu cele cîte se ridică în această curte, staul (cuvînt de origine latină *stabulum*), jitniță, cuptor, cotețe etc. Chiar atunci cînd erau anumite sate cu predominantă economie bazată pe creșterea vitelor mari, combinată cu a oilor,

¹⁰³ Academia R.P.R., filiala Iași, *fond Spiridonie*, ante 1630 martie 21.

¹⁰⁴ Arh. St. Buc., *Achiziții noi*, CI/6.

¹⁰⁵ „Despre jrebia în Moldova”, capitolul bine scris al lui R. Rosetti, *op. cit.*, p. 85—98, cu numeroase extrase documentare.

casele și numai casele formau o stăpînire individuală a familiilor. „La începutul începutului — zice un țăran din Berivoiești — satul a fost ca un izlaz“¹⁰⁶, iar alt moșnean bătrîn din părțile Muscelului declara aproape de zilele noastre: „La început era lume puțină, să fi fost doi, trei moși. Stăpînea omul cîte puțin, ici, colo, restul era izlaz“¹⁰⁷. Dată fiind păstrarea tradițiilor în satele de moșneni, care-și conservau genealogiile și socoteala drepturilor, trebuie să ținem seama de aceste declarații ca reprezentînd o situație reală de odinioară. Anume, partea necultivată, partea folosită în comun a hotarului, care era cea mai importantă, se îngustează treptat prin așezări de culturi permanente și de stăpîniri individuale. Cea dintii dintre așezările permanente, cînd lotul agricol nu era încă permanent, a fost casa. Delnița și jrebia sînt legate de elementul permanent al casei, care reprezintă, ca să zicem așa, punctul fix de care se leagă drepturile de folosință.

Așezarea casei era în legătură cu anumite formule folclorice, pe care le-am întîlnit și la așezarea hotarelor obștii. Într-un act moldovenesc din 1647 se arată că Ionașcu din Costești „și-a cumpărat o casă, cît a ținut și cît poți azvirli cu securea în toate părțile“¹⁰⁸. Aruncarea securii reprezintă luarea în posesie individuală a unui petec de pămînt din hotarul comun; obiceiul are rădăcini străvechi, din vremea primelor așezări în codru, prin destelenire cu toporul.

Deși delnița era a casei, în anumite acte se arată deosebit, ca un alt element, casa: „iar tu — scrie la 1575 Alexandru vodă Mircea, către un proprietar — să ții casele și vitele și grădinile și delnițele lor toate“¹⁰⁹. Se face aici o deosebire între averea individuală: casele, vitele și grădinile și cea de folosință: delnițele.

Casa ca element de stăpînire individuală era în legătură cu tot ce se afla în curtea din jurul casei. Un act moldovenesc din 1634 privitor la o hotărnicie la Toderești spune: „și cu casele și pivnița și alte *nemeașterii*“¹¹⁰. Cuvîntul *nemeșterii* (mai des *nameșterii*), înseamnă clădiri, așezări, pluralul de la **НАМЕШТЕРІЕ**¹¹¹.

Părțile individuale, pornind de la casă, încep să crească în interiorul obștii. Ele se pot vedea din cercetarea atentă a formularului documentelor de proprietate din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Părțile în folosință ale hotarului, în care cel ce cumpără sau înstrăinează pămîntul are drepturi comune cu alții, sînt arătate prin prepoziția „din“ (slavonește **дѣн**) adică o participare la structura hotarului, iar cele în posesiune individuală sînt arătate separat de acestea cu conjuncția *cu* (slavonește **съ**), adică, pe lîngă participare, se adaugă aceste stăpîniri întregi. La 1609, într-un zapis de vînzare la Balomirești în Moldova, se arată că s-a vîndut „din giuămătate de sat a șase parte *din* cîmp, *din* vatra satului, *din* pădure, *din* livezi și *cu* curături și *cu* toț venitul“¹¹². Curăturile erau deci nu o parti-

¹⁰⁶ V. Caramelea, *Rămășițele devalmășiei satești la romini* (în ms.), 1945, p. 7.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 14.

¹⁰⁸ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CCCLVIII/17.

¹⁰⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, vol. 4, p. 203.

¹¹⁰ Arh. St. Iași, CCXVI/6.

¹¹¹ Tiktin, *Dicționar german-romîn*, vol. III, s.v.

¹¹² *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 2, p. 269.

cipare, ci o stăpînire separată, individuală, deosebită de participare. La 1616, Drăguțul Bogdan cumpără la Focșești (Moldova) „ocina cu vii și cu livezi din sat”¹¹³. La 1597, Ieremia Movilă cumpără de la 33 de răzeși satele Horodnicul de Sus și de Jos, „cu poiene și curături în hotarul lor”¹¹⁴.

În Țara Romînească, la 1595, Neagoe și Radu cumpără ocină la Seucuieni din partea lui Buiac, trei delnițe, „însă delnița Budeștilor, delnița lui Manciul, delnița lui Stan, cu toate curăturile și cu grădinile și cu ariile dimprejurul casei lor”¹¹⁵. În această vînzare, cei trei posesori de delnițe arătați anume sînt rumîni, ei aveau în folosință delnițele, dar pe lîngă aceasta țineau în stăpînire individuală curăturile, grădinile și aria din jurul casei. Ei sînt vînduți o dată cu aceste posesiuni individuale de stăpînul domeniului, care exercita un drept superior asupra tuturor acestor stăpîniri ale rumînilor săi.

Principiul pe baza căruia o parte din averea obștească devenea avere individuală *era un principiu de muncă*: ceea ce era creat de natură — pădurea, cîmpul, țarina, apele, pășunea — era stăpînire comună a obștii care se așezase pe ele, în schimb, ceea ce fusese creat de mîna omului, prin munca lui, devine proprietatea lui individuală. Așa sînt curăturile, țarina creată prin munca deștelenirii, prisăcile de albine cu stupi, viile plantate și culturile de pomi roditori, grădinile de zarzavat, heleșteul săpat de mîna omului, spre deosebire de balta naturală. Și, bineînțeles, în primul rînd, casa construită de fiecare familie.

Astfel, la o pîră pentru o prisacă, la Mușeteni în Moldova, la 1631, Procopie „au dzis că-i locul lui, iar Bechea gice că nu-i al lui, de iaste al său, că l-au descălecat el”¹¹⁶. Deci cel care a întemeiat prisaca a desprins prin munca lui o părțică din averea comună și a transformat-o în averea sa proprie, a familiei sale.

Semnul distinctiv al averii proprii în interiorul hotarului obștii era gardul, îngrăditura. Un caz interesant îl avem în Moldova încă din prima jumătate a secolului al XV-lea: Luca, un stăpîn de sat, vinde lui Mihul pisar jumătate din satul din Bălănești, și „țarina veche” (țarina pe care o lucrau de demult locuitorii satului), „și tot hotarul care este al Lieștilor, afară de țarina nouă, pe care au îngrădit-o Lieștii”. Domnul Moldovei confirmă vînzarea, „afară de această țarină nouă, pe care și-au îngrădit-o acum pentru dinșii, aceasta să fie a Lieștilor”¹¹⁷. Lieștii erau o familie, un neam din obștea satului Bălănești. Ei au făcut o țarină nouă prin curățire, deci o curătură, și, ca semn al stăpînirii lor proprii, deosebită în interiorul hotarului obștii, au îngrădit-o. Această parte nu o poate înstrăina proprietarul feudal, ea rămîne a celor care au construit-o.

Casa era îngrădită. În 1622, în Țara Romînească, popa Mihai cumpără o vie cu loc de casă, cît poate să îngrădească cu gard împrejur¹¹⁸.

¹¹³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 4, p. 54.

¹¹⁴ *Ibidem*, XVI, vol. 4, p. 174.

¹¹⁵ *Ibidem*, B, XVI, vol. 6, p. 177.

¹¹⁶ *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. CXVI/104.

¹¹⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. 1, p. 189—190.

¹¹⁸ *Ibidem*, XVII, vol. 4, p. 76.

De observat că rămînea la buna dispoziție a celui ce făcea via și casa, la puterea lui de muncă, cît va putea să îngrădească, deci să despartă din stăpînirea comună. Tot în Țara Romînească, la 1579, Vitan cu frații cumpără la Țigănești „un ogor la livada împrejmuită”¹¹⁹; la 1563, Grozav cumpără la Dedulești de la Milea, „un loc de casă cît se va îngrădi”, prețul rămîne fixat la 180 de aspri¹²⁰. Grozav cumpără din *partea*, din participarea lui Miclea, și îngrădește cît vrea din ea, pentru că pămînt disponibil de prisos se afla destul.

Intr-o hotărnicie la Petia (Moldova) este pomenită „vratnița”, „adică poarta îngrăditurilor țarinelor” (1519)¹²¹. Țarinile, pămîntul arat, era împrejmuit în acest sat, anume diferite țarine cu diferite împrejmuii (a se observa pluralul), probabil într-un loc unde se făcuseră curături. Locul de stăpînire individuală se numea romînește (în Moldova) *apărătură*, termen care corespunde celui de origine slavonă *braniște*, de la *бранити* — a apăra. La 1630, Moise Movilă dă dreptul mitropolitului Atanasie să-și apere hotarul unei prisăci: „pentru că iaste apărătură din dzilele lui Alexandru vodă cel Bătrîn și Bun”¹²²; la 1632 se vinde „o apărătură în hotarul satului Văcăreștilor, de către Siretiu”¹²³.

Prisăcile de stupi în Moldova sînt din cele mai vechi locuri individuale pe hotarul obștii. Și pentru prisăci se folosește obiceiul aruncării cu securea: „și din gardul prisăcii cît svîrlește omul cu toporul în toate părțile” (zapis moldovenesc din 1647)¹²⁴. Nicoară vornic cumpără un loc de prisacă la Rătcești „cu grădini în jurul prisăcii, însă cît poate un om să asvirle din mijlocul prisăcii cu toporul în toate părțile”¹²⁵ (1624). La 1623, Gheorghe din Tătăreni cumpără un loc de prisacă „în bucovină, în hotarul Popeștilor, cu prisacă și casă gata și împrejur, cît cuprinde un om cu securea”¹²⁶. Locul prisăcii este „apărat” (în sensul arătat mai sus): Ștefan Țăban are drept să apere „un rădiu la cîmp, la moșia lui... ci este loc de prisacă... căci este apărat de Ștefan Țăbanul de demult” (1646)¹²⁷. La origine, stăpînirea individuală a prisăcilor se bazează pe construirea ei în pădure: Miron arată cu martori la 1642 că are drept la o prisacă „care o au destopat (citește desțelenit) tată său, Apostol, acel loc”¹²⁸.

La fel și *grădinile* de legume, care necesitau aducerea apei și lucrări de răsaduri, erau considerate ca stăpîniri individuale. De aceea cînd se vinde un rumîn se arată deosebit de delnițe, care reprezintă dreptul său la tot hotarul, grădinile care sînt ale lui. La 1576, în satul Drăghici

¹¹⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 4, p. 390.

¹²⁰ *Ibidem*, XVI, vol. 3, p. 173.

¹²¹ *Ibidem*, A, XVI, vol. 1, p. 452.

¹²² Arh. St. Buc., *m-rea Bistrița*, 1/7.

¹²³ Loc. cit., *ms.* 572, f. 26.

¹²⁴ Bibl. Academiei R.P.R., LXX/67.

¹²⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 5, p. 250.

¹²⁶ Bibl. Academiei R.P.R., doc. LXXII/26.

¹²⁷ Arh. St. Iași, condica nr. 378, f. 71 v.

¹²⁸ Arh. St. Buc., *m-rea Neamț*, XXIX/18.

(Țara Romînească) Micu cumpără de la Sava „un vecin anume Bordea cu toate delnițele lui și cu toate grădinile“¹²⁹.

În ce privește *livezile și fînașurile*, erau locuri îngrădite, pe care se cosea fînul pentru iarnă. Cositul se face pe locuri speciale, nu pe cele ce pasc vitele în timpul verii. Pe aceste locuri îngrădite se cultivau și pomi roditori, deci avem livezi de fîn și livezi cu pomi. Într-un zapis la Găguiești (Țara Romînească), Neagoe Robul vinde o delniță din sat, din cîmp, de pădure, de peste tot hotarul, și, separat, 3 *livezi cositoare* care nu intrau deci în delniță, ci erau stăpîniri individuale (1642)¹³⁰. În Moldova, la 1588, Anița jupîneasă lui Golăe vinde partea ei de sat din Golăești (a treizecea parte) și, separat, „și cu loc de fîneț“¹³¹.

Copacii, pometul, sînt plantații cu caracter de lungă durată, nu sezoniere ca grinele, de aceea, pe lîngă faptul că ei reprezintă o muncă de așezare (plantarea cu aducerea lor, altoirea), ei sînt socotiți ca proprietate particulară, individuală: „își stăpînește omul pomul“ declară un țaran moșnean în zilele noastre¹³². Cînd la Tortorești (Moldova) răzeșii vînd ocina lor la 1630 mănăstirii Bisericanii, fac o excepție în zapisul lor: „făr pomi ce sîmtu omenești“ (adică stăpîniți individual)¹³³. În Țara Romînească, Stana vinde la Păcălești ocina ei popei Stan, „cu 12 meri altuiți de moșu meu Stan Ciompeul“ (1636)¹³⁴. La 1649, Radu al lui Neagoe din Moțești vinde ocina lui „și cu pomii cîți vor fi altuiți cu mîna mea“¹³⁵. Asupra regimului pomilor fructiferi avem unele date mai precise în anumite acte din secolul al XVIII-lea, care sînt mai amănunțite, dar reprezintă păstrarea obiceiului pămîntului în forma lui străveche. Astfel, la 1729, are loc la Negușani (Moldova), un sat de răzeși neîmpărțit, o judecată pentru un loc de curătură. Boierii judecători spun: „iar pentru pomi ce sînt acolo la acea moșie am giudecat să stăpîniască *cini ci au pus și cine i-au hultuit*. Iar cei (pomi) ce nu știu de cine sînt puși, să fie împreună cu alți răzăși... pînă s-ar alege moșăia și atunci pe a cui hliză (parte de pămînt) ce s-a veni, a stăpîni“¹³⁶. Așadar, pomul plantat și altoit leagă și locul, este cu locul al celui care a plantat, invers de ce se prevede contemporan că locul, pămîntul, trage după sine și proprietatea celor construite pe dînsul. La 1723, o mărturie a sătenilor din Bosancea și Lămășani este și mai lămurită: „Am apucat din moși, din strămoșii noștri, pentru livezi de pomi: cini ar fi făcut la sat, au fost volnici a-și stăpîni livezile cu pomii, cît trăiesc și după ci să trec bătrîinii, rămîn la feciori, la nepoți, la strănepoți, de le stăpînesc pîn în cît neam s-ar trage dintr-acei ce ar fi făcut livezi, însă carii șed în sat, de poartă bir și lucrează boeresc, iar carii lipsăsc din sat și să duc pe aiurile, pomeții celor duși il ieu stăpîinii, pentrucă locul este stăpînesc...“¹³⁷. Deci pomeții erau ereditari ca

¹²⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 4, p. 236.

¹³⁰ Arh. St. Buc., *mitropolia Țării Romînești*, XCVI/22.

¹³¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. 3, p. 380.

¹³² V. Caramelia, *op. cit.*, p. 7.

¹³³ Bibl. Academiei R.P.R., *Fotografii*, XXVI/36.

¹³⁴ Arh. St. Buc., *episcopia Buzău*, XLI/8.

¹³⁵ *Loc. cit.*, XLI/14.

¹³⁶ Bibl. Academiei R.P.R., LXV/135, copie cu data greșită 1629.

¹³⁷ T. Codrescu, *Uricariul*, vol. X, p. 179—180.

stăpînire în mina urmașilor celor ce îi sădiseră, chiar în satele clăcășești, supuse feudalilor. În acestea din urmă, dacă vecinul pleca din sat, atunci pierdea stăpînirea sa individuală de pe hotarul satului în favoarea stăpînului satului care exercita un drept de stăpînire superioară asupra întregului sat și a obștii aservite.

Felurile stăpînirilor individuale asupra hotarului obștesc erau foarte diferite. În cele următoare ne vom ocupa de trei feluri de stăpîniri individuale, care au fiecare regimul lor special și care au o însemnătate economică mai mare în viața veche a satelor românești. Este vorba de *vii*, de *mori* și de *curături*.

Viile erau considerate ca stăpîniri individuale pe hotarul obștesc și de aceea, încă din vremuri foarte vechi, se vindeau și se înstrăinau prin schimb sau donație deosebit de ocina de care țineau. De pildă, la 1440, în Țara Românească Vlad Dracul întărește lui Dorotei egumenul 6 *vii* în satul Licura, cumpărate de la stăpînii lor individuali, sătenii din acel sat: fiii lui Petre, fiii lui Vladislav, de la Agată, Laslău, Murgoci, Mihail și Bobe (aceștia doi din urmă stăpîneau împreună o vie). *Viile* sînt cumpărate pe un preț în natură, în vedre de vin¹³⁸.

Caracterul individual al stăpînirii *viilor* se vede din aceea că ele erau îngrădite. Intr-o poruncă a lui Vasile Lupu din 1641 pentru mănăstirea Galata el spune „să fie volnici a cerca la toate *viile* ce sînt la Miroslava, carele vor fi neingrădite să aibă a strînge oamenii, să le îngrădească... Și să fie și de certare acela ce nu-și va îngrădi via”¹³⁹. *Viile* erau stăpînite de țărani dependenți sau de alți oameni liberi de pe moșia mănăstirii; aceasta lua o dijmă și avea interes ca fiecare vie să fie îngrădită, ca să nu treacă peste hotarul parcelei respective.

Viile care erau ale țărănilor liberi în cadrul obștii deveneau stăpînire individuală a celor ce le sădiseră și le rămîneau cu drept de moștenire. *Viile* din domeniile boierești și mănăstirești însă aveau un alt regim de proprietate: se considerau o stăpînire dublă, suprapusă, una a celui care sădise via, care adusesse pe cheltuiala lui butucii de vie, alta era a stăpînului moșiei, care stăpînea locul. Stăpînirile suprapuse asupra aceluiași loc sînt un fapt bine cunoscut în dreptul feudal. Astfel, în Țara Românească, Matei Basarab poruncește tuturor celor ce au vie pe moșia mănăstirii Glavacioc să dea vinăriciul (dijma din vin), „căci n-aveți moșie, numai vița este a voastră”¹⁴⁰. La 1620, Nan stăpîn în Bîrzești avea un rumîn, anume Detco, care făcuse o vie pe moșia lui, „dacă au murit rumînul, Nan a cumpărat buciunii de viță de la Brătiana, muierea lui Detco”¹⁴¹. *Viile* sădite de țărani dependenți erau în stăpînire ereditară, dar numai via, nu și pămîntul pe care era sădită. La 1569, Catalina cumpără *vii* la Bujoreni de la Slav și de la alții, „și aceste *vii* au fost sub vecini, dar Catalina le-a dobîndit cu o funie din ocina ei”¹⁴². Au fost în acest caz două cumpărături ale aceleiași *vii*, o dată Catalina a cumpărat

¹³⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 107—108.

¹³⁹ *Arh. St. Buc.*, *m-rea Probota*, XIV/5.

¹⁴⁰ *Loc. cit.*, *m-rea Glavacioc*, XXXIV/29.

¹⁴¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 3, p. 507.

¹⁴² *Ibidem*, XVI, vol. 3, p. 325.

locul cu bani de la proprietarul feudal, a doua oară a cumpărat de la țărării dependenți, cu schimb de ocină, dreptul lor ereditar asupra viei. La 1643, Tanasie vinde la Căldărușani niște buciumi de vie, „și au vîndut numai buciunii, că cu ocina n-au avut treabă“¹⁴³.

Dreptul pe care îl avea stăpînul domeniului viei era reprezentat numai printr-o dijma, care se numea întocmai ca și dijma de la vii luată de domnie, vinăriciu. Erau în Țara Romînească, două vinăriciuri, vinăriciul domnesc și vinăriciul boieresc. Stăpînirea efectivă a viei o avea cel ce o sădise, dar dacă era pe domeniul boieresc plătea vinăriciul din produsul viei. Acest vinărici boieresc era mai mic decît vinăriciul domnesc, care întotdeauna se ridica la una a zecea. Astfel, la 1650, Matei Basarab dă voie mănăstirii Sf. Troiță din București „să aibă a luare vinăriciu boieresc din dealul Lupeștilor, din viile cele noo, din 20 vedre o vadră de la tot omul“¹⁴⁴. La 1637, aceeași mănăstire lua la dealul Vălenilor (Muscel), „de la tot omul cine va avea vii pre moșia mănăstirii, însă să ia vinăriciul domnesc de în 10 vedre o vadră (vinăriciul domnesc concedat de domn mănăstirii), și de în 15 vedre o vadră“¹⁴⁵. La 1641, Matei vodă hotărăște ca mănăstirea Nucet să ia la dealul Topolovenilor „den 15 vedre o vadră și vinăriciul partea domnească, din 10 vedre o vadră“¹⁴⁶.

Acest drept superior al stăpînului moșiei asupra viei se putea vinde separat de dreptul de stăpînire efectivă al viei, chiar cînd amîndouă aceste drepturi erau întrunite în aceeași mînă. La 1605, Stan cumpără la Săteni (Țara Romînească) o vie de la Gelepu, care o cumpărase la rîndul său de la un vecin, și anume pe 1200 de aspri. „Dar mai întăi a cumpărat sluga domniei mele — spune actul domnesc de întărire — vinăriciul acei vii de la Stan judele pe 1000 aspri“¹⁴⁷. La 1645, Stoica vinde o vie boierului muntean Constantin postelnicul (Cantacuzino), vie ce o cumpărase de la rumîinii lui. „Apoi s-au scumpărat (rescumpărat) și vinăriciul de la mine“¹⁴⁸. Dacă via, atît stăpînirea superioară, adică vinăriciul, cît și folosința de fapt, ajungea în aceeași mînă, atunci în satele boierești trecea în rezerva feudală, devenea vie boierească, o astfel de vie se *boierea*: zapis al lui Mardan către Constantin: „cum să să știe că *i-am boierit un pogon și jumătate*, ci au fost cumpărat de la Radul Gură, ci Radului Gură i-au plătit Constantin *vița*, iar mie mi-au plătit *locul*“¹⁴⁹. La 1643, șase boieri hotărnicesc o moșie a Mitropoliei Ungrovlahiei, „iar apoi s-au rugat acei 6 boieri de i-au boerit viile lui Dobre săpunarului (care le avea în stăpînire), să-i fie lui de moșie și slobodă și să-i fie viile lui Dobre boerești. Și cînd au boerit acele vii, au fost mărturii...“¹⁵⁰. Dobre săpunarul avea viile mai de mult, dar cînd, cu prilejul hotărniciei, proprietarul feudal îl

¹⁴³ Arh. St. Buc., *mitropolia Țării Romînești*, XXX/7.

¹⁴⁴ Loc. cit., *m-rea Radu vodă*, V/4.

¹⁴⁵ Loc. cit., XVIII/9.

¹⁴⁶ Loc. cit., *m-rea Nucet*, XVII/8.

¹⁴⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 1, p. 163—164.

¹⁴⁸ Arh. St. Buc., *mitropolia Țării Romînești*, LVIII/12.

¹⁴⁹ Loc. cit., *Depunerile Filitti*, 6 (*Achiziții noi* sub dată; 1637 decembrie 13)

— *subl. ns.*

¹⁵⁰ Arh. St. Buc., *mitropolia Țării Romînești*, LXXIII/6.

scutește de vinăriciu, deci îl recunoaște stăpîn și asupra pămîntului pe care erau plantate viile, via se preface în *vie boierească*, în stăpînire absolută.

Socotim că regimul viilor în obștea aservită are un caracter special, deosebit, de pildă, de al livezilor de pomi fructiferi, din cauză că din vremuri foarte timpurii, înainte de grîu, vinul a devenit o marfă care se vindea pe piață. Asupra acestui venit special al vînzării vinului se exercita dijma vinăriciului boieresc.

De observat că toată această organizare a stăpînirii viilor cu dublă stăpînire și cu dublu vinărici, boieresc și domnesc, se constată numai în Țara Romînească. În Moldova nu există vinărici boieresc, deci, spre deosebire de Țara Romînească, regimul de stăpînire al viilor era același cu al pomeților și cu al tuturor stăpînirilor individuale din pămîntul obștii, fie că este vorba de obștea liberă, fie de cea aservită, adică via cu pămîntul pe care era sădită era a celui ce o sădise.

O situație specială între stăpînirile individuale din interiorul obștii o au *curăturile* (lazuri, runcuri, arsuri, jăriște, secătură, săpături, groapă). În toată perioada feudală timpurie în apusul Europei, iar în răsărit pînă în veacul al XVII-lea, destelenirea pămîntului virgin (țelină) pentru agricultură a fost o mare operă a muncii omenești, o cucerire pentru agricultură a pămînturilor nefolosite în vremile antice¹⁵¹. O mare parte din satele moșnenesti (obști) din țările romîne a fost fondată prin colonizare pe pămînt destelenit, în special prin arderea și curățirea pădurii¹⁵².

Destelenirea pădurii, de pe urma căreia rămîne pămîntul roșu foarte roditor, cere o muncă foarte grea și de lungă durată, tăierea copacilor, uscarea lor, scoaterea rădăcinilor și abia după cîtiva ani pămîntul este bun pentru cultivarea grînelor¹⁵³; lucrul este adesea subliniat în documentele care vorbesc despre destelenire: „Și au făcut [curătură] într-o pădure întreagă și în niște copaci mari, cu multă muncă și multă cheltuială“¹⁵⁴ (Moldova, 1631); dedina „curățită cu securea și cu foc și cu muncă în arșită“ (Țara Romînească, 1538), se arată că locul fusese destelenit „încă în zilele lui Dan vodă cel Bătrîn“¹⁵⁵; și „au curățit-o [ocina] cu securea și cu sapa și cu foc și cu mult chin“¹⁵⁶ (Țara Romînească, 1571). Această precizare privitoare la greutatea muncii de destelenire în documente are un rost juridic: curătura nu este pămîntul oricui, este pămînt clădit, cucerit asupra naturii, deci trebuie să fie proprietatea celui care l-a făcut. Așadar, în interiorul pămîntului obștii, a cărui stăpînire o studiem în acest capitol, în pădurea folosită în comun sau pe restul teritoriului obștesc, un membru al obștii, de obicei cu ceata lui, putea „deschide“ loc de arătură și acel loc devenea proprietatea lui individuală sau a familiei și cetei lui. De aceea, în actele de vînzare ale sătenilor liberi

¹⁵¹ Gordon East, *Géographie historique de l'Europe*, Paris, 1939, p. 75—80, 154.

¹⁵² H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. 1, București, Edit. Academiei R.P.R., 1958, p. 136—226.

¹⁵³ H. Haufe, *Das Lebensform des rumänischen Gebrigsbauerntums*, în „Leipziger in Vierteljahresschrift f. Südost-Europa“, III, 1939, p. 122—123.

¹⁵⁴ Arh. St. Buc., *m-rea Soveja*. V/10, ante 22 septembrie 1631.

¹⁵⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 2, p. 247—248.

¹⁵⁶ *Ibidem*, XVI, vol. 4, p. 27.

se prevăd deosebit „părțile lor de ocină și din curățuri ce vor fi curățite ei”¹⁵⁷. În procesele pentru pământ se face întotdeauna deosebire între locul folosit *temporar* pe hotarul obștii de către o familie și între locul desțelenit, care devine proprietate permanentă. O carte a șase jurători prevede să se adeverească, în privința unei vii: „fost-au pădure meree (netăiată, neîntreruptă), au fost-au vii bătrîne de nainte vreme?”. Dacă locul de vie a fost curățat în pădure, el 'va rămîne acelaia care a desțelenit „dacă a fost vie mai de mult să se ție... cum merg și alalte vii”¹⁵⁸ (Țara Romînească, 1642) deci plătindu-se vinăriciul. Într-un proces la Cremeniari se arată la 1630 că „judecii” de acolo pretind o ocină pentru că „este curățura lor”. Tudor sluger dovedește că „este silește (deci loc ce fusese cultivat — *P.P.P.*), nu este curățură” și în acest caz „judecii” (adică țărani liberi din sat) nu au drept asupra ei. Acest drept ar fi rezultat din faptul că pământul acela ar fi fost „deschis” de acei judeci¹⁵⁹. Deci dreptul de proprietate asupra curăturilor stătea sub un regim juridic special: curățura era proprietate absolută, definitivă și ereditară a celor ce o desțeleniseră. Ea constituia o desprindere din pământul obștesc.

Cînd însă curățura era făcută cu munca plătită a țăranilor angajați de cineva, era de la sine înțeles că locul desțelenit era al celui care plățise munca. Cînd în 1612 la Șoldănești, în Moldova, Gligore diac se judecă pentru un laz (curățură), Gligore Calnaș spune că acel loc l-a făcut diacul ca „naemnic” (angajat cu plată) al tatălui său. Deci diacul jură cu oameni buni că n-a fost naemnic, ci a lucrat pe cont propriu¹⁶⁰.

Dreptul de desțelenire pe pământul obștii era general, în sensul că oricare dintre săteni putea face curățuri pe locurile necultivate, chiar dacă obștea era aservită unui stăpîn. Se constată însă tendința stăpînilor feudali de a îngredi acest drept, de a-și rezerva lor dreptul de curățură (bineînțeles prin munca năimită, așa cum am arătat mai sus). Încă din 1480, Basarab cel Tânăr, domnul Țării Romînești, acordă privilegiu mănăstirii Tismana pe moșia ei „unde sînt pămînturile mănăstirii de la hotar, nimeni să nu cuteze să le sape sau să le usuce”¹⁶¹. Se fac uneori anumite rezerve parțiale: Ionașco vătaf de vistiernicie capătă drept de la domnul Moldovei, Ieremia Movilă, „să-și apere curăturile de la capul pămînturilor (se înțelege cultivate), ca să nu facă nimeni curățuri la capul pămînturilor, ce să facă curățuri în pădure, departe”¹⁶². Alte ori, dreptul de a face curățuri se prescrie de la o anumită dată în favoarea boierului stăpîn, la 1650, „oamenii din Dărmănești numai cari au poenițe făcute mai demult, aceia să-și ție poenițele (deci curăturile din pădure)... acelea să le ție și să le curățească, iar mai mult să n-aibă a curății, măcar un copaci, să n-aibă a mai largi nemica mai mult decît ieste poenița făcută mai de mult”¹⁶³.

¹⁵⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 2, p. 293—294.

¹⁵⁸ Arh. St. Buc., *m-rea Cotroceni*, XIII/4.

¹⁵⁹ Loc. cit., *m-rea Dintr-un lemn*, IX/4.

¹⁶⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 3, p. 87—88.

¹⁶¹ *Ibidem*, B, XIII—XV, p. 168.

¹⁶² *Ibidem*, A, XVI, vol. 4, p. 153—154, 1596—1597.

¹⁶³ Arh. St. Buc., *m-rea Pingărafi*, vol. III/82, 1650 aprilie 20.

Era deci o tendință, de la o vreme, a stăpînitorilor de a opri facerea de curățuri de către membrii obștii aservite.

Dreptul de curățură era rezervat membrilor obștii: Moise Movilă poruncește ca în hotarul mănăstirii Bistrița „nici să facă curățuri acolo alți oameni dintr-alte hotare”¹⁶⁴. Curățura nu se putea „întoarce” sau, mai precis, dacă cineva avea un drept virtual asupra unui pămînt, el nu mai putea cere înapoierea aceluia pămînt dacă se făcuse curățură pe dînsul. Astfel, la 1543, Radu Paisie domnul Țării Romînești oprește pe Barbu să reia moșia cumpărată de Mircea la Poienile Zlătarului, deși Barbu avea drept de protimisîs, fiind rudă cu vînzătorul. Dar „cînd a cumpărat Mircea acea moșie, au fost plină de pădure și de copaci și au curățit Mircea acea moșie cu secura și cu tîrnăcopul și cu foc și cu multă sudoare și oste-neală. Pentru aceea am socotit domnia mea că este păcat a da Barbului să întoarcă banii Mircii”, deci curățura rămîne lui Mircea¹⁶⁵.

Stăpînirea curăturii era condiționată de rămînerea în obște, cum se vede dintr-un proces dintre satele Borcești al mitropoliei Moldoveni și Răucești. Răuceștii își făcuseră „lazuri și curățuri” pe pămîntul satului Borcești. Mănăstirea, între timp, colonizase oameni acolo, dar sătenii din Răucești vor să-și păstreze curăturile, domnul hotărește ca „acea ce vor fi făcut curățuri și nu vor ședa acolo în Borcești să nu aibă treabă cu nemica, ci să le ție oamenii din Borcești, căci este locul lor”¹⁶⁶.

În schimb, curăturile făcute de vecini (rumîni) rămîneau cu drept ereditar ale lor, deși plăteau dijmă pentru dînsule stăpînului, ele ieșeau din dreptul de folosință a pămîntului de către obștea aservită și deveneau pămînt de folosință particulară a familiei țaranului dependent pe domeniul stăpînului feudal. Astfel, Vasile Lupu poruncește egumenului de Bisericani să nu oprească pe sătenii din Dărmănești, vecinii mănăstirii, să-și cosească fînul de pe curăturile curățite de dînsii „și le mór vacile de foame”. Domnul poruncește ca vecinii (țărani dependenți) să fie lăsați să-și folosească acele curățuri, deși ele se aflau pe braniștea mănăstirii¹⁶⁷. Rumîniile aveau voie să-și facă curățuri pentru vie pe moșia stăpînului, dar vor plăti vinăriciul, via rămînînd ereditar în posesiunea lor; într-o poruncă a lui Matei Basarab pentru Mănăstirea Dealul „cine-și va face vie în pădurea întelenită (a mănăstirii — *n.n.*) cu sapa, să fie tot vinăriciul la sfînta mănăstire”¹⁶⁸. În caz de stingere a neamului țaranului dependent sau de plecare a lui, curăturile rămîn stăpînului: „de vor hi nescare pomete sau curățături făcute de vecini cine vor hi șădzut pre acel loc, să le ție vornicul” (Moldova, 1644)¹⁶⁹. Cîtă vreme însă țăraniile dependenți sînt de față, ei își stăpînesc curăturile (ca și livezile). Matei Basarab poruncește rumînilor mănăstirii Codmeana să nu se atingă de moșia mănăstirii, „voi nu vă țineți numai de curăturile voastre... și livezi ce aveți, ci vă amestecați în toată moșia mănăstirii”¹⁷⁰. Li se re-cunoaște deci dreptul necontestat de a-și stăpîni curăturile și livezile.

¹⁶⁴ Bibl. Academiei R.P.R., DLXXXIX/44, 1633 noiembrie 13.

¹⁶⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 2, p. 297, 1543 martie 20.

¹⁶⁶ Arh. St. Buc., *m-rea Neamț*, LXIX/15, 1649 august 9.

¹⁶⁷ Loc. cit., *m-rea Bisericani*, XIII/37, 1638 februarie 7.

¹⁶⁸ Loc. cit., *m-rea Dealului*, XXII/11, 1644 mai 10.

¹⁶⁹ Bibl. Academiei R.P.R., doc. LXI/55, 1644 septembrie 11.

¹⁷⁰ Arh. St. Buc., *m-rea Cozia*, L/6, 1644 iulie 24.

Bineînțeles că acest drept privea numai curăturile făcute pe seama lor de sătenii obștii dependente cu munca lor, în zilele de muncă ce le aparțineau; în schimb, curăturile făcute cu plată și cu clăci aparțineau stăpînului. Mănăstirea Galata de lângă Iași obține confirmare pentru un loc la 1584: pentru că „acest loc noi l-am curățit cu oamenii și cu banii noștri“¹⁷¹. În 1617, Radu Mihnea întărește lui Nădăbaico vornic curăturile „pe care el le a curățit... cu oamenii săi, cu clăci și cu năimiți“¹⁷², adică și prin munca de clacă în zilele convenite stăpînului și cu muncă plătită. Întrucîtva deosebit era regimul juridic *al morii*. Moara era rezultatul muncii și al cheltuielii unuia sau a mai multor membri ai obștii, dar depindea de vadul de moară, de anumite locuri ale apei, care nu erau peste toată moșia satului și nu erau fără număr. Dacă, precum era obiceiul în satele de devălmășie, vadurile erau în stăpînire comună, atunci toți cei ce aveau parte la vad aveau parte și la moară.

Moara se înțelegea ca proprietate cu un teren împrejur, care ținea de moară, care se determina cu vechile obiceiuri folclorice: „loc împrejur cît va arunca cu săcurea“¹⁷³, „cît poate să săgeteze în toate părțile“¹⁷⁴, „împrejurul morii, cît arunci cu un topor în toate părțile, din moară“¹⁷⁵. Cîteodată se ține seama de criterii mai practice: „hotarul acestor mori să fie atît cît s-ar folosi vitele oamenilor care aduc grîu la moară“ (1606, Moldova)¹⁷⁶.

În genere, stăpînirea vadului depinde de toți părtașii ocinii, este deci a întregii obștii sau a unui grup al obștii. De pildă la 1560 (în Moldova) se vinde „jumătate din jumătate din a patra parte din satul Ungureni și din moară asemenea“¹⁷⁷. Prin urmare, cîtă parte ai de moșie, atîta ai și din moară, adică din vadul de moară. Dacă însă se clădește moara pe vadul comun, atunci, cum nu toți țărani dispun de bani pentru lucrări, moara revine celor ce au cheltuit. Cum însă ceilalți răzeși copărtași nu pot fi lipsiți de dreptul lor la participare la vadul de moară, ei rămîn cu dreptul de a-și face eventual moară pe alt vad din același sat sau să participe eventual la cheltuielile morii, mai tîrziu. Astfel conchide o cercetare privitoare la stăpînirea morii din Comănești: „iar dintre acei răzeși, cui va trebui să-și facă moară, să le găsească alt vad de moară, să-și facă. Iar de nu vor găsi unde face, poate hi că-i va primi părtași Andronache (stăpînul unei mori în sat)“¹⁷⁸. În acest sens, moara era o stăpînire individuală în interiorul obștii. Dar cazul cel mai general este acela a unei participări generale a obștii la clădirea morii. În această împrejurare, moara, ca și vadul, era stăpînire comună și venitul ei se împărțea proporțional cu partea, cu dreptul fiecărui copărtaș al obștii. Se ajungea la stăpînirea pe zile a morii. Într-un privilegiu pentru moara de la Toporăuți se prevede ca beneficiarii

¹⁷¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. 3, p. 25.

¹⁷² *Ibidem*, XVII, vol. 4, p. 177—178.

¹⁷³ Bibl. Academiei R.P.R., doc. LXX/9, 1642 februarie 4.

¹⁷⁴ Arh. St. Buc., *mitropolia Moldovei*, CLIX/1, 1631 august 12.

¹⁷⁵ Loc cit., *m-rea Cotroceni*, XCIII/1, 1638 decembrie.

¹⁷⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 2, p. 66.

¹⁷⁷ *Ibidem*, XVI, vol. 2, p. 128, 1560 martie 18.

¹⁷⁸ Academia R.P.R., filiala Iași, *fond Spiridonie*, A, XXII/1, 1638 martie 15.

privilegiului „să aibă a o ține de simbătă sara pînă duminică sară“ (1627)¹⁷⁹. O vînzare de ocină la Secuieni (Moldova) în 1632 adaugă „și din moară o zi și o noapte“¹⁸⁰. Prin urmare, stăpînirea morii se socotea în timp, adică în perioada de folosință succesivă a fiecărui moșnean, reparțizată după partea de drepturi ce avea în interiorul moșiei obștii.

Pe de altă parte, moara producea venit, care se lua în natură, adică o cotă-parte din făina măcinată. Această vamă a morii se numea *uim* sau *uium*. (*Oiem*, termen folosit pe alocurea și azi, de origine sîrbească). Într-o poruncă a lui Gaspar Grațiani către pitari și alți dregători „care mergeți sa măcinați la morile din Scheuleți, voi să dați cu toții niem, după cum este obiceiul“¹⁸¹.

Rezultă din această scurtă cercetare că, principial, moara din satele moșnenești și răzeșești era o stăpînire comună cînd se construise pe vadul comun, cu cheltuiala întregului sat și stăpînirea mergea pe cote-părți. Cînd însă construirea morii era din cheltuială individuală, moara putea deveni stăpînire individuală în sînul obștii.

Altul era regimul obișnuit al morilor în satele aservite feudalilor. Problema morilor în aceste din urmă saie este legată de aceea a servituților senioriale sau, mai bine zis, de a monopolurilor senioriale. Unii istorici au afirmat că, în genere, n-au existat monopoluri senioriale în Moldova și Țara Romînească, deci nici acela al morii¹⁸². Aceasta ar însemna deci că și rumîinii și vecinii din satele boierești și mănăstirești aveau drept să aibă mori alături de ale boierilor. Din cercetarea documentelor nu rezultă așa ceva. Este drept că, într-un sat, dacă erau mai mulți stăpîni, fiecare avea dreptul să aibă moară proprie și nu erau subordonați unui singur privilegiat. Într-un studiu publicat în 1945, V. Costăchel a afirmat că pentru Moldova a existat monopolul morii, anume pe bază de privilegiu domnesc¹⁸³. Din anumite acte rezultă că domnul porunceca ca să fie opriți cei ce ar măcina la alte mori decît la acelea ale stăpînitorilor moșiei, deci moara constituia un monopol. Cu rezerva că în satele răzășești, moșnenești, existau mori comune ale obștii, stăpînite de toți membrii obștii, trebuie să admitem că în satele dependente moara sau morile erau ale stăpînitorilor de moșie, iar rumîinii și vecinii nu aveau parte la stăpînirea și la venitul morii, pentru că nu aveau parte de folosință la vadurile de moară. Nu se poate însă dovedi că ridicarea unei mori se făcea numai în baza unui privilegiu domnesc. Existența morilor în stăpînire comună din satele devălmașe dovedește că și cei neprivilegiați puteau avea moară. Cînd Petru vodă al Moldovei în 1448, poruncește ca logofătul Mihul să pedepsească și să ia gloaba de la acel „care este în hotarul lui și nu va căra la aceste mori [ale lui]“¹⁸⁴,

¹⁷⁹ Arh. St. Buc., ms. nr. 645, f. 57, 1627 aprilie 26.

¹⁸⁰ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CCXII/32.

¹⁸¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 4, p. 319.

¹⁸² M. Emerit, *La question des monopoles seigneuriaux dans l'ancienne Roumanie*, în *Mélanges offerts à Nicolas Iorga*, Paris, 1933, p. 251.

¹⁸³ V. Costăchel, *Le monopole du moulin en Moldavie aux XV-e et XVI-e siècles*, în „Revue Historique du Sud-Est Européen“, an. XXII, 1945, p. 171—183.

¹⁸⁴ M. Costăchescu, *Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 314—315 (textul slav).

aceasta nu înseamnă un privilegiu de a face moară, ci numai o poruncă pentru a se respecta obiceiul vechi (căci în același act se spune mai sus că venitul vechi, din vremea înaintașilor, al acestor mori să rămîie și acum lui Mihul logofătul). Numai cel „care este în hotarul lui” este obligat să macine la moara stăpînului, adică este oprit, pe de o parte, de a avea moară proprie, pe de altă parte de a apela la morile stăpînului din vecinătate.

Actele în care domnii dau în stăpînire unui boier sau unei mănăstiri o moară sau un vad ca „să-și facă moară”, nu vor să spună că moara se făcea numai cu privilegiu și cu voia domnului¹⁸⁵, ci numai prevăd motivul donației și al întăririi.

Într-un act din 1625 dat mănăstirii Mihai vodă din București se arată că satul Grozăvești, fiind pe jumătate al mănăstirii, iar jumătate al lui Sima logofătul, să-și împartă morile, „iar dacă se vor afla alte vadure, să facă mănăstirea (împreună) cu Sima logofătul”¹⁸⁶. Deci toate vadurile de moară pe care se puteau clădi mori erau rezervate stăpînului satului, iar sătenii aserviți din sat nu intrau la socoteală, ei n-aveau drept la moară, nici la clădirea unei mori, erau deci obligați să macine la morile stăpînului. Există deci monopolul seniorial al morii în marginile hotarelor stăpînite de boier. Acest monopol se exercita uneori și față de proprietarii mai mărunți din sat: cei ce stăpîneau partea cea mai mare aveau singuri drept la moară, iar eventualii proprietari mici depindeau pentru măcinarea grînelor lor de moara stăpînului celui mare din sat. De exemplu, Vasile Lupu dă drept mănăstirii Pîngărați „a opri pe Năstasă, Ioachim și Iacov să nu facă moară în Mogoșești, pentru că călugării au cumpărat trii părți a trii frați, iar acei au numai o parte”¹⁸⁷ (1640). Deci cei ce aveau trei sferturi din sat puteau opri pe cei ce stăpîneau împreună numai un sfert să facă moară proprie, deci să-i oblige să vie la moara lor.

Cînd mai mulți stăpîni egal îndreptățiți aveau mori în același sat, se căuta a se reduce concurența între stăpînii de mori după anumite criterii. La 1506, Radu cel Mare hotărăște o pîră între doi boieri proprietari în sat ca „acela de moară să se lipsească... căruia să va strica moara... ca unul pe altul să nu mai înghesue, (ci să) șază fără moară”¹⁸⁸.

E drept că aceste cazuri sînt rare și nu pot constitui o datină, o lege nescrisă a morilor în țara noastră. În general se poate spune numai atît: în privința morilor existau în Moldova și în Țara Romînească regimul feudal și cel al obștii: erau mori feudale (și domnești) cu privilegiu, la care trebuiau să macine țărani dependenti de pe domenii și erau mori ale obștilor libere, care erau stăpînite în comun de toată comunitatea (sau, în anumite cazuri, și individual, de cei ce clădiseră moara), mori fără privilegiu. Așadar, una dintre deosebirile între obștea aservită unui stăpîn feudal și cea liberă, deși ele se asemănau în multe privințe juridice, stă în privilegiul de moară pe care îl are în obștile aservite numai stăpînul domeniului. E drept că acest privilegiu era atenuat de faptul că țărani aveau în casele lor mori primitive numite rîșnițe, acționate cu mîna.

¹⁸⁵ V. Costăchel, *art. cit.*

¹⁸⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 4, p. 492, 1625 aprilie 4.

¹⁸⁷ *Arh. St. Buc.*, *episcopio Roman*, XVII/2, 1640 octombrie 25.

¹⁸⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 1, p. 39—40.

PĂRȚILE DIN TERITORIUL OBȘTII STĂPÎNITE ÎN COMUN. Stăpînirile în comun ale membrilor obștii sînt : pășunile, pădurea, apele, pămîntul necultivat (țelina), poiana, muntele, plus alte locuri speciale ca locul de sare, de păcură, locul de joc, aria obștii etc.

În ce privește *pădurea*, am arătat mai sus că, împreună cu „apele și cîmpul“, era una dintre părțile esențiale ale structurii domeniului la care aveau participare membrii obștii („și din pădure, din ape și din cîmp“). Chiar cînd restul moșiei era împărțit prin ieșirea din devălmășie, adesea singură pădurea rămînea neîmpărțită. Astfel, Hrizea vornic cumpără o parte a domeniului Drajna la 1640 și se hotărînicește cu moșnenii. În actul de hotar se prevede: „a rămas pădurea neîmpărțită, să o ținem neîmpărțită“¹⁸⁹. Era vorba de dreptul nelimitat de a tăia lemne pentru folosință proprie, de a vîna, a hrăni porcii în pădure cu jîr, drepturi în comun ale întregii obștii.

Pășunea (de obicei în acte deosebită de cea de la munte) era comună și nu era întotdeauna pe același loc. Pe măsură ce cîmpul era cultivat, pășunea se muta pe alte locuri și cînd anume locuri de cultură se părăseau pentru a fi cultivate altele, cele dintîi reveneau la pășune. Toamna, după seceriș, miriștele redeveneau pășune: se tăiau haturile dintre ogoare și se da drumul vitelor să pască. În acest sens, ogoarele erau stăpînite sau în folosință individuală numai o parte a anului, toamna redeveneau folosință comună¹⁹⁰.

În Moldova se numea *toloacă* locul călcat de vitele mari unde stăteau și pășteau toate vitele satului (slav *ТЛОКА*, *pavimentum*, loc călcat). Era un loc anume numit „toloaca satului“ (la 1522 la Condrești: vînzare, „din partea de sus a satului, mai sus de toloaca satului“) ¹⁹¹. Un copărtaș al satului avea drept „și din cîmp și din toloacă“¹⁹².

Nu trebuie confundată pășunea cu finațul, adică locurile unde nu erau lăsate vitele și iarba era cosită pentru fîn. De obicei, am spus, livezile de fîn constituiau proprietăți individuale, dar erau și finațuri mari, comune ale obștii. Într-un zapis din Pogănești (Țara Romînească) se vinde „partea“ unui moșnean „din vatra satului, din cîmp, din finaț și din ogoare“¹⁹³ (1629). Deci un membru al obștii avea drept și la finațul comun. *Apa* este un al treilea element principal al stăpînirii comune a obștii, după cîmp și după pădure. Stăpînirea apei însemna dreptul la folosirea vadurilor de moară, despre care am vorbit în paragraful precedent, precum și la pescuit. Folosirea apei era un drept al stăpînului feudal și al celor ce locuiau pe domeniu. Încă din 1441, Vlad Dracul precizează într-o întărire „să fie slobozi în apa lor a pescui și a mai face și alte mori și dîrste, iar nu alții“¹⁹⁴. În legătură cu apa se pune și altă problemă de drept, asemănătoare cu aceea a morilor. Apa era stăpînire comună a obștii, dar iazul sau heleșteul de pește era o construcție datorată muncii

¹⁸⁹ Arh. St. Buc., *Copii particulare*, 1640 iunie 23.

¹⁹⁰ V. Caramelea, *Satul Berivoești, Muscel*, vol. I, București, 1946, p. 72.

¹⁹¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. I, p. 202 (1522).

¹⁹² *Ibidem*, vol. 3, p. 364, 1587 august 1.

¹⁹³ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CLXXXVIII/203, 1629 august 6.

¹⁹⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 109—110.

omenești și care se făcea cu cheltuială, deci nu era stăpînire comună, ca părțile naturale ale domeniului, decît în cazul cînd se făcea cu cheltuiala comună a întregii obștii. De pildă într-un act moldovenesc din circa 1640 se arată că „ezirea“ unui heleșteu, adică lucrul de săpătură adîncă și de aducere a apei, a costat bani, „60 de zloți... 70 de merțe de piine și pește, brînză, unt... piele de vacă pentru opinci, carne de 2 vaci... două care cu opt boi, de au iezeit în șapte săptămîni... I-au tocmit Ionașco cu carte domnească, să stringă toți razeșii, cine are moșie, să dea bani și bucate, cite va trebui la meșteri... Deci cine nu a dat să nu aibă parte“¹⁹⁵. Heleșteul rămînea proprietatea comună numai a celor care contribuiseră cu muncă sau cu bani la facerea lui, dar ceilalți nu aveau drept să-l folosească, adică nu puteau pescui. Dar locul pe care se făcuse heleșteul fusese al tuturor, chiar al celor care nu participaseră la săparea heleșteului, și aceia nu puteau fi deposedați de dreptul lor virtual de a avea parte la tot pămîntul obștii. Pentru aceasta se nășteau judecăți între copărtași, care se rezolvau, „după legea țării“, ca cei ce nu participaseră la facerea iazului să aibă drept să-și facă iaz în alte locuri naturale potrivite pentru heleștee. La 1610 la Jugani (Moldova) Tîmpa „a iezeit acolo un heleșteu“, dar Lazăr și Iosif spun că „au și ei parte într-acei iazăr“. Domnul, „după legea țării...“ a întreat de mai este acolo loc de iaz. Tîmpa a zis că mai sînt trei iazuri stricate, fără cel ce l-au iezeit Tîmpa“... „Pentru aceia am aflat lor dreptate ca să ezască Lazăr și Iosif orice iaz ar vrea, dar într-acei gata să nu se amestece, de vreme ce n-au vrut să ajute și nici n-au dat nici un ban“¹⁹⁶. Cînd însă nu mai era alt loc bun de heleșteu pe moșia obștii, atunci cei ce nu participaseră la facerea iazului puteau mai tîrziu să restituie partea ce li se cuvenea de plată și să ia parte și ei la stăpînirea comună. La 1631, Moise Movilă poruncește pentru o cercetare la Suseni : „să socotiți de on helășteu ce a făcut Crețul, ca să găsească loc de hălășteu și altor razeși, lui Drăgan și Albului, lui Efrim, lui Cănaci. Iar de nu le va găsi loc, să-și facă ei hălăștieu, voi (anchetatorii) să biciuluiți (apreciați) acea ezitură ce au ezit Crețul, cu oameni buni, să torcă (întorcă) ei ce veți găsi în dreptul, să ție dea Crețului și să ție toți razeșii într-acei iaz... așa să-i tocmiți, să ție frățește și peștele să gonească toți și alt venit“¹⁹⁷.

Principial deci, heleșteul era o proprietate a obștii. Într-o judecată a satului de razeși Tălești, din 1606, cu Cogălniceanu diac pentru un heleșteu, domnul, constatînd că acest heleșteu se află pe pămîntul Tăleștilor, hotărăște ca „să aibe a ține *satul* (deci obștea întregă) și heleșteul, căci Tăleștii sînt pe apa Călmățuiului, mai dinspre răsărit“¹⁹⁸. Un străin de obște nu putea să-și facă heleșteu pe pămîntul obștii, acel heleșteu rămîne posesiunea comună a satului, adică a obștii.

E de remarcă că toate aceste acte privitoare la heleștee, citate mai sus, sînt din Moldova. Pentru Țara Romînească, pînă la mijlocul secolului al XVII-lea nu cunoaștem dovezi despre felul cum se stăpîneau iazurile în satele moșnenești. De vreme ce regimul din Moldova rezultă în chip logic

¹⁹⁵ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CXLIX/22 (c. 1640).

¹⁹⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 2, p. 286.

¹⁹⁷ Arh. St. Iași. DXII/10, 1631 ianuarie 18.

¹⁹⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 2, p. 63 (1606).

din regimul stăpînirii în comun a pămîntului de către obște, sîntem în drept să presupunem că și în Țara Romînească era același regim pentru iazuri.

Nu toate satele moșnenești aveau *munți*, a căror stăpînire era importantă pentru creșterea marilor turme de oi pe care le aveau aceste sate în secolele trecute. Încă din 1504 avem în Țara Romînească o judecată între mai multe sate de moșneni pentru stăpînirea unor munți: treisprezece moșneni din Vai de ei cu feciorii lor se judecă pentru „plaiul și muntele Vaideei“. Se scoală cu pîra satul Măldărești, cu Bîrzoteni și Cîndoi pentru acel munte, dar 24 de boieri dau cîștig de cauză Vaideilor¹⁹⁹. Cum rezultă și din această judecată, stăpînirea munților de către sate era o proprietate colectivă, satul stăpînea, satului i se dădea hotărîrea jurătorilor, satul se judeca pentru munți.

Însă în satele împărțite *pe moși*²⁰⁰, adică pe părți ereditare ale unor grupe de familii în interiorul obștii, munții de asemenea umblau pe moși, adică erau împărțiți teoretic pe grupe de familii, ale primilor urmași ale fondatorilor satului. La 1646, „noi, satul Godenii“, vînd mănăstirii Cîmpulung „muntele nostru Mușuroaale“, „însă 2 părți a 2 moși, iar o parte a unui moș nu s-au vîndut, că au fost 3 părți de toate. Iar din cea parte nevîndută iar are părintele (egumenul) a treia parte di pomană la sfînta mănăstire... că dila moși ni să trag acele moșii, însă 2 nume, Bira și Diica²⁰¹. Bira și Diica erau „moșii“, doi din cei trei pe care se împărțea satul moșnenesc. De observat însă că vînzarea se făcea de către toată obștea satului.

Pentru păscutul oilor și porcilor celor ce nu erau din obștea sau nu erau dintre stăpînii munților, se plătea o dijmă în natură. Astfel este amintită la 1635 dijma luată de pe muntele Viianilor, muntele Moașa: 13 rîmători și 8 oi, de la cei ce ținuseră pe timp de vară porcii și oile pe acel munte²⁰². Străinii de sat, care plăteau dijmă, aveau pe munți și stîne așezări permanente, pentru care plăteau nu numai o dijmă stăpînitorilor muntelui, dar și o dare domnului. La 1644, Matei Basarab concede mănăstirii Snagov venitul domnesc „de pre la stînilor boerești“ de pe munții mănăstirii aceleia²⁰³.

Pe lîngă acest venit al dijmei, munții cuprindeau și livezi pentru fîn și, eventual, cîteva locuri care se puteau cultiva, plus pădurea, care urma după același regim de stăpînire colectivă ca și cea de la șes. Cînd în 1641 Matei Basarab întărește satului de moșneni Albești muntele Albescul, el precizează astfel stăpînirea moșnenilor în obște: „Satului Albeștii și tuturor moșnenilor satului să le fie muntele de la Dragoslavele, care se numește Albescul, cu toate locurile și livezile și cu tot plaiul și muntele, ocina și dedina lor veche din zilele răposatului Negru vodă Călugăru!“²⁰⁴.

¹⁹⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 1, p. 199—200.

²⁰⁰ Pentru acest sistem, vezi capitolul următor.

²⁰¹ Arh. St. Buc., *m-rea Cîmpulung*, XXXIV/1, 1646 aprilie.

²⁰² Bibl. Academiei R.P.R., doc. CXCVI/196, 1635 ianuarie 13.

²⁰³ Arh. St. Buc., *m-rea Snagov*, XXII/4.

²⁰⁴ Bibl. Academiei R.P.R., doc. XXXIV/27, 1641 mai 4.

Alături de aceste părți mai întinse și mai importante din structura satului există și unele stăpîniri comune cu caracter special, care se întîlnesc în unele sate: astfel sînt dreptul la păcură și dreptul la sare. *Păcura* nu era o industrie minieră importantă în țările noastre în epoca de care ne ocupăm, doar pentru unșul osiilor de la care ea avea oarecare valoare. Exploatarea „izvoarelor” de păcură se făcea de către satele în care se aflau astfel de izvoare; în satele de moșneni și răzeși izvoarele de păcură erau o stăpînire comună o obștii.

La 1646, în Moldova are loc o pîră pentru „niște fîntîni de păcură” de pe Tazlăul Sărat. Se dovedește că fîntînile de păcură erau ale Dîngeștilor, adică ale răzeșilor din Dîngești, care arată cu oameni bătrîni că „s-au tot hrănit într-acele fîntîni” (adică au luat venitul și le-au folosit)²⁰⁵. La 1628, răzeșii din Tătești, tot de pe valea Tazlăului, se judecă pentru „păcurile de în sat de la Tătești” cu mănăstirea Tazlău²⁰⁶.

Mai importantă era stăpînirea sării. Existau în anumite părți ale țării „maluri de sare”, unde sarea nu se exploata în ocne, ci se găsea la suprafață. Sătenii din comunele pe al căror teritoriu se aflau acele maluri de sare aveau drept să folosească, numai pentru uzul lor, nu pentru vînzare, sarea, care de altfel era o proprietate domnească. De la o vreme se făceau restricții (nu se admitea aducerea sării cu carul), pentru ca să nu se producă o concurență cu ocnele domnești. Existența acestei *exploatări populare a sării* este, firește, anterioară monopolului domnesc al sării, de vreme ce acesta nu izbutește s-o înlătore. Obștile, așadar, au fost primele deschizătoare ale exploatării sării în țările noastre²⁰⁷.

În epoca lui Constantin Brîncoveanu țărani, care luau cu munca lor sare din munte și nu de la ocna domnească, plăteau domniei o dare numită *sărărit*. În anatefterul (catastif de dări) lui Constantin Brîncoveanu, sub anul 1697 (decembrie 5) se prevede „sărăritul” dintr-un județ, de la cei „care iau și mănîncă sare din munte”²⁰⁸. Satul Găujani în județul Brăila și Rîmnicul-Sărat a fost „al tuturor moștenitor satului”. Dintre ei se desparte popa Miriță cu ocina lui separată, căruia domnul, Matei Basarab, îi întărește „ocina la Găujani... însă cu sarea”²⁰⁹, deci cu dreptul respectiv la sare.

Și în Moldova era același drept și darea asupra celor ce luau sare de pe moșia lor, nu de la ocna domnească. Această dare se numea în Moldova *solărit* (în slavonă *сол*, sare). La 1632, Alexandru Iliăș poruncește slugilor domnești „carii strîngeți solărit în ținutul Neamțului” să nu mai ceară această dare satelor mănăstirii Bistrița, Brașăuți și Vascăuți, „să-i lăsați foarte în pace de solării, pentru căci ei cumpără sare de la ocna”²¹⁰.

²⁰⁵ Muzeul „Lupta revoluționară a poporului român”, XI/24, 1646 iunie 3.

²⁰⁶ Arh. St. Buc., *m-rea Tazlău*, VIII/16, 1628 iulie 2.

²⁰⁷ Aurora Iliș, *Exploatarea sării în Țara Romînească în secolele XV—XVII*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. I, București, Edit. Academiei R.P.R., 1956, p. 192—194.

²⁰⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 345.

²⁰⁹ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CCXLIX/16, 1634 august 12.

²¹⁰ Arh. St. Buc., *m-rea Sf. Sava*, XXXIV/bis/13.

Sarea era un minereu foarte important, nu numai pentru hrana oamenilor, dar și pentru imensele turme de vite, ca și pentru sărarea peștelui, aliment esențial pe acea vreme. Cum nu se găseau în toate satele maluri de sare, iar ocnele erau departe și sarea adusă de căruțe pe *drumul sării* (adesea indicat în actele vechi), se recurgea la apele sărate, spre a se înlocui sarea minerală gemă. Astfel de izvoare sărate, care își aveau valoarea lor economică, se numeau *slatină*, denumire des întâlnită pe tot teritoriul românesc. Privilegiile mănăstirii Bistrița din Moldova, din veacul al XVII-lea, prevăd exclusivitatea pentru mănăstire de a lua slatina pe moșiile ei: nimeni să nu aibă voie „să ia slatină, nici să facă curături acolo“ „alți oameni dintr-alte hotare“²¹¹.

Deci slatina era rezervată pentru oamenii din hotarele satului și era în folosința obștii, ca un bun comun, chiar dacă satul era stăpînit de un boier sau de o mănăstire.

Aria de treierat putea și ea să fie în anumite cazuri o stăpînire comună, dacă nu a întregului sat, a unei cete. La Răucești în 1638 se arată că un hotar merge „la capul făgetului, unde au fost ariile Sirbilor“²¹². Fiind însă vorba de un loc cu suprafață redusă, era mai obișnuit ca fiecare familie să-și aibă aria sa (la 1623 la Cepturile, Țara Românească, se vinde o ocină „cu un loc de casă și cu arie“²¹³, la Pătirlage, în 1620 de asemenea „un loc de casă și cu grădină și cu aria, cu două ogoare în cîmpul de sus“) ²¹⁴. În ultimul caz era vorba de o stăpînire foarte redusă, care avea totuși aria sa de treierat deosebită. Sintem în drept să conchidem că ariile erau în general stăpîniri individuale, adică pe stăpînirile individuale din sat și numai excepțional pe loc comun.

Totuși, aria, care se confundă în multe sate cu locul pe care se așază clăile, apare ca loc comun, în acest caz fiind un loc ceva mai întins. Trebuie să ținem seama de faptul că pînă în veacul al XVII-lea în Moldova și în Țara Românească dările de grîne se plăteau încă în mare parte în natură. Deci trebuiau adunate la un loc clăile din toată recolta și, după ce se lua zeciuiala cuvenită domniei (și boierului, în caz cînd e vorba de sate aservite), putea fiecare să-și ia clăile respective.

Locul de adunare al clăilor în multe sate era fixat: la Lipia, Argeș, în 1648 în hotărnicie se arată ca un loc fix; „gura clăilor“, „coada clăilor“, deci începutul și sfîrșitul locului unde se așezau clăile satului, luat ca punct de reper fix pentru hotare²¹⁵.

Interesant este că în anumite cazuri (de fapt cunoaștem din acte unul singur din Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVII-lea), era tot ca un punct fix trecut în hotărnicii, *locul de joc*. Astfel, la 1622, într-o înfrățire în satul Rătezi se vorbește de „un laz“, „la locul de joc“²¹⁶. Era deci un loc rezervat pentru joc, pentru hora satului.

²¹¹ Bibl. Academiei R.P.R., doc. DLXXXIX/44, 1633 noiembrie 13.

²¹² Arh. St. Buc., *m-rea Neamț*, LIX/12, 1638 februarie 1.

²¹³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 4, p. 400, 1623 iulie 15.

²¹⁴ *Ibidem*, XVII, vol. 3, p. 551, 1620 iunie 26.

²¹⁵ Arh. St. Buc., *mitropolia Țării Românești*, CLXIV/1, 1648 ianuarie 6.

²¹⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 4, p. 154.

În sfârșit, *drumul*, calea de acces la proprietățile individuale din sînul obștii sau peste și printre aceste proprietăți spre locul unde erau grupate ogoarele, la moară, la arii etc. În hotarnica satului Vădastra din 1570 se amintește „drumul lemnului”²¹⁷, adică drumul care mergea la pădure, pe care se aduceau lemnele. La Lucșani, în 1623, hotarul unei cumpărături „lovește cu capul în calea cu carăle”²¹⁸. La Răspopi în Moldova se pomeneste la 1640 în sat „drumul țarinei”²¹⁹. Aceste drumuri de folosință generală erau niște servituți pe locurile celorlalți copărtași sau putem să le socotim ca stăpîniri în comun.

Cînd Drăghici al Lupului din Mirosălveni (Țara Romînească) vinde la 1646 partea lui de moșie, el arată în zăpis că această parte cuprindea „a douăsprezecea parte dintr-o funie de moșie” și „cale la fîntînă”, deci drum rezervat ca să poată ajunge el, eventual și alții, pînă la fîntînă²²⁰. Lăsarea locului pentru drum era obligatorie. În zăpisul lui Mihnea din Mircești, cînd își vinde la 1634 partea de ocină, e obligat să prevadă: „nu-mai să lase loc cît va merge Costandin Pîrtachi cu carul la casă”²²¹. Iar în alt zăpis de vînzare a unui loc la Fîntîna Catorăi în 1639 se prevede: „dacă l-am vîndut, iar acest boier (cumpărătorul) au pus de l-au îngrădit și au lăsat afară de gard loc, cît va umbla carul”²²².

Desigur că facerea de drumuri peste locuri cultivate și vii întîmplîna proteste și da naștere la judecăți: la 1650, megieșii din Golești mărturisesc că „din zilele Mihnei voevod... pre acele moșii n-au pomenit drum de car, nici cărare de om pedestru. Iar acum să scoală Tudorăneștii... și fac cale pre mijlocul viitor, de strică viile sfîntei mănăstiri Argeș (din acel sat). Că au cale de car la *drumul mare*, nu de un car, două, ci or avea de 30 — 40 de care. Ce numai căci sînt niște oameni semeți”²²³. De observat că „drumul mare” nu era pe pămîntul satului, ci între hotarele satelor, aparținînd domniei. Din actul de mai sus rezultă că, de fapt, Tudorăneștii membrii ai obștii, aveau drept să-și deschidă drum pentru carele lor peste posesiunile particulare ale altor membri ai obștii lor, deoarece posesiunea în sînul obștii era condiționată de respectarea drepturilor superioare ale obștii, între care și aceea de a nu împiedica folosința celorlalți copărtași. Li se opune însă în textul citat două argumente: există un alt drum pe care ei îl pot folosi fără a trece peste vii, drumul mare, și apoi argumentul vechimii. În obște adică, nu se poate înnoi în privință de drepturi. Dacă anumite părți cultivate permanent ar avea drepturi la căile de acces, acestea trebuia să fi fost organizate din vechime. De vreme ce stăpînii acestor părți au trăit de veacuri fără drum special de acces, acest drept nu se putea reclama acum, ci ar constitui un abuz, trecîndu-se peste datina obștii.

²¹⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 3, p. 384, 1570 noiembrie 7.

²¹⁸ *Ibidem*, XVII, vol. 4, p. 356—357, 1623 noiembrie 28.

²¹⁹ *Arh. St. Iași, Condica K nr. 374*, p. 278, 1640 aprilie 22.

²²⁰ *Arh. St. Buc., ms. nr. 723*, f. 504 v., 1646 mai 4.

²²¹ *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. CXCVI/69, 1634 octombrie 24.

²²² *Arh. St. Buc., m-rea Dintr-un lemn*, XXIX/2, 1639 februarie 28.

²²³ *Loc. cit., episcopia Argeș*, VI/10, 1650 iunie 20.

PĂRȚILE REZERVATE PE PĂMÎNTUL OBȘTII. Sînt unele părți din structura pămîntului obștii care prin situația lor juridică nu pot intra în nici una dintre categoriile analizate mai sus, pentru că nu sînt nici de folosință individuală a unei familii a membrilor obștii, nici de folosință comună a întregii obștii. Am numit aceste părți ale pămîntului obștii părți rezervate, în sensul că sînt părți rezervate unei categorii speciale dintre cei ce stăpînesc în sat, categorie *privilegiată*. Vom trece în rîndul părților rezervate partea bisericii, care se folosește de către preoți, deci depinde de instituția bisericii, nu de o familie, nici de obștea întregă. Tot între părțile rezervate vom socoti și așa-numitele *braniști*, locuri privilegiate acordate credem, la început de obște unei familii sau unei persoane care se desprinde din mijlocul obștii. După aceea, tot ca locuri rezervate, sînt cele acordate organelor de conducere ale obștii, judelei obștii. Cînd obștea devine aservită unui feudal, această parte, rezervată a conducătorului obștii, rămîne și revine boierului sau mănăstirii. Această parte este, după părerea noastră, originea *asa-numitei rezerve feudale*, care apare în toată lumea feudală ca o caracteristică a structurii domeniului feudal²²⁴.

În ce privește partea bisericii sau a preoților, ea nu apare în toate satele; sînt sate în care preoții nu au o parte de pămînt rezervată, ci se mulțumesc cu daruri și cu venitul slujbelor lor. Totuși, sînt destule cazurile în care se vorbește în acte de aceste *dedine* (stăpînire ereditară) ale popilor sau a bisericii. În unele acte nu se distinge bine dacă e vorba de o parte a preotului ca membru al obștii, un moșnean și dînsul, sau de partea de moșie închinată de obște bisericii, pentru întreținerea preoților. Sînt însă privilegii domnești, ca și zapise de vînzare, care arată acest lucru destul de lămurit.

În 1636, Matei Basarab întărește vînzarea satului Muereasca de către moșneni lui Preda mare spătar. În actul de vînzare se specifică părțile satului; împărțit pe funii: funia Ciocătănească, cu 5 familii de vecini, funia Gîrleşească cu 13 vecini, funia Spanii cu 14 vecini, funia Tulească cu 11 vecini, funia Leontească cu 3 vecini și, separat, *dedina preoților*, care este vîndută de tot satul²²⁵. Rezultă că *dedina* preoților era a satului întreg, deoarece o vînd cu toți împreună și că pe ea nu erau vecini, de vreme ce era rezervată preoților. La 1605 se ivește la Golești în Țara Romînească, o judecată între Pătru logofăt și Danul pentru „ocina care se chiamă a bisericii“, „pentru că această ocină s-a dat toată bisericii“²²⁶. La Scurtești, în Moldova, la 1632, un zăpis arată că „s-au îndurat acești oameni de au dăruit locul de biserică, la Babe, și au dat din Ruptură în sus (așa se numea un loc de pe pămîntul satului) pînă într-un nuc, în hatul unui pămînt“ etc. Această biserică de sat cu pămîntul dăruit de obște urma să fie un schit dependent de mănăstirea Bisericiani²²⁷. Într-un act privitor la satul Bădeni (Țara Romînească) din 1624 se disting în acest sat mai multe delnițe, între care: „delnița boerească“ și „delnița popească“²²⁸. Unele acte

²²⁴ Despre rezerva feudală, vezi mai jos, p. 139—141.

²²⁵ Arh. St. Buc., *episcopioa Rîmnic*, LVII/4.

²²⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 1, p. 170.

²²⁷ Arh. St. Buc., *ms.* 656, f. 35.

²²⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 4, p. 448.

menționează : „un loc de casă popească“ (la Săcuiani ²²⁹), „cîrîngul popii“ ²³⁰, „muchea popilor“, alături de „muchea meului“ din satul Liești, care ajunsese în stăpînirea mănăstirii Cozia (1547) ²³¹. Afară de cazul cînd demnitatea preoțească se moștenește din tată în fiu în același sat, ceea ce nu era obligatoriu, moșia bisericii nu se moștenește, ci trecea de la un preot la altul în decursul generațiilor.

Brașiștea este un pămînt „apărat“, adică rezervat ; numele derivă de la slavul **браниши**, a apăra. Existența brașiștilor în Moldova și Țara Romînească este binecunoscută : erau brașiști domnești, ca marea brașiște din ținutul Iași, regiune de pădure și cîmp, care aparținea domniei, păzită de brănișterii, brașiștea Bohotinului, tot în Moldova. Mănăstirile aveau și ele brașiștele lor, formate de obicei din teritoriul de munte și pădure din imediata continuare a mănăstirii. Erau și brașiști ale unor boieri. Mai puțin cunoscute și studiate sînt brașiștile mici din interiorul pămînturilor obștiilor, pe pămîntul satelor.

O astfel de brașiște în interiorul unui sat moșnenesc cumpără la 1516 Harvat logofăt la Crușov de la Drăgulici, „toată partea lui și cu brașiștea“ ²³². În 1537, la hotarnica Comăncianilor se arată hotarele : „pînă la două rediuri, funia lui Danul, brașiștea lui Drăgoi“ ²³³. Drăgoi era un locuitor care avea o brașiște pe hotar. În același an mănăstirea Govora capătă o parte din satul Frăsinetul din Cîmpie, „partea Comăneasei toată și cu seliștele și cu brașiște și cu cîmp“, se arată hotarele în care apare și altă brașiște a unui locuitor din sat (brașiștea lui Drăgoi) ²³⁴. Brașiștea apare aici în sat deosebită de cîmp și de seliște (locul de cultivat). În satul Periași, un locuitor, anume Coman, întărește pe Neagoe și pe Stoia la 1547 „peste toată ocina, peste 5 pași, dar pe unde este locul fără brașiște“ ²³⁵. Prin urmare, așa înțelegem acest act, cei 5 pași de pămînt ai moșneanului Coman urmau să se aleagă de pe pămîntul obștii, dar nu puteau încăpea acolo unde se afla pămînt rezervat, brașiște. Într-un zapis al lui Drăguliu din Alimănești, la 1628, el vinde partea lui de moșie și moara și siliștea, cu toți pomii și Roșioaia, „brașiștea cu toți pomii“ ²³⁶. În Moldova, la 1632, boierul Cazacu cămăraș cumpără „o apărătură (adică brașiște, tradusă romînește) în hotarul satului Văcăreștilor, cu locuri de prisăci și cu fînețe și cu pădure“ ²³⁷.

Cele mai multe brașiști de acest fel, brașiști din sate moșnenesti, de mici proprietari, sînt indicate ca atare, fără a se arăta cum au ajuns acele locuri să fie brașiști. Uneori se vede că privilegiul de brașiște se da în interiorul satului de către domnie : la 1554—1557, Pătrașcu cel Bun acordă lui Dragomir cu frații „să le fia apa lor de moară și iazul lor... și la go-

²²⁹ Arh. St. Buc., *mitropolia București*, CLXXIII/29, 1634 martie 1.

²³⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 5, p. 10, 1581 ianuarie 27.

²³¹ *Ibidem*, B, XVI, vol. 2, 1547 august 13, p. 365.

²³² *Ibidem*, B, XVI, vol. 1, p. 114.

²³³ *Ibidem*, B, XVI, vol. 2, p. 228.

²³⁴ *Ibidem*, p. 226.

²³⁵ *Ibidem*, p. 355—356.

²³⁶ Arh. St. Buc., *ms. nr. 357*, f. 39.

²³⁷ Loc. cit., *ms. nr. 572*, f. 26.

runet iarăși să fie volnici să păzească pădurea, să le fie dumbravă“²³⁸. Deci domnul acordă păzirea, rezervarea unui loc de pădure, ceea ce coincide cu privilegiul de branște. Când Vasile Lupu întărește lui Constantin Gînscă în hotarul Țîrgului Băii „loc de bucovină (pădure de fagi), să-i fie pentru folosința porcilor lui“²³⁹, domnul creează o branște, de vreme ce pădurea era de obicei folosință comună a obștii. Asemenea porunci domnești se întâlnesc mult mai dese, începînd din primii ani ai secolului al XV-lea, pentru a rezerva loc de pădure, pășune, ape pentru mănăstiri și pentru boieri. Domnul face legea, el exceptează de la dreptul comun al obștii anumite locuri pentru care dă privilegiu special. Dar nu socotim că privilegiul domnesc stă la originea tuturor branștelor.

Faptul că micile branști din sate, de pe hotarele obștilor, sînt indicate în acte, fără a se spune că ele se trag dintr-un privilegiu dat de vreun domn, și, pe de altă parte, aceste mici branști sătești aparțin unor oameni fără dregătorii, fără avere, care stăpîneau cîte 5 pași numai din pămîntul obștii, ne arată că asemenea oameni — niște simpli moșneni și răzeși — nu puteau pretinde situația de privilegiați ai domniei. Socotim deci că „dreptul de branște“ li s-a acordat de obște. Adunarea obștii cu bătrînii satului²⁴⁰ acorda unui membru al ei, fie pentru anumite merite față de comunitate, fie ca o miluire, pentru a-i ușura munca și traiul, un petec din pămîntul obștii, cu titlu de rezervă, numit branște, adică locul pe care el îl va putea rezerva și apăra.

Dacă lucrurile stau așa și altă explicație pentru micile branști de sat nu avem, atunci am aflat *una din rădăcinile*, originea rezervei senioriale în țările romîne, rezervă care a jucat un rol așa de însemnat în orînduirea feudală, atît la noi, cît și în alte țări²⁴¹.

Cum vom arăta în alt capitol, problema conducerii obștii țărănești libere este una dintre cele mai obscure și mai puțin lămurite de izvoare. Rezultatul la care am ajuns este că obștea la romîni nu avea conducător ales, deși nu este exclus ca în anumite sate moșnenești sau răzărești, să se fi ales un șef al obștii, numit jude, vornic sau pîrcălab. În aceste cazuri, care nu sînt prea dese, ni se pare probabil ca șeful obștii să fi avut din partea satului o rezervă, un teren rezervat dregătoriei lui temporare.

La 1539, Radu Paisie întărește lui Bocșa pitar părțile de ocină cum-părate de la moșneni din satul Leica : „un loc cu deal, partea lui Oprea din Berislăvești, din finul judeului“ *въ сѣно ждѣлови*²⁴². Ce poate fi „finul judeului“ decît locul de fînețe rezervat judeului obștii? În Moldova, la 1634, Vasile Lupu întărește mănăstirii Pobrata satul Hănești, care fusese pe mîna lui Cujbă (nu se arată că acest Cujbă să fi avut vreo dregătorie), acum este cedat mănăstirii, „numai ce va fi pîine vornicului, aceia să o lase în pace. Iar cu altă cu nemică să n-aibă dumnealui treabă“²⁴³. De ce se

²³⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 3, p. 25.

²³⁹ *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. CCCLV/9, 1635 iunie 3.

²⁴⁰ Vezi mai jos, capitolul : „Conducerea obștii“.

²⁴¹ Cf. C. Cihodaru, *Branștele și problema apariției rezervei senioriale în Moldova*, în „Analele științifice ale Universității A. I. Cuza, Iași“, 1957, p. 40.

²⁴² *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 2, p. 263, 1539 noiembrie 20.

²⁴³ *Academia R.P.R.*, doc. DCXLIV/147, 1634 august 3.

numea partea aceea „piinea vornicului“ ? Este, desigur, un loc rezervat pentru cultura grâului vornicului, anume al unui vornic de sat, de vreme ce acel Cujbă nu era vornic domnesc. Piinea vornicului, locul rezervat, trece apoi în rezerva seniorială, în stăpînirea lui Cujbă, care ținuse satul cîțva timp. La 1638, într-o hotarnică, la Răucești în Moldova, se face o mențiune : „în porumbul vornicului“²⁴⁴, care se poate pune alături de mențiunea precedentă, „piinea vornicului“ din Hănești (porumbul este locul pentru creșterea porumbeilor, nu a porumbului, care pe atunci nu fusese încă introdus în țară).

Evident că aceste mențiuni nu sînt suficiente și nici destul de clare spre a ne îngădui să conchidem că satele moșnenești aveau conducători aleși și că aceștia se bucurau de o parte rezervată pe pămîntul obștii. Sototim însă ca posibilă existența în anumite sate a unor astfel de conducători aleși de sate și partea lor rezervată din pămîntul de obștii poate fi considerată ca încă o rădăcină a originii rezervei feudale, adică a porțiunii de hotar rezervate în satele aservite stăpînului feudal.

Nu este cazul să cercetăm în acest studiu închinat obștii țărănești dezvoltarea și rolul istoric economic al *rezervei senioriale* în Țara Românească și în Moldova. Vom reveni de altfel asupra rolului ei și în capitolul privitor la aservirea obștii, cînd vom cerceta treptata îngustare a drepturilor și libertății obștii din satele stăpînite de boieri și mănăstiri. Ne vom mîrgini să studiem aici formarea rezervei feudale în legătură cu „părțile rezervate“ de pe teritoriul obștii.

Am arătat mai sus că rezerva seniorială purcede de la braniștile, locurile rezervate pe moșiile moșnenești-răzășești, precum și, în oarecare măsură, de la pămîntul rezervat judeiui sătesc. Era firesc ca atunci cînd pămîntul trece din stăpînirea țăranilor liberi constituiți în obște în aceea a unui senior, acesta devenind șeful obștii, să beneficieze de aceste avantaje care existau și înainte de obște, lărgindu-le în favoarea sa.

Deși stăpînul domeniului în secolele XIV—XVI și în mare parte și în secolul următor, este un proprietar feudal, totuși țăranii din obștea aservită continuă să se folosească liber și ereditar de tot teritoriul structurat al satului, ogoare, pășune, ape, pădure, plătind o dijmă stăpînului lor. Excepția o formează numai pămîntul rezervat, privilegiat, al șefului obștii și al stăpînului satului : rezerva seniorială, de pe care tot venitul, nu numai dijma, era proprietatea exclusivă a seniorului. Firește că această parte se lucra prin clăci, adică prin munca gratuită a țăranilor dependenți, care primeau în schimb libera folosință a delnițelor lor (minus zeciuiala datorată stăpînului).

Existența și rostul rezervei senioriale în secolele al XVI-lea și al XVII-lea se întrevide în anumite acte ale vremii. La 1538, Radu Paisie întărește mănăstirii Govora *poiana cu mei* din Nănășești, „să fie volnic părintele egumen să-și ție ocina, și să ia meiul și să are“²⁴⁵. Așadar, nu numai că pe acel loc ara mănăstirea (adică cei ce făceau claca), dar ea lua nu dijmă, ci „meiul“, adică toată recolta. La 1622, Preda postelnic

²⁴⁴ Arh. St. Buc., *m-rea Neamț*, LIX/12, 1638 februarie 1.

²⁴⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 2, p. 252—253.

cumpără la Mihăești, a treia parte „și delnița boierească“, care deci nu intra în „părți“²⁴⁶. Această delniță boierească de la Mihăești este confirmată în anul următor de domn mănăstirii Valea sub forma aceasta: „Să-i fie partea lui Preda din Mihăești cu tot venitul, dar și delnița casei boierească“²⁴⁷.

Am arătat mai sus că delnițele se numeau de obicei după țăranii care le cultivau ereditar. Aici, delnița boierească este partea aferentă casei boierești, după cum delnițele țărănești erau aferente caselor lor respective, pe care le lucrau cei din aceste case. Într-un zapis din 1627, jupan Dima vinde lui Ene paharnic o delniță la Rugeni, cu două locuri în sat, „aciaste să trag de delnița boierească“ (rezultă din împărțirea ei)²⁴⁸. De notat că în aceste acte și în altele asemănătoare este o singură delniță boierească în sat. Totuși, în 1628, la Mușetești, Oncia logofăt și alții vînd ocină cu rumînii (arătați anume) și, deosebit de rumîni, se specifică „și cu toate delnițele boierești ce vor fi“²⁴⁹ (deci acestea nu erau folosite de rumîni).

Într-un act dat de 12 boieri hotarnici la Mușeteni în 1636 se hotărîncește „partea Hogească, cari să cheamă delnițele boierești“²⁵⁰. Este posibil ca prin acese părți să se înțeleagă părțile boierești, spre deosebire de cele stăpînite în același sat de meșneni, pe cînd atunci cînd în sat este o singură delniță boierească, și pe lîngă ea și părțile lucrate de rumînii dependenți de același boier, este probabil că avem a face cu rezerva seniorială.

Pe lîngă „delnița boierească“ întîlnim și alți termeni care indică rezerva seniorială: de exemplu, la Grădiștea de Jos, în 1628, se vinde ocina „din cîmp și din pădure etc. ... și cu via mare boierească“²⁵¹. Viile mici ale rumînilor erau cultivate de ei pe domeniu și din ele plăteau boierului vinăriciul, pe cînd „via mare boierească“ era lucrată, pentru vinul boierului, prin clăci.

Socotim că introducerea unei formule noi în privilegiul de înnoire a stăpînilor domeniilor mănăstirii Tismana de către Matei Basarab la 1634 „și cu tot venitul din hrană (кормление) și din ajutor (помощи) și din venit (ползс)“²⁵² cuprinde subînțeles existența unei rezerve senioriale, hrana fiind produsul rezervei, ajutorul, munca rumînilor și venitul este dijma în produse, transformată în parte în bani.

Actele analizate mai sus sînt toate din Țara Romînească; pentru Moldova avem o documentare mult mai săracă privitoare la rezerva seniorială. Totuși, în 1586, Vartic mare vornic și alții capătă de la domn (Petru Șchiopul) un loc în pustie, care să fie dinspre toate părțile „deagiuns unui sat pentru hrană“, la care se adaugă separat „cu heleșteu și cîmpu de hrană“²⁵³. Faptul că se adaugă separat, după locul necesar pen-

²⁴⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, XVII, vol. 4, p. 205.

²⁴⁷ *Ibidem*, p. 208—209.

²⁴⁸ Arh. St. Buc., *mitropolia Țării Romînești*, XCV/1.

²⁴⁹ Loc. cit., *episcopia Argeș*, III/7.

²⁵⁰ Loc. cit., III/18.

²⁵¹ *Bibl. Aca'demiei R.P.R.*, CLXXXVII/2.

²⁵² Arh. St. Buc., *m-rea Tismana*, XL/9.

²⁵³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. 3, p. 322.

tru hrana satului, iarăși și „cîmpu de hrană“, socotim că subînțelege rezerva seniorială, deosebită de locul de hrană pentru țărani, acesta fiind locul „de hrană“ al boierului. Evident că textul lasă loc și la alte interpretări, căci documentele ce avem privitoare la proprietate în această epocă privesc mai ales relațiile față de alte stăpîniri și drepturi exterioare moșiei, nelăsîndu-ne să pătrundem în interiorul orînduirii domeniului feudal.

Ne mulțumim să afirmăm existența rezervei senioriale în țările romîne încă din secolul al XVI-lea și derivarea ei din părțile rezervate ale obștii țărănești libere. Despre rolul rezervei senioriale în destrămarea obștii ne ocupăm mai jos, în capitolul destinat acestei chestiuni²⁵⁴.

STĂPÎNIREA SUPERIOARĂ A OBȘTII ASUPRA TERITORIULUI EI. Am arătat că stăpînirea pămîntului obștii se împărțea în mai multe categorii și că unele părți ale acestui teritoriu deveneau treptat stăpîniri particulare, individuale, ale familiilor din obște. Totuși, această trecere a pămîntului obștesc în mîna unor familii nu însemna încă ruperea, dizolvarea obștii și a teritoriului ei. În afara faptului că, în genere, delnițele reprezentau stăpîniri de drept, dar nu erau hotărnicite, determinate pe teren, dar chiar stăpînirile bine definite, cu hotare interioare în moșia satului, erau supuse unei stăpîniri superioare a obștii. Obștea exercita deci un *dominium eminens* asupra întregului teritoriu al satului, chiar dacă acest teritoriu cuprindea părți stăpînite individual de membrii obștii.

Prima și cea mai însemnată formă prin care se exercita acest drept de stăpînire superioară era dreptul de preempțiune (grecește προτιμισι), anume dreptul obștii de a opri vînzarea unor loturi particulare din obște altor persoane decît tot membrilor obștii. Numai cu știrea și cu aprobarea satului se puteau vinde delnițe sau părți de pămînt ale unui membru al obștii către cineva din afara obștii, ceea ce însemna, prin însăși cumpărarea pămîntului, intrarea aceluia străin în obște. Pămîntul stăpînit în particular de membrii obștii se putea vinde numai în interiorul obștii. Numai dacă nu se ivea nici un cumpărător din obște, atunci se putea vinde și unui străin, și aceasta numai cu aprobarea obștii. Dacă obștea nu fusese întreată, dacă vînzarea se făcuse fără știrea unor membri ai obștii, aceștia aveau dreptul, după efectuarea vînzării, să restituie banii, „să întoarcă“ ceea ce dăduse cumpărătorul și să ia ei pămîntul. Aceasta constituie dreptul de preempțiune, cunoscut și la alte popoare și în alte țări, în special în dreptul bizantin.

Preempțiunea derivă din stăpînirea superioară a obștii, care exercită un drept superior asupra pămîntului ei. Probabil că la început era interzisă înstrăinarea particulară, pe cale individuală, a pămîntului obștii și numai într-o a doua fază se ajunge la înstrăinarea prin „aprobarea“ și „cu știrea“ megieșilor. Unii istorici ai dreptului bizantin socotesc că dreptul de preempțiune a fost introdus de stăpînire, de împărați, pentru a opri înstrăinarea micii proprietăți țărănești către nobilimea latifundiară, care nu plătea dări și oprea de la oștire pe țărani odinioară liberi, care formau nucleul armatei bizantine. Este drept că împărații au introdus

²⁵⁴ Vezi capitolul ultim, p. 261—262.

dreptul de preempțiune în legislația lor scrisă, dar ei au adoptat prin aceasta în interesul lor o străveche lege, un obicei nescris, din perioada gentilică²⁵⁵. S-ar putea obiecta explicației ce dăm mai sus dreptului de preempțiune faptul că și la noi, în ordinea preferinței, aveau întâi drept la cumpărare rudele cele mai apropiate, apoi vecinii și sătenii din același sat, iar apoi și cei din satele cele mai apropiate, vecine cu satul în care se face vânzarea. Prin urmare exercită un drept de preempțiune, măcar și în al treilea rând, oameni care nu făceau parte din obște, ci erau numai vecini de aproape. Credem că acest drept al vecinilor se explică prin vechile asociații de sate, pe văi, care formau niște unități semipolitice, niște obști mai mari decât a satului.

Atît dreptul superior al satului (al obștii sătești) de a aproba vânzările, cît și gradarea pe trepte a dreptului de preempțiune se văd foarte lămurit în actele din Moldova și Țara Romînească. La 1587, Necoară gramatic întoarce banii lui Tudor Grecul, care cumpăraseră o ocină la Cornu de la Lepădat și Stoica „pentru că au fost mai volnec Necoară grămatic să cumpere aceste părți de moșie, fiindu-i Lepădat și Stoica nepoți de frate și fiind acea moșie din funia lor“²⁵⁶. Deci se invocă ambele motive ale preempțiunii: rudenția și prezența pe aceeași funie de moșie. În Moldova, la 1629, Ștefan Marinescu răscumpără niște părți de ocină, pe care le cumpăraseră Toader, „pentru că lor (lui Ștefan și ai lui) le este moștenire mai de aproape, iar lui Toader îi este mai de departe“²⁵⁷. La 1648, Vasile Lupu poruncește ca la Iușani să se anuleze o vânzare, „să le întorcă Grigore Bărbăscul cu alți frați a lui, pentru căci sînt frați mai aproape“²⁵⁸. Același domn hotărăște într-o judecată la Năvrăpași: „Am giudecat după legea țării, cum deacă n-au avut Samson nice o treabă acoloa în sat, ce au fost Nacul But moșnean de acoloa din sat și rudă de aproape; domnia mea am giudecat ca să întorcă Nacul But banii lui Samson“²⁵⁹. La 1628, într-un zapis din Tomești (Moldova), se arată că „Jorea vornic... au dzis că acea ocină ce i-am vîndut noi (lui Neniul) iaste mai aproape de hotarul lui decît a Neanului“²⁶⁰. Aici se argumentează numai pe temeiul vecinătății. Uneori dreptul de preempțiune se exercită numai pe baza vechimii mai mari în obște, adică cine cumpăraseră mai demult pămînt în sat are drept de preempțiune față de noii cumpărători: „Ci au zis măria-sa (vodă) să mi se întorcă banii ci am dat, căci s-au aflat dumnealui mai de mult cumpărător“²⁶¹.

Întrebarea prealabilă a rudelor și obștii înainte de cumpărare este de obicei trecută în actul de cumpărare: „Popa Radu, cînd a cumpărat, a întrebat pe toți frații și ruda lui (Stan) și toți megieșii din jurul lui vor să cumpere ei?“ (la Săteni. 1605). Aceștia nevrînd să cumpere și fiind

²⁵⁵ Vezi pentru aceasta G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staats*, München, 1940, p. 179, 192, 199 și 202, cu bibliografia respectivă.

²⁵⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 5, p. 312—313.

²⁵⁷ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CLVII/12, 1629 martie 7.

²⁵⁸ Loc. cit., doc. CLIX/44.

²⁵⁹ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CDLII/79.

²⁶⁰ Arh. St. Iași, CLXXII/6.

²⁶¹ Bibl. Academiei R.P.R., ms. nr. 870, f. 84 v, 1648 iulie 20.

întrebați, popa Radu poate în aceste condiții să cumpere pământul²⁶². În Moldova, într-un zapis de vânzare la Cofești, în 1637, vânzătorul spune: „Cînd am vîndut, m-am întreat toate neamurile și nepoții mei, ca să sprijinească (mențină — *n. n.*) acest pămînt și nimeni nu s-au aflat ca să-l sprijinească“²⁶³, deci îl poate vinde unui străin.

Formulele din zapisele de vânzare și din întăririle domnești arată că se făcea întrebarea vecinilor și adunării obștii, trecîndu-se numele martorilor. Vânzare la Ciofrîngeni, Țara Romînească în 1581, cu martori din Alimănești, din Lăune, din Boari, din Cîrstinești, „... și du prin prejur și *dinaintea a tot satul*“²⁶⁴. Vânzare la Brăniștari în Moldova, la 1643: „pînă n-am întreat răzeșii noștri, n-am vrut să-i vindem dumisale“²⁶⁵. O formulă foarte obișnuită în Țara Romînească este vânzarea „dinaintea tuturor megieșilor și din sus și din jos“²⁶⁶. Prima mențiune a acestei formule în Țara Romînească datează din anul 1516, „cu știrea tuturor megiașilor“²⁶⁷. Într-un act din 1626 se precizează clar dreptul superior al obștii în caz de vânzare: „Și am vîndut cu știrea tuturor fraților cari-mi sînt frați pre moșie, în sat“²⁶⁸. Cele două categorii care aveau drept de preempțiune sînt arătate distinct în actul muntean din 1582: „A întreat pe toți oamenii lui, *oamenii lor de ocină și de sînge*“²⁶⁹. Oamenii așezați pe același pămînt, în același sat, se considerau rude de sînge, trăgîndu-se din același moș, mai mult sau mai puțin legendar. Deci cele două categorii, rudele și vecinii, se unificau, formînd o singură categorie a obștii. Extinderea dreptului de preempțiune și la satele vecine se vede, de pildă, într-o întărire domnească, din 1576 a lui Alexandru Mircea, care întărește vânzarea „cu știrea tuturor satelor dimprejur“²⁷⁰. Trebuie să admitem că renunțarea obștii la dreptul ei de preempțiune se făcea înaintea adunării generale a satului: într-un act domnesc de întărire din 1565 a unei danii, citim „*i-a dat de bună voia sa dinaintea întregului sat*“²⁷¹, iar într-o confirmare de vânzare a lui Mihai Viteazu din 1594 se spune că vânzarea s-a făcut „de a lor bună voie, dinaintea satului“²⁷².

În legătură cu vânzarea în fața adunării satului este ceremonia *aldămașului*, masa și băutura ce se dă satului sau unei părți a satului cu prilejul vînzării sau donării de pămînt în sat. Prezența aldămașarilor la plata vînzării este o dovadă de măturie că s-a făcut plata și, în același timp, că satul a fost de față, în adunare, și vânzarea s-a făcut cu știrea obștii. Aldămașarii (participanții la ospățul vînzării) sînt cunoscuți numai în Țara Romînească. Cuvîntul este de origine ungurească, *aldomas*,

²⁶² *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 1, p. 160—161.

²⁶³ *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. XLIII/19.

²⁶⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 5, p. 16.

²⁶⁵ *Bibl. Academiei R.P.R.*, *Achiziții noi*, 192/1953, doc. 13.

²⁶⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 4, p. 392, 1579 iunie 12, și loc. cit., p. 219

(1577).

²⁶⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 1, p. 114.

²⁶⁸ *Arh. St. Buc.*, *ms. nr. 1233*, f. 206.

²⁶⁹ Muzeul de istorie a orașului București, doc. nr. 35843.

²⁷⁰ *Arh. St. Buc.*, *fotografii*, 1/25.

²⁷¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 3, p. 212 (subl. ns.).

²⁷² *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. XV/16.

și înseamnă în ungurește binecuvîntarea, *aprobarea* obștii ca să se facă vînzarea.

La 1577, cu prilejul unei cumpărături domnești, se arată că „au luat aldămaș cu oameni buni din sat“, dintre care se indică 9 nume din sat și 6 nume din satele vecine²⁷³. La 1617, mai mulți moșneni din Gîrbovi vînd părțile lor de moșie „cu știrea tuturor megieșilor din sus și din jos și aldămășari anume...“²⁷⁴. Deci aldămășăria are aici un rol juridic, pe de o parte se făcuse vînzarea cu știrea tuturor, apoi se făcuse deosebit ceremonia aldămașului. În același an, Ilie postelnic cumpără la Secuieni 16 ogoare de la Buiac, „la întocmire (au fost) mulți oameni buni megiași, marturi și aldămășari“ (se dau șapte nume)²⁷⁵. Cu prilejul unei înfrățiri la Modruzești în 1618: „Iar și aldămășari au fost atunci cînd a înfrățit Nedelea pe acești mai sus spuși frați ai săi“²⁷⁶.

În anumite acte se indică în ce consta cheltuiala aldămașului, alături de prețul vînzării. La 1619, cu prilejul unei vînzări la Alexeni: „Și a dat aldămaș 4 vedre de vin“²⁷⁷. Este caracteristic însă faptul că de multe ori aldămașul este trecut în valoarea sa în bani: Stan vinde ocina de la Fîntîna, „cu trei mii de bani gata și cu aldămaș doao sute“²⁷⁸. Încă din 1577, Voila cumpără ocina la Toplița, „și a mai cheltuit Voilă încă și aldămaș, 230 de aspri și un porc gras“²⁷⁹. Socotim că trecerea prețului aldămașului în acte nu este întimplătoare, ea reprezintă o răscumpărare de la obște, o răscumpărare a dreptului de stăpînire superioară asupra ocinii. Intocmai precum dreptul de stăpînire superioară a domnului era răscumpărat cu prilejul vînzărilor moșiei cu „darea calului“, așa și dreptul de stăpînire superioară a obștii se răscumpăra prin aldămaș. *Aldămașul reprezenta nu numai o mărturie și o aprobare a vînzării de către obște, dar și, mai ales, o răscumpărare a dreptului ei de proprietate suprapusă asupra celei individuale.* Este posibil ca suma de bani cheltuită cu aldămașul să fi fost într-adevăr distribuită nu numai în băutură, ci și în bani. Avem dovezi că dreptul de preempțiune se răscumpăra de către cumpărătorul ocinii. La 1624, Radu postelnic și Preda fiul său, care avea drept de preempțiune la Mușetești, renunță la exercitarea dreptului lor în favoarea lui Mușat postelnic și în mărturia lor declară: „Deci cînd ne au întrebat, ne au și dăruit cu o pereche de nădragi de grana și un șlic căptușit cu jder“²⁸⁰. Dacă dreptul de preempțiune se putea răscumpăra de la un particular, cu atît mai mult credem că se putea răscumpăra de la obștea întregă, fie pentru a opri even-

²⁷³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 4, p. 263.

²⁷⁴ *Ibidem*, XVII, vol. 3, p. 95—96.

²⁷⁵ *Ibidem*, p. 161.

²⁷⁶ *Ibidem*, p. 208.

²⁷⁷ *Ibidem*, p. 353—355.

²⁷⁸ *Ibidem*, p. 366.

²⁷⁹ *Ibidem*, XVI, vol. 4, p. 294.

²⁸⁰ *Ibidem*, XVII, vol. 4, p. 378—379.

tuale pretenții în viitor, fie, mai ales, pentru a plăti dreptul de stăpînire superioară.

Dreptul de preempțiune putea fi înlăturat sau împiedicat în anumite cazuri. Încă din vremea lui Mircea cel Bătrîn, avem o poruncă domnească care interzicea rudelor să reclame împotriva donațiilor care s-ar face mănăstirii Cozia, deci interzicîndu-le să-și exercite dreptul de preempțiune²⁸¹. E un caz de măsură domnească luată împotriva obiceiului pămîntului, măsură întemeiată pe situația specială a mănăstirii, ctitorie domnească. Sînt și alte cazuri, acestea pe temeiul obiceiului, care înlătură funcționarea dreptului de preempțiune: un om amenințat cu pieirea și cu foamea poate vinde ocina cînd nu poate face altfel: „Și a fost atunci — spune actul de vînzare al moșnenilor din Poenari — o foamete foarte rea, astfel atunci din greaota lor nevoie s-au vîndut ei, din pricina multor năpăstii de biruri“²⁸². Trecerea motivării în actul de vînzare arată că această situație constituia o excepție față de dreptul de preempțiune. La 1584, Staico fiind prins cu un furt, pentru a se răscumpăra de la pedeapsa cu moartea plătind pe păgubași, își vinde pămîntul: „Și a strigat singur Staico și mama lui... în mijlocul pieții din Buzău: cine vrea să cumpere această mai sus zisă ocină a lui, ca să-și plătească capul“²⁸³.

Pe de altă parte, dreptul de preempțiune, adică răscumpărarea pămîntului odată vîndut, se prescria după un timp, care nu este determinat mai precis în actele ce posedăm. La 1634, Matei Basarab declară la o judecată: „Așa am adevărit domnia mea cu tot divanul că nu se cuvine să lepede (să întoarcă) banii înapoi, după atîta vreme“²⁸⁴.

Dreptul superior de stăpînire al obștii asupra întregii moșii a statului nu se exercita numai prin preempțiune, ci și sub alte forme. Anume, satul putea să vîndă partea unui membru al obștii care făcuse o greșeală, fusese condamnat sau urma să plătească o despăgubire care ar fi căzut asupra întregii obștii. Megieșii din Stroiești vînd „toți“ la 1634 partea lui Drăgan, „o am vîndut pentru o nevoie ce au căzut Drăgan pentru niște bani ai lui Hagî Ghiulal turcul... și am căzut noi, sătenii den Stroiești în nevoie pentru Drăgan“²⁸⁵. Deci, cu judecata satului, fără intervenția justiției domnești, obștea confiscă ocina lui Drăgan și o vinde pentru a-i plăti datoria.

Obștea poate vinde părțile comune ale teritoriului ei, de asemenea să facă schimb de pămînt. În 1585, călugării de la Neamț s-au tocmit cu sătenii (din) Vinători pentru niște poieni ce sînt pe Bistrițaiar sătenii Vinători să aibă a ține de la poiana Răchitoasei în vale“²⁸⁶.

²⁸¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 58—59, 1409—1418.

²⁸² *Ibidem*, XVII, vol. 3, p. 143, 1617 iunie 1.

²⁸³ *Ibidem*, XVI, vol. 5, p. 148—149.

²⁸⁴ *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. CXXXIV/10, 1634 mai 10.

²⁸⁵ *Arh. St. Buc., m-rea Sf. Ioan Bucuresti*, IV/12.

²⁸⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. 4, p. 293—294.

Articolul din *Pravila* lui Vasile Lupu, care prevede ca în cazul cînd „un om oarecine va sărăci și va slăbi, de nu va mai putea să-și lucreze via sau curătura sau altă ocină sau cînd va fugi, de se va înstreina, atunci acea ocină să fie pe seama domniei sau a stăpînului a cui va fi locul aceștia, s-o cărmuiască și să ia rodul”²⁸⁷. La origine, obștea ia locul celui plecat sau celui care nu va putea să-și lucreze ocina, care este și o funcție socială în interiorul obștii. Trecerea (în pravilă) pe seama domniei a ocinii pierdute reprezintă o evoluție tîrzie a dreptului, cînd puterea domnească se substituie tot mai mult dreptului obștii. Articolul ne lasă să întvedem și aici existența anterioară a unui drept superior al obștii asupra pămîntului.

²⁸⁷ *Carte romînească de învățătură 1646*, București, Edit. Academiei R.P.R., 1963, p. 56.

ÎMPĂRȚIREA PĂMÎNTULUI OBȘTII PE BĂTRÎNI, FUNII ȘI LOCURI

ÎMPĂRȚIREA PE BĂTRÎNI. Pămîntul satului stăpînit de obște este, cum am arătat, proprietatea devălmașe a obștii. Pe stăpînirea structurală a teritoriului obștii se disting părți stăpînite în comun, părți stăpînite individual, precum și așa-numitele delnițe și jirebii, care sînt drepturi individuale ale familiilor, dar nediferențiate și nehotărnicite, o porțiune din totalul drepturilor exercitate pe suprafața moșiei. Este vorba de o organizare a obștii în care stăpînirea în comun a moșiei are o formă predominantă. Dar această situație, care poate a fost precedată de o devălmașie absolută (în special în satele în care se creșteau numai vite fără agricultură), nu poate rămîne permanentă. În istoria obștilor romînești asistăm la o treptată evoluție de la stăpînirea în devălmașie a pămîntului la cea individuală pe întinsul său, fără a se ajunge însă niciodată, în perioada de care ne ocupăm, la dizolvarea totală a obștii libere.

Prima și probabil cea mai veche formă a împărțirii pămîntului satului pe părți distincte este împărțirea pe moși sau pe bătrîni. Se numește „bătrîn“ partea din teritoriul satului formînd totalul drepturilor asupra pămîntului, care decurg de la unul dintre fundatorii reali sau presupuși fundatori (căci pot fi strămoși mai vechi, de care nu se ține mînte, înainte de împărțirea drepturilor asupra pămîntului) ai obștii.

Nu toate satele moșnenești și răzășești au fost organizate pe împărțirea pe bătrîni, această structură a teritoriului nu este o formă obligatorie a evoluției satelor constituite în obștii; numeroase sînt satele care nu au cunoscut-o, probabil chiar majoritatea satelor de moșneni nu au umblat pe bătrîni, deși această formă de stăpînire este mult răspîndită atît în Moldova, cît și în Țara Romînească.

Împărțirea pe moși sau bătrîni diferă de organizarea pe delnițe și jirebii pe care am studiat-o. Mai întîi cea de-a doua este generală și se întîlnește chiar și în satele împărțite pe bătrîni, iar apoi o delniță (respectiv jirebie) reprezintă într-adevăr un lot individual, dreptul unei familii, calculat în genere după puterea de muncă și nevoile acesteia, pe cînd moșul sau bătrînul se subîmparte principal la mai multe familii. El reprezintă amintirea unei stăpîniri sau a unor drepturi care au fost odinioară în mîna unui singur om, a unei singure familii, dar acum nu este decît dreptul unei cete, al unei subdiviziuni a obștii, cu genealogie comună. În sfîrșit, pe cînd delnița nu este o subdiviziune absolută a pămîntului, în sensul că pe lîngă toate delnițele din sat mai poate eventual

să rămână loc necultivat pentru crearea altor delnițe, împărțirea pe bătrâni este, măcar și teoretic, o împărțire egală a întregului teritoriu al satului.

Satele cu această organizare pe bătrâni se disting prin numărul bătrânilor, subdiviziunilor, pe care „umblă“ : satul Albești (Moldova), „din trei bătrâni *ce imblă satul*, am vîndut dintr-un bătrîn giumątate“ (1648) ¹; satul Buzăți (Moldova), „cum se desparte satul Buzăți în patru bătrâni, dintr-un bătrîn care se cheamă Drugești, a patra parte din satul Buzăți“ (1642) ². Vinzare la Poiana (Țara Romînească), „al 7-lea moș, pentru 1700 de aspri“ (1645) ³.

Bătrînii (moșii) poartă numele strămoșului care le-a stăpînit în vremea împărțirii satului pe moși. Am văzut mai sus că la Buzăți era un bătrîn, care se chema Drugești, al urmașilor lui Drugea. La Pîrșcov (Țara Romînească), în 1641 se pomenește într-un zăpis de vînzare, o parte „din moșul Meieșăsc“ (al lui Meia) ⁴.

Moșnenii (răzeșii) țin seama de o genealogie; pentru a determina drepturile în care se subîmpart moșii ei trebuie să păstreze, adesea pe mai multe secole, numele primilor moși și numărul și numele diferiților lor urmași care și-au subîmpărțit drepturile.

Problema care se pune pentru a înțelege gradul de evoluție al structurii obștii pe care-l reprezintă împărțirea pe moși (bătrâni) este dacă această împărțire reprezintă o subdiviziune a drepturilor și a veniturilor satului sau dacă era o subdiviziune concretă pe teren. Din actele pe care le posedăm pînă în veacul al XVII-lea inclusiv, rezultă că împărțirea aceasta era pur teoretică, dar începca — în unele sate mai de vreme, în altele mai tîrziu — să se concretizeze pe harta obștii. Chiar proverbul popular „a vinde moși pe groși“ arată această stare de lucruri. „A vinde moși pe groși“ înseamnă a vinde părți de moșie (moși) pe bani (groși-monetă), dar a face o operație cu înșelăciune, de vreme ce cumperi pămînt nedeterminat și nestabil ⁵.

În anumite acte de vînzare privitoare la bătrâni se folosește aceeași formulă pe care am întîlnit-o la vînzarea delnițelor : astfel, la o vînzare la Ciucești (Moldova), în 1636, „*ce se va alege* dentr-un bătrîn a treia parte, în vatra satului și într-apă și în țarină și den tot venitul“ ⁶; la 1632, Alexa vinde la Bodești „un bătrîn cu tot venitul ce să va vini partea unui bătrîn“ ⁷. La 1647, la Murgeni (Moldova), se vinde „a treia parte din parte de gios din sat din Murgeni, ce se va alege din bătrîni“ ⁸. La 1587 (prima mențiune documentară în Moldova), Mihăilă vinde la Stiuborâni partea lui, „ci să va alege din bătrînul Feteștilor“ ⁹.

¹ Bibl. Academiei R.P.R., filiala Iași, *fond Spiridonie*, XXXIX/2, 1648 iulie 20.

² Loc. cit., *foto*, XII/3, 1642 martie 14.

³ Loc. cit., CCCXCVII/48, 1645 iulie 28.

⁴ Arh. St. Buc., *Episcopia Buzău*, XLVIII/21, 20 septembrie 1641.

⁵ H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe rominești*, vol. II, București, Edit. Academiei R.P.R., 1959, p. 260.

⁶ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CXXXIX/46, 12 octombrie 1636.

⁷ Loc. cit., XXXII/27, 1 iunie 1632.

⁸ Muzeul „Lupta revoluționară a poporului român“, XXXII/2, 1647 februarie 10.

⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. 3, p. 339, 1587 martie 1.

Din aceste acte se vede că la vânzarea bătrînilor sau a părților din bătrîni se face o alegere, adică numai cu acel prilej se distinge pe pămînt întinderea și locul aceluia bătrîn. Că bătrînii reprezentau drepturi teoretice se vede și din aceea că împărțirea aceasta se aplică și la vaduri de moară, deci la folosința morii și la venitul ei: la 1632 se arată la vânzarea unui vad de moară în gîrla Putnei, „cît sînt într-acest vad trei bătrîni“¹⁰. În același an se face o împărțire de țigani robi între cei patru urmași ai unui bătrîn, care stăpîniseră pînă atunci pe țigani împreună: „izvod de țigani, ce s-au împărțit pre patru bătrîni: partea lui Uriache, partea Mogildeștilor, partea lui Simion Jora, partea lui Toader Jorăi“¹¹.

În Țara Romînească alegerea, deci hotărnicirea părților unui moș, se face, după obicei, de către jurători: la 1641, octombrie 26, cartea a 6 megieși pentru a alege partea de pămînt din Periați a moșilor Stoicăi și fraților lui: „Deci noi am căutat împreună cu mulți megiași de pre împrejurul locului... cîtă moșie să va alege acelor moși“¹². În unele sate nu se știa precis cîți moși erau într-un sat și se nășteau contestații asupra acestui punct, ceea ce dovedește că pămîntul nu era real subîmpărțit; „cartea a 12 megieși, să arate dacă n-au fost trei moși în sat în Cîndești, ce au fost patru, pe nume Călin, Procecanu, Văsiu și Coruia... Noi acești megieși așa am aflat pe Coruia frate lui Călin și lui Văsiu și Procicanu“¹³.

Operația de „alegere“ a bătrînilor se face pe o scară destul de mare în cursul veacului al XVII-lea, cu oameni domnești și jurători: în 1632, Alexandru vodă Iliăș întărește fraților Tecman cumpărăturile lor în satul Ivănăcești, „un bătrîn, cît au ales oameni buni și au stîlpit“¹⁴. La 1632—1633, același domn poruncește unor slugi ale sale „să strîngeți oameni buni megiași... să alegeți părțile pe 4 bătrîni, carii cîtu-i să va veni pre bătrîni și cine cît i-să va veni pre bătrînu“¹⁵. Se întîmpla ca după delimitare să fie necesară apoi o nouă împărțire, cînd se stîngea descendența unui bătrîn și partea lui se împărțea egal în cuprinsul celorlalți bătrîni ai obștii: act din 1645 pentru împărțirea satului Holhoreni, „și atunce au umblat acel sat în opt bătrîni și au fost stîlpiți acei opt bătrîni. Apoi au eșit un bătrîn, că au fost sterp și au umblat în șapte bătrîni“¹⁶. Se înțelege că cei opt bătrîni erau delimitați cu stîlpi, apoi un bătrîn fiind „sterp“, adică stăpînii săi rămînînd fără copii, s-a procedat la o nouă împărțire, după care moșia a „umblat“ pe șapte bătrîni.

„Bătrînii“, fiind stăpînirea străveche a celor ce împărțiseră întîi satul, nu reprezentau în genere un drept al unui singur om sau al unei singure familii, ci erau împărțiți în mai multe stăpîniri, care reprezentau drepturile urmașilor fiecărui bătrîn, primul stăpîn. Astfel, într-un zapis moldovenesc din 1650 se vinde la Movîleni: „Den giuămătate dintr-un bătrîn ce simtu trei frați, sîntem 7 frați. Din partea acelor șapte frați noi

¹⁰ Bibl. Academiei R.P.R., doc. LIV/12.

¹¹ Arh. St. Iași, CDXXV/39.

¹² Bibl. Academiei R.P.R., doc. CXVI/117.

¹³ Loc. cit., doc. CXCVI/73.

¹⁴ Loc. cit., doc. LXI/43.

¹⁵ Muzeul „Lupta revoluționară a poporului român“, I/45.

¹⁶ Bibl. Academiei R.P.R., ms. rom., nr. 5304, f. 17 v.

am vîndut 4 părți" ¹⁷. Un bătrîn se împărțise pe jumătate, apoi pe trei frați, în urmă pe 7 frați, dintre care șapte părți ale lor se vind patru. Un zapis din Mlădinești (Moldova) arată la 1643 că satul „să împarte... pre trei moși. Deci un moș al nostru să împarte în cinci părți. Deci noi am vîndut dintr-un bătrîn patru părți, iar o parte a unui frate al nostru a rămas nevîndută" ¹⁸. Lucrurile se complicau prin aceea că încuscririle și vînzările din interiorul obștii făceau ca o familie să stăpînească părți din diferiți bătrîni: Constandin vinde la Dănceni, „ce ieste partea din gios a doi bătrîni din sat... acele părți din gios, din doi bătrîni și dintr-alti răzeși carii să vor alege dintr-acei doi bătrîni dintr-acei sat" (1628) ¹⁹. Chiar dacă partea bătrînului fusese delimitată, totuși, prin continue subîmpărțiri între urmași, care nu-și delimitau drepturile, se ajungea ca în interiorul bătrînului să existe părți numeroase nedelimitate ale urmașilor moșului. Așadar, împărțirea pe bătrîni a satului devălmaș nu reprezintă o desfacere a devălmășiei, a stăpînirii comune, întii pentru că moșii (bătrînii) nu erau întotdeauna delimitați, și apoi pentru că în interiorul moșului existau stăpîniri nealese, nedelimitate.

Totuși, putem socoti împărțirea pe bătrîni a pămîntului satului un început de desfacere a stăpînirii în comun și trecerea spre stăpînirea individuală a pămîntului satului de către familii. Într-adevăr, împărțirea pe moși înseamnă în primul rînd o despărțire genealogică (reală sau închipuită) a obștii satului în mai multe subobștii sau cete, care, uneori, într-un singur sat puteau ajunge pînă la 40. Se știa apoi în astfel de sate împărțite pe bătrîni că tot pămîntul satului este împărțit sătenilor, că nu mai încape crearea de noi cete cu drepturi pe pămînturile necultivate. În sfîrșit, stabilirea drepturilor genealogice ducea fatal mai tîrziu la o delimitare pe teren a drepturilor reale ale fiecărui moș și ale subdiviziunilor bătrînilor, era un început în acest sens.

Dacă împărțirea pe moși a fost prima fază a delimitării proprietăților individuale ale stăpînitorilor în devălmășie a moșiei, apoi din cercetarea actelor rezultă că a doua fază, cu o delimitare mai precisă, este împărțirea pe funii, care, cum vom vedea, păstrează și ea unele forme de comunitate a stăpînirii pămîntului, apoi a treia fază, tot în cadrul obștii, este stăpînirea *pe locuri și pe pămînturi*.

Nu putem vorbi de o evoluție asemănătoare în toate satele, care să fi cunoscut toate aceste trei faze ale împărțirii pămîntului, nici de un sincronism în istoria satelor în privința fiecăreia dintre cele trei faze. Ne mulțumim să constatăm deocamdată că cea mai veche fază din cele trei, care urmează imediat după stăpînirea în devălmășie, pe delnițe, este împărțirea pe bătrîni. Bătrînii nu sînt întemeietorii satului, ci cei dintii care au împărțit tot satul cu cetele lor. Această împărțire a obștilor, cum e ușor de înțeles, are la bază creșterea producției sătești, care aduce după sine diferențierea membrilor obștii.

¹⁷ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CCXLI/31.

¹⁸ Loc. cit., doc. CXIV/182.

¹⁹ Loc. cit., CCCC/118.

Înainte de a trece la studiul celorlalte două faze, trebuie să cercetăm mai întâi împărțirea pământului satului „pe părți”, ca o variantă interesantă a împărțirii pe bătrâni.

ÎMPĂRȚIREA SATULUI PE PĂRȚI. Am întâlnit în analiza de mai sus a structurii satului pe moșneni expresia de „parte” (*часть, Дѣло*) cutăruia, care înseamnă totalitatea drepturilor pe care le are o persoană, o familie, în limitele satului. Dar termenul de „parte” (a satului, a hotarului) se întâlnește în acte și independent de o persoană sau familie din comunitate: este vorba de o parte a satului o subdiviziune a lui. În special în Moldova, în loc de sate care umblă pe bătrâni, întâlnim sate care umblă pe părți: satul Pițcani la 1638, „care acel sat umbla pe trei părți, două părți au vîndut Simon și Tudosia, dar a treia parte a rămas fratelui lor cel mai mare”²⁰. În acest caz e vorba de trei stăpîni actuali (la facerea actului) ai satului, dar sînt cazuri în care părțile reprezintă împărțiri vechi: la 1617 satul Huri pe Șomuz „le-a fost împărțit acel sat în trei părți pe trei frați”²¹; la 1638 „acest sat Dimănciani umblă pe trei părți, a treia parte a rămas nevîndută”²². Și în Țara Romînească întâlnim expresii ca aceasta: „să aibă a ținea Dobre cu feciorii opt părți dintr-această moșie, care le este veche dedină” (la 1526 iulie 20)²³. Nu se precizează opt părți din cîte, deci satul era împărțit în părți care nu mai corespondeau acum cu stăpînirea de odinioară, de vreme ce un singur stăpîn putea stăpîni mai multe părți.

De asemenea trebuie să ținem seama de faptul că în Țara Romînească, în veacul al XV-lea, deci înainte de apariția documentară a satelor de moși sau bătrîni, apar părți de sate cu denumiri ale strămoșilor care au stăpînit odinioară acele părți, acum aflate în stăpînirea urmașilor lor, adică subîmpărțite între acești urmași. La 1487—1488, boierul Drăghici a dat lui Danciul în satul Blagodești, partea Lucșănesii și partea Stroiassii, părți denumite după stăpînii de odinioară a acelor părți²⁴. La 1472, Radu cel Frumos întărește lui Vilcan cu fiii, frații, nepoții, în total 14 persoane arătate pe nume, la Dușești, din partea lui Mînjea, patru părți²⁵; la 1526 întărire în Țara Romînească: „să aibă a ținea Dobre opt părți dintr-această moșie”²⁶; în 1528, sub Radu de la Afumați, numeroși moșneni din Tigveni arătați anume vînd fiecare părțile lor mănăstirii Argeș și la fiecare se indică „din partea Novăcească”²⁷, deci partea de sat stăpînită de mulți moșneni care forma vechea stăpînire a unui Novac, din vremea cînd s-a împărțit satul în părți. Tot din domnia aceluiași voevod, în 1523—1528, avem la Bădeni, partea numită Zorească, stăpînită odinioară de Zorea, acum stăpînită de mai mulți²⁸; în 1607 în Urlați, par-

²⁰ Arh. St. Iași, CCCXII/32, 1638 mai 8.

²¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 4, p. 89—90.

²² *Bibl. Academiei R.P.R.*, CLXXXVI/46, 1638 martie 19.

²³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 2, p. 24.

²⁴ *Ibidem*, B, XIII—XV, p. 188.

²⁵ *Ibidem*, p. 142.

²⁶ *Ibidem*, XVI, vol. 2, p. 24.

²⁷ *Ibidem*, p. 55—57.

²⁸ *Ibidem*, XVI, vol. 1, p. 178—179.

tea Broștenească, care era stăpînită atunci de fiii lui Stoe, care aveau în această parte Broștenească și partea lui Durducă²⁹; în 1590, Radul și Danciul cumpără siliștea Crăsanilor și partea de ocină „care se numește Crețească“ de la Nedelca, fiica lui Stroe³⁰. Deci denumirea de Crețească, de la un Crețul, datează de la o stăpînire veche de mai multe generații în urmă. Încă din veacul al XIV-lea, în unul dintre cele mai vechi hrisoave ale Țării Romînești, la 3 octombrie 1385, Dan vodă întărește mănăstirii Tismana satul Tismana, „pe amîndouă părțile, cît a fost Ligăcească și Rușească“³¹. Tismana, înainte de a fi a mănăstirii de acolo, fusese un sat constituit în obște și obștea era subîmpărțită în două părți, partea Ligăcească de la un Ligăcea și Rușească de la Rușea.

E de remarcat că aceste subîmpărțiri ale obștiilor în părți, documentar cel puțin, sînt anterioare împărțirii pe bătrîni sau pe moși, care în acte apar de-abia în veacul al XVI-lea. Evident că, în parte măcar, cele două sisteme se acoperă, în sensul că partea cutăruia poate fi identică cu partea moșului cutare. Totuși, între cele două feluri de denumiri ale împărțirii satului există o deosebire principială: împărțirea pe bătrîni presupune neapărat o descendență a stăpînitorilor de azi din cei de odinioară a acelor părți denumite bătrîni, pe cînd împărțirea pe părți este independentă de genealogia satului. Prin schimburi, vînzări, adoptări, zestre, se trecea pămîntul din mîna unei familii într-a alteia și se frîngea linia genealogică a stăpînirii pămîntului.

Așadar, împărțirea pe părți a întregului sat, părți care rămîn în amintirea obștii ca unități de subîmpărțire a pămîntului, este o variantă mai largă și în același timp mai generală pe țară a sistemului pe bătrîni. Și ea reprezintă un început de ieșire în forme rudimentare din indiviziune.

Faptul că în Moldova, spre deosebire de Țara Romînească, femeile moșteneau pămînt la egalitate cu bărbații, cum vom vedea mai jos, a făcut ca în Moldova sistemul părților, al împărțirii pe părți a pămîntului satului, să fie mai generalizat ca în țara vecină, deoarece el presupune o mai completă și mai deasă trecere a pămîntului dintr-o familie într-alta.

În veacurile al XIV-lea și al XV-lea, cînd avem cele mai vechi acte de stăpînire a pămîntului în Moldova și Țara Romînească (vînzările și transferurile de stăpînire a pămîntului în general), în această din urmă țară se indică întotdeauna prin denumirea „ocinei“ lui cutare, care este o parte a unui sat sau un sat întreg. În schimb, în Moldova, în această epocă actele vorbesc numai de sate întregi, de jumătăți de sate, de a patra, a șasea, a opta parte dintr-un sat, formule care în Țara Romînească în general nu se folosesc. Aceasta înseamnă că în Țara Romînească denumirea ocinei, a drepturilor de stăpînire în interiorul obștii, era legată mai strîns decît în Moldova de persoana strămoșului și a familiei lui, de persoana stăpînului actual, pe cînd în această din urmă țară se folosea mai mult sistemul abstract, aritmetic, al subîmpărțirii satelor în părți.

²⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 1, p. 282.

³⁰ *Ibidem*, XVI, vol. 5, p. 448.

³¹ *Ibidem*, XIII—XV, p. 33.

Cele mai vechi acte moldovenești, care sînt toate privilegiile feudale, vorbesc numai de sate întregi sau de grupuri de sate. Abia sub Ilie vodă, fiul lui Alexandru cel Bun, în 1432, apare pentru întâia oară o întărire pentru o jumătate de sat³². După aceea, în decursul secolului al XV-lea, se ivesc în actele domnești tot mai multe mențiuni de fragmente tot mai mici de sate. La 1536 vînzare la Pomirla. „a șasea parte din a cincea parte”³³; la 1569, întîlnim formula: „din jumătate de sat din Turlui, din a noua parte, din a treia parte din a treia parte, o parte”³⁴. La 1602, Nechita din Cîrligi vinde ocina sa „din a șasea parte a satului din Cîrligi, care se împarte în cinci părți, două părți”³⁵. La 1604, la Botești, se vinde „din a patra parte a satului, o parte și jumătate și din a cincea parte din trei părți o parte și jumătate”³⁶. În sfîrșit, în 1619, Gaspar Grațiani, domnul Moldovei, întărește mănăstirii Secul ocină la Vlădeni: „A patra parte din trei părți, ce se împarte din altă a șasea parte”³⁷.

Din formulele de mai sus se poate trage concluzia existenței în structura satelor moldovenești a unor „părți” cu caracter permanent. Cînd se zice „a treia parte din jumătate” sau „a patra parte din a treia parte”, în loc de a șasea parte sau a douăsprezecea parte, aceasta înseamnă că se ține seama de o anumită structură, că acea jumătate sau a treia parte nu trebuiau ocolite în definirea părții, pentru că fixau din care sector anume făcea parte bucata de pămînt vîndută. Din formula de mai sus privitoare la satul Botești, din 1604, se vede cum satul avea „părți” diferite; o ocină a fost vîndută din a patra parte a satului, alta din a cincea parte și aceste părți mari se subîmpărțeau la rîndul lor, după subîmpărțirea succesivă a proprietăților. Prin urmare, acest „sistem moldovenesc” ținea seama de subîmpărțirile succesive ale pămîntului obștii în decursul generațiilor și nu se mulțumește numai cu situația actuală a proprietății, ci se ridică la originile acestei situații.

Se pune și aici întrebarea, ca în cazul împărțirii pe bătrîni, dacă în sistemul împărțirii satului pe părți erau părți reale pe teren sau, dimpotrivă, ele reprezentau numai drepturi teoretice, nehotărnicite.

Sîntem în drept să credem că de vreme ce nu se arată care jumătate, zecime de sat se vinde sau se întărește și nu se dă în act nici indicație hotarnică despre celelalte părți, este vorba de drepturi nehotărnicite. În actele moldovenești din secolele al XV-lea și al XVI-lea, cînd e vorba de părți de sate, se întrebuintează formula curentă: „iar dinspre celelalte părți (din sat) să le fie hotarul peste tot a șasea (sau a treia etc.) parte”, ceea ce arată că era vorba de hotare nestabilite pe teren, ci de drepturi la toate părțile structurale ale obștii.

Totuși, rămîinînd numai pe teren moldovenesc, o serie dintre cele mai vechi acte privitoare la părți de obște dau unele indicații asupra situației din sat a acelor părți. Încă de la 1433, cînd într-un rezumat ro-

³² *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 99.

³³ *Ibidem*, XVI, vol. I, p. 382—383.

³⁴ *Ibidem*, A, XVI, vol. 2, p. 207—208.

³⁵ *Ibidem*, XVII, vol. I, p. 34.

³⁶ *Ibidem*, p. 128.

³⁷ *Записки Одесского Общества*, III, 1853, p. 258.

mînesc tirziu al actului slavon întîlnim expresia „pe Tămașul satul de mijloc“, este vorba probabil de o traducere neclară a textului în loc de „partea de mijloc“ a satului³⁸. La 1487 se vinde jumătate din satul Cîrjanii pe Sărata, „partea dinspre Vaslui“³⁹. La 1489, „jumătate de sat din Fedești, partea de la cîmp“⁴⁰. La 1551, „a treia parte din sat din Negoști și parte din mijloc și din cîmp iarăși și din pădure“⁴¹. La 1617 ocină la Mireni: „a cincea parte dinspre răsărit, din jumătatea satului“⁴²; la 1616 „a patra parte din giurăta de sat Ungurași, din partea de gios, care mai demult s-au chemat Dobroslăvești“⁴³. În sfîrșit, pe lîngă aceste indicații care reprezintă împărțirea satului în satul de sus, de mijloc și de jos sau părțile ce privesc spre răsărit, spre apus, avem indicații care vorbesc de structura interioară a satului: la 1589 la Crivești Zosim vinde un sfert din sat, „partea de sus dinspre biserică“⁴⁴. De asemenea, într-o întărire domnească din 1616 privitoare la o ocină la Popeni se precizează, „partea dinspre biserica veche“⁴⁵.

Aceste precizări, fără îndoială, arată că se stabiliseră părțile pe întinsul teritoriului satului, dar ele sînt departe de a ține locul unei hotărnicii. Faptul că în unele dintre aceste indicații arătate mai sus se vorbește de „partea dinspre biserică“ ar fi o dovadă că partea delimitată și cunoscută pe teren privea numai drepturile respective din vatra satului, cu locuințe, iar în ce privește cîmpul, pădurea, apele, se păstrau drepturi proporționale cu partea deținută în vatră, dar fără delimitare. Chiar dacă admitem că locurile unde se exercita proprietatea beneficiarului actului respectiv erau situate, în ce privește țarina lucrată, în partea de răsărit sau de mijloc, de sus sau de jos a satului, încă mai rămîneau nedelimitate drepturile la pășune, la pădure, la apă, căci în Moldova nu s-a ajuns niciodată la folosirea sistemului ingenios al funiilor din Țara Romînească, pe care-l vom studia în paragraful următor. De asemenea trebuie să ținem seama și de faptul că în vechime nu tot pămîntul obștii era lucrat. Așadar, este foarte probabil că indicații ca acestea: partea de jos, partea dinspre răsărit reprezentau dreptul de a folosi pămîntul numai într-o anumită parte a satului, pentru ca să nu se adune tot satul într-o parte a teritoriului său, socotită cu pămînt mai bun și de aceea a fost necesar să se precizeze drepturile fiecăruia. Aceasta nu înseamnă însă că erau pe teren limite și hotare trasate între diferitele părți. Sistemul împărțirii pe părți era, cum am spus, un început numai al împărțirii pămîntului satului în părți individuale, fără a se fi ajuns la o formă precisă și definitivă. Rămînem deocamdată la mijloc, între stăpînirea în comun și cea individuală, pe familii.

³⁸ *Doc. priv. ist Rom.*, A, XIV—XV, vol. 1, p. 101.

³⁹ *Ibidem*, vol. 2, p. 67—68.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 104.

⁴¹ *Ibidem*, XVI, vol. 2, p. 8.

⁴² *Ibidem*, XVII, vol. 4, p. 76.

⁴³ *Ibidem*, p. 4.

⁴⁴ *Ibidem*, A, XVI, vol. 3, p. 135.

⁴⁵ *Ibidem*, A, XVII, vol. 4, p. 61.

Fapt este că în satele noastre pînă foarte tîrziu nu s-a cunoscut arpentajul, *măsurarea pămîntului*, care singur determină posesiunile pe părți individuale.

ÎMPĂRȚIREA PE FUNII. Împărțirea satului pe funii este un sistem cunoscut numai în Țara Romînească. Moldova nu-l cunoaște, poate și din motivul că în această țară structura pămîntului „adunat” nu se prezintă în chip natural ca o serie de terase în coborîre, de la munte, deal, șes, baltă. În Transilvania, în satele romînești întîlnim împărțirea în sectoare după familii înrudite prin sînge: Negreștii, Ichimeștii etc., cu păstrarea deosebirii la cîmp, loc de pășune, loc de cimitir⁴⁶, dar nu găsim nici aici sistemul pe funii. Sistemul împărțirii pe funii se bazează pe o anumită configurație a solului la satele de munte și de deal. În aceste sate se desparte moșia în fișii lungi, care cuprind întii, parte la munte, apoi la deal, la cîmpul de arătură, la rîu, la țină, la pășune. O asemenea „funie de moșie” străbate în lung întreg teritoriul, cuprinzînd în lungimea ei fragmente din toate părțile structurale ale pămîntului obștii, în măsura în care aceasta este îngăduit în fiecare sat. Anumite părți, care nu intră în chip normal în toate funiile, ca de pildă partea la pădure, rămîn deosebit, ca folosință comună. Se înțelege ușor că pe terenul despărțirii individuale a stăpînirii pămîntului în interiorul obștii, sistemul împărțirii pe funii reprezintă un progres față de sistemul genealogic al bătrînilor. Funiile sînt o realitate geografică și sînt delimitate pe pămînt.

Această împărțire pe funii este foarte veche, ea apare în acte încă de la sfîrșitul veacului al XV-lea, apoi mențiunile de funii de pămînt se iac tot mai dese. La 26 iunie 1498, Radu cel Mare întărește lui Șerban la Străhaet, „din funia lui Buba din a șasea parte jumătate”⁴⁷. La 1537, Radu Paisie întărește lui Stoica moșie în Rusenești „jumătate dintr-o sfoară” (așa în traducerea romînească, textul slav pierdut trebuie să fi avut funie, în slavonește: **сукѣ**)⁴⁸. La 1572, Stanislav și alții cumpără ocină la Popești, „însă din pădure, 23 de funii” (deci pădurea fusese despărțită deosebit de funii, față de restul terenului)... „Și hotarul în lung să li se știe din drumul Baiului pînă în mijlocul izvorului, iar în lat 23 de funii”⁴⁹. Se păstrează deci cele 23 de funii și la delimitarea întregului teren, deosebit de pădure, numărul reprezintă prima împărțire a pămîntului pe familii. Se pare că numărul funiilor creștea mereu prin subdiviziune: astfel, în prima jumătate a secolului al XVII-lea avem în Țara Romînească sate care cuprind pe teritoriul lor peste o sută de funii: la 1634, Matei Basarab dă hotarnica satului Svintești: „Dintr-aceste 102 funii dat-am mănăstirii (Brîncoveni) 59 funii și au rămas megieșilor 43 de funii... Deci am socotit megieșilor căci le au fost hotarul mai scurt, de le am dat 39 de funii, ca să se potrivească ocina una cu alta”⁵⁰. Se

⁴⁶ L. Someșan, *Viața umană în regiunea munților Călimani*, după I. Conea, *Geografie și istorie romînească*, București, (f. a.), p. 38.

⁴⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 253—254.

⁴⁸ *Ibidem*, XVI, vol. 4, p. 67—68.

⁴⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 4, p. 67—68.

⁵⁰ Arh. St. Buc., *m-rea Brîncoveni-Mamul*, I/3.

vede din acest act că erau sate cu teritoriul neregulat, care nu puteau determina funiile toate cu aceeași lungime și de aceea se dădeau funii mai multe într-o jumătate de sat stăpînită de megieși, decît în cealaltă stăpînită de mănăstire.

Deși, cum am arătat, funiile se subîmpărțeau, o dată cu moștenirile multiple și cu vinzările, totuși foarte des se întîmplă ca o funie să rămîină dreptul simbolic de stăpînire al moșului, iar în interiorul funiei să se revie la stăpînirea în comun. Astfel, este frecvent cazul ca pe o funie să stăpînească familii diferite, ca cineva să stăpînească un sfert, o treime dintr-o funie, adică să aibă drept numai la o parte dintr-o anumită funie. Funia era determinată pe teren, dar drepturile fiecărui „frate de funie“ (termenul este frecvent) nu sînt hotărnicite. Iată cîteva exemple de stăpîniri de funii de către mai mulți: „Să se știe că sînt 5 funii în sat în Muereasca preste tot hotarul. Si să se știe funiile anume și cîți oameni sîntem într-o funie...“⁵¹. La 1622, creștii din Giurgita se vînd lui Barbu postelnic, și anume Danciul și Bojin stăpîneau fiecare cîte o funie, dar Iubeneștii (urmașii lui Iuban) stăpîneau împreună „dintr-o funie a patra parte“, iar „Albuleștii“ cu toții o funie⁵². La 1626, cartea a șase boieri pentru hotarele satului Copăcel: „Noi am adevărit cum au fost den bătrîni 3 funii în satul Copăcel, funia lui Ivanco, funia lui Stan pîrcălabul, funia lui Radul... Deci dintr-aceste 3 funii, întăi din funia lui Ivanco s-au făcut 9 părți“ etc⁵³. Deci funia nu mai era împărțită în mai multe funii mai mici, ci se arătau pe fiecare funie părțile, deci drepturile fiecărui moștenitor al celor ce împărțiseră la început satul.

Funiile corespund cu părțile străvechi ale satului, cu bătrîni. Astfel, la 1635, megieșii socotesc ocina de la Puchenii: „Am tocmit să-și ție funiile pe moșii cei bătrîni, cineși funia lui“⁵⁴. Dar aceasta nu constituia o regulă generală: funiile puteau nu numai să fie subîmpărțite, dar și create din nou, într-o vreme mai recentă decît prima împărțire a satului. Cînd la 1623 Nedelco postelnic vinde la Răzvad „partea noastră de în funea cea bătrîna“⁵⁵, rezultă că pe lîngă funiile cele bătrîne se formaseră funii noi, fie prin împărțirea pămîntului necultivat rămas în folosință comună, fie prin subdiviziunea unora dintre funii, care nu mai rămăseseră în forma și proporțiile lor de la început. În 1638 mai 16, cei 12 boieri jurători declară în cartea lor că „în tot satul Crasna fost-au peste tot hotarul 5 funii mari“⁵⁶, ceea ce arată că aceste funii mari fuseseră după aceea împărțite fiecare în funii mai mici. Unele funii nici nu erau opera satului, adică a obștii, ci se constituiseră cu prilejul aducerii în sat a jurătorilor pentru delimitarea hotarelor. Astfel, în 1625 în Moldova, în unul dintre rarele cazuri cînd se împarte moșia în funii, hotarnicii spun că la Mogoșești, „mergînd cu toții la Bistrița, am făcut o funie de 20 de slînjeni“⁵⁷.

⁵¹ Arh. St. Buc., *episcopia Rîmnic*, LVII/3.

⁵² *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 4, p. 132.

⁵³ Arh. St. Buc., *episcopia Rîmnicului*, CII/17.

⁵⁴ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CCXCIX/116.

⁵⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 4, p. 302.

⁵⁶ Arh. St. Buc., *episcopia Rîmnic*, LIX/16.

⁵⁷ Bibl. Academiei R.P.R., doc. XVII/54.

Sistemul ideal al funiilor era acela în care funia mergea de la un capăt la celălalt al terenului, fără întrerupere. Se înțelege ușor că nu în toate satele condițiile geografice îngăduiau un astfel de lucru și, când nu se puteau trage funiile pe tot hotarul, atunci sau rămâneau părți în stăpînire comună, sau se întrerupeau funiile, adică erau funii mai scurte, care cuprindeau o parte din teritoriu, apoi aceleași, în același număr se repetau pe altă parte a obștii. În acul de care am mai vorbit de la Crasna în 1638, în care se disting 5 funii mari, peste tot hotarul, hotar-nicii afirmă că „am tras toată ocina de peste tot hotarul... cu funea pri 4 locure“⁵⁸. Cele patru locuri erau cele patru frînturi ale celor cinci funii de pe hotar. În anumite acte se precizează structura funiei: la Sămara, „din funia Budească... a șasea parte de în funea de ocină de peste tot hotarul, de în vie, de în siliște, de în cîmp, den apă, den vaduri de moară, den pădure..., cît se va alege den funia Budească“⁵⁹. La 1585 se vinde la Buicești lui popa Amza și altora „4 funii din cîmp și din apă și din pădure“⁶⁰, iar la 1616, într-un zapis la Boteni, se vinde „o funie întreagă... și din apă și din uscat și din braniște și cimpu și dintr-amîndouă siliștele“⁶¹. S-ar putea ca aceste formule, din care am dat numai cîteva exemple, să însemne precizarea întregului conținut geografic al unei singure funii pe tot întinsul hotarului obștii în lungime, dar dacă funia se întindea de la un cap la celălalt al hotarului și cuprindea toate părțile structurale ale satului, mențiunea „din cîmp, din apă, din pădure etc.“ era inutilă, căci se înțelege de la sine. Socotim că această mențiune, care nu apare la toate satele împărțite în funii, ci numai la pomenirea în acte a unora dintre ele, înseamnă că funia era întreruptă în fragmente, ca să poată cuprinde pe diferite locuri toate părțile economice ale obștii.

Totuși, funiile fragmentate (nu pe stăpîniri, ci pe regiuni structurale ale satului) formau cîte o unitate. De altfel, ca și delnițele, ca și bătrînii și ca și „părțile“ de sat, funiile de cele mai multe ori au numele lor propriu, care corespunde cu acela al primului stăpîn ce a împărțit teritoriul satului: la 1620, Gavril Movilă întărește lui popa Tudor „ocina ce se cheamă Strahoriț, însă din funia lui Stoica jumătate“. Stoica nu era proprietarul de la care cumpăraseră ocina popa Tudor, pentru că acela se numea popa Manea⁶², era deci numele unui strămoș. De obicei, pentru a se distinge între proprietarul actual al funiei și strămoșul care dăduse numele, se folosește numele acestuia din urmă sub forma adjectivală: „funia Udreasă“ (la 1615 la Maxim)⁶³. La 1615, Radu cumpără de la Stoica la Tămășești jumătate din funia Onceștilor⁶⁴, la 1622 Stoica și Vilcu cumpără jumătate din funie „ce se cheamă funia Ghirosească“ și

⁵⁸ Arh. St. Buc., *episcopia Rîmnic*, CII/17.

⁵⁹ Loc. cit., *schitul Trivalea*, IV/7, 1640 iunie 2.

⁶⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 5, p. 218.

⁶¹ *Ibidem*, XVII, vol. 3, p. 64.

⁶² *Ibidem*, p. 527.

⁶³ *Ibidem*, vol. 2, p. 421—422.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 410.

o parte din funia Dănciulească⁶⁵. Într-o scrisoare privitoare la satul Sămara din 1624 se arată că „iaste tot o funie Mănească cu Untească“⁶⁶.

Nu însă totdeauna funiile aveau nume, ceea ce arată fie marea lor vechime, fie că erau subîmpărțite. Astfel, la 1521, Neagoe Basarab poruncește să se hotărnicască o funie, „aceea care s-a hotărnicit cu Crăliții“⁶⁷. Folosirea unei asemenea perifrază arată că funia nu avea un nume deosebitor. Alteori, funiile se numeroau: la 1520, Neagoe Basarab întărește dania făcută mănăstirii Nucet, la Gălășești, „o funie, dar a noua funie“⁶⁸, alteori se vorbește în acte de „funia de jos“ și de „cea de sus“ (la Șerbănești, în 1619)⁶⁹; la Scăeni în 1591 avem simultani „funia ce să zice Suta“ și „funia de jos“, în același sat⁷⁰. În sfârșit, sînt funii denumite după așezarea lor topografică: la 1646 la Cocol avem o vînzare „din funia de între văi“, dar în același timp și din „funia Ciinișinească“⁷¹.

Alături de termenul „funie“, care înseamnă, cum am văzut mai sus, o fișic lungă din teritoriul satului, cuprinzînd diferite părți structurate ale obștii, se întilnește mai rar și termenul de „curea“. Într-un act domnesc din 1620 al lui Gavril Movilă privitor la cumpărături din satul Strîmbătați întilnim termenul „curea de moșie“⁷². E drept că acest act s-a păstrat numai într-o traducere romînească din veacul al XVIII-lea, dar folosirea acestui termen de către vechiul traducător este o indicație în orice caz (chiar dacă nu există în textul slavon) că el fusese folosit în anumite sate. De asemenea, întilnim termenul *fișic* în loc de funie. La 1568, Neagoe logofăt cumpără ocină la Macița, „partea lui Oancea și a lui Cărămidă“ „două fășii“ și din partea lui Bucur „trei fișii“⁷³. La 1614, județul și pîrgarii din Orașul de Floci întăresc o vînzare. „însă o lășie de la Cîrstea“... „altă fășie de la o muiere Negrita, alături cu cea de sus“⁷⁴.

Subîmpărțirea funiilor se face repede în secolul al XVII-lea: la 1642, Oprea din Sămara vinde „o fune de ocină de în funea Bodească“⁷⁵, o funie dintr-o funie. Este interesant de constatat că în acest caz nu s-au divizat pur și simplu funiile în funii mai mici, ci s-a păstrat unitatea cea veche a primei funii cu numele strămoșului, apoi această funie care rămîne (ca și părțile mari din Moldova) a fost împărțită în subdiviziuni. În genere însă, frații de funie rămîn nedespărțiți. Astfel, într-un act din 1615 se indică toate funiile din satul Măldărești, cu indicarea oamenilor care au stăpîniri în fiecare funie. Sînt în total 15 funii, patru dintre ele se numesc „funii popești“, pentru că, precum se arată în act, fuseseră stăpînite de către niște popi, acum cu fiii lor și cu „ceata lor“. Vin apoi fu-

⁶⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 4, p. 151—152.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 445—446.

⁶⁷ *Ibidem*, XVI, vol. 1, p. 168.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 163.

⁶⁹ *Ibidem*, XVII, vol. 3, p. 371.

⁷⁰ *Ibidem*, XVI, vol. 6, p. 3.

⁷¹ Arh. St. Buc., *m-rea Cîrstea*, XLVII, 31.

⁷² *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 3, p. 547—549.

⁷³ *Ibidem*, XVI, vol. 3, p. 295—296.

⁷⁴ *Ibidem*, XVII, vol. 2, p. 241.

⁷⁵ Arh. St. Buc., *schitul Trivalea*, IV/13.

niile numite după strămoși: Berivoiască, care astăzi este împărțită în opt familii, funia Băicănească cu șapte stăpîni deosebiți, funia Căprească cu șapte stăpîni, funia Dragosînească a lui Simion cu ceata etc.⁷⁶ Din cauza subîmpărțirii funiilor la infinit, sistemul în chip practic nu mai putea funcționa, căci se întîmpla de ajungeau să fie funii prea strîmte pentru a putea fi de vreun folos. În același timp vînzările și schimburile în interiorul obștii încurcau sistemul simplu al funiilor și făceau ca cineva să nu mai stăpînească într-o singură funie, ci părți în devălmășie din diferite funii.

În realitate, sistemul funiilor nu însemna o dizolvare a obștii teritoriale, deoarece, în primul rînd, funiile nu erau deobicei în stăpînirea unei singure familii, ci după o împărțire în funii a pămîntului satului, se revenea adesea prin subîmpărțirea drepturilor asupra unei funii, la devălmășie. Deosebirea consta în aceea că acum erau frați de funie, în locul fraților de ocină. Obștea, care rămînea cu anumite drepturi superioare, de care am vorbit, se subîmpărțea în funii și în cete stăpîne fiecare pe o funie. Pe de altă parte, sistemul funiilor prevedea o anumită structură ideală a terenului satului, ca să poată fi cuprinse într-o funie toate părțile structurale ale pămîntului moșiei. Această formă a terenului nu se întîlnia pretutindeni și de aceea rămîneau în afară de funii unele părți ale moșiei care continuau să fie stăpînite în devălmășie.

Desigur că în privința delimitării posesiunilor individuale și a desfacerii formei inițiale a stăpînirii în devălmășie, sistemul funiilor de moșie reprezenta un progres față de sistemul, pe care l-am studiat mai înainte, al împărțirii pe bătrîni, pentru că acesta era în principiu o subîmpărțire teoretică de drepturi bazate pe genealogia mării familii a obștii, pe cînd sistemul funiilor era o împărțire reală pe teren. Putem socoti deci sistemul funiilor, care în parte derivă din cel dintîi (la origine o funie trebuie să fi fost egală cu un bătrîn), ca a doua fază a dizolvării stăpînirii în devălmășie a pămîntului obștii. Între paranteze, trebuie spus că această dizolvare a stăpînirii de devălmășie nu corespunde neapărat cu dizolvarea însăși a obștii, fenomen de care ne vom ocupa într-un capitol special al acestui studiu. Chiar dacă pămîntul era împărțit între diferitele familii constitutive ale obștii, încă rămînea obștea nu numai ca un organism social cu un drept superior asupra întregului pămînt al satului, dar și ca o organizație care mai avea și alte atribuții sociale decît aceea a reglementării stăpînirii și folosinței pămîntului.

Treptata creștere a formei de stăpînire individuală a pămîntului în obște în dauna stăpînirii în comun era o necesitate economică, legată de creșterea treptată a agriculturii. Cîtă vreme agricultura era foarte redusă și creșterea vitelor ocupa pe teren suprafețe de pășune precumpănitoare, în așa măsură încît locurile cultivate se puteau găsi, se puteau și muta, după plac, pe o întindere mare de pămînt, fără a stînji lucrarea pămîntului de către toți membrii obștii, o delimitare a locurilor de muncă ale fiecărei familii nu era nicidecum necesară. Abia o dată cu creșterea agriculturii, în epoca pe care o studiem, s-a început a se simți

⁷⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 1, p. 408—409.

nevoia unei delimitări interne pe hotarul satului a locurilor stăpânite și folosite de fiecare familie. Această precizare a stăpînirilor individuale în sînul obștii s-a făcut foarte încet și treptat. Prima fază a fost împărțirea pe bătrîni (care nu a fost generală pe toate satele și a alternat cu sistemul împărțirii pe „părți”), a doua a fost împărțirea funii, care și ea nu era perfectă, cum am văzut. A urmat al treilea sistem, anume cel de împărțire pe locuri sau pe pămînturi, care formează ultima fază de împărțire a pămîntului pe părți individuale, rămînînd încă și în acest caz o stăpînire superioară a obștii.

Înainte însă de a ne ocupa de a treia formă caracteristică a împărțirii stăpînirii pămîntului satului devălmaș, trebuie să acordăm atenție și *problemei măsurării pămîntului*. La noi arpenajul, măsurarea pămîntului, apare tîrziu și lipsa lui este una dintre cauzele tehnice ale dănuirii stăpînirii în devălmașie sau ale stăpînirii în forme de tranziție între devălmașie și stăpînirea individuală. Cea mai veche măsură pentru pămînt, o măsură care nu era de fapt de suprafețe, cum vom vedea imediat, este *stînjenu*. Stînjenu nu este în legătură cu stăpînirea pe pămînturi sau locuri, ci cu stăpînirea după sistemul de *funii*, este principial o subdiviziune a funiei și de aceea locul studierii sale este imediat după cercetarea împărțirii teritoriului satului pe funii, fără de care rostul măsurării în stîjnjeni nu se poate înțelege. Măsurarea pămîntului în stîjnjeni nu este o fază nouă în determinarea stăpînirilor individuale, ci o urmare a sistemului de împărțire a pămîntului în funii.

MĂSURAREA PĂMÎNTULUI ÎN STÎNJENI. Necesitatea de a împărți pămîntul între diferiți stăpîni de părți și parcele a adus, la o epocă destul de tîrzie în Țara Romînească, la introducerea unei unități de măsură pentru pămînt. Această unitate se numește *stînjen*. În Moldova, cum vom vedea mai jos, ea apare mai tîrziu decît în Țara Romînească și este mai rar menționată în actele scrise.

Stînjenu este o măsură veche slavă (*сажень*), care corespunde cu măsura veche germană: *Klafter*. Stînjenu muntenesc, numit de la o vreme stînjenu Șerban vodă, probabil pentru că a fost precizat dintr-o poruncă a acestui domn, avea 1,9665 m, pe cînd stînjenu de Moldova era mai mare și avea 2,23 m⁷⁷. Precum se vede, stînjenu nu era o măsură de suprafață corespunzînd cu metrul pătrat, ci o măsură de lungime, ceea ce a avut o deosebită influență asupra măsurătorii pămîntului.

Cea mai veche pomenire scrisă a unei măsurători de pămînt în stîjnjeni în Țara Romînească cunoscută nouă datează din 13 iunie 1571: un privilegiu al lui Alexandru Mircea voievod, în care întărește lui Manea și altora (opt persoane cu fiii lor) cumpărăturile lor din ocina care se numește Groșăneasca: „Însă Manea 20 de stîjnjeni, Bercea 20 de stîjnjeni, Oprea 20 de stîjnjeni“ etc.⁷⁸. Un an mai tîrziu, același domn întărește lui Micul vornic ocina la Scurteștii lui Stoe, diferite locuri cumpărate de la micii stăpîni de pămînt: loturi de 7 stîjnjeni, 4 stîjnjeni, 3 stîn-

⁷⁷ H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, București, 1903, s. v.

⁷⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 4, p. 27—28.

jeni, 2 stînjeni etc.⁷⁹. În veacul al XVII-lea se înmulțesc tranzacțiile privitoare la pămînt socotite în stînjeni: la 1629 se face hotarnica satului Sărățeni și hotarnicii zic: „Am ales ocina Neculei vistier, ales-am stînjeni 735 și au rămas stînjeni megieșești (adecă ale megieșilor) 240“⁸⁰. Vînzarea cu stînjenul ușura stabilirea prețului, care se făcea pe stînjeni: la 1626 Oprea Iuzbaș vinde ocină la Bucu, stînjeni 800, drept 2400 de aspri, deci 30 de aspri stînjenul⁸¹.

După cum am spus, stînjenul era o măsură de lungime, și nu de suprafață. Pentru măsurarea pămîntului în stînjeni nu se obișnuia măsurarea atît a lățimii, cît și a lungimii pămîntului, ci măsurarea numai a unei singure laturi (lățimea), de unde rezultă că stînjenul de moșie poate fi diferit după locuri și după moșii.

Astfel se explică precizarea stînjenilor de moșie din diferite acte din secolele al XVI-lea și al XVII-lea: la 1577, la Cîndecești, Badea Iogofăt cumpără 10 stînjeni, „de peste toată ocina“⁸²; la 1583, Cernica Vătaf cumpără ocină la Gostilele de Sus, „însă stînjeni 800 din cîmp și din pădure și din apă și din vatra satului“⁸³. La 1610, într-un zapis de vînzare în satul Tătarul se precizează: „Oricîți stînjeni vor ieși de preste tot hotarul, însă ne-am tocmit să tragă ocina pren trei locure, unde va fi ocina mai lată, să pue ocina unde va fi mai îngustă, ca să tocmească stînjenii, să fie tot într-un chip de lat“⁸⁴. Sensul acestor precizări este acesta: stînjenii erau vînduți în lățime, iar lungimea pămîntului vîndut forma o funie „peste toată ocina“, peste toate părțile structurale ale moșiei. Cînd nu se putea face o funie completă și continuă, se puneau stînjenii, aceiași ca număr, deosebit la lățimea pădurii, a cîmpului, a țarinii, sau se puneau pe locuri, după sistemul frînturilor de funii, de care am vorbit mai sus (în trei locuri, în actul de mai sus de la 1610). De aici se înțelege combinarea sistemului funiilor cu măsurătoarea în stînjeni, stînjenii fiind dependenți de funii, păstrînd lățimea funiei.

Lucrul se vede foarte clar din cîteva acte din secolele al XVI-lea și al XVII-lea din Țara Romînească alese ca exemplu: la 1588, Dan al doilea vistier cumpără moșie la Ostra, „partea lor din sus toată, stînjeni 150 și din jos stînjeni 150, oricît se va alege de pretutindenea, din cîmp și din pădure și din apă și din siliștea satului și cu toată partea lor de rumîni și cu viile“⁸⁵. Dacă stînjenul ar fi fost o măsură reală de suprafață, nu ar fi fost nevoie să „se aleagă“ partea din apă, din cîmp, din pădure etc. De vreme ce stînjenul reprezenta numai o lățime a funiei și funia se frîngea în diferite bucăți pe toată suprafața moșiei, chiar cînd se preciza în scris numărul de stînjeni era nevoie de o „alegere“ a moșiei în diferitele ei locuri și aspecte.

⁷⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 4, p. 92.

⁸⁰ Arh. St. Buc., ms. nr. 314, f. 181.

⁸¹ Loc. cit., *m-rea Cotroceni*, IX/7.

⁸² *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 4, p. 266.

⁸³ *Ibidem*, vol. 5, p. 96—97.

⁸⁴ *Ibidem*, XVII, vol. 1, p. 488—489.

⁸⁵ *Ibidem*, XVI, vol. 5, p. 364.

La 1587, Mihăilă face cumpărături în satul Seliște, „11 stinjeni de ocină de la Vlaica din sat, însă toată ocina lui, din câmp și din pădure și din apă... oricît se va alege”⁸⁶. Exemplele în care formula „oricît se va alege” rămîne, deși e vorba de o măsurătoare în stinjeni, se pot ușor înmulți. Aceasta este dovada că măsurarea cu stinjenul nu constituia o delimitare precisă pe harta părților de teren.

Uncori, actele precizează dimensiunea în care se face măsurătoarea în stinjeni: la 1635, Pătrașco din Dărmănești vinde 40 de stinjeni „în latul ocinei”⁸⁷. Alte acte dau precizia, care de obicei se subînțelege prin cuvintele „de peste tot hotarul”, că acei stinjeni se socotesc pe toate părțile diferențiate ale obștii: la 1650 la Jugurani, Negoită și Crăciun vînd 4 stinjeni, „însă acești stinjeni să îmble peste tot hotarul, den capul Comorei, pen dealul cu viile, pe șederea satului pen locuri de casă, pen pommet, pen fînaț, pen pădure, pîn în Piatra Cislăului, pin apă, pin vadul de moară, în apa Nișcovului”⁸⁸.

Dependența stinjenilor de funie se vede foarte lămurit dintr-o serie de acte, în sensul pe care l-am spus: stinjenul este și măsura de lățime a funiei: la 1573, Alexandru Mircea hotărăște într-o judecată privitoare la pămîntul moșnenilor din Pătîrlagele: s-au vîndut „în lung 20 de funii și în lat 20 de funii și funia pe 30 de stinjeni”⁸⁹. La 1580 se vinde la Bănciulești o parte de teren „6 funii și funia cîte 20 de stinjeni”⁹⁰; la 1626, într-un act se arată că la Stănești, „peste toate împărțirile ocinei Stănești sint ale lui Nan 6 funii, funia cîte 35 de stinjeni”⁹¹. La 1649, VasIU vinde o funie și jumătate de loc din seliștea Păcăleștilor, „însă să se știe, funea de stinjeni 24, din apă, din câmp, din pădure, din tot hotarul”⁹². Adică o funie lată de 24 de stinjeni, deci jumătate de funie avea 12 stinjeni. Era vorba aici nu de funii continue, ci de funii întrerupte, ca să se poată avea folosință și din câmp, din pădure și din tot hotarul.

Deși elementele documentare ne lipsesc, socotim foarte probabil că măsurătoarea în stinjeni se raportează de obicei, cînd funia era între ruptă, la pămîntul de lucrat din țarină, iar în ce privește pășunea și pădurea și cu atît mai mult apele curgătoare care au o suprafață redusă, măsura în stinjeni se înțelegea ca o măsură proporțională (o cotă parte de peste tot hotarul), nu ca o măsură reală. Cu alte cuvinte, dacă cineva avea în țarină 20 de stinjeni, avea drept la pădure sau la ape cu o cotă parte proporțională cu moșia sa de 20 de stinjeni, față de stăpînirea în stinjeni a celorlalți săteni. Deci în special la apă, foarte probabil și la pădure etc. este vorba de stinjeni nerealii pe pămînt, ci de drept proporțional cu numărul de stinjeni de pe pămîntul arabil. Aceasta ni se pare evident din cauza formulei așa de des folosite în actele care privesc transfer de teren în stinjeni, cînd se menționează și „cît se va alege” din

⁸⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 5, p. 302.

⁸⁷ Muzeul istoric al orașului București, nr. 13746.

⁸⁸ Arh. St. Buc., *Sf. Apostoli*, II/4.

⁸⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 4, p. 125.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 491—492.

⁹¹ Bibl. Academiei R.P.R., doc. XLII/30.

⁹² Arh. St. Buc., *episcopia Buzău*, XLI/15.

apă, vad de moară, pădure, pășune, care nu se puteau măsura în stinjeni sau era cu totul inutil să fie măsurate.

Împărțirea în stinjeni reprezintă, măcar parțial, fixarea pe teren a drepturilor diferitelor familii. Se înțelege că măsurătoarea pământului îngreășește puțința locuitorilor satului de a se folosi în chip nelimitat de tot locul obștii. Această situație, limitarea drepturilor de stăpânire în devălmășie, se reflectă și în limbă: verbul *a stinjeni* înseamnă în limba română, „a stingheri, a opri, a împiedica”. Verbul derivă din substantivul *stinjen* și înțelesul său se explică prin aceea că stinjenul, măsurătoarea, formează o piedică în folosirea în devălmășie a pământului de către toți sătenii⁹³.

Din cele spuse mai sus rezultă că nici introducerea măsurătorii pământului cu stinjenul nu alcătuiă delimitarea definitivă a părților de obște pe stăpâniri individuale, ci, cu toată această reformă în precizarea locurilor, sistemul de stăpânire în satele moșnenești a rămas tot mixt: de stăpânire individuală și alături de ea stăpânire în devălmășie. Măsurarea cu stinjenul nu a reprezentat o deosebire esențială față de împărțirea pământului în funii, ci sîntem în drept să o socotim o variantă și o perfecționare a acestui sistem al funiilor.

De altfel, sistemul măsurării în stinjeni nu se aplica întotdeauna în chip exclusiv; în aceleași terenuri se aplicau și alte metode de măsurare.

La 1650, 24 de boieri hotarnici, în mărturia lor pentru proprietatea Bucșani, declară: „Pentru că au vîndut ei (megieșii) de bună voia lor moșia cu stinjenul și zilele deosebi”⁹⁴. „Zilele” sînt zilele de arătură. Cum am văzut mai sus, exista un sistem special de măsurătoare a pământului în zile de arătură, atît în Țara Romînească, cît și în Moldova. Deocamdată ne mulțumim să constatăm că măsurătoarea cu stinjenul, care prezenta destule neajunsuri, putea coexista în același sat cu alte sisteme de măsurătoare a pământului.

În ce privește Moldova, măsurătoarea cu stinjenul în perioada care formează cadrul acestei lucrări, adică pînă la mijlocul secolului al XVII-lea, apare în acte foarte rar. Faptul pe care l-am observat, că măsurarea cu stinjenul a pământului este o urmare a împărțirii pământului în funii și că de obicei este în legătură cu funia, explică de ce această măsurătoare nu se folosea în Moldova, care în genere n-a folosit decît foarte rar funiile de moșie.

Abia la sfîrșitul perioadei pe care am îmbrățișat-o, către mijlocul secolului al XVII-lea, cunoaștem cîteva cazuri de proprietăți moldovenesti în care pămîntul a fost măsurat cu funia. La 1649 se face împărțirea satului Pomîrla și actul de împărțeală adaugă „și încă mai prisosea de a treia parte (adică, din a treia parte, după sistemul moldovenesc — *n.n.*) 36 stinjeni în vatra satului”⁹⁵. La 1649, Vasile Lupu întărește lui Gavril hatmanul ocină în satul Pîrjolita „o sută treizeci și cinci stinjeni: lățimea

⁹³ *Dicționarul limbii romîne vorbite*, s. v.

⁹⁴ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CCCLXXIII/224.

⁹⁵ Loc. cit., doc. CLX/151.

din față de cinzeci stinjeni⁹⁶. Prin urmare, în acest caz s-a măsurat ocina în stinjeni nu numai în lățime, dar și în lungime, contrar celor ce se făceau în Țara Românească. Totuși, nici această dublă măsurătoare pe două dimensiuni nu era perfectă, de vreme ce nu putea da suprafața terenului decât în cazul unei forme perfect dreptunghiulare, ceea ce se întâmpla extrem de rar. Abia în secolul al XIX-lea se va ajunge la o măsurătoare reală a pământului în cele două țări romine.

În afară de unitatea de măsură pentru pământ numită stinjen, întâlним atît în Moldova, cit și în Țara Românească măsurătoarea în *pași*, care este însă mai rar folosită decît cea dintîi.

În Țara Românească, la 1571, deci aproape în același timp cu apariția măsurătorii în stinjeni, avem prima mențiune a măsurătorii pământului în pași. La această dată cneji de la Devesel cumpără ocină, 6 ogoare (nive)⁹⁷, însă fiecare de 15 pași, la seliște 6 pași, o seliște de 11 pași lățime de la apă, alta de „4 pași, pînă la apă”⁹⁸. Precum se vede e vorba tot de o măsură de lungime care cuprinde numai o latură a suprafeței pământului, ca și stinjenul. La 1573, Alexandru Mircea întărește lui Drăgan și altora ocinele lor la Drăghiceni, ocine de 5 pași, 4 pași etc. cumpărate cam ou 20 de aspri pasul⁹⁹. La 1574, Stepan clucer cumpără la Surdeșteți un loc pentru vii, care este măsurat însă și în lung și în lat: „în lung 255 de pași mari, în lat 210 pași mari”¹⁰⁰.

În Moldova, la 1621, la Cofești, se hotărnicesc „în siliștea satului den doi bătrîni... șapte pași”¹⁰¹. La 1623, la Ghidușeni se cumpără „180 de pași în țarină” și iar 80 de pași tot în țarină¹⁰², adică numai din pământul iucrat pentru agricultură. Tot în Moldova întîlnim în actele din veacul al XVII-lea expresia de „pași în frunte”; la 1644 Lupu Dumitrașcu cumpără la Buciumeni „30 de pași în frunte”¹⁰³. La 1641, întîlnim tot acolo o serie de cumpărături măsurate în „pași din frunte”¹⁰⁴. Pașii în frunte reprezentau lățimea terenului măsurată la pământurile în frunte, adică la ogoarele ale căror capete mergeau pînă la vatra satului și pînă la marginea hotarului, rămînînd și o parte de drepturi proporționale în ocina nealeasă, în afară de țarina lucrată.

IMPĂRȚIREA TERENULUI PE LOCURI ȘI PĂMÎNTURI. Împărțirea pământului pe locuri nu mai ține seama de genealogia obștii și de drepturile ereditare, nici nu este cuprinsă într-una din subîmpărțirile egale ale satului numite funii sau părți. Ea se bazează pe terenul concret al unui hotar interior, iecare om sau familie stăpînește pe terenul satului unul sau mai multe locuri bine definite și hotărnicite. Pământul întreg al satului liber este

⁹⁶ Muzeul istoric din Suceava, sub dată (circa 1649).

⁹⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 4, p. 38.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 118.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 139.

¹⁰⁰ *Arh. St. Buc.*, *m-rea Neamț*, LXIX/3.

¹⁰¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 5, p. 44.

¹⁰² *Bibl. Academiei R.P.R.*, CLVI/14.

¹⁰³ *Academia R.P.R.*, filiala Iași, *fond Spiridonie*, XIII/102.

¹⁰⁴ *Vezi R. Rosetti, Pământul, sâtenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907, p. 103--104 și schițele de la p. 105.

împărțit în locuri așezate neregulat, dar care cuprind de la o vreme întreg pământul arabil al obștii.

Impărțirea pe locuri reprezintă, față de sistemele pe care le-am studiat pînă acum, o creștere a formei individuale de stăpînire a pământului, fără a fi însă o definitivă împărțire a întregului teritoriu, deoarece pădurea, apele, pășunea, care formau în epoca de care ne ocupăm majoritatea suprafeței obștilor, rămîn nedespărțite și stăpînirea lor se bazează pe drepturi proporționale cu întinderea locurilor stăpînite de fiecare familie.

În Țara Romînească aflăm sistemul stăpînirii pe locuri încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea, alături de sistemul împărțirii pe bătrîni și pe funii. La 1536, Radu Paisie întărește lui Neagomir „un loc la Birsești”, cumpărat de el pe 200 de aspri „însă acel loc să fie cu cîmp și cu seliște”¹⁰⁵. Deci acest Neagomir nu cumpărase drepturi în sat, nu cumpărase delnița sau partea cuiva, ci un loc anumit. De observat că se menționează că de acest loc țin cîmpul și seliștea, adică părți proporționale din partea neîmpărțită. La 1595, numeroși moșneni din Bălegoși cumpără și schimbă între ei părți din hotarul satului, între care se notează : „un loc în valea Ciungului, un loc în valea Largă, două locuri la Lacul Mare, un loc într-un cîmp, un loc într-alt cîmp, un loc la Picle” etc.¹⁰⁶. Deci locurile erau bine precizate pe teritoriul satului la anumite centre locale cunoscute de săteni cu numele lor specific. La 1614, Catalina din Gotești a vîndut „12 locure” din partea popei Danciul¹⁰⁷. Se înțelege că acest popă stăpînea în sat numeroase locuri dispersate, care nu alcătuiau o unitate pe teren, dar fiecare era cunoscut ca loc deosebit pe întinsul proprietății. La 1620, Petru și Stanciu cumpără la Voitești 3 locuri cu 600 de aspri, 2 locuri cu 160 de aspri, alte 2 locuri cu 200 de aspri. În același timp ei cumpără deosebit patru funii cu 1360 de aspri și toată partea lui Pîrliecu „de pretutindene” cu 1200 de aspri¹⁰⁸. Observăm că prețul deosebit al locurilor, unele valorau cîte 200 de aspri, altele 100, altele 80, arată că e vorba de bucăți de teren de mărimi și valori deosebite, deci erau bine precizate. Pe de altă parte, vedem că în același sat se păstrează și sistemul cu funii și delnițele „de pretutindene”, de unde rezultă că nu tot pământul satului era împărțit în locuri, ci treptat se formau locurile, petice de pământ individuale pe terenul comun. La 1650, Stanciu și Dragomir vînd o delniță în sat la Negești, delnița Vlădănaului, cu șase locuri, anume : a) în iaz, b) la garduri, c) sub priboi, d) după sat, o cînepiște, e) în grindul lui Dan, f) lîngă rîu¹⁰⁹. Delnița numită a Vlădănaului se despărțise, în ce privește locurile arabile, în șase „locuri”, care erau situate pe diferite colțuri ale terenului.

Această situație a stăpînirii de locuri distanțate între ele se datorește transmiterii părților de proprietate prin vînzare și schimb, ca și prin zestre, în interiorul obștii, ceea ce aduce risipirea stăpînirilor și imposibilitatea stăpînirii comune într-o funie.

¹⁰⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 2, p. 211.

¹⁰⁶ *Ibidem*, vol. 6, p. 170.

¹⁰⁷ *Ibidem*, XVII, vol. 2, p. 316.

¹⁰⁸ *Ibidem*, vol. 3, p. 510—511.

¹⁰⁹ Arh. St. Buc., *m-rea Cîmpulung*, X/9.

Locul delimitat în interiorul satului se numea și *codru*. Codrul însă, spre deosebire de loc în general, este o bucată de pământ cu formă regulată, dreptunghiulară (cuvîntul derivă din latinescul *quadrum*), în ori ce caz regulată, este deci rezultatul unei hotărnicii, al stabilirii hotarelor de către reprezentanții obștii¹¹⁰. Codrul poate cuprinde locuri mai mari, funii întregi, prin definiție el este un loc hotărnicit precis. Astfel, la 1579, într-o împărțire de pământ la Ștefănești, găsim că s-a dat „codrul dintăi lui Harvat, un codru mănăstirii Argeș,... un codru lung de 12 funii, însă funia de 12 stînjeni, al doilea codru în lung de 12 funii și 6 pași, în lat 9 funii și jumătate și doi pași”¹¹¹. La 1623, Radul din Bujorani vinde o jumătate de codru de loc „însă partea de sus dintr-acei codru și de în cîmp și de în pădure și despre tot hotarul”¹¹². Din acest din urmă exemplu se vede cum de codrul delimitat țineau părți nedelimitate și de aceea se folosește formula generală cu drepturi, „peste tot hotarul”. Codrul delimitat cuprindea numai partea din cîmpul cultivat, dar de acest loc depindeau drepturi proporționale peste părțile nealese ale pămîntului obștii. La 1642, într-un zapis de vînzare la Cîmpoia, Minune și Radu vînd un loc „care a fost de funea Rotească, însă codru Bodeiscu deplin, precum au fost împărțeaia codrilor. Deci mi s-au venit codri cu vărul meu”¹¹³. Delimitarea codrilor în acest caz se făcuse cu prilejul unei împărțeli între diferiții copărtași din aceeași funie.

În Moldova, în genere, în epoca de pînă la 1650, dată la care se oprește prezentul studiu, nu se folosește împărțirea în locuri și codri individuali a pămînturilor, cel puțin în acte ea nu apare. Cînd într-un act foarte vechi de la Iuga vodă (1399—1400), domnul dăruiește lui pan Braia pentru slujba lui „un loc pe Strahotin”¹¹⁴, este vorba de altceva, nu de un loc delimitat din interiorul unui sat, ci de un loc nelocuit, pe care să-și facă un sat, aceasta se dovedește în legătură cu aspectul și obiceiul celorlalte donații domnești către feudali din acea epocă.

Împărțirea pe locuri și pe codri a satelor din Țara Romînească era o transformare destul de adîncă a obiceiurilor și a felului de stăpînire al obștilor moșnenesti. De aceea, în numeroase acte se subliniază că este vorba de un fel deosebit de a stăpîni pămîntul față de ce fusese în trecut, față de împărțirea pe bătrîni sau pe funii, care păstrau oarecum unitatea comunității. Astfel, la 1605, Preda Buzescu banul cumpără jumătate din satul Groșani de la megieși, „și nu cu funia, ci pe locuri, care cite locuri au avut”¹¹⁵ (în textul slav: **ѡжа** - funie, **мѣстоки** - locuri), La 1638, într-o hotărnicie la Ciinești făcută de 12 boieri, aceștia declară: „nu iaste delnițe să să poată hotărî, ce este cumpărătură *locurește* și fâlcește”. Delnițele de peste tot hotarul se dizolvaseră, și actul precizează cauza: „este cumpărătură”, deci prin cumpărături se formaseră locuri în diverse părți ale hotarului, ceea ce se numește fel de stăpînire „locurește”. Actul adaugă,

¹¹⁰ Acad. Rom., *Dicționarul limbii romine*, s. v.

¹¹¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 4, p. 375.

¹¹² *Ibidem*, XVII, vol. 4, p. 238.

¹¹³ Arh. St. Buc., *mitropolia Țării Rominești*, XCIII/23.

¹¹⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. 1, p. 5—6.

¹¹⁵ *Ibidem*, B, XVII, vol. 1, p. 194—195

din pricina dispersării locurilor stăpînite de același om, de va fi „loc de parte“... „să să voiască (învoiască) să schimbe, ca să stringă moșia Căineștilor despre hotarul lor“¹¹⁶.

La 1629, boierii hotarnici ai moșiei Hărăști declară : „Ocina nu le au fost de protiv (deopotrivă) ca să poată hotărî în două din cap pînă în cap... de am făcut doo împărțele, cîmpul deosebi, pădurea deosebi, apoi *am potrivît codrii*, cîmpul și pădurea“¹¹⁷. Aici, fiind vorba de o împărțire în două, s-a ajuns la împărțirea nu numai a cîmpului, ci și a pădurii, dar nefiind „deopotrivă“, adică în continuare și egale, nu s-au format două funii, ci doi codri, adică două locuri delimitate în pădure și alte două în cîmpie. Declarația de la urmă, că „s-a potrivît codrul cu pădurea“, înseamnă că pădurea a fost împărțită proporțional cu drepturile fiecăruia, așa cum reies din întinderea respectivă ce aveau la cîmp. În sfîrșit, un ultim exemplu de definire a împărțirii deosebite ca sistem a locurilor și codrilor de pămînt îl vom da dintr-o poruncă a lui Matei Basarab din 1641, în care învață pe cei șase boieri luați pentru hotărnicirea proprietății satului Șerbănești : „Să cautați să funiți și să codriți ocina sfintei mitropolii de la Șerbănești“¹¹⁸. Este clar că e vorba de o hotărnicire și verbul *a codri* echivalează cu *a hotărnicii*.

Alături de codri și de locuri întîlnim în acte, atît în Moldova, cît și în Țara Romînească, o altă împărțire, care este o variantă a împărțirii pe locuri și codri, anume împărțirea pămîntului arabil pe „pămînturi“ sau „ogoare“, în actele slave **нива**.

Acest termen apare întîi în Țara Romînească, unde și prin aceasta se vede că dizolvarea obștilor a mers mai repede decît în Moldova. La 1536, Radu Paisie întărește cumpărăturile sale la Mihăești : „un ogor“ (**нива**) alt ogor, și al treilea ogor (**нива** în textul slav)¹¹⁹. Ogoarele erau măsurate : la 1582 la Mîrșa se cumpără „un ogor de 50 de pași în lățime și în lungime... cît umblă și alte ogoare“¹²⁰. Dar în genere nu se arată măsura ogoarelor sau pămînturilor (**нива**) ceea ce arată că întinderea lor era determinată, era o unitate de măsură. În Moldova știm bine că „pămîntul“ reprezenta cît se poate ara într-o zi de lucru¹²¹. De vreme ce corespunde cu *Morgen* sau *Acker* în Germania, *acre* în Anglia, *arpent* în Franța, deci o măsură cu caracter internațional în evul mediu¹²², este foarte probabil că *pămîntul* în Țara Romînească de obicei reprezenta aceeași măsură, cu atît mai mult cu cît am văzut mai sus că și în această țară se obișnuia măsura pămîntului în zile de lucru (adică de arătură, cu mijloacele de atunci). La 1589, Dragotă din Dobriceni cumpără mai multe pămînturi (**нива**) de la diferiți moșneni și din acte reiese că aceste ogoare variau ca preț între 30 și 100 de aspri¹²³. Socotim că această deosebire de preț nu se datorește mărimii deosebite a ogoarelor, care formau o unitate de măsură, ci calității deosebite a pămîntului în diferite locuri ale teritoriului satului.

¹¹⁶ Arh. St. Buc., *m-reu Dintr-un lemn*, XV/2.

¹¹⁷ Loc. cit., *Radu vodă*, IV/39.

¹¹⁸ Loc. cit., *mitropolia Țării Romînești*, XLIII/2.

¹¹⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 2, p. 207.

¹²⁰ *Ibidem*, XVI, vol. 5, p. 53—64.

¹²¹ R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpîni în Moldova*, p. 98—99.

¹²² *Ibidem* și notele.

¹²³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 5, p. 410.

În Moldova prima mențiune de pămînturi (nive) cunoscută nouă din acte datează din anul 1570, cînd Baloș Vuiuipa vinde locul „unde a fost Tîrgul Putnei cu casele sale” și zece ogoare (**НИВА**) din același hotar¹²⁴. Se vede cum casele din sat erau deosebite de ogoare și acestea erau o măsură numai a ogoarelor cultivate sau de cultivat de la cîmp. La 1598, Eremia Movilă întărește lui Gligore diac „un loc de casă cu livadă... și cu douăzeci de pămînturi lîngă hotarul Obrocianilor... un heleșteu și finețele împrejurul heleșteului și cu moară”¹²⁵. Pămînturile erau separat de finețe, de ape (heleșteu), ele se limitau numai la pămîntul arabil. La 1603, Nastasia vinde 12 pămînturi (ogoare-**НИВА**) din a șasea parte din Cîrligi, „ce se va alege partea mea și din sat și din cîmp și din apă și cu tot venitul ce se va alege”¹²⁶. Deci ea vinduse cele 12 ogoare delimitate și pe lîngă acestea toată partea nedelimitată din teren, cît ținea proporțional de cele 12 ogoare vindute. La 1606, Marco păhărniceș și Todosia cumpără la Tescani „patru ogoare în frunte” (pentru această expresie, vezi mai jos), „din țarina satului Tescanilor, cît ține în lung acel hotar și pe unde le este loc de fin, să fie pentru fin”¹²⁷, ogoarele erau în țarină, adică în locul cultivat, iar finațul era deosebi. În 1634, Vasile Lupu poruncește lui Iurașcu să ia dijma la Bușcioni, „să numeri pămînturile, cîte se vor afla arătate pe partea lor și să iai piinea de a dzceea, cît să va veni pe partea lor toată”¹²⁸. Impărțirea pe pămînturi, după cum rezultă din acest act, folosea și la determinarea dijei din sate. La 1649 se împarte satul Porcești în patru părți, la patru frați, „și să vine pe un frate cîte 105 pămînturi”. Partea de jos avea 420 de pămînturi, dar pămînturile erau socotite în legătură cu casele: „din șapte case... dintr-aceste case o casă cu 17 pămînturi”¹²⁹.

Rezultă din actele de mai sus prezentate ca exemple că ogorul, pămîntul sau **НИВА** era aceeași măsură care se aplica pămîntului arabil, adică cel din țarină locul arăturilor, și de acest loc delimitat depindeau proporțional și alte stăpîniri nedelimitate din teritoriul satului, ca finaț, pășune etc. Pămîntul (**НИВА**) era, cum am spus, o măsură care reprezenta locul ce se poate ara în timpul unei zile de lucru, ceea ce se regăsește la fel pentru **НИВА** slavă, *Morga* germană, *arpent* în Franța etc. este vorba deci de o măsură în muncă, generală în evul mediu. Într-un anumit înțeles, această măsură era mai precisă decît cea cu stînjenuș, de care am vorbit, deoarece stînjenuș, ca și pasul, erau măsuri de lungime, care se aplicau unei singure laturi a suprafeței pămîntului, pe cînd pămîntul (**НИВА**) era principial o măsură de suprafață. Totuși, întrucît puterea de muncă a oamenilor și poate și calitatea plugurilor diferă, ea nu putea avea precizia unei măsurători cu unități folosite în arpentaj. De aceea ogoarele variază ca întindere. Cînd în 1578 într-un act din Țara Romînească se vorbește de cumpărarea unui „ogor mare”, se înțelege că erau și ogoare mai mici¹³⁰. La 1640, Cornea din

¹²⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. 2, p. 223--225.

¹²⁵ *Ibidem*, XVI, vol. 4, p. 217--218.

¹²⁶ *Ibidem*, XVII, vol. 1, p. 68.

¹²⁷ *Ibidem*, vol. 2, p. 33.

¹²⁸ *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. CCCXLI/23.

¹²⁹ *Academia R.P.R.*, filiala Iași, *fond Spiridonie*, XXXVI/15.

¹³⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, XVI, vol. 4, p. 318.

Tîrșor vinde ocina Sciu-răvească, „pămînturi 5 și într-un pămînt cîte doozeci de lacata“ (Лаката-коți)¹³¹. Așadar pămînturile se măsurau și cu *cotul*.

Împărțirea pe pămînturi, ca și aceea pe locuri, a cărei variantă era, reprezenta și ea un progres în precizarea și individualizarea stăpînirii pămîntului față de sistemele precedente: bătrînul și funia. De aceea se vede și din acte că este necesar să se precizeze că acesta, sistemul de pămînturi, și nu altul este folosit la o anumită împrejurare de transmitere a proprietății. Într-un act din 1623 din Țara Romînească se face o hotărnicie cu 12 boieri și actul lor spune: „Și le-am ales în cîmp cine ce are preste tot hotarul: Mîrza are 5 funii alese, jupîneasa Anușa are 7, Cucuil să ție fune 1, iar alți frați (membri ai obștii — *n.n.*) să-și ție pămînturește“¹³². A ține (stăpîni) pămînturește înseamnă, bine înțeles, după sistemul pămînturilor (НИВА) delimitate, cu drepturi proporționale în moșia nedelimitată.

Pămînturile (НИВА) erau așezate în rînduri, capetele lor erau în frunte în linie dreaptă, care forma linia capetelor pămînturilor. La 1626 se arată într-un act domnesc că „satul Ilișeștii și-au oprit două pămînturi arate dintr-acel rînd de pămînturi“¹³³.

În 1629, decembrie 11, Alexandru Coconul voievod întărește lui Tănase vornic „loc de prisacă în rîndul Prigorenilor“¹³⁴. Prin urmare, rîndul, ca și moșii, se deosebea după vechile stăpîniri, din vremea primei diferențieri a proprietății indivizii. Aceste exemple sînt din Moldova. Dar și în Țara Romînească avem aceeași situație. La 1622, într-un act de cumpărătură la Mușcelul Sibiceului, se vînd două ogoare, „nul este la Piatra Albă, altul este la Valea Fînațului, ogoarele cele lungi“¹³⁵. În această regiune a satului ogoarele erau mai lungi (deci mai strîmte), ca să poată încăpea toate în același rînd. În privința „capetelor“ ogoarelor, care formau o linie regulată, un act din Bălăoșești (Moldova) din 1617 arată că s-au vîndut 15 pămînturi, „pe lingă capetele pămînturilor, spre luncă“¹³⁶.

În cazuri destul de rare și numai în Țara Romînească, în loc de denumirea slavă de НИВА, tradusă în romînește prin „pămînt“ înțîlnim vechia denumire de origine latină: *agru*. La 1630, Leon vodă întărește la Birosălăveni lui Cîrstea pîrcălab cumpărăturile sale: „un agru de loc“ (în textul slav: агръ за мѣсто). apoi doi agri de loc, iar un agru de loc etc.¹³⁷. La 1637, într-un zapis, Anghel vinde la Vlădila „cinci rînduri de agri“¹³⁸. La 1640, Stan vinde la Vlădulenii „rînduri de agru 8“, apoi iar „rînduri de agru“¹³⁹.

Aceste sisteme de împărțire a pămîntului în locuri și pămînturi (respectiv agri) formează a treia fază a împărțirii pămîntului obștii, ca urmare a diferențierii ei, înainte de totala destrămare. Ele sînt semnele exterioare ale transformării obștii. În primul rînd avem devălmășia, care se bazează

¹³¹ Arh. St. Buc., ms. nr. 454, f. 113 v.

¹³² Doc. priv. ist. Rom., B, XVII, vol. 4, p. 216—217.

¹³³ Bîrl. Academiei R.P.R., doc. LXXXIV/97.

¹³⁴ G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, II, p. 147—148.

¹³⁵ Doc. priv. ist. Rom., B, XVII, vol. 4, p. 180.

¹³⁶ Arh. St. Buc., ms. nr. 602, f. 5.

¹³⁷ Loc cit. ms. nr. 1233, f. 250.

¹³⁸ Loc. cit., *m-rea Brîncoveanu*, XII/3.

¹³⁹ Loc. cit., XIII/3.

pe drepturile tuturor membrilor obștii asupra întregului hotar, drepturi reprezentate prin „delnițe“ teoretice, în care locul de arătură al familiei se muta periodic pe întinsul terenului obștii. Apoi începe desfacerea în părți, cu sisteme mixte între stăpînirea în devălmășie și cea individuală. Cel dintîi, care este cel mai apropiat de devălmășie, este împărțirea genealogică pe bătrîni și varianta negenealogică pe părți. Apoi, evolutiv, urmează sistemul pe funii (și stînji) în sfîrșit cel bazat pe locuri distincte și pe pămînturi.

ALTE MĂSURI ȘI SUBÎMPĂRȚIRI ALE TERITORIULUI OBȘTII. Vom întrun, în acest paragraf cîteva denumiri speciale de subîmpărțiri care se întîlnesc în Țara Romînească și în Moldova în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, cînd începe desfacerea pămîntului obștii în proprietăți individuale, dar care nu pot constitui un sistem special de împărțire, ca cele pe care le-am studiat în paragrafele precedente.

Mai întîi vom menționa *răzorul*. Răzorul nu este, cum apare în toate dicționarele limbii romîne, numai hatul, spațiul dintre cîmpurile și ogoarele lucrate, ci este în actele din secolele al XVI-lea și al XVII-lea (în cele slave, *разоръ*) o parte a funiei, o măsură de pămînt care, în situația actuală a cunoștințelor noastre, nu o putem determina mai de aproape. La 1580, Borilă cumpără 6 răzoare la Cotești, dar 3 răzoare într-un cîmp și 3 răzoare în celălalt cîmp¹⁴⁰. La 1617, Stanciu cumpără la Sibiciu „un răzor de funie“, parte care se numea răzor¹⁴¹. La 1637, în zăpisul lui Stroe, care vinde moșie la Turceni, „2 funii și le am mai vîndut răzoare 7... în funii Gălbeneștii răzoare 3 cu pomi cu tot“¹⁴². S-ar părea din aceste acte că răzorul era o subdiviziune a funiei, deși date mai precise ne lipsesc. Toate actele privitoare la răzoare din această epocă pe care le cunoaștem sînt numai din Țara Romînească.

Expresia *cedvirte* și *cizvirte* înseamnă în slavonește „a patra parte“. Se aplică la funii: la 1630, într-un zăpis din Cîrlogeni, „dintr-o fune o cedvirte“¹⁴³. La 1636, vînzare la Prooroci, „fără o cizvirte a lui Drăgan, care iaste a patra parte de giușătate de sat“¹⁴⁴. Și această denumire predomină în Țara Romînească.

Denumirea *ploșteanca* se întîlnește numai în Moldova, destul de rar în secolul al XVII-lea: la 1643, la Buciumi, se vînde „o ploșteanca de trei zeci de pași“¹⁴⁵, iar în același an într-o hotarnică se întîlnește expresia „ce să va veni de în trei ploștence“... „din a treia parte a șaptea parte“, care este deosebită de vînzarea curăturilor, a cîmpului, trecut în pași și a unui ogor de cînepă¹⁴⁶. Dacă ploșteanca, termen care în această formă nu se află în dicționarele limbii romîne, este egală cu *ploștina*, atunci înseamnă loc

¹⁴⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 4, p. 490.

¹⁴¹ *Ibidem*, XVII, vol. 3, p. 156.

¹⁴² Arh. St. Buc., *episcopia Buzău*, XLI/7.

¹⁴³ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CCCLXXI/187.

¹⁴⁴ Arh. St. Buc., *mitropolia Țării Romînești*, CCCXXXVII/1.

¹⁴⁵ Acad. R.P.R., filiala Iași, *fond Spiridonie*, XIII/104.

¹⁴⁶ Arh. St. Buc., *schitul Brazi*, XXXI/5.

mlăștinos sau o măsură privitoare la asemenea loc, dar ea se poate pune în legătură cu *ploșceadca*, rusește terasă, loc înălțat și plat.

Prăjina este o măsură de lungime folosită în epoca care ne interesează în amîndouă țările romîne. Este o măsură agrară care cuprinde 3 stînjeni, adică 5,899 m în Țara Romînească și 6,69 m în Moldova¹⁴⁷. În Moldova, la 1635 într-o hotarnică la Podul Orzii se vorbește de „loc de patruzăci și patru de prăjini și jumătate, cite trei stînjeni prăjina”¹⁴⁸. În Țara Romînească, la 1637, moșnenii din Păușești vînd moșia lor „din partea judiciasă”, măsurînd-o în fălci și în *prăjini*¹⁴⁹. La 1638, Dumitru Hibă vinde la Stupini moșia sa „o prăjină de loc”¹⁵⁰. Cele spuse mai sus în paragraful special despre stînjeni sînt deci valabile și cînd e vorba de prăjină.

Falcea este mai des folosită ca termen de măsură agrară decît cele precedente. Cuvîntul derivă de la latinescu *falx*, care înseamnă secere, coasă. S-a dezvoltat din acest cuvînt în sensul că o falce este suprafața de pămînt pe care o poate secera un om în timp de o zi. Această măsură, pe această bază există și în latina medievală, sub numirea de *falcata*, care înseamnă „cît poate cosi cineva dintr-un cîmp în timp de o zi” (Ducange)¹⁵¹. Falcea este de pus alături de pămîntul, *ИМРА* de care am vorbit și care și ea este o măsură a pămîntului în muncă. Numai mai tîrziu falcea a devenit o măsură de suprafață precisă: lungimea 80 de prăjini (lățimea 4 prăjini)¹⁵². Astfel, la 1575—1576, Oprea cumpără la Florești de la diferiți megieși o falce, un ogor la hotar, o grădină etc.¹⁵³. La 1619, Stănilă cumpără la Căcova „o falce la Padina Uliului”¹⁵⁴, la 1643 într-un zapis Neagole din Ibănești vinde „o falce de pădure”¹⁵⁵. În Moldova, falcea pare a fi în această epocă de care ne ocupăm o măsură pentru fînaș și vie, nu pentru pămîntul cultivat cu cereale. La 1618, Radu Mihnea întărește preotului Ionașco din Piatra „16 fălci de fînaș”¹⁵⁶, iar la 1624 același domn întărește lui Onciul Jurașcovici o falce și două firtae de vie¹⁵⁷.

Pogonul este o măsură pe care o întîlnim în perioada pe care o studiem exclusiv în Țara Romînească și ea se aplică numai la vie. Mai tîrziu, pogonul în Țara Romînească s-a aplicat și la măsurătoarea altor pămînturi. Ca și stînjenul și prăjina, pogonul era o măsură de lungime care numai mai tîrziu devine măsură de suprafață. Cuvîntul este de origine slavă și în această limbă înseamnă mișcare, alergătură, de la *погонити* - a mîna. Pogonul este la origine locul cît este arat într-o zi, adică cît pot fi mînați, goniți din urmă boii, pe timp de o zi de lucru. El corespunde măsurii de pămînt veche germană *Joch*, care înseamnă la origine: jug, cît pot fi mînați

¹⁴⁷ I. A. Candrea, *Dicționar enciclopedic ilustrat...*, s. v.

¹⁴⁸ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CXII/5.

¹⁴⁹ Arh. St. Buc., *m-rea Dintr-un lemn*, V/31.

¹⁵⁰ Loc. cit., *m-rea Hurez*, XXX/25.

¹⁵¹ Acad. Rom., *Dicționarul limbii romîne*, s.v. etimologia și toate amănuntele reproduse despre falce.

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 4, p. 153.

¹⁵⁴ *Ibidem*, XVII, vol. 3, p. 318.

¹⁵⁵ Arh. St. Buc., *m-rea Brîncoveni*, X/4.

¹⁵⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 4, p. 285.

¹⁵⁷ *Ibidem*, vol. 3, p. 307.

într-o zi boii înjugați¹⁵⁸. Ca și pământul **ИМРА** și falcea este o măsură în muncă de caracter medieval internațional. Întilnim pogonul în Țara Românească de la începutul secolului al XVII-lea: la 1619, Gavril Movilă întărește lui Bunea și altora ocina la Gomoești, „două pogoane de vie, un pogon de vie“¹⁵⁹ la 1630 într-un zapis la Greci: „un pogon de vie lucrat și cite pogoane să vor afla lucrate și nelucrate“¹⁶⁰. La 1636 mănăstirea Slobozia lui Enache capătă, între altele, „un pogon de vie și jumătate de stinjen de ocină“¹⁶¹, la 1648, Oprea spătărel și alții vînd „patru pogoane țelină în Șperkuia... și le-au pus dumnealui (cumpărătorul) vii“¹⁶².

În Țara Românească, încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea se întilnește, ca o subdiviziune a satului (și nu ca mai tirziu, cînd e întilnită ca o unitate administrativă mai mare), *plasa* (**ПАСА**). Plasă în slavonă înseamnă *fișie*, deci ar corespunde cu funia. Prima pomenire a plasei în Țara Românească o avem din anul 1570. La această dată, Radu și alții cumpără la Aninoasa ocină din „plasa lui Badea, partea lui Oancea“¹⁶³. Deci plasa, ca și funia, avea numele unui moș, dar era împărțită între mai mulți stăpîni de pămînt. La 1571, Tihul cumpără „din plasa Tătuleasca de la Ion, din plasa Bădilicii de la Mogoș“¹⁶⁴. La 1590, egumenul de la Sf. Troiță din București face un schimb de pămînt cu niște megieși și le dă pentru ocina lor „în plasa de jos 9 răzoare de vie“¹⁶⁵. La 1594, banul Mihalcea cumpără la Orlești, „din plasa lui Laptar... din plasa lui Lupșa... din plasa lui Balcu“¹⁶⁶. Plasa are în secolul al XVII-lea și sensul de întreaga porțiune dintr-un sat stăpînită de boier, precum și plasa moșnenilor, partea stăpînită de ei, cînd este deosebit și o plasă boierească. La 1612, e vorba de un rumîn: „el a fost de moșie den plasa boierilor den Bucșani“¹⁶⁷. La 1646, Matei Basarab întărește mănăstirii Vieroș jumătate din Bezdead „cu rumîinii cîți vor fi fost plasa mănăstirii“¹⁶⁸. În schimb, la 1649 Vida din Murgești dăruiește o parte „den plasa judiciască“¹⁶⁹, deci din plasa stăpînită de moșneni.

În Moldova avem o împărțire a pămîntului care se numește *stîlp*. La 1634, se vinde la Todireni „a treia parte din giumătate de un stîlp“¹⁷⁰, la 1635, „din tot satul Sencheuți a patra parte care se cheamă stîlpul lui Bilava“¹⁷¹; la 1637 la Botești vînzare „din stîlpul lui Vlad giumătate“¹⁷². La 1648 se constată într-un sat din Moldova „au ei moșii împreună și le au stîlpit cineș stîlpul și le au zis să iasă cineș la stîlp, iar acuma nu vor să

¹⁵⁸ Amănuntele după Tikin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, s.v.

¹⁵⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 3, p. 321—322.

¹⁶⁰ Arh. St. Buc., *m-rea Radu vodă*, XLIII/6.

¹⁶¹ Loc. cit., *Slobozia lui Ienache*, X/1.

¹⁶² Loc. cit., XIII/5.

¹⁶³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 3, p. 388.

¹⁶⁴ *Ibidem*, vol. 4, p. 31.

¹⁶⁵ *Ibidem*, vol. 5, p. 454.

¹⁶⁶ *Ibidem*, vol. 6, p. 121—122.

¹⁶⁷ *Ibidem*, XVII, vol. 2, p. 91.

¹⁶⁸ Bibl. Academiei R.P.R., doc. LXXVIII/100.

¹⁶⁹ Arh. St. Buc., *ms. nr. 715*, f. 1012.

¹⁷⁰ Academia R.P.R., Filiala Iași, *fond Spiridonie*, XVIII/8.

¹⁷¹ Bibl. Academiei R.P.R., *ms. rom.*, nr. 4084, f. 52.

¹⁷² Loc. cit., doc. CCCXXXV/1.

iasă”¹⁷³. Ar rezulta din numele acestei subîmpărțiri a satului și din pasajul citat mai sus din ultimul document că stîlpul este o parte de moșie în genul funiei, dar o parte stîlpită, adică delimitată cu stîlpi. Cu vremea însă și stîlpul trebuia să fie împărțit între diverșii moștenitori sau cumpărători, așa că devenea, ca și funia din Țara Romînească, o împărțire ideală a satului stăpînită în realitate de mai mulți copărtași.

Toate aceste sisteme și denumiri de împărțire a pămîntului obștii apar, cum am văzut, cele mai multe din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Aceasta corespunde cu începutul unei schimbări mai adînci în viața socială a Țării Romînești și a Moldovei: creșterea sensibilă a economiei de mărfuri, care a adus treptata dizolvare a economiei aproape închise a obștii țărănești. Deocamdată ne mulțumim să constatăm că în această epocă se începe într-o formă mai accentuată împărțirea pămîntului obștii în proprietăți individuale sau semiindividuale, cu sistem mixt între devălmășie și proprietate individuală. De fapt sînt unele mijloace și măsuri ale pămîntului care pentru necesitatea de atunci sînt împrumutate de la alte popoare, altele care s-au născut, se pare, pe teren romînesc, ca împărțirea pe bătrîni, care atunci iau o amploare mai mare față de vechiul sistem al devălmășiei în delnițe cu locul de arătură ce se mută pe întinsul pămîntului obștii.

În acest capitol am studiat formele, ca să zicem așa, tehnice ale împărțirii pămîntului satelor moșnenești și răsăsești, cît privește cauzele și evoluția destrămării obștii, locul pe care îl are în evoluția acestei destrămări crearea formelor de proprietate individuală, acestea vor forma obiectul unui capitol special.

¹⁷³ Bibl. Acad. R.P.R., doc. CLXXX/64.

MOȘTENIREA ÎN OBȘTE. SITUAȚIA STRĂINILOR

PINCIPII GENERALE. Am arătat că, deși obștea forma o comunitate în privința stăpînirii pămîntului, existau în interiorul obștii stăpîniri individuale. Chiar în forma cea mai veche și mai răspîndită a obștii stăpînirile de pe pămîntul ei se puteau transmite prin moștenire individuală, deoarece stăpînirea comună era suma unor drepturi individuale ale familiilor, drepturi nehotărnicite, dar reale și care se concretizau sub forma delnițelor. Prin urmare, moșnenii și răzeșii din obște moșteneau, pe lângă curăturile, casele, pometurile individuale, și un drept proporțional peste întreg hotarul obștii, un drept de folosință, care se socotea (nu de la început, ci de la o vreme) pe baze genealogice (un tată cu trei fii împărțea la moarte dreptul său în trei, un tată cu doi fii îl împărțea în două etc.). Deci drepturile transmise prin moștenire nu erau egale și pentru determinarea lor trebuia ținută în seamă genealogia satului. Este probabilă însă existența unei perioade anterioare, cînd loturile se trăgeau la sorți (jrebie înseamnă sorți), și atunci toate drepturile erau egale între dînsese.

Pămîntul era moștenit în obște pe bază de rudenie mai apropiată: fiii întii, apoi, în lipsa acestora alte rude dintre cele mai apropiate. Astfel se explică formula stereotipă din documentele de proprietate din Moldova, începînd din veacul al XV-lea: „Lor și fiilor lor, și nepoților, strănepoților și la întreg neamul lor, care li se va alege cel mai apropiat“. Deși formula nu apare în actele din Țara Romînească, situația era la fel. Într-un proces de moștenire pentru pămînt din 1580 în Țara Romînească cîștigă Petriman împotriva lui Obislav: „pentru că Obislav este al patrulea nepot al lui Măzgoe, iar Petriman este nepot din fiica lui Mîzgoe“¹, deci cel mai apropiat moșteneau singur pămîntul.

Dreptul de moștenire al femeilor asupra pămîntului în Țara Romînească este una dintre problemele cele mai complicate din istoria dreptului civil românesc și nu este cazul să o discutăm în toată amploarea în acest studiu închinat obștii și organizării ei. În ce privește dreptul de moștenire al femeilor în interiorul obștii, putem constata în Țara Romînească faptul că delnițele se numesc totdeauna cu numele unui bărbat, niciodată cu al unei femei. Pe de altă parte, în numeroasele acte de vînzare de pămînt în această țară de către moșneni nu apar niciodată (afară de rare cazuri la sfîrșitul perioadei de care ne ocupăm) femei care vînd pămînt. Obștea

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 3, p. 242.

moșnenească munteană păstrează omogenitatea ei prin excluderea moștenirii pământului de către femei, deoarece acestea, prin căsătorie în afara obștii, pot introduce în obște stăpîni de pămînt de aiurea.

Ca și în alte domenii ale organizării dreptului și a societății, socotim că organizarea stăpînirii feudale, a boierilor, repetă la noi organizarea stăpînirii în obște, deci și dreptul de moștenire al boierilor, al stăpînitorilor de moșie, repetă dreptul moșnenesc. Asupra acestui drept de moștenire în Țara Romînească s-a discutat mult², fără a se studia totuși problema în chip evolutiv și nici pe temeiul unei colecții îndestulătoare de documente. Fapt este că femeile nu moșteneau pămîntul nici în clasa feudală, că pămîntul rămas fără moștenitori masculini era luat pe seama domnicii (prădalica), pînă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, dar că în anumite împrejurări speciale femeia putea totuși moșteni pămînt, așa că avem un număr de ocine stăpînite de femei.

Același lucru se întîmpla și în obște. Erau anumite condiții speciale în care femeia putea moșteni locuri sau delnițe în obște: Una dintre aceste condiții era zestrea în pămînt. În genere, zestrea fetelor nu consta din pămînt, ci din „scule“, adică obiecte prețioase, conservabile, din metal sau stofe. Dacă fetele aveau o astfel de zestre, ele nu mai aveau drept la pămînt: la 1581, Neacșa, mama lui Pătru, „a avut zestre scule și ațigani, dar ocină n-a avut nimică“, deci Pătru nu are drept la moștenirea pămîntului³. În 1589, „jupanița Elina a avut numai zestre de la părinții ei, iar altceva nimic. Iar cu partea fratelui său Udriște ban nu are nici un amestec, pentru că a fost înzestrată“⁴. Dar în lipsă de „scule“ fetele puteau fi înzestrate în anumite cazuri și cu pămînt, dacă așa era voia tatălui lor. Este o întrebare, pe care acum nu o putem rezolva, dacă aceasta nu era chiar regula, cînd fiica lua în căsătorie pe un alt membru din aceeași obște. La 1548, „Stoian a dat fiicei sale Sorca zestre un loc de vie, dar o falce“⁵. La 1586, Radu a înzestrat pe Stana, sora sa, cu 6 stînjeni de ocină la Vernești, „pentru că a lăsat tatăl lor Stan la vremea morții lui să dea fiul său Radu zestre surorii sale acei 6 stînjeni“⁶. La 1594, Voila și Stana din Toplița dau un zapis lui Dragotă, „să se știe că l-am băgat ginere în cas și i-am dat pe fii-meă Dana și i-am dat zestre partea mea de moșie din Toplița toată“⁷. În 1646, Dobromir din Crîngureni dă zestre fiicei sale o vie: „Am rămas săraci, de n-am avut cu ce o înzestra, ci i-am dat această vie și moșie“, deci au fost siliți de împrejurări s-o facă. Actul adaugă că e vorba de fiica cea mai mică, care i-a îngrijit la bătrînețe⁸. În 1648, „altă zestre n-au avut să-i dea, nici dobitoc, nici ii,

² G. Fotino, *Contribution à l'étude des origines du droit coutumier roumain. Un chapitre de l'histoire de la propriété au Moyen Age*, Paris, 1926; M. Emerit, *La femme en Valachie pouvait-elle hériter?*, în „Revue historique du sud-est européen“, IV, 1928, p. 38 și urm. cu bibliografia chestiunii; G. Fotino, *La femme en Valachie pouvait-elle hériter?* în aceeași revistă, IV, 1928, p. 113—122.

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 5, p. 20—21.

⁴ *Ibidem*, p. 117—118.

⁵ *Ibidem*, vol. 2, p. 380.

⁶ *Ibidem*, vol. 5, p. 252—253.

⁷ *Ibidem*, vol. 6, p. 138.

⁸ *Arh. St. Buc.*, *m-rea Cotroceni*, XIII/5.

nici haine, nici nimic, fără numai acest rumîn... și cu delnița lui de sat"⁹. Prin urmare, înzestrarea cu pământ era o excepție, femeia nu moștenește pământul, ci putea să-l stăpânească numai printr-un act de donație sub formă de zestre. În lipsa unui act de acest fel, ea nu avea drept la pământ.

Prin excepție, din voia domnului țării, se poate ca fiicele să moștenească pământul, dar numai când nu vor fi fost fii: la 1504, Radu cel Mare hotărăște pentru moșiile lui Radu stolnic și ale fratelui său: „Dacă nu vor rămîne din ei fii... să stăpânească Marina, fiica lui Radu”¹⁰. Altfel, dreptul de *prădalica*, dreptul domnului de a relua pământul care rămînea fără moștenitori masculini, se aplica nu numai domeniilor boierești, ci și delnițelor moșnenilor. În 1465, Radu cel Frumos vorbește de pământurile din Piscupești „oricite prădalice sînt”¹¹. Deci mai multe prădalice mici pe teritoriul aceluși sat. Într-un act din 1516 al lui Neagoe Basarab se prevede despre pământurile lui Harvat: „iar fiicele lui să nu aibă amestec, cît vor fi fiii în viață”¹². Rezultă însă că, prin învoirea domnească, în vremea ființării prădalicelor și fără această învoire după desființarea prădalicei la sfîrșitul secolului al XVI-lea, fetele, în lipsa băieților, puteau moșteni în Țara Romînească.

Sînt o serie de moșii care se țin pe linie feminină; odată ajunse pe calea de mai sus în stăpînirea unei femei, se moștenezc numai de femei, adică fiicele moștenezc de preferință moșia mamei: la 1555 are loc un proces între fiicele Lolei și frații lor și domnul hotărăște ca fiicele să moștenească moșia mamei, iar fiii pe a tatălui lor¹³. Într-un proces din același an, Maria declară că a dat moșie „ceea ce a avut ea de la mama ei”¹⁴.

În sfîrșit, o modalitate a stăpînirii pământului de către femei era și *așezarea pe moșie*. Așezarea pe moșie era o hotărîre care, în genere, privea pe străini sau pe femeile din familie cărora li se crea un drept de moștenire asupra moșiei de către stăpînul moșiei, dar cu înfățișare înaintea domnului și cu învoirea acestuia. Nu vom stărui asupra acestui fel de înzestrare (în viitor) a femeilor cu pământ, deoarece ni se pare că el se aplică exclusiv moșiilor boierești, feudale.

Din toate acestea rezultă că, în Țara Romînească, în obște și în stăpînirea feudală a pământului, principial femeia nu moștenește, dar se creează, probabil tot mai mult cu vremea, posibilități pentru femei de a se excepta de la acest obicei. De aceea aflăm în Țara Romînească un număr de pămînturi în stăpînirea femeilor, fără ca aceste stăpîniri să ajungă în număr prea mare în comparație cu ale bărbaților.

În Moldova, situația este cu totul alta: aici femeile au drept de moștenire la egalitate cu bărbații. Această situație, care se extinde și asupra proprietății feudale și asupra celei răsărești, formează o latură caracteristică a dreptului moldovenesc, în această privință profund de-

⁹ Bibl. Academiei R.P.R., doc. XCVI/31.

¹⁰ *Doc. priv., ist. Rom.* B, XVI, vol. 1, p. 23.

¹¹ *Ibidem*, B, XIII—XV, vol. 1, p. 139—140.

¹² *Ibidem*, B, XVI, vol. 1, p. 114.

¹³ *Ibidem*, vol. 3, p. 36—37.

¹⁴ *Ibidem*, vol. 3, p. 33.

osebit de cel muntenesc. Femeile moșteneau pământ, sate întregi sau părți din ele, puteau vinde și cumpăra pământ. În această privință obștea moldovenească care cuprindea și pe femei este deosebită de cea munteană, care este o obște de bărbați. Cauzele acestei deosebiri sînt greu de determinat și trebuie să mergem la origini spre a le înțelege. I. Nădejde, care era convins că dreptul de moștenire la pământ al femeilor este general în dreptul românesc vechi, credea că în acest drept al femeilor trebuie să vedem o rămășiță a obiceiurilor juridice ale tracilor, strămoșii noștri¹⁵. În realitate nu cunoaștem dreptul trac decît foarte puțin și nu putem trage o concluzie în acest sens din cele ce știm despre dînsul. Deși nu este cazul aici să dezvoltăm această teză, putem spune că punctul nostru de vedere este că dreptul de moștenire al femeilor în obște se datorește importanței economice a creșterii vitelor mari, boi și vaci, în raport cu agricultura în obștea moldovenească. Avera mobilă, vitele, fiind cea mai importantă, nu era necesar a se stăvili înstrăinarea pămîntului obștii la cei căsătoriți în obște. O opreliște în acest sens, care singură explică interzicerea femeii de la pămîntul obștii, nu era de prea mare interes din moment ce pămîntul nu constituia principala avere.

Numărul documentelor din Moldova din veacurile al XV-lea și al XVII-lea, din care se vede stăpînirea și moștenirea pămîntului de către femei, este foarte mare atît în obștea țărănească, cît și în stăpînirea boierească ce decurge din cea dintîi, așa că nu este necesar să mai reproducem exemple. Se poate spune că în veacul al XVII-lea numărul pămînturilor stăpînite de femei în Moldova este proporțional în creștere. Chiar din cele mai vechi acte moldovenești se subliniază acest drept al femeii: la 1411, Alexandru cel Bun dă lui Plotun satul Plotunești, să-i fie lui și copiilor lui (în Moldova se folosește formula „copii“, în Țara Romînească „fii“), „sau băiat sau fată“¹⁶. Dreptul de moștenire a pămîntului de către femei este recunoscut în Moldova ca un principiu juridic: cînd la 1643 Enache moare fără copii, domnul hotărăște în privința moștenirii lui (satul Căturișeni): „am cercetat că se cuvine să stăpînească acel sat sora lui Enache postelnic, Vamba“¹⁷. Este caracteristic în această privință un act dat de niște boieri moldoveni pribegi în Polonia, în 1715. Mihai Gavril, ginerele căsătorit în Polonia al lui Lupașcu Murguleț, declară că la logodnă a primit zestre 2 000 de zloți și, „după obiceiul leșesc“, să n-aibă amestec în moșiile lui Murguleț din Polonia, „iar după ce va fi mila lui Dumnezeu să ieșim la țara, la pămîntul nostru, să aib și eu treabă la moșiile socrilor mei, împreună cu cumnații miei să fim părtași“¹⁸. Deci se subliniază deosebirea între dreptul feudal polon, în care femeile nu aveau nici un drept la stăpînirea pămîntului, și între dreptul moldovenesc, care dădea drepturi egale femeilor și bărbaților.

Am văzut că în Țara Romînească fetele luau zestre și, prin aceasta, erau excluse de la moștenirea pămîntului părintesc. Nu același lucru se

¹⁵ I. Nădejde, *Trac să fie dreptul nostru consuetudinar?*, în „Noua revistă romîna“, an I, nr. 2, p. 145—155 și 192—198.

¹⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 26.

¹⁷ Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, VII/3.

¹⁸ I. Nădejde, *art. cit.*, pl. 150 reproduce acest act.

întimplă în Moldova. În această țară, cînd o fată a fost înzestrată cu scule ea pierde dreptul la moștenirea sculelor rămase la moartea părinților, dar nu la pămînt. La 1625, Simion Malai cu fratele său Vasile și sora lui Tofana împart în trei părți satele rămase de la părinți, „și bucate (avere mobilă — *n.n.*) să li împărțim numai amîndurora fraților, că surorile lor din bucati s-au fost înzestrat de părinți”¹⁹.

În Moldova, fata cea mai mică și fiul cel mai mic aveau drept mai mare la moștenire și la casa părintească, pentru că rămăseseră ultimii neînzestrați și avuseseră grijă de părinți în casă, la bătrînețe. În 1622, Ștefan Tomșa scrie: „Am aflat lege ca să ție Ștefan casăle și biserica pentru căci iaste giupîneasa lui fata fratelui celui mai mic, lui Pătrașco banul”²⁰. În 1617, Nastasia, fiica lui Isac pîrcălab, capătă jumătate din satul Jorășeni, „i-au fost dată de tatăl său Isac pîrcălab, pentru că ea a fost cea mai mică în casa tatălui său”²¹.

Fiii naturali, bastarzii, nu aveau drept la moștenirea pămîntului, nici în Moldova, nici în Țara Romînească: în 1545, în Țara Romînească, Radu Paisie hotărăște într-o judecată că Dumitru nu are drept la moștenirea de moșie a tatălui său „pentru că Dumitru nu era frate bun, ci *copil*” (fiu natural — *n.n.*)²². La 1559, ca să înlătore de la moștenire pe sora sa, Anca, Radu jură cu 12 boieri că Anca „este copilă”²³. În Moldova la 1632, domnul într-o judecată declară că „am aflat lege că fiind ea copilă, nu i-se cuvine să stăpînească parte, nici din vii, nici din alte ocine”²⁴.

Așadar, moștenirea în obște era reglementată după o anumită lege a țării, deosebită în cele două țări romîne. Deși unele din exemplele date mai sus privesc moștenirea de moșii boieresti, este clar că de vreme ce și boierii stăpîneau în devălmășie cu familia lor mare, dreptul de moștenire pentru ei în obștea boierească era același ca și în obștea răzeșilor.

INFRĂȚIREA. Infrățirea este un mijloc de a intra în obște, o adoptare în obște pe baza unei ceremonii religioase, care face dintr-un străin o rudă, un frate. Membrii obștii fiind socotiți toți frați, adică de același sînge, descendenți dintr-un singur strămoș, ei singuri aveau drept la folosirea pămîntului moștenit. Dacă însă cineva se făcea frate pe calea infrățirii, care există la mai toate popoarele din lume din vremea organizării gentilice, atunci intra de drept în familia obștii. Deoarece scopul infrățirii era întotdeauna participarea la drepturile asupra unei părți a moșiei obștii, în actele muntene care vorbesc de infrățire se specifică „*infrățire pe ocină*”. Ea apare în acte încă din veacul al XV-lea: la 1487, Vlad Călugărul întărește infrățirea lui Vlad cu cumnatul său, fiecare dintre dîșii întărește pe celălalt pe partea lui de ocină, „să fie frați nedespărțiți”²⁵. Aceasta însemna că averea comună putea fi moștenită atît de fiii unuia,

¹⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 5, p. 340—341.

²⁰ *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. CLVII/111.

²¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 4, p. 91—94.

²² *Ibidem*, XVI, vol. 2, p. 318.

²³ *Ibidem*, vol. 3, p. 101.

²⁴ *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. LXXII/32.

²⁵ *Doc. priv. ist. Rom.* B., XIII—XV, p. 189.

cît și de ai celuilalt. La 1536, se înfrățesc Micul și Buciaci, care erau frați după mamă, pe ocina lor respectivă²⁶. La 1569, Bucșan și Dragomir înfrățesc pe fratele lor Voico peste partea lor de ocină²⁷. Voico era frate bun cu ceilalți doi, dar nu avea parte la pămînt: se înfrățeste deci un frate ca să devie și frate de ocină. Acest din urmă document privește tranzacțiile interne din obștea moșnenilor din Cochineștii de Sus. În 1606, Dragomir a avut multe rude „și i-a întrebat ca să-i înfrățescă pe această parte a lui, jumătate din Căzărești... iar ei să-l ajute și să-l caute în sărăcia și neputința lui. Însă nici unul nu s-a găsit să se înfrățescă cu Dragomir, ci toți s-au lepădat de rudenia lui de el”. Dragomir înfrățeste atunci pe un străin²⁸. Se vede bine că și la înfrățire rudele de sînge treceau mai înainte străinilor. Dragomir a fost nevoit să treacă aceste amănunte în act, ca să nu se ridice apoi rudele de sînge împotriva înfrățirii străinului și să strice înfrățirea care echivala cu un testament. Înfrățirea se făcea cu învoirea obștii. Într-o înfrățire din 1636 se arată că ea s-a făcut „cu vrerea lui Dumnezeu și cu știrea tuturor fraților”²⁹. În genere, învoirea și știrea tuturor fraților de obște, a satului, este prevăzută în actele de înfrățire. Cei înfrățiiți se numeau *frați de cruce*, adică înfrățiiți prin ceremonie religioasă, cu întărirea bisericii. Frăția de cruce dădea aceleași drepturi ca și cea de sînge în privința moștenirii pămîntului. Și în cazul frăției de cruce era valabil dreptul de preempțiune: la 1639, „a spus atunci Lupul paharnic că este el mai volnic (să cumpere pămîntul), fiindcă a fost frate de cruce cu Cristov sluger (vînzătorul)”³⁰. În 1632, un moșnean vinde un loc la Budești lui Păcală: „Și i-am vîndut de a mea bună voie, pentru că ni-am fost pus frați de cruce”³¹. Adică alți frați sau alte rude nu mai puteau invoca dreptul de preempțiune.

Frăția de cruce era adoptarea de către biserică a unei vechi instituții păgîne din perioada gentilică. Înfrățirea avea de scop de a face dintr-un străin un frate de același sînge. De aceea ceremonialul la cele mai multe popoare consta din amestecul singelui, prin care se arată că cei înfrățiiți devin de același neam. Amestecul singelui a fost înlocuit de frăția de cruce, deși cel dintîi se mai află în anumite locuri pînă tîrziu, ca o rămășiță străveche. Frăția de cruce, adică înfrățirea de către biserică, înseamnă adoptarea în favoarea ei a unei instituții mai vechi decît creștinismul. Moltvelnicul, carte de rugăciuni oficială a bisericii ortodoxe, cuprinde rugăciunile ce se fac la înfrățire, deci ceremonialul înfrățirii pe ocine, care este consfințit de biserică.

Ceremonialul înfrățirii în biserică este descris de mai multe acte care privesc înfrățirea pe ocine, adică adoptarea în obște în veacurile trecute. La 1635, Vasile spătar se înfrățeste cu popa Stanciu din Bogătești, „și au intrat amîndoi în biserică și s-au încins cu briul Prea curatei”³².

²⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 2, p. 215.

²⁷ *Ibidem*, vol. 3, p. 334.

²⁸ *Ibidem*, XVII, vol. 1, p. 234.

²⁹ Arh. St. Buc., *m-rea Cimpulung*, XIII/2.

³⁰ Loc. cit., *m-rea Bistrița*, III/2.

³¹ Bibl. Academiei R.P.R., doc. III/37.

³² Loc. cit., doc. DXCIV/11.

În 1643, Savu vinde o vie lui Radu vătaf: „fiind dumnealui Radu vătaf om striin...m-am înfrățit cu Radu vătaf și am intrat în sfânta biserică, cum iaste legea frăției, și ni-am legat cu sfânta evanghelie“³³. Într-un act din 1618 se dau amănunte mai complete: Neagu înfrățește pe Necula postelnic „și au intrat în sfânta biserică de s-au încins cu briul Prea curatei născătoare de Dumnezeu, ca niște frați din legea creștinească. Și s-au înfrățit cu voia lor și cu știrea tuturor megiașilor de pe împrejurul locului și dinaintea domniei mele. Și când s-au înfrățit au fost mulți oameni buni mărturie la tocmeala lor și la frăție“³⁴. Ceremonia religioasă, care însemna intrarea în familie, era completată, cum se vede, de o ceremonie a obștii, adunarea oamenilor bătrâni, care nu numai că iau cunoștință, dar admit (sau resping) înfrățirea, adică intrarea în obște. Se adună și toți megieșii din jurul locului, fără știrea cărora înfrățirea nu se poate face, cu atât mai mult că e vorba de un transfer de proprietate a pământului, ca și la o vânzare. La 1585, Cristina și fratele ei Tudor se înfrățesc pe ocinele lor respective din Căcăcești, „cu știrea tuturor megiașilor și din sus și din jos și din jurul locului“³⁵. La 1625, Prepusa s-a înfrățit cu Frățilă, „să fie frați pe sfânta cruce“. „Astfel, când a fost înfrățirea lor, *la masă*“, care, se vede, făcea parte obligatorie din ceremonial, „s-au înfrățit cu știrea tuturor megiașilor din jurul locului“³⁶.

În actele mai vechi, înfrățirea apare ca o punere în comun a averilor imobile, pentru a asigura moștenirea lor, când unul din frați nu avea urmași. Dacă au fost cu acest prilej și tranzacții în bani, actul de înfrățire de obicei le trece sub tăcere. Dar de la o vreme înfrățirile devin tot mai mult niște simple vânzări deghizate și se arată prețul și învoiala. Scopul lor era de a împiedica funcționarea dreptului de preempțiune și opreliștea intrării străinilor în pământul obștii. Astfel, în 1581 „s-a înfrățit de cruce Grindeș cu Vladu Tătuiu și a dăruit Vladu pe Grindeș cu un loc de stupină în valea Purcarului și un ogor la fîntină, iar Grindeș el a dăruit pe fratele său Vlad cu 130 de aspri de argint“³⁷. De fapt, *a dăruit* era aici un eufemism, era vorba de o cumpărare. În 1635, „noi megieșii de în Vernești... anume (urmează șapte nume —*n.n.*), ne am înfrățit de bună voia noastră pe sfânta evanghelie cu Jipa... l-am dăruit cu a treia parte din toată moșia noastră din Vernești..., iar el ne a dăruit cu 12 000 de bani“³⁸. Nu mai este necesar să arătăm că nici aici nu era o dăruire, ci o vânzare.

Actele de înfrățire se numeau *zapise* (însemnează: contract), adică întocmai ca și actele de vânzare cu care erau asimilate. La 1628, Alexandru vodă Iliș, întărind o stăpînire de moșie, motivează astfel: „Și am văzut domnia mea zapisul de frăție“³⁹.

³³ Arh. St. Buc., *episcopia Argeș*, LXXXVIII/5.

³⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol 3, p. 202—203.

³⁵ *Ibidem*, XVI, vol. 5, p. 209.

³⁶ *Ibidem*, XVII, vol. 4, p. 487.

³⁷ *Bibl. Academiei R.P.R.*, XVI, vol. 5, p. 38.

³⁸ *Ibidem*, CXLVII/101.

³⁹ Arh. St. Buc., *m-rea Hurezi*, XVIII/9.

Din această cauză se ajungea la abuzuri : sub pretext de înfrățire se ocolea dreptul de preempțiune și străinii intrau în stăpînirea unor proprietăți în dauna urmașilor de sînge. Matei Basarab, după cum se vede într-un act al său, a luat măsuri împotriva abuzurilor înfrățirii : la 1634, un oarecare Micul, sub pretext de înfrățire, cumpărase moșia paharnicului Rudeanu de la Copăcele. Rudele de sînge protestează și domnul atunci poruncește : „Tu, Micule, în vreme ce vei vedea această carte a domniei mele, să cauți să-ți iai banii (înapoi)... pentru că n-ai avut tu treabă a intrare în moșiile boierești neîntrebat (adică, fără a întreba rudele — *n.n.*), *că nu se dau moșiile pentru frăție*“⁴⁰. Înfrățirile, în actele pe care le posedăm, se fac de obicei cu aprobarea, cu îngăduința domnului țării („și înaintea domniei mele“) și domnul întărește înfrățirea cu un act scris. Socotim că formula „înaintea tuturor megieșilor“ este cea mai veche, adică la început înfrățirea se făcea numai înaintea obștii și cu aprobarea ei. Domnia, cu vremea, pe măsură ce autoritatea ei s-a adîncit în toate moșiile și pe toate formele de viață publică din țară, a luat asupra ei și aprobarea înfrățirii, adică a intrării în obște, pe baza faptului că această înfrățire însemna în realitate un transfer de proprietate de pămînt, care, principial, întemeindu-se pe *dominium eminens*, privea pe domn. Totuși, alături de aprobarea domnească și împreună cu ea, în acte se vede și aprobarea megieșilor dimprejur, adică a obștii, care rămînea și ea cu atribuțiile și drepturile ei.

O variantă a înfrățirii este *ășezarea pe moșie*, care apare numai în Țara Romînească și de care am pomenit și mai sus. Un stăpîn de moșie „ășeza“ pe moșia lui pe fiicele sale, care nu aveau drept principial la moștenirea pămîntului, pe o rudă îndepărtată, pe un străin, care devenea astfel moștenitor prezumptiv al moșiei, de obicei numai dacă se stîngea linia directă a stăpînului de atunci⁴¹. Asimilarea ășezării pe moșie cu înfrățirea se vede și în acte : la 1502, Neag ășază pe jumătate din satul său, Ungurel, pe boierii Radu și Petru, „de s-au înfrățit“⁴². În 1619, Stroe și Mircea au ășezat pe moșie „și au înfrățit“ pe Stoichirlea pe o parte de ocină din Bănulești⁴³.

Încă din 1409—1417 avem un act de ășezare pe moșie de la Mircea cel Bătrîn : „Ocinele lui Stanciul să fie ale lui jupan Vilcul, nedespărțite de ocinele acestuia. Copiii lui Stanciul să fie fiii jupanului Vilcul în locul fiilor născuți asupra tuturor ocinelor și asupra tuturor vitelor și dacă jupîn Stanciul va face copii (*deci nu avea acum, și acesta este motivul ășezării pe moșie — n. n.*), copiii lui Stanciul și ai lui Vilcul să fie frați unii cu alții peste toate“⁴⁴. La 1519, Dragomir sulger ășază pe fiica sa Neacșa peste toate satele lui, „iar dacă va face jupan Dragomir fii, fiica lui să nu aibă amestec, în afară de zestrea pe care i-o va da“⁴⁵. Deci pămîntul va reveni fiicei numai în caz de stingere a descendenței masculine. La 1500, Roman a ășezat pe surorile sale peste partea lui de moșie, dar cît

⁴⁰ Arh. St. Buc., *episcopia Rimnic*, LIX/18.

⁴¹ Dinu C. Arion, *Ășezarea pe moșie*, ms. pe care autorul mi-a îngăduit să-l văd.

⁴² *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 1, p. 12.

⁴³ *Ibidem*, XVII, vol. 3, p. 381.

⁴⁴ *Ibidem*, XIII—XV, p. 65.

⁴⁵ *Ibidem*, XVI, vol. 1, p. 139.

timp va fi Roman în viață să stăpînească el, iar după moartea lui să stăpînească surorile lui ⁴⁶.

Deosebirea principală dintre așezarea pe moșie și înfrățire stă în aceea că înfrățirea este o asociere colaterală, pe cînd așezarea pe moșie este un act de moștenire, un fel de testament, pe linie descendentă, cel așezat fiind considerat ca fiu adoptiv al stăpînului moșiei. Din această cauză, pe cînd înfrățirea era vînzare deghizată, de cele mai multe ori, și prin aceasta urma intrarea imediată în posesiune, la așezarea pe moșie, care era un fel de testament, beneficiarul nu intra în posesiunea moșiei decît la moartea testatorului sau, adesea, numai la stingerea liniei lui de urmași masculini. Asemănarea principală între cele două instituții, care le face una o variantă a celeilalte, stă însă în aceea că amîndouă sînt mijloace legale de a înlătura dreptul de preempțiune și dreptul domnului de a lua în stăpînire moșiile rămase fără urmaș direct al vechiului proprietar. De asemenea, în legătură cu dreptul obștilor, sînt amîndouă un mijloc de a sparge apărarea, închiderea obștii față de străini. În ce privește așezarea pe stăpînirea pămîntului, ea apare mai puțin legată de obște decît înfrățirea cu străvechile sale ceremonii și probabil că, dacă a fost folosită în obște, ea este acolo o influență a obiceiurilor feudale.

La așezarea pe moșie nu se întîlnesc ceremoniile religioase ale frăției de cruce, căci pentru adoptare nu se cerea așa ceva. De asemenea, în cele mai multe acte privitoare la așezarea pe moșie nu se face mențiune de prezența, recte de aprobarea, megieșilor din sus și din jos, adică de aprobarea obștii. Numai aprobarea domnului este necesară și se arată întotdeauna în actele privitoare la așezarea pe moșie, ceea ce de asemenea arată că așezarea este, cel puțin la originile sale, o instituție feudală, și nu consuetudinară, de obște.

Intrarea în obște, participarea la stăpînirea pămîntului, se putea deci face prin ocolirea opreliștilor tradiționale, în special prin înfrățire și, în anumite cazuri, prin înzestrarea fetelor căsătorite în afară de obște.

ADOPTAREA ȘI EXCLUDEREA DIN OBȘTE. Intrarea în obște, deci și intrarea ca părtaş la pămîntul obștii, se făcea cu greutate și numai cu învoirea sfatului obștii. În orice caz, adoptarea în obște era o excepție: obștea era o comunitate închisă, în calitatea ei, măcar și teoretic, de comunitate de sînge, de frați înrudiți. Chiar cînd, în realitate, prin circulația fatală a populației și prin condițiile de așezare a satelor, membrii obștii nu se trăgeau dintr-un strămoș comun, ei totuși afirmau și se considerau că sînt rude de sînge. Pornită din străvechi origini gentilice, închiderea, îngrădirea legală a obștii, s-a întărit și s-a accentuat în lupta cu cotropirea feudală. Pentru a împiedica această cotropire și infiltrarea posesiunilor feudalilor (la noi boieri și mănăstiri) pe moșia comună a obștii, obștea a dat o luptă bazată pe închiderea ei cu barierele juridice ale dreptului consuetudinăr, din care cea mai importantă era dreptul de preempțiune; numai rudele puteau cumpăra pămînt al unui membru al obștii.

⁴⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 267.

Rezistența obștii față de infiltrațiile străine în sînul ei se vede și din evoluția semantică a cuvîntului romînesc „*nemernic*“. Cuvîntul derivă de la verbul *a nemeri*, privește pe cel care a nimerit într-un sat venind din altă parte, spre deosebire de băștinaș. În vechea limbă romînească, *nemernic* este cel venit dintre străini („*nemernic* am fost și m-ați dus în casă“, — *Cazania lui Varlaam*), mai tirziu a ajuns să însemne: „om de nimic, mîrșav“⁴⁷, din pricină că străinul așezat în sat era considerat de obște ca o primejdie pentru unitatea ei, pentru tolosința stăpînirii în comun.

Principial, numai obștea putea admite ca cineva să intre în ea și, mai mult decît atît, corolarul dreptului de admitere a fost dreptul de excludere. Cei răi, cei ce nu se potriveau cu lelul de viață al obștii, erau indisciplinați și mai ales aveau pete morale, căci obștea era bazată pe o strictă disciplină morală, puteau fi excluși de către sfatul obștii. Prin aceasta ei pierdeau și pămîntul pe care îl posedaseră în cadrul obștii.

Puteau intra în obște cei înfrățiți, cei ce se căsătoreau cu fiice ale unor razeși și moșneni, dar numai ca excepții și cu învoirea comunității. Desigur că și simpla cumpărare a pămîntului din obște de către un străin, atunci cînd nu se găsea nimeni ca să uzeze de dreptul de preempțiune, însemna intrarea cuiva în obște și pe pămîntul acesteia. Dar și în acest caz se subînțelege că neexercitarea dreptului de preempțiune însemna o admitere a sfatului obștii.

Pentru felul cum se făcea admiterea în obște, ca și excluderea din rîndurile ei, este prețios actul de organizare al obștii din Călinești în județul Prahova, la 1602. Această obște era o slobozie, formată din albanezi din *Cervenja voda*, dar organizarea lor ca obște și stabilirea relațiilor lor de drept cu domnia țării se fac, desigur, după pilda obștilor din țară. Între alte puncte care privesc organizarea obștii, este unul care privește dreptul de adoptare și de excludere din obște: „Și iarăși, care om va veni în acel sat din țări străine, sau bulgar sau grec sau arbănaș sau ungar, dacă va fi om bun și-l vor plăcea pe el satul și bătrînii satului mai sus scriși, el să aibă pace și liniște. Iar acel om care va fi răufăcător și stricător în sat și nu-l va plăcea satul și bătrînii, să-l izgonească pe el din sat și să-i întoarcă pe fiecare la urma lui“⁴⁸. Deși este vorba aici de o slobozie, deci de un sat în care intrarea de oameni străini era dorită și cerută, totuși se pun opreliștile pe care le-am văzut, păstrîndu-se, socotim, regula generală a obștilor din acea vreme, pe care domnul o adoptă și pentru această slobozie. Altfel nu ar avea rost să se condiționeze de aprobarea obștii împopularea unui sat înființat tocmai ca să se adune oameni străini. Dacă admitem acest punct de vedere privitor la text, atunci avem într-însul detaliată regula admiterii în genere în obști în Țara Romînească. Se vede cum adoptarea în obște, ca și excluderea, depind de obște și de „bătrînii satului“, care formează un organ superior al obștii⁴⁹. Pe de altă parte, tot din acest text se poate vedea că admiterea și rămînerea în obște se face

⁴⁷ H. Tiktin, *Dicționar german-romin; Dicționarul limbii romîne moderne*, s.v.

⁴⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 1, p. 43.

⁴⁹ Vezi pentru această problemă, capitolul următor.

pe bază de criterii morale, dar în același timp și de criteriul „dacă va fi stricător în sat“, care nu mai este un criteriu pur moral, e vorba de acela care ar aduce pagube intereselor obștii. Rămâne însă criteriul general, care nu cere neapărat explicații: „dacă-l vor plăcea“, în afară de lege și de morală, cel care place, cu care se învoiește obștea, singur acela va fi admis.

Dreptul de admitere și excludere pe care-l are obștea față de membrii ei, așa cum reiese din actul satului Călinești, se confirmă și de celelalte acte ale vremii privitoare la această chestiune, numai că lucrul nu este arătat nicăieri așa de clar și de complet ca în acest act, care constituie un privilegiu de confirmare a obiceiurilor obștii. Astfel, pe baza dreptului de preempțiune nu puteau fi admiși străini în obște. În 1641, la Ciurnic (Țara Românească), Stana și Lazăr sînt învinuiți că „au băgat alți oameni străini, de i-au amestecat în ocină, însă anume Sava logofăt, zicînd că-l face frate“. Gheorghe și Petre spun că ei sînt mai volnici să „cumpere ori cu frăție, ori cu bani, decît alții streini“. Domnul judecă „cum că nu iaste volnic altul striin a întrare într-acel sat, nici cu frăție, nici cu bani“⁵⁰. Deci dreptul de protimisis îngăduie excluderea străinilor din obște, chiar dacă a fost făcută cu înfrățire sau cumpărare de la un membru al obștii.

Dar cazurile de excludere pentru motive de imoralitate, rea comportare față de obște, sînt și ele destul de des pomenite: în 1575, Cazan a ucis un om, vecin al lui Gheorghe vistier. Se pare că uciderea era justificată, pentru că făptașul n-a fost pedepsit. Atunci, Gheorghe vistiernic, ca membru al obștii satului, dă lui Cazan 22 000 de aspri „și l-a izgonit din sat, ca să-și cumpere altă ocină în alt loc“. Era deci o vînzare forțată a ocinii lui din sat⁵¹. La 1594, sub Mihai Viteazul, are loc un proces pentru o pricină la Bujorani. Sarchiz cumpărase ocină în sat în vremea lui Pătrașcu cel Bun, deci cu 40 de ani înainte, și de atunci ședea în sat. Trei săteni din sat, Stroe, Stoica și Hamza, „așa pîrau pe Sarchiz, că este om rău și să-i întoarcă asprii ciți vor fi... și să-l scoată din sat“. Deci chiar după 40 de ani de ședere în sat putea fi scos cineva din sat dacă era „om rău“, cu purtări necorespunzătoare obștii. Domnul hotărăște ca să dea judecata pe seama a „6 megieși“, care au jurat „că Sarchiz este om bun și n-a avut nici o vină, ci i-au pus năpastă peste buna dreptate“⁵². La 1692, avem un caz interesant, cînd niște moșneni, „nesuferind ca Pană paharnic să aibă moșie între ei, vînd o parte din moșia lor ca să-i plătească datoriile ce aveau față de dînsul, și astfel să scoată părțile zălogite la dînsul din moșia satului“⁵³. Moșia vîndută era dată altcuiva, numai să nu fie Pană între copărtașii din obște. Aceste împrejurări privesc Țara Românească.

Același lucru se constată și în Moldova. Și aici, excluderea se face pe baze de morală. Săptelici, Pătrașcu și Ionașco sînt excluși din satul Horbinești la 1587. Un alt copărtaș din sat, Gavrilaş logofăt, ia partea lor din sat prin răscumpărare forțată, leapădă banii înaintea domnului, „fiindcă acei de mai sus numiți oameni, ei sînt oameni răi și făcători de

⁵⁰ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CCXCVI/190.

⁵¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 4, p. 196.

⁵² *Ibidem*, XVI, vol. 6, p. 116—117.

⁵³ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CXCVII/101—102.

rele și cîte fapte rele s-au făcut umblînd prin țară⁵⁴. La 1601, Drăgan și alți răzeși din Scobințeni restituie înaintea domnului valoarea ocinei lui Alexa stolnic din sat, pentru că, „nu le este lor răzeș, nici rudă, ci un strein și [ei] n-au voit să lase să le fie lor răzeș, pentru că ei sînt vechi cumpărători⁵⁵. În acest din urmă caz joacă numai dreptul de preempțiune, dar excluderea pe motive de morală obștească se vede tot atît de des și în Moldova, ca și în Țara Romînească. La 1612, un mare număr de răzeși din Chiperceni vînduseră părți de moșie lui Lozinschi stolnic, „de bună voia lor“, spune actul domnesc. Dar după aceea Lozinschi nu se poartă ca un adevărat răzeș față de ceilalți săteni, ci „le-au făcut lor multă nevoie și greutăți și împresurări... Dacă au văzut atîta nevoi și asupreală, nu au putut răbda și s-au sculat cu toții di au jăluit pe Lozinschi înaintea lui vodă și au întors cu toții banii, 160 de taleri“, deci revin asupra vînzării făcute și o anulează, izgonind pe cumpărător din sat. Domnul socoate procedeul legal și admite răscumpărarea vînzării⁵⁶. Pravilele romînești din veacul al XVII-lea prevăd cazul cînd un om va fi scos din obștea satului „cînd-l va scoate giudețul și-l va goni din sat“⁵⁷.

Cele mai multe acte pe care le posedăm privitoare la excluderea din sate sînt acte domnești. Este adevărat că, în vechime, anumite excluderi se făceau probabil numai de către obște, cum se vede din dreptul recunoscut în așezămîntul obștii din Călinești de la 1602, citat mai sus, dar aceste excluderi nu apar în acte, deoarece nu treceau prin cancelaria domnească. Este sigur, însă că aici, ca și în cazurile de înfrățire, a intervenit de la o vreme puterea domnească, care avea și-și luase dreptul de a controla toate transferurile de stăpînire a pămîntului din țară. Astfel, excluderile din obște, deci și de la pămîntul obștii, se fac de la o vreme cu judecată în fața domnului, și acesta poate nu numai să confirme hotărîrea obștii, dar și să o caseze, dacă o socotește nedreaptă. Este adevărat că nici în aceste împrejurări de judecată domnească asupra excluderii nu se trece cu totul peste dreptul de judecată al obștii, deoarece în toate cazurile pe care le cunoaștem judecata domnească nu hotărăște direct, ci se lasă hotărîrea asupra jurătorilor, care sînt o emanație a obștii. Jurătorii, megieșii din sat, și din satele dimprejur, la cererea domnului, judecă și raportează domnului, care dă sentința după hotărîrea lor. Astfel se păstrează în același timp și dreptul domnesc, de vreme ce cel exclus poate apela la scaunul domnesc, dar și dreptul obștii, de vreme ce domnul lasă de fapt hotărîrea asupra jurătorilor megieși.

Astfel în Țara Romînească, la 1644, 12 megieși dau cartea lor, „să îndireptăm pe Ivașco Cărțoe din Stănești, că nu-l îngăduia satul să cumpere și el moșie“, dar megieșii spun că „l-am dovedit cum că este moșnean vechi din Stănești“, unde avea o seliște, pomi și livezi, mai multe decît pîrișii săi, „și văzînd direptatea, i-am dat slobozenie să cumpere și

⁵⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. 3, p. 363.

⁵⁵ *Ibidem*, XVII, vol. 1, p. 18—19

⁵⁶ *Ibidem*, vol. 3, p. 100—101.

⁵⁷ *Carte rominească de învățătură (1646)*, București, Edit. Academiei R.F.R., 1951, p. 224.

el moșie de la cine ar vinde, pentru că așa am găsit cu dreptate⁵⁸. Așadar, împotriva obștii, care nu-i îngăduia să cumpere, jurătorii hotărăsc că acel Ivașco poate cumpăra pământ în sat, înfrângînd voia obștii. La fel și în Moldova, încă din 1573, Ion vodă cel Cumplit hotărăște într-o judecată între popa Drăghici cu nepoții lui, care spun că Teodor și alții „nu au ocină împreună cu dînșii în sat în Bărboși”. Teodor jură cu 24 de oameni, care hotărăsc „ca să li se facă ocină în acel sat”, adică să li se dea parte pe moșia satului⁵⁹.

Procedura excluderii se vede într-un act din Moldova din 1632: „S-au pîrit înaintea lui Moisi voevod... Patrichi cu razeșii cu Vasilie de Frutești și l-au exclus din sat”, și i-au dat zi să iasă din sat „să se ducă la vînzare” (să vîndă părțile lui). El însă n-a plecat la termen. Domnul poruncește „de va fi cum au dzis Patrichi cu razeșii, să-i dzici (se adresează domul unui organ de execuție, Vasile ușer — *n. n.*) lui Vasilie să iasă din sat, să margă la vînzare”⁶⁰. La 1609, Constantin Movilă întărește tuturor razeșilor din satul Piperчені ca nimeni să nu aibă treabă cu satul lor și cu moșiile lor, să fie în pace de către (numele este rupt—*n. n.*), să-i gonească din sat, să se ducă la ocinele lor, de unde au fost: „Carele nu va [vrea să plece] de bună voie... va da seamă înaintea noastră”, iar ei să-l „bată și să-l ucigă... să-l scoată din sat afară”⁶¹. Dreptul de a ucide chiar pe cel ce nu s-ar supune să plece reprezintă, credem, o rămășiță străveche.

Dreptul de a scoate din sat pe cei indezirabili era așa de înrădăcinat la săteni, încît în unele cazuri pentru a ocoli porunca domnească contrară recurg la falsuri. La 1621 se constată că sătenii din Șuita (Țara Românească), avînd o carte de răscumpărare de la un oarecare Iane al doilea pitar, au ras din carte titlul de „al doilea pitar” și au lăsat numele Iane, „căci au avut ei alt Iane în sat moștean, ca să-l scoată din moșie”. Falsul fu descoperit și domnul amendează pe uricarul care schimbase textul cărții, iar satul întreg plătește gloabă de 3 000 de aspri⁶². Deci satul întreg falsificase actul, ca să poată scoate pe unul dintre ei.

Primirea în sat cu o parte de moșie însemna intrarea în obște, dar există un caz, izolat deocamdată, în Moldova, din care rezultă că cineva putea să aibă pământ într-un sat, fără să fie membru al obștii, adică numai în cazul cînd ar locui altundeva. Este firesc ca un moșnean care locuia în alt sat, avînd pământ în satul cutare, să fie socotit ca făcînd parte din obștea satului său de locuință. Dar pe acest temei razeșii puneau condiție boierului să nu se așeze în satul lor, să rămîie numai stăpîn pe partea lui de teren, fără a intra în obște, deci fără drept de a cumpăra alte părți și de a uza de dreptul de preempțiune. Într-un act de împărțeală de moșii din 1614, boierul Ignat Ciogolea capătă pământ în diferite sate din Moldova, dar pentru un singur sat dintre acestea, la Vătămăni, i se pune această condiție, trecută în actul domnesc: „Însă dumnealui Ignat Ciogole să n-aibă treabă cu acea jumătate de sat de Vătămăni, numai să aibă a

⁵⁸ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CCXCVII/2 (*subl. ns.*).

⁵⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. 3, p. 26—27.

⁶⁰ Bibl. Academiei R.P.R., doc. III/202.

⁶¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. 2, p. 202.

⁶² *Ibidem*, B, XVII, vol. 4, p. 22—23.

cosi și a ara cu plugurile sale, iar descălăcătura să nu-și facă în vatră“⁶³. Vatra satului fiind locul cu casele, rezultă clar că „descălăcătura“ însemna dreptul de a-și așeza locuința, de unde reiese că el nu putea avea loc în obște, deși avea pământ în sat. Din act nu se vede de unde provine această condiție, dar ni se pare evident că ea derivă de la obștea satului și fusese pusă cu prilejul cumpărării acelei jumătăți de sat, făcând parte din actul de proprietate.

Obștea putea da chiar un termen pentru plecarea din sat și să prelungască acest termen în baza unei convenții care se făcea pe bani. La 1622, cinci boieri dau răvaș lui Ivan, „ca să se știe că s-au tocmit cu satul Ciinești [Țara Românească] să le dea [adică obștii] costand 19 și să șază în satul lor pînă în Vinerea Mare, iară, după aceea să fie slobod să să ducă unde va vrea, și să nu aibă a-l mai trage sau să-i poarte pizmă, ce numai să se odihnească pînă atunci“⁶⁴. I se dă astfel de către obște un termen, o prelungire de ședere în sat, pe care acel Ivan o plătește cu bani, iar pînă atunci nu va fi supărat de sat, dar la termen va pleca. Este vorba aici de o tranzacție făcută cu obștea, fără intervenția domniei sau a unei autorități din țară.

Este clar că în satele aservite feudalilor excluderea nu se putea face principial decît de către stăpîn, dar obiceiul pămîntului apăra obștea și, pînă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, obștea țărănească aservită continuă să existe, în sensul că proprietarul feudal nu poate exclude dintr-însa pe un vecin (rumîn) care are drepturi asupra delniței sale, nu-l poate goni din sat și nici vinde, fără a vinde partea respectivă din sat. De această chestiune ne vom ocupa în altă parte a lucrării, dar deocamdată constatăm că proprietarul, substituindu-se astfel obștii *putea exclude din sat pe cei ce nu erau vecinii lor și se așează acolo*. La 1650, mănăstirea Voroneș se plînge împotriva unor oameni care șed pe domeniul mănăstirii „și nu vor să fie vecini“. Domnul poruncește dregătorilor săi „de nu vor vrea să fie vecini să mergi să le risipești casele și să-i scoți de acolo, de pe locul sfîntei mînăstiri, să margă să șază acolo la Cîmpulung“⁶⁵.

Aceasta era o formă derivată din dreptul obștii libere de a exclude din sat pe cei ce nu făceau parte din obște și nu erau admiși în rîndurile ei. Resturile destul de puține pe care le-am analizat ale acestei instituții arată că a existat odinioară acest drept de admitere și de excludere în toată puterea sa, ca un privilegiu al obștii, și că numai creșterea autorității centrale domnești și aservirea satelor de către feudali a slăbit și, cu vremea, a înlăturat acest drept, care era o armă de apărare a obștii.

⁶³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 3, p. 163.

⁶⁴ *Ibidem*, B, XVII, vol. 4, p. 138.

⁶⁵ *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. LXXXIV/162.

CONDUCEREA OBȘTII

CNEJII ȘI JUZII SATELOR LIBERE, VATAMANII, DREGĂTORII ȘI PÎR-CĂLABII SATELOR ASERVITE. Problema conducerii obștilor țărănești libere la români este una dintre cele mai grele și mai puțin lămurite din istoria comunităților sătești. Ea ne obligă la o serie de presupuneri asupra situației dinainte de vremea propriu-zis istorică, din care dispunem de documente scrise asupra organizării obștilor și, în același timp, este legată de alte probleme de nomenclatură, discutate în chip contradictoriu în istoriografia din trecut.

Principala teorie asupra conducerii obștilor sătești la români înainte de întemeierea statului feudal și în prima perioadă a ființării acestui stat, este aceea a lui Radu Rosetti, care se poate rezuma în felul următor: satele libere, obștile, au avut niște conducători aleși, numiți cneji sau juzi. Acești membri ai obștii, ridicați dintre egali, prin situația lor economică și prin alegerea lor devin dregători ereditari ai obștii, ai satului, dar ei au numai o judicatură, nu și o stăpânire asupra satului. Ei sînt, la origine, un fel de primari ereditari ai satelor¹. Rosetti face o deosebire între cneji și juzi: „Și unii și alții erau magistrați rurali, ocîrmuitori de sate, dar cneji ocîrmeau satul din tată în fiu în puterea unui drept de moștenire strămoșesc, pe cînd juzii erau simpli magistrați rurali aleși sau numiți“². Nu vom discuta aici în toate detaliile ei teoria lui Radu Rosetti. Ea privește în realitate numai satele stăpînite de feudali, numai în aceste sate apar cneji în Moldova, nu și în satele libere ale obștilor³. Cneji sînt într-adevăr ocîrmuitori ai satelor cu drept ereditar, dar socotim că *aceasta este o formă de stăpînire, și nu o dregătorie*. Radu Rosetti recunoaște el însuși, o oarecare contrazicere cu teoria, sa, pe cneji ca „o clasă sau o castă stăpînitoare“⁴. I. Bogdan socoate pe cneji în Moldova ca pe niște „juzi sătești“, deci un fel de primari medievali⁵. Totuși, un fapt este izbitor: nu găsim în genere în actele privitoare la satele de moșneni și răzeși din Țara Romînească și Moldova, din secolele al XVI-lea—XIX-lea, primari aleși de săteni în aceste sate constituite în obști. Prin „primari“ înțelegem

¹ R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînia în Moldova*, București, 1907, p. 23—40.

² *Ibidem*, p. 40.

³ *Vezi* mai sus, p. 66—73.

⁴ R. Rosetti, *op. cit.*

⁵ I. Bogdan, *Despre cneji romîni*, în „Anal. Acad. Rom.“, Mem. Sec. Ist., Ser. II, XXVI, 1903, p. 9 (21).

un cîrmuitor temporar al obștii, sub orice denumire ar fi. Obștile se cîrmuiau, cum vom vedea în paragraful următor, nu de un șef administrativ ales, ci de un sfat și de bătrîni satului, era deci o conducere colectivă.

Cnejii și juzii nu apar în calitate de conducători ai satului în satele constituite în obște, în satele de moșneni și razeși. Am arătat într-un capitol anterior că denumirea de cneaz la romîni, atît în Transilvania, cît și în Moldova și în Țara Romînească, se aplică unei aristocrații anterioare întemeierii statului feudal, adică stăpînitorilor de sate, care-și trag originea stăpînirii lor dinainte de fundarea statului feudal, deci nu sînt cu stăpînire privilegiată de domnie sau de regele Ungariei⁶. În Țara Romînească, prin extinderea termenului general de stăpîn de pămînt neprivilegiat care este identic cu cneaz, această denumire începe să se aplice, din veacul al XVI-lea, în special moșnenilor, dar nu șefului sau primarului moșnenilor, ci tuturor moșnenilor în calitatea lor de proprietari⁷. Este clar că juzii și cnejii nu erau în nici un caz primarii satelor de moșneni și razeși. Prezența lor, în Moldova și în Transilvania, în satele stăpînite de feudali înseamnă că foștii stăpîni prefeudali ai satelor fuseseră aserviți și rămăseseră ca dregători ai noului stăpîn, un fel de vasali ai lui, în satul lor, peste care se suprapuseseră feudalii, boieri sau nobili, domn sau rege. Dovezi că juzii și cnejii din Moldova sînt foști stăpîni ai satelor sau ai părților de sate numite judecii (judecia este partea stăpînită de un jude) au fost date mai sus, în capitolul III.

Cnejii sînt stăpîni de sate, iar în Țara Romînească, mai tîrziu, stăpîni de pămînt în obște, ei nu sînt un organ al obștii, nici o categorie specială în interiorul obștii.

Rămîne întrebarea dacă în nici un caz obștea nu avea un conducător ales, un primar. Excluderea cnejilor și juzilor de la această calitate ar indica un răspuns negativ: *obștile sînt conduse de sfat și de bătrîni, o conducere multiplă, și nu unică*. Trebuie să renunțăm la teza destul de răspîndită în istoriografia noastră că satele libere au fost conduse de *juzi* (care după slavonă se numeau și cneji)⁸. Obștile țărănești care aveau un șef sînt de obicei acelea care aveau stăpîn. De altfel, nici în marca germană, nici la cei mai mulți dintre slavi nu apar astfel de șefi aleși ai obștilor.

Există totuși excepții în Țara Romînească, dar e vorba de cazuri destul de rar atestate documentar. Sînt sate în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, sate libere de moșneni, care au în sînul lor un dregător, ales dintre membrii obștii, care poartă titlul de *pîrcălab*. Astfel, la 1533, într-o judecată între mănăstirea Argeș și sătenii din Izvorani, apar între aceștia din urmă „Diicul pîrcălab și Vlaicul pîrcălab și alți megieși din Izvorani“. „Și așa au pîrît Diicul și Vlaicul pîrcălabi și megiașii“⁹. Este limpede că

⁶ Vezi mai sus, capitolul al III-lea, p. 67.

⁷ Idem, p. 70.

⁸ Cf. N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a romînilor*, București, 1908, p. 6—7: „La început, întemeietorul îndeplinise sarcina de cîrmuire și judecată: pe urmă, juzii au fost, în aceleași condiții, bătrîni, aleși dintre locuitorii satului“.

⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 2, p. 131.

cei doi pîrcălabi erau dintre megieși, țărani liberi proprietari în dăvălmășie. La 1636, într-un zăpis, „noi, tot satul Muereasca [din Vilcea], cu mic, cu mare“ se înfățișează înaintea lui Matei Basarab și se vînd rumîni Episcopiei de Rîmnic. Se arată 14 nume de săteni, cel dintîi trecut în act este „Drăgoi pîrcălabul“¹⁰. Deci, înainte de a se vinde era printre sătenii din acel sat un pîrcălab. Întrebarea este dacă pîrcălabul satelor de moșneni era un fel de primar ales. Ținînd seama de faptul că în satele aservite proprietarilor existau în acea vreme în Țara Romînească, de regulă, pîrcălabi numiți de proprietarul feudal, că acei pîrcălabi de sat erau administratorii și conducătorii satelor boierești și mănăstirești, este evident că și pîrcălabii din satele moșnenești aveau aceeași funcție, care reiese prin analogie.

Numai că aceste cazuri de sate libere cu pîrcălabi în frunte sînt foarte rare. De regulă, cînd se vinde un sat întreg de moșneni și se indică pe nume toți sătenii, nu numai că nu apare nici un pîrcălab, dar nici un șătean nu poartă vreun titlu care ne-ar face să presupunem că este primar sau dregător al satului. În poruncile domnești adresate satelor, destul de numeroase, domnul nu se adresează niciodată judeului, primarului sau alt titlu „și sătenilor“, ci întotdeauna fie „vouă satului“, fie oamenilor buni și bătrîni. Afară de cazurile pomenite mai sus și de cîtiva alți pîrcălabi, despre care nu știm cu siguranță dacă erau din sate libere sau boierești, în marea majoritate a actelor nu apar nici un fel de cîrmuitori ai satelor. Nicăieri nu am întîlnit juzi de sate, afară de acei juzi care înseamnă în Moldova proprietari feudali.

Dacă satele nu aveau conducător, se mai poate pune întrebarea dacă anumite „cete“ din satele din Țara Romînească nu aveau fiecare un bătrîn, șef pe bază de vîrstă și de situație familială. Am arătat că satele moșnenești se împărțeau în cete, după familii mari, bătrîni și funii. De aceea în documentele privitoare la asemenea sate în secolele al XVI-lea și al XVII-lea se întîlnește foarte des formula: „cutare cu ceata lui și cutare cu ceata lui“. Dar dacă admitem că acești reprezentanți ai cetei în acte ar avea vreun rol de conducere, ei nu pot fi decît bătrîinii unei familii mari, nu conducători ai satelor. Aceste cete sînt formate de fiii și frații celui numit, deci grupări destul de mici, încît nu putem vorbi de anumiți dregători ai satelor.

În ce privește satele aservite, satele stăpînite de boieri și mănăstiri, acestea aveau în chip necesar conducători. E vorba de un reprezentant al stăpînului, mai ales în acele sate în care stăpînul nu-și avea locuința permanentă, curtea boierească. Acest reprezentant strîngea veniturile pentru stăpîn, repartiza pe țărani la muncile datorate stăpînului și transmitea poruncile acestuia. De pildă, la 1603, Ieremia Movilă dă o carte egumenului de la mănăstirea Probota „și vătămănilui său din satul Văleni“¹¹. La 1622, Ștefan Tomșa scrie „vătămănilor și tuturor vecinilor din satele Trăistenii și Tiunovca“¹², deci vătămăniile erau conducătorii satelor cu vecini

¹⁰ Arh. St. Buc., *episcopia Rîmnic*, LVII/2.

¹¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 1, p. 77.

¹² *Ibidem*, A, XVII, vol. 5, p. 96.

ai satelor aservite. La 1623, Ștefan Tomșa se adresează satului Voronești al mănăstirii Galata „și vătămanului lor din satul Voronești“¹³. Vătămanii erau numiți de stăpînul satului, erau reprezentanții acestuia și nu ai sătenilor față de stăpîn. Dovadă că la 1634 Vasile Lupu întărește lui Ionașco Jorea satul Vercești „...să aibă a-și pune vătăman pre cine va hi voia lui, cumu-i obiceiul“¹⁴. La 1641, Vasile Lupu poruncește ca toți sătenii din Ustia, sat al mănăstirii Rîșca, să asculte de călugări „și de omul călugărilor, pre cine vor pune socotitor acolo“¹⁵.

Este o întrebare dacă vătămanii care apar în actele moldovenești din veacul al XV-lea și la începutul secolului următor sînt tot reprezentanți ai stăpînilor în satele aservite sau constituie sub același nume o instituție deosebită. Într-adevăr, acești vătămani vechi se pot asimila cu cnejii, satele „unde au fost“ ei poartă numele lor. La 1428, Alexandru cel Bun întărește fiilor lui Ivan vornicul, între altele, satul „unde a fost vătăman Minco“ și alt sat „unde a fost cneaz Stan“¹⁶. Asemenea denumiri de sate după vătăman sînt foarte numeroase în veacul al XV-lea și acești vătămani nu pot fi simpli împuterniciți ai boierului, căci satul nu se poate numi în privilegiul domnesc după un element nepermanent care poate fi schimbat adesea și la intervale scurte de stăpîn. La 1423, un astfel de vătăman, Veriga, se pirăște în fața domnului cu fiii unui boier mare Rotîmpan, pentru stăpînirea unei ocine¹⁷. Veriga vătămanul nu era unul dintre țărani dependenti ai unui boier, de vreme ce se judecă pentru stăpînirea pămîntului, era el însuși un proprietar feudal.

Vataman, termen rusesc, înseamnă conducătorul unei cete (**ВѢТМАН**). Socotim că la noi vătămanul era la început, ca și cneazul, un stăpîn de sat, anterior fundării domniei. Rămînînd apoi sub stăpînirea unor boieri care acaparează pămînturile, ei, sau o parte dintre dînșii, sînt reduși la rolul de reprezentanți ai stăpînului în sate. De aceea sensul denumirii de vătăman s-a schimbat în secolul al XVII-lea cînd vătăman este titlul reprezentantului stăpînului față de obștea aservită.

Termenul de vătăman se întîlnește numai în Moldova, nu-l găsim nici o singură dată în Țara Romînească. Tot numai în Moldova și iarăși numai în satele aservite găsim și un al doilea dregător al boierului, numit în forma slavonă: **СРЕДНИК**, în traducerea acestui termen în romînește: *deregător*. El apare de obicei alături de vătăman: la 1608, Constantin Movilă dă lui Isac Balica „și ureadnicului și vătămanului lui din satul Iucaș“¹⁸. La 1620, Gaspar Grațiani acordă privilegiu pentru mănăstirea Sf. Sava și „deregătorului și vătămanului din satul de Horicani“¹⁹. La 1626, Miron Barnovschi se adresează către mănăstirea Galata, „dregătorilor și vătămanilor din sate“²⁰. În starea actuală a cunoștințelor asupra

¹³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 5, p. 118.

¹⁴ Bibl. Academiei R.P.R., doc., XLII/82.

¹⁵ Muzeul istoric al orașului București, 35236.

¹⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. 1, p. 73—74.

¹⁷ *Ibidem*, p. 48.

¹⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, A; XVII, vol. 2, p. 156.

¹⁹ *Ibidem*, A, XVII, vol. 4, p. 475.

²⁰ Arh. St. Buc., *m-rea Sf. Sava-Iași*, XXV-c/9.

organizării domeniului feudal nu putem ști care era deosebirea între dregător (ureadnic) și vătăman. În nici un caz nu era unul reprezentantul obștii față de boieri, ci amândoi erau numiți de boieri. La 1613, Ștefan Tomșa dă poruncă pentru satul mănăstirii Neamț de la gura Jijiei „cine vor pune ei [călugării] ureadnic în satul lor”²¹; în 1633, privilegiu pentru Cîrstea vistier „pe cine va trimite ureadnic și vătăman la siliștea Tămășani”²²; în 1619, Gaspar Grațiani dă poruncă mănăstirii Sf. Paraschiva din Iași, „și cine va fi pus de ei ureadnic au vătăman în satul Iucaș”²³.

În Țara Românească găsim aceeași situație: satele stăpînite de feudali erau conduse de un reprezentant al stăpînului, numit de acesta dintre rumîni. Acest reprezentant al stăpînului față de obște se numea *pîrcălab*. Iată cîteva exemple: în 1607, Drosu postelnic cumpără ocină la Leurdeni, trei delnițe cu trei vecini, între care „Ștan pîrcălabul cu delnița lui”²⁴. În 1632, Matei Basarab poruncește ca rumîniilor lui Bunea logofăt să nu mai fie înscrîși la călărași: „Și care nu va asculta să fie volnec pîrcălabul lui să-l bată mult”²⁵. La 1634, Matei Basarab scrie lui Mihail pîrcălabul de la Poenari, „ce iaste rumîn sfintei mănăstiri Vieroș”²⁶. Același domn, la 1650—1651, dă o poruncă „tuturor satelor și pîrcălabilor, carii sînteți rumîni sfintei mănăstiri Strehăia”²⁷.

De la o vreme, la sfîrșitul secolului al XVII-lea, se vede că mănăstirile încep să numească pîrcălabi în sate țigani robi ai mănăstirii. În această vreme de decădere a puterii de împotrivire a obștilor, țăraniii dependenți ajung sub porunca robilor țigani, mai credincioși stăpînilor sau considerați ca atare. De aceea, la 1696, Constantin Brîncoveanu dă o poruncă mănăstirii Slobozia lui Enache, în care spune: „Iar pentru pîrcălab să pue egumenul rumîn să fie pîrcălab, iar nu țigan”²⁸. Se vede de aici că pîrcălabul era numit de stăpîn: regula era ca să fie unul dintre rumîni, iar nu cineva din afara satului.

Existența unor cîrmuitori numiți de boier sau de mănăstire, atît în Moldova, cît și în Țara Românească, în satele stăpînite de aceștia, înseamnă că obștea sub forma ei aservită continua să existe. Stăpînul nu se adresează individual fiecărui țaran, ci are un reprezentant al său față de obștea de vecini (rumîni), vătămanul, ureadnicul sau pîrcălabul, numit de dînsul. Existența acestui dregător al stăpînului schimbă organizarea veche a obștii, care principial nu avea conducător și se cîrmuia de către un sfat al bătrînilor. Dar socotim că și pîrcălabii sau vătămanii de sate se sfătuiau cu bătrînii satului și acest organ nu dispărea o dată cu numirea unui pîrcălab sau vătăman.

²¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 3, p. 133—134.

²² Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, VI/21.

²³ *Doc. priv. ist. Rom.*, XVII, vol. 4, p. 341.

²⁴ *Ibidem*, B, XVII, vol. 1, p. 243—244.

²⁵ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CCCXCIX/34.

²⁶ Arh. St. Buc., *ms. nr. 710*, f. 713 v.

²⁷ *Loc. cit.*, *ms. nr. 714*, f. 961 r.

²⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 364.

SFATUL SATULUI, OAMENII BUNI ȘI BĂTRÎNI. Am arătat că adevărata și cea mai generală conducere a satelor libere, a obștilor, era conducerea colectivă a sfatului obștii și a „oamenilor buni și bătrâni”. Existența unui sfat al obștii, ținut după un ritual cu oarecare solemnitate la biserica satului, unde se fac rugăciuni înainte de ședință, este dovedită de câteva documente pentru epoca de care ne ocupăm. La această adunare a satului se aduceau mărturii colective ale obștii, se judecau anumite treburi interne ale ei, se aduceau pîri și se asculta apărarea celor învinuiți.

Intr-un act deosebit de interesant din 1620 se arată că mitropolitul Țării Românești, Luca, a dat carte de blestem împotriva celor care nu vor mărturisii adevărul despre stăpînirea unei ocine în satul Cotișel. „Deci moștenii satului, dacă au văzut cartea părintelui vlădică, au adunat toți bătrînii satului la sfînta biserică, anume (urmează numele bătrînilor — n.n.)... și au mărturisit...”²⁹. De observat că acest senat al satului a fost convocat la biserică nu de către autoritatea domnească, ci de moșnenii înșiși. La 1586, înfilnim tot în Țara Romînească un caz ciudat de învinuire de vrăjitorie. Bădea preot, nepotul Neacșei, fusese înfiat de ea, dar după trei ani soția lui Bădea „a fugit la adunare în sat și a strigat preoteasa mătușii sale... că este vrăjitoare și strigoaică, de îi otrăvea pe fiii popei”. Ca urmare a acestei ofense publice, Neacșa anulează înfierea³⁰. Era deci o adunare a satului, unde se puteau rosti în public anumite învinuiri împotriva unora dintre membrii obștii.

Și în Moldova era o adunare a satului, dovadă că o serie de acte civile, vînzări, adoptări etc. se fac „înaintea megiașilor” sau „înaintea a oameni buni din sat”. Vom da un singur exemplu, dintre foarte multe care se pot afla în documente: la 1629, Lucian diac desmoștenește pe fiica sa Irina, care a luat fără voia lui în căsătorie „pe un țaran”, „s-a lepădat de dînsa dinainte a oameni buni, săteni din sat”³¹.

La aceste adunări și în alte împrejurări, în care satul trebuie să fie reprezentat, apar *oamenii buni și bătrîni*. Aceștia formează o instituție a obștilor care se întîlnește și la slavi și la germani. De observat că în tot evul mediu *bătrînii* devin sinonimi cu pătura conducătoare, cu cei ce cîrmuiesc, care au și o stare privilegiată. Astfel, cuvîntul *senior*, aplicat nobililor, stăpînitorilor feudali, înseamnă în limbă latină bătrîn. Clasa bogată din orașele medievale din Europa centrală și apuseană, patriciatul, patricii, purta în acte și numele de bătrînii orașului³². Socotim deci că înțelesul expresiei „oameni buni și bătrîni”, raportată la obștile de moșneni și razeși, privește în genere o categorie socială ridicată în sînul obștii, nu numai prin virtuți morale și prin vîrstă, ci mai ales prin situația de avere și vază pe care o dă averea. În actul din 1620 citat mai sus, privitor la adunarea tuturor bătrînilor satului în biserică se indică numele acestor bătrîni. Ei erau Oprea logofăt, un logofăt local, care avea pămînt în sat, Drăghici, fratele acestuia; popa satului, Pavel și fratele acestuia, Radu,

²⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 3, p. 460 (subl. ns.).

³⁰ *Ibidem*, XVI, vol. 5, p. 248.

³¹ *Bibl. Academiei R.P.R.*, CCCVII/60.

³² E. Haberkern și F. Wallach, *Hilfswörterbuch für Historiker*, Berlin, 1935, p. 421—422.

plus încă un număr de săteni, indicați numai cu numele³³. În Moldova se face la 1649 o mărturie pentru o judecată în satul Movileni și jură „24 de oameni bătrâni“, dar mai jos, în același act domnesc, acești 24 de oameni sînt indicați altfel: „au jurat cu 24 de slugi domnești în biserică“³⁴. În acel sat erau slujitori domnești care erau socotiți ca formînd o pătură socială mai ridicată decît aceea a celorlalți săteni și numai aceștia dinții intră în rîndurile oamenilor bătrîni. La 1630, Moisi Movilă domnul Moldovei hotărăște într-o judecată privitoare la satul Mușetești să se facă așa „cum vor găsi ei cu sufletele lor și cu oameni buni“. Iar mai jos se adaugă: „Deci ei cu mulți oameni buni și preoți și slugi domnești...“. Deci preoții și slugile domnești erau oameni buni prin excelență³⁵. La 1631, tot Moisi Movilă dă o poruncă să nu facă deșugubinariii năpăști (nedreptați) „a femeii și a fete de *oameni buni și a sărace*“³⁶. Textul acesta este limpede: oamenii buni sînt în contrast cu cei săraci, oamenii buni sînt cei bogați, cu stare, care pot să răspundă cu averea lor pentru o mărturie strîmbă sau pentru o eventuală pagubă.

Sensul social economic al termenului „oameni buni“ se vede și din definirea lui în Pravila Moldovei (a lui Vasile Lupu), care prevede că fetelor de „*om bun sau de boier*“ le este interzis a se căsători cu lăutari, pentru că aceștia „sînt batjocura lui Dumnezeu și a oamenilor“³⁷.

Existența în obște a oamenilor buni și bătrîni este o dovadă de diferențiere socială în obște, de ridicare a unor oameni mai influenți prin starea lor materială. Ea presupune existența mai înainte vreme a unei situații diferite, o egalitate de drepturi în obște, înainte de această diferențiere. Intr-adevăr, în documentele din veacul al XV-lea, atît în Țara Romînească, cît și în Moldova, cînd se invocă mărturia sau acte de hotărnicie făcute cu colaborarea satului, nu se pomenesc oamenii buni și bătrîni, ci numai „megieșii“ și „toți megieșii“, fără distincție. Două exemple din vremea lui Ștefan cel Mare: la 1459, mărturie pentru pierderea unor privilegii de moșie: „ne au mărturisit aceasta megieșii înaintea noastră“³⁸. La 1481, „Mihul Buzat și-a adus pe toți megiașii săi din jur“³⁹. Nu se pomenesc aici nici oamenii buni, nici cei bătrîni, dovadă că diferențierea în sînul obștii nu era încă înaintată; oamenii buni și bătrîni încep să devie activi, să reprezinte satul abia în veacul al XVI-lea. Avem aici o dovadă palpabilă a evoluției diferențierii interioare a obștii în țările romîne.

Care era rolul și funcția oamenilor bătrîni și buni? În primul rînd ei dădeau mărturie în numele satului. În Țara Romînească, la 1590, pentru o crimă ce s-ar fi întîmplat în satul Negoșine, acest sat „a mărturisit cu trei sate și cu trei popi“⁴⁰. La 1591, pentru o contestație de hotare la

³³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 3, p. 472.

³⁴ Arh. St. Iași, CCCXL/23.

³⁵ *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. CXVI/83.

³⁶ *Loc. cit.*, LXXXIII/109.

³⁷ *Indreptarea legii*, București, 1962, p. 211.

³⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. 1, p. 302.

³⁹ *Ibidem*, vol 2, p. 31—32.

⁴⁰ *Ibidem*, B, XVI, vol. 5, p. 460.

Corzi : „boierul domniei mele a cercetat și a adevărit cu 42 de boieri buni și bătrâni dimprejurul locului“ (acești boieri sînt de fapt megieși)⁴¹. La 1627, boierii anchetatori trimiși de domn judecă pentru un țigan : „deci noi am purces și am strîns toți bătrînii din Loviște și din Lotru de au mărturisit înaintea noastră“⁴².

În Moldova, la 1575, se face înaintea domnului o mărturie pentru pierderea unui act de stăpînire de moșie. De data aceasta, spre deosebire de actele de acest fel din secolul precedent, cînd se invoca numai mărturia megieșilor în general, se arată „mare mărturie cu oameni buni și bătrîni, megieși dimprejur“⁴³. La 1607, la Săcuieni, se pune o ocină zălog : „Și s-au dat dinaintea a tot satul Săcoiani, anume... și mulți oameni buni de acoloa din sat am fost“⁴⁴, în 1609, pîrcălăbul de Hotin ia mărturie, „cu oameni buni și bătrîni den pregiur megieși și cu răzeși din satul Băloșești“⁴⁵.

În special mărturiile pentru înstrăinare de pămînt, prin vînzare sau donație, deci trecere la altă familie, se făcea în fața oamenilor buni și bătrîni sau în fața sfatului satului. Această mărturie nu era o simplă garanție pentru autenticitatea tranzacției, ci însemna, de fapt, o învoire a obștii pentru înstrăinarea pămîntului. Obștea, cum am arătat, exercita un drept de stăpînire superioară asupra întregului pămînt al satului și, pe de altă parte, dacă vînzarea se făcea fără știrea obștii pămîntul se putea relua de rudele apropiate în virtutea dreptului de preempțiune.

În Țara Romînească, în 1621, un schimb la Liești se face „cu știrea a tuturor bătrînilor din sat“⁴⁶. În Moldova, în 1632, avem un caz în care se invocă pentru donația unei ocini adunarea sfatului întregului sat : „Această ocină i-am dat-o ei... dinaintea bisericii și dinaintea a tuturor poporului la dzua de Văjnesenie, ce să chiamă rumînește Ispasul și dinaintea preutului Chirilă din sat din Piscani și altor megieși de prin prejur și bătrîni și tineri“⁴⁷. La 1622, Matei și Păntelei vînd o ocină la Albotești, „din casa popei lui Grozav și a mulți oameni buni“⁴⁸. La 1598, Maței din Schei... „și alți oameni buni, săteni și megiași“, mărturisesc pentru o vînzare de pămînt a unui răzeș din satul Schei⁴⁹.

Din dreptul oamenilor buni și bătrîni de a „accepta“ înstrăinarea pămîntului, care nu se poate face fără știrea lor, rezultă și participarea lor obligatorie la hotărnicii, prin care se determina părțile ce ies din devălmășia obștii.

În Țara Romînească, la 1636, 12 boieri trimiși de Matei Basarab să stabilească o hotărnicie la Mușetești constată că nu se găsesc zapise sau alte acte de proprietate. Deci „noi am strîns bătrînii satului toți și alți

⁴¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 6, p. 24—25.

⁴² Arh. St. Buc., *mîtropolia Țării Rominești*, CCCLVI/1.

⁴³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI; vol. 3, p. 54.

⁴⁴ *Ibidem*, XVII, vol. 2, p. 126.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 221.

⁴⁶ *Ibidem*, B, XVII, vol. 3, p. 16.

⁴⁷ Bibl. Academiei R.P.R., doc. LXXXVII/148.

⁴⁸ *Loc. cit.*, CCCXLI/17.

⁴⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. 4, p. 217.

megieși den pregiurul locului, de i-am întrebat cum știu cu sufletele lor... care este partea Hogească”⁵⁰. În Moldova posedăm un act de hotărnicie cu oameni bătrâni încă din 1438, de la domnii Ilie și Ștefan: „Acesta este tot hotarul acestei pustii, pe unde a hotărnicit pan Cîrstea Negru cu oameni bătrâni și cu megieși dimprejur”⁵¹. Am spus mai sus că în secolul al XV-lea nu se obișnuia mărturia cu oameni bătrâni și că aceasta este o dovadă că satele obștii erau pe atunci mai puțin diferențiate în pături sociale. Cazul acesta pare a se referi în special la hotare, care trebuiau determinate așa cum fuseseră în vechime, deci oamenii într-adevăr bătrâni erau singurii care puteau mărturisi despre hotarele cele mai vechi. Am avea a face aici cu oameni bătrâni ca vîrstă, nu ca situație socială. Dacă însă e vorba totuși de oameni bătrâni în înțelesul pe care l-am determinat pentru secolele al XVI-lea și al XVII-lea, atunci acesta ar fi primul caz determinat documentar al diferențierii oamenilor bătrâni în sate, cu drepturi speciale.

La 1583, Petru Schiopul, domnul Moldovei, poruncește vătafilor „să căutați cu oameni buni și bătrâni să căutați cît se va alege partea Tomii și surorilor lui... din satul Bălotești”⁵². Aici, ca și în alte împrejurări, oamenii buni și bătrâni se substituie satului în exercitarea drepturilor sale autonome.

La 1616, Ivașco spătar, în Moldova, e trimis de domn (Radu Mihnea) să determine hotarele unei prisăci a mănăstirii Secul: „Deci am mers acolo și am strîns oameni buni din satele dimprejur, anume... (urmează numele — *n. n.*) și alți oameni buni”⁵³.

Oamenii buni și bătrâni nu numai că mărturisesc și așază hotarele, dar dau chiar acte emanate de la dînșii pentru stabilirea acestor hotare. Ei nu sînt simpli martori ai omului domnesc trimis la hotărnicie, ci organul care determină hotarele și dau actul de proprietate ce urmează apoi să fie confirmat de cancelaria domnească. În 1630, Alexandru Coconul, domnul Moldovei, întărește cumpărarea de moșie a lui Gheorghe Jora, un boier al său, deoarece acesta „a arătat înaintea noastră un zapis de mărturie de la oameni buni și bătrâni”⁵⁴. La 1626, întărirea domnească a lui Miron vodă Barnovschi pentru cumpărătura de moșie la Căpotești a lui Sima gelepul, reproduce actul dat de „oameni buni din sus și din gios” (se dau 26 de nume). Acest act al oamenilor buni spune: „Acești oameni, toți, am mărturisit și am hotărît, cum am știut și am aflat noi cu sufletele noastre. Iar Sima numai ce au prăvit cum am hotărît noi cu sufletele noastre”⁵⁵. Se arată precis că oamenii buni sînt singurii care au executat operația hotărniciei, că altcineva, interesatul, nu s-a amestecat. Tot oamenii buni hotărnicii sînt cei ce au dat actul de proprietate, pe temeiul căruia se face apoi întărirea domnească.

Sînt destul de frecvente cazurile cînd oamenii buni și bătrâni prețuiesc valoarea unui pămînt, a unui cal, a unei pagube în general. Ei devin astfel un fel de experți locali asupra valorii litigiilor și după aprecierea lor

⁵⁰ Arh. St. Buc., *episcopia Argeș*, III/18.

⁵¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. 1, p. 156—157.

⁵² *Ibidem*, A, XVI, vol. 3, p. 220.

⁵³ Arh. St. Buc., *m-rea Neamț*, LIII—1 bis.

⁵⁴ *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. CCCIII/60.

⁵⁵ Arh. St. Buc., *m-rea Neamț*, LXIX/8.

judecata domnească sau a boierilor dă sentința. Aceasta se explică prin aceea că prețurile pământului sau ale unor averi mobile, în special cai și vite, variau după regiuni și după sate.

Astfel, în 1624, în Țara Românească, Magdalena preoteasa dă o bucată de ocină ca despăgubire pentru un cal care a pierit „întru grija noastră”, „că l-au biciuluit (prețuit) oameni buni drept 25 de lei”⁵⁶.

Sistemul legăturii ce se făcea între autoritatea centrală și autoritatea locală a satului reprezentată prin oamenii buni și bătrâni era oarecum deosebit în Țara Românească față de Moldova. În cea dintâi domnul numea de obicei un număr de 12 sau 24 de jurători, care adunau pe oamenii buni și bătrâni din sate și cercetau sau judecau pe temeiul mărturiei acestora⁵⁷. În Moldova, domnul alegea pe un delegat sau pe mai mulți din boierimea locală sau dintre curteni, care reprezentau pe domn, apoi aceștia strîngeau pe oamenii buni și bătrâni din sate. Asupra mecanismului unei astfel de colaborări între organele domniei și cele ale satului avem deslușiri destul de complete într-un act de la Vasile Lupu din 1649. Domnul Moldovei hotărăște o anchetă în satul Nedeiani. El se adresează lui Lupu Verga căpitan și altor trei: „Pentru acest lucru, iaca am dat domnia mea învățătură la cinstit și credincios boiarinul domniei mele, Toderășco logofătul cel mare, să trimiță omul dumisale acolo, să socotească împreună cu voi și cu oamenii buni. Iar voi să strîngeți oameni buni, megiași și alegeți toate părțile lui Corlat”⁵⁸. Cercetarea o făcea omul marelui logofăt de la centru, oamenii domnești locali, aleși de domn dintre slugile lui din sat sau din satele învecinate și oamenii buni, care erau megiașii, adică reprezentanții obștii,

Se pune întrebarea cine alegea pe oamenii buni și bătrâni în aceste condiții expuse mai sus. Sîntem de părere că satul, obștea, determina care erau cei ce puteau lua parte în numele ei la cercetarea ordonată de domn, de vreme ce domnul numește numai pe cei trei-patru reprezentanți locali ai săi.

În ce privește Țara Românească, unde deosebirea stă numai în procedura cu jurătorii locali, alegerea organelor satelor care participau la cercetare și la judecată era tot în mîna satului.

Relativ la raporturile dintre domnie și reprezentanții obștilor, oamenii buni și bătrâni, este de adăugat că aceștia aveau și rolul în anumite cazuri să vie la domnie, la orașul de scaun, în numele satului, ca delegați ai satului pentru anumite tranzacții. La 1635, oamenii din satele mănăstirii Tismana, Jidoștița și altele fugiseră peste Dunăre din cauza greutăților la care erau supuși. Matei Basarab îi cheamă printr-o carte domnească, făgăduindu-le anumite ușurări la dări și adaugă: „Și să căutați să veniți la domnia mea, niște oameni buni și bătrâni, să vă dau domnia mea învățătură, mai mult să nu umblați așa”⁵⁹.

Din toate acestea și din cele ce vom arăta într-un capitol următor privitor la oamenii bătrâni și buni la judecățile obștii, rezultă că ei, măcar

⁵⁶ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CDLVII/1.

⁵⁷ Vezi mai jos, capitolul al XI-lea.

⁵⁸ Bibl. Academiei R.P.R., LXXXIX/145.

⁵⁹ Arh. St. Buc., *m-rea Tismana*, XCIII/29.

din secolul al XVI-lea, deveniseră reprezentanții obștii și, de fapt, exercitau toate atribuțiile mai însemnate ale satului ca obște. Este logic să admitem de aici că ei exercitau prin urmare și o cîrmuire internă a satului, avînd funcții pe care nu le întîlnim precizate în acte (deoarece actele în genere nu privesc orînduirea internă a satului constituit în obște), ca de pildă ținerea răbojului satului, repartizarea dărilor pe fiecare gospodar, ținerea privilegiului satului, poliția internă a satului, măsurile pentru repartizarea pămînturilor comune ce se cereau lucrute de săteni etc. Noi nu posedăm acte care să arate acest lucru, dar el nu este contrazis de actele pe care le avem, dimpotrivă, reiese ca un fapt logic din atribuțiile oamenilor buni și bătrîni privitoare la relațiile satului cu stăpînirea centrală a țării : hotărnicia locurilor, aprobarea vînzărilor, reprezentarea satului întreg în fața domniei. De aici rezultă că ei exercitau aceleași funcții sau funcții înrudite în interiorul obștii : stabilirea hotarelor între membrii obștii, judecarea lor etc.

Există o localitate în Moldova, Cîmpulungul moldovenesc, care era sat, și nu țirg, în care avem dovezi precise și documentare despre cîrmuirea oamenilor bătrîni. La Cîmpulung era, ca și în Vrancea, un vornic al domnului, deoarece satul cu toate cătunele sale era considerat ca domeniu domnesc. Vornicul cîrmuia satul în colaborare cu sîatul bătrînilor satului, ca reprezentanți ai obștii țărănești. Ni s-a păstrat corespondența Cîmpulungului moldovenesc cu orașul Bistrița din Transilvania și scrisorile cîmpulungenilor sînt date de vornic și de bătrîinii satului : la 1641—1649 într-o scrisoare romînească a cîmpulungenilor, titulatura sună astfel : „Eu, Stroescul vornicul de Cîmpulungu și cu toți bătrîinii satului“. Ei scriu bistrițenilor în chestiunea unor hoți de vite trecuți peste graniță în Transilvania, despre care vor scrie și domnului Moldovei⁶⁰. Într-altă scrisoare adresată aceluiași bistrițeni, în titlu apare „Pătrașco... vornic de Cîmpulung și cu toți bătrîinii satului“. Ei arată că în Moldova nu este lege ca averea altuia să fie confiscată pentru despăgubirea unei pagube, cînd vinovatul nu este prins⁶¹. Prin urmare, „bătrîinii satului“ stau alături de vornic, purtarea corespondența satului cu alte localități și țineau legătura cu domnia. Prezența lor alături de vornicul domnesc arată că ei erau în drept cîrmuitorii satului, în același timp cu vornicul. Este probabil că și în alte sate bătrîinii, cu înțelesul social pe care l-am definit mai sus, cîrmuiau de fapt satul, dar pentru alte sate ne lipsesc corespondențe în felul celei de la Cîmpulung.

Cîrmuirea satelor nu se poate înțelege fără dreptul de judecată, care face parte integrantă din cîrmuire și pe care va trebui să-l studiem în chip special într-un capitol **aparte**.

⁶⁰ E. Hurmuzaki, *Documente*, XV/2, p. 1088.

⁶¹ *Ibidem*, p. 1320.

PRIVILEGIUL COMUN AL OBȘTII. Privilegiul feudal dat de monarh pentru stăpînirea pămîntului este prin natura sa un act individual, un act care distinge pe cineva, acordîndu-i o situație deosebită de a celorlalți, pentru credința sau meritele sale. La noi el se extinde asupra întregii familii boierești, de obicei și asupra colateralilor. Faptul că în Țara Romînească există privilegii colective acordate de domnie satelor de moșneni pentru întreaga întindere a satului, este o dovadă că situația de stăpînire în devălmășie e recunoscută de domnie. Domnul nu acordă în aceste privilegii drepturi diferiților moșneni din sat, ci comunității moșnenești, adesea fără citarea altui nume decît al satului.

Aceste privilegii date obștilor încep să apară în Țara Romînească în veacul al XVI-lea și sînt de mai multe categorii. Cea mai simplă este aceea a actelor care recunosc satului stăpînirea asupra întregului său hotar: la 28 iunie 1519, Neagoe Basarab acordă un privilegiu satului Colfești („dă porunca domniei mele acestui sat, Colfești”), „ca să le fie ocina... (urmează descrierea hotarelor satului — *n.n.*), pentru că le este veche ocină și dedină încă din zilele lui Mircea voievod cel Bătrîn”. În judecata cu alt sat de moșneni, Iaroslavești, 36 de boieri juraseră „că este această ocină a satului Colfeștilor”, deci „să le fie de ocină și de ohabă lor și fiilor lor, nepoților și strănepoților”. Nu se dă nici un nume individual, afară de cel general al satului, considerat ca o familie mare¹.

La fel, Petru Cercel, în 1583, dă porunca sa „satului Hrastul... să fie volnici cu această carte a domniei mele, să ție și să stăpînească ocina lor, dreaptă dedină din Hrastu, toată de pretutindeni și din cîmp și din apă și din pădure și să ție vechile hotare... să se hrănească pe ocina lor”². În 1606, Radu Șerban dă „tuturor oamenilor și tuturor megieșilor hareșanilor, să le fie satul lor Hareșul, cu toate moștenirile și delnițele și morile, cu tot cîmpul, pămînturile și izvoarele și vadurile și pădurile și munții și dealuri și cu tot venitul”³.

Acest fel de privilegii, cu totul neobișnuite în Europa centrală și apuseană, sînt destul de frecvente în Țara Romînească. O parte din privilegiile acordate satelor de moșneni de către domnii Țării Romînești in-

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 1, p. 146.

² *Ibidem*, vol. 5, p. 146.

³ *Ibidem*, XVII, vol. 1, p. 218—219.

dică totuși numele acestor moșneni. Astfel, la 1614, Radu Mihnea acordă „satului Întorsura de sus și moșnenilor satului, Stoian și Stanca și (urmează încă 7 nume — *n.n.*), cu toți frații și cu ceata lor și cu fiii, să le fie satul dedina lor, satul Intorsura, tot, cu tot hotarul“⁴. La 1613 noiembrie, Radu Mihnea dă „satului Bîrca și moșnenilor satului, anume... (urmează 20 de nume — *n.n.*), cu toți frații lor și cu ceata lor și cu feciorii lor..., ca să le fie lor satul Bîrca tot, cu tot hotarul..., pentru că acest sat a fost bătrînă și dreaptă moșie de la moșii și de la strămoșii lor“⁵. De observat că asemenea acte, în care se dau numele capilor de familie, apar numai din secolul al XVII-lea, cînd destrămarea internă a obștii în stăpîniri individuale este pe cale de a se accentua. Totuși, acestea rămîn și ele acte date comunității, de vreme ce încep cu formula „satului cutare“ și apoi se arată care sînt moșnenii cuprinși în sat, dar, mai ales, pentru că este un act unic pentru toți, nu se dau acte separate fiecărei familii, nici nu se precizează cît și ce parte va stăpîni din sat fiecare dintre persoanele citate.

O a treia categorie de acte domnești privitoare la stăpînirile obștilor arată și cît va stăpîni fiecare familie. Aceste acte se dau numai în cazuri de transmitere a stăpînirii, în special de cumpărături. În aceste cazuri se indică numele fiecăruia din actul domnesc, fără ca porunca să fie adresată „satului“. La 1558 iulie 19, Mircea Ciobanul întărește ocina Obedinul unei cete de moșneni, în număr de 45 de capi de familie. Ei se împart în grupuri inegale ca număr, în șapte cete, și se indică în privilegiu fiecare ceată cu numele respective, care stăpînește cîte o șeptime din sat⁶. În 1573, Alexandru Mircea întărește lui Mareș și altora, în total 79 de nume proprii, satul Siliștioara, cumpărat de ei de la Staico logofătul și se arată fiecare cît stăpînește, în funii, jumătăți de funii sau pași⁷. În 1570, același domn întărește ocina de la Gocimani unui grup de 68 de persoane arătate pe nume, fiecare cît a dat și cîte funii și părți de funii va stăpîni⁸. Asemenea acte se înmulțesc în cursul veacului următor. Deși în aceste cazuri avem de-a face cu stăpîniri individuale, este clar că actul nu distinge care anume parte din sat stăpînește fiecare, ci arată numai cît drept proporțional din funie sau din satul întreg va avea fiecare. Nu se formează moșioare individuale, ci cumpărătorii rămîn în obște, cu atît mai mult cu cît cartea domnească, privilegiul, este unul, al satului întreg, într-un singur exemplar, pe care-l ține unul pentru toți.

Mai există și o a patra categorie de asemenea acte domnești date pentru obști satești. E vorba de actele în care se disting precis stăpînirile fiecăruia, livezi, mori, ogoare etc. în interiorul satelor. Asemenea acte reprezintă o confirmare colectivă a tranzacțiilor intervenite de la o anumită vreme în interiorul obștii, între membrii ei: cumpărături, înzestrări, schimburi, înfrățiri, donații. Fiecare dintre acestea sînt indicate separat, dar sînt înglobate într-un singur act domnesc privitor la tranzacțiile interve-

⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 2, p. 237—238.

⁵ *Ibidem*, p. 228—229.

⁶ *Ibidem*, XVI, vol. 3, p. 86—87.

⁷ *Ibidem*, vol. 4, p. 103—105.

⁸ *Ibidem*, vol. 3, p. 362—364.

nite într-un singur sat. Acestea sînt cele mai interesante, pentru că, pe de o parte, ne îngăduie să pătrundem în interiorul vieții obștii, pe de altă parte, sînt dovada că domnia intervine trectat, cu autoritatea centrală, în tranzacțiile din obștea care se desface în stăpîniri individuale, tranzacții care într-o anumită vreme se făceau, desigur, numai prin autoritatea conducerii alese a obștii.

Încă din 1498 avem un privilegiu de acest fel dat de Radu cel Mare, care întărește la Uiești diferite cumpărături și transmiteri de pămînt între moșneni : Grozav cu fii, Stoica cu fii, Vlad cu fii și frații, Oană și Roman ; Tudor, fratele lui Stanciu și fiii lor cumpără în sat partea unui Tudor și a lui Stanciu cu 200 de aspri. În același act se arată că Stoica cu fiii au cumpărat tot la Uiești a treia parte din partea lui Vlad, la rîndul său, Vlad cu frații cumpără jumătate din partea Lieștilor, Vlad și Marco așază pe Oană și Roman peste a treia parte a moșiei lor, ca să fie frați. De asemenea, se mai întărește înfrățirea pe ocine a lui Grozav și alții cu Marco, Tudor și Stanciu, plus alte tranzacții⁹. În 1528, Radu de la Afumați întărește diferite tranzacții în satele Băjești și Micești de Sus : Șerb, Neagoe, Oprea și alții au dat calul domnului pentru ocina lor. Șerb cumpără un ogor care se numește Pietriș, se mai cumpără un ogor care este la seliște, partea lui Nan, pentru patru obroace de pîine și un alt ogor la seliște¹⁰. În 1548, Mircea Ciobanul întărește lui Vlad și Stoica la Zlătărei ocina cumpărată cu 300 de aspri. Tot în același act se arată că Vlad și Pătru cumpără partea lui Petcu, iar Petru a dat lui Vlad un ogor pentru sufletul său, Stoian a dat fiicei sale Sorca un loc de vie, Buica cumpără de la Ioana două ogoare etc¹¹. La 1597, Mihai Viteazul dă un act pentru satul Vernești, în care se arată diferite cumpărături ale moșnenilor din sat, fiecare indicat cu numele. Unii cumpără stînji de ocină, alții pogoane de vie, alții ogoare la cîmp, unul din ei, Vilcan, moștenește partea mamei sale Vlada, a șasea parte¹². Asemenea acte sînt destul de numeroase în Țara Romînească în veacul al XVI-lea. Ele arată că procesul de dezagregare al obștii, este datorat tranzacțiilor individuale din interiorul ei, dar, în același timp, se vede cum obștea se menține încă și în aceste împrejurări, de vreme ce toate schimbările intervenite în repartiția proprietății individuale din sat sînt trecute într-un singur act, care constituie un privilegiu al satului respectiv. Toți oamenii trecuți în asemenea acte sînt indicați separat, fără vreo legătură de rudenie ; singura legătură dintre dînșii o formează faptul că sînt membrii obștii satului. Actele colective pentru sate încep să se împrumuteze și să dispară în al doilea sfert al secolului al XVII-lea în Țara Romînească ; după 1625 încep tot mai mult să iasă la iveală acte individuale pentru fiecare tranzacție și pentru fiecare familie deosebit. Aceasta înseamnă că dezagregarea obștii atinsese un punct mai înaintat și că se formase conștiința despre stăpînirea individuală, bine caracterizată, în sate.

⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 257—258.

¹⁰ *Ibidem*, XVI, vol. 2, p. 48—49.

¹¹ *Ibidem*, p. 380.

¹² *Ibidem*, XVI, vol. 6, p. 291—292.

Pe lângă aceste privilegii date în comun satelor devălmașe, tot în legătură cu obștea, care forma o unitate în fața domniei, sînt poruncile domnești date satelor; în 1589, Mihnea Vodă, „scrie domnia mea vouă, satului Vărbița... să veniți înaintea domniei mele cu cărțile de ocină”¹³, fără să se indice nici un nume.

La rîndul lor, satele, obștile moșnenești, ca o unitate, emit acte, răvașe, mărturii, zapise, acte de vînzare. În 1572, satul Poiana emite un răvaș pentru vînzările făcute în acest sat¹⁴. În 1640: „Scris-am noi satul Negoiești” (16 nume), în care fac o vînzare¹⁵. În 1649, 12 boieri hotarnici mărturisesc pentru o hotărnicie la Stîncești; interesații „au fost dat o carte a satului”¹⁶.

În Moldova nu cunoaștem asemenea privilegii colective pentru obști, cum avem în Țara Romînească. Este adevărat că în unele acte moldovenești se face mențiune de „uricul satului”, care ar privi în comun un mai mare număr de proprietari. La 1603, Ieremia Movilă confirmă vînzarea făcută de niște oameni din Glodeni a părților lor de pămînt către Stroici logofăt. A rămas nevîndută partea lui Mihăilă, „și la el este uricul satului”¹⁷. Deci erau numeroși proprietari, cu un uric comun, care se afla în păstrare la unul dintre dînșii. La 1638, într-un zăpis de vînzare a Maricăi, se vinde o ocină la Șendreni: „Și i-am dat și zăpisul carele am avut de la Irimia vodă pe acea parte”, „cum scrie și-n zăpisul satului”¹⁸. Deci, pe lângă zăpisul ei individual, era un zăpis al satului. Ce era acest zăpis? Nu un act de obște, pentru o comunitate, în felul actelor din Țara Romînească, pe care le-am analizat mai sus, căci asemenea acte nu cunoaștem în Moldova. Este vorba aici, credem, de privilegii individuale, singurele existente în această țară, care au devenit cu vremea valabile pentru un mare număr de proprietari prin înmulțirea descendenței primului beneficiar și prin desfacerea în părți a proprietății acestuia. Astfel, la 1603, un zăpis al Ieremiei și Maricăi și al altor 29 de persoane, arată că au pierdut actul de stăpînire al strămoșului lor, Pavel, din vremea lui Ștefan cel Mare¹⁹. În Moldova, în care această tradiție feudală este mai bine respectată, privilegiul nu poate fi decît individual. Ștefan Tomșa, la 1615, poruncește să se facă cărți pentru răzeșii din Măcicăuți: „Să nu se taie cartea aceea prin colțuri, ci fieștecărui să se facă cîte o cărțuie dinaintea domniei mele”²⁰. În genere, în Moldova răzeșii nu au cărți de moșie, pentru că nu sînt privilegiați: într-un act de cercetare din 1729 scriu boierii trimiși de domn la satul Negușeni: „Dar ei nici zăpisă de moșie n-au avut, ce au spus drept, precum acel loc și acea moșăia iaste răzășască, neîmpărțită din toate”²¹. „Neîmpărțită din toate” înseamnă o stăpînire cu părți individuale, cele agricole, și cu alte părți în indivizie.

¹³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 5, p. 386.

¹⁴ *Ibidem*, vol. 4, p. 78.

¹⁵ Arh. St. Buc., *m-rea Polovragi*, IX/2.

¹⁶ *Bibl. Academiei R.P.R.*, *Condica Creditului rural*, I, f. 38 v — 39.

¹⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 1, p. 78—79.

¹⁸ *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. LXXXIX, 138.

¹⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 1, p. 78.

²⁰ *Ibidem*, XVII, vol. 3, p. 196.

²¹ *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. LXV/133, copie cu data greșită 1629 în loc de 1729.

Rezultă de aici că în Moldova, spre deosebire de Țara Romînească, obștile, „moșia răzășească“, nefiind privilegiată, nu avea principial acte, „zapisă de moșie“, cum spun acești boieri. Răzeșii stăpîneau pe bază de folosință moștenită, nu pe privilegii scrise.

RAPORTUL DINTRE OBȘTE ȘI DOMNIE. Existența unor privilegii domnești acordate în Țara Romînească obștilor de moșneni arată că în această țară stăpînirea obștilor țărănești a fost luată, ca să zicem așa, sub oblăduirea domniei, că a fost recunoscută ca o parte din structura statului feudal, pe cînd în Moldova, dimpotrivă, pînă la sfîrșitul veacului al XVII-lea, satele de răzeși nu erau recunoscute de privilegiile scrise ale domniei. Situația de care am vorbit în Țara Romînească are ca urmare anumite relații speciale între satele moșnenești și domnie; domnia cere anumite servicii, alături de slujba militară existentă și în Moldova pentru oastea ce se afla direct sub comanda domniei. Trebuie să ținem seama de faptul că unele sate moșnenești erau specializate în muncă și industria satească era repartizată în chip inegal în diferite părți ale țării. Erau astfel sate de butnari, de lucrători de covoare (de exemplu Pietroșița), de olari (unele carbiere ale Curtii de Argeș), de fabricanți de scuturi (Muntenii Scutași, în Moldova), de arcuri. În 1448, un privilegiu moldovenesc scutește pe „meșterii“ (мистръ) din satele mănăstirii Probota, „cojocari și fierari“²². Această specializare a meseriilor sătești după sate, precum și după situații geografice speciale, la graniță, la pasuri, la baltă, creau pentru aceste sate obligații speciale față de domnie, din moment ce domnia căpătase autoritate asupra producției și administrației țării întregi.

Lucrul la mori și participarea la străji apar ca obligații destul de generale, atît în Moldova, cît și în Țara Romînească, pentru cele mai multe sate. Cînd însă un număr de sate sînt îndatorate să păzească niște mori domnești, se pare că această obligație întrece simpla obligație generală a lucrului la moară. La 1464, Radu cel Frumos dăruiește mănăstirii Snagov morile domnești de la Didrih; el poruncește: „Oricîte sate au păzii acele mori, cît timp au fost domnești, acelea să le păzească și să le dreagă cînd se strică“²³. Privitor la un sat de la graniță, lîngă vama domnească la pasul Turnu-Roșu, avem porunca lui Radu cel Mare către satul Ciinenilor, la 1505: „Iar voi, Ciinenilor, carii sînteți la vad, să ascultați de vameș“²⁴, deci să fie în slujba vămii pentru pază, pentru urmărirea contrabandelor pe munte etc. Aceste obligații ale sătenilor liberi din Ciineni rezultau din așezarea lor geografică. În aceeași situație se afla satul Dragoslavele, la pasul Branului. În 1625, Alexandru Coconul acordă scutire moșnenilor din acel sat, dar cu condiția slujbei la vamă: „pentru că sînt în drum de veghiază scala [vama] și plăiul, care sînt pe drumul Brașovului“²⁵.

În Moldova, în 1604, Ieremia Movilă dă carte „străjerilor din Oprișani ca să aibă a ține straja, precum a fost obiceiul de demult, iar la

²² *Молдавия в эпоху феодализма*, vol. I, Chișinău, 1961, p. 5.

²³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 137.

²⁴ *Ibidem*, XVI, vol. 1, p. 26—27.

²⁵ *Ibidem*, XVII, vol. 4, p. 482—483.

vânătoare să nu aibă a merge niciodată, numai să aibă a păzi straja”²⁶. Se vede de aici că acest sat liber avea datoria să păzească granița, în schimb era scutit de obligația vânătorii pentru domnie, obligațiile care se vede că atârna asupra satelor de la munte.

Tot între obligațiile pe care le-am putea numi speciale ale unor sate față de domnie era și paza șoimilor de vânătoare. Această pază, credem noi, nu se reducea la simpla păzire a acestor animale; pentru aceasta n-ar fi fost nevoie de angajarea unor sate, ci de dresarea șoimilor pentru vânătoare, o artă foarte aleasă și rară, necesară vânătorii feudale. La 1629, Alexandru Iliș scutește satele Coziei, Călimănești, Jiblea și Brădățeni de a păzi șoimi. Oamenii din acele sate se plîng că „i-au fost scris șoimarii și pre ei un cuib de șoimi... și n-au fost cuib de șoimi niciodată la dînșii”²⁷. Satele fiind ale unei puternice mănăstiri, nu erau obligate la diferite greutăți și obligații față de domnie. Alte sate însă, bănuim că în special cele moșnenești, aveau unele dintre ele obligația aceasta de încredere de a crește șoimi de vânătoare pentru domnie, bineînțeles dacă în ele se aflau vânători meșteri în dresarea șoimilor.

Satul Spațov se afla la Dunăre, unde era primejdie de revărsarea apelor și în vremea lui Matei Basarab se făcuse acolo un zăgaz de apă-rare a cîmpiilor cultivate, operă, am zice, de stat, adică a domniei. În privilegiul său de la 13 martie 1633, Matei Basarab scutește satul de dări, „numai să aibă a lucrarea la zăgazu, cînd va fi de lucru”²⁸. Deci cînd se strica zăgazul sau trebuia întărit erau datori sătenii din Spațov să-l repare. În 1649, tot Matei Basarab poruncește ca în satul lui Radu logofăt mare, la Palunești, să fie gata oameni, să lucreze „la podul domnesc, la plăvii (lemne și crengi de pe ape, grămădite, ce trebuie îndepărtate — *n.n.*), cînd vor veni apele mari”²⁹.

Asemenea exemple se pot înmulți. Reiese din aceste porunci domnești că obștile libere aveau față de domnie anumite obligații speciale, care rezultă din situația lor în țară sau din îndemnarea locuitorilor. Satele acestea, înainte de întemeierea domniei sau înainte ca domnia să înceapă să-și exercite autoritatea față de ele, aveau, probabil, măcar în parte, aceleași obligații decurgînd din nevoile obștii: paza plaiurilor, a morilor sau lucrarea unor arme și instrumente pentru satele din vecinătăți, creșterea șoimilor de vânătoare. Toate acestea au fost de la o vreme luate pe seama domniei și creșterea acestor obligații mergea paralel cu creșterea autorității administrative a domniei în interiorul obștii, cum am arătat: confirmarea de către domnie a tranzacțiilor individuale de stăpînire a pămîntului între diferiții membri ai obștilor. Vom vedea mai jos în ce chip și justiția particulară a acestor obști devine cu vremea o prerogativă a domniei.

²⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. I, p. 185—186.

²⁷ *Arh. St. Buc.*, *ms. nr. 712, Condica Coziei*, f. 438—439.

²⁸ *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. XX/29.

²⁹ *Arh. St. Buc.*, *ms. nr. 256*, f. 271 v.

RĂSPUNDEREA SOLIDARĂ A OBȘTII ÎN DOMENIUL FISCAL. Una dintre formele sub care se manifestă obștea ca o comunitate de avere este răspunderea comună în domeniul fiscal. Cu alte cuvinte, dările percepute de domnie de la săteni privesc, ca o unitate, întreaga obște, nu pe fiecare sătean sau pe fiecare casă în parte. Repartizarea sarcinilor se făcea apoi în interiorul obștii de către organele acesteia, după puterea fiecăruia. De aceea, dacă un membru al obștii fugea sau nu putea plăti partea lui, toți ceilalți membri erau răspunzători pentru cîsla (cota-parte) a lui și o plăteau ei, ca să se poată împlini suma globală a dării asupra satului. Acest sistem al unei dări globale pe obște, nu pe numărul locuitorilor și pe fiecare familie în parte, nu era, cum s-ar putea crede, un sistem ingenios inventat de domnie (el există și în Imperiul bizantin) pentru a-și împlini în orice caz veniturile prevăzute, ci rezultă din organizarea obștii ca o comunitate. Darea fiind asupra averii, răspundea obștea ca proprietară, deoarece este vorba de o proprietate devălmașă, stăpînită de o comunitate. Este probabil că înainte de înființarea domniei, această răspundere solidară în materie fiscală funcționa în sensul unei repartizări a sarcinilor comune asupra membrilor obștii, sarcini care cădeau asupra celor rămași cînd unul dintre săteni dispărea.

Dovezile despre faptul că unul dintre proprietarii din sat plătea darea pentru cei fugiți sau pentru cei în imposibilitate de a plăti sînt foarte numeroase. Vom cita cîteva exemple. Pentru Țara Romînească: la 1641, megieșii din Ogrezeni vînd partea de ocină a copârtașului lor Stan Pirciul, „pentru că a fugit și au lăsat birul și nevoile asupra satului“³⁰. La 1644, Matei vodă scrie despre sătenii din Crivădia, care „au fugit și și-au lăsat birul și nevoi în spinarea altor săraci“³¹. La 1646, sătenii din Bordești vînd averea lui Dumitru, „pentru că Dumitru au fost moștean cu noi“, „a fugit și a lăsat dajdia asupra noastră“³².

La fel se întîmplă și în Moldova, unde era aceeași lege nescrisă a solidarității satului întreg în fața sarcinilor fiscale: la 1624, Radu Mihnea, domnul Moldovei, întărește lui Dumitrașcu Fulger, curtean din Toderești, niște case ale altui curtean, anume Gheorghie „pentru că ce au fugit Gheorghie din casele lui și au lăsat curtenia asupra slugii noastre Dumitrașco Fulger diac, de au plătit multe dăjdii curtenești pentru Gheorghie și i-au pierit multe bucate pentru dînsul“³³. La 1631, Moise Moghilă dă o hotărîre privitoare la o judecată în satul Scîntești: „Cînd a fost în zilele lui Ștefan Vodă [Tomșa] s-a sculat Andrei și fratele său Dan și Chicoș și Haleci, de au fugit în Țara turcească și și-au lăsat cîsla [partea lor de dare], de au fost piînd [pierind] bucatele oamenilor. Deci Ștefan vodă au fost făcut lege³⁴ să se ia bucatele a cui va avea ocină într-acei sat. Deci Nechifor au fost din bătrînul lui Andrei și s-au venit 2 ju-

³⁰ Bibl. Academiei R.P.R., doc. C/12.

³¹ Arh. St. Buc., *m-rea Stavropoleos*, V/1.

³² Loc. cit. *episcopia Buzău*, LIX/7.

³³ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 16.

³⁴ Nu e vorba în această expresie de o lege nouă. A face lege înseamnă a da o hotărîre judecătorească, a aplica legea.

mătăți de cislă a celor fugiți, de au dat 20 de galbeni, pînă au ras cilsă“³⁵. Așadar, răspunderea colectivă în fața dărilor se făcea simțită, mai ales și în primul rînd, pentru cei ce erau din același bătrîn, subdiviziune a satului. La 1634, Dămiaș pîrăște în fața lui Vasile Lupu pe Custuz și Toader, ce au fost în Tatomirești, „zicînd că au fost la cislă cu dînșii în Tatomirești și le-au plătit partea lor de cislă, de au dat cîtva pentru dînșii, căci au fost fugit ei din sat și și-au lăsat cislă asupra lui“³⁶.

Spre deosebire de Țara Romînească, unde întîlnim solidaritatea fiscală numai într-un singur sat, socotit ca unitate, în Moldova această solidaritate se extinde și asupra satelor vecine, cu alte cuvinte, dacă un sat nu putea plăti întreaga dare care era pusă asupra lui, darea era împlinită de satele vecine din același ținut. Un grup de sate, poate și întregul ținut, forma o unitate fiscală, solidară, ca și cum ar fi o obște mai mare sau o asociație de obști. Acest fapt — pus alături de practica judiciară, pe care o vom studia într-un capitol următor, a megieșilor din satele vecine care judecă pentru un sat, deci o asociere de sate în exercitarea justiției — este o dovadă că obștea veche se extindea în asociații de obști, pe care le găsim și la slavi și la germani (ополье la slavi).

În 1624, Radu Mihnea, domnul Moldovei, poruncește dăbilarilor să nu tulbure vecinii jupînesei lui Goia postelnic, „bucatele vecinilor să nu le luați pentru alți oameni sau pentru alte sate“³⁷. În 1620, Alexandru Iliăș dăduse o ponuncă asemănătoare pentru satele Episcopiei de Huși: „Voi dăbilarii de ținut, voi vâtași mari, dobitocul lor pentru alți oameni sau pentru alte sate să nu-l luați“³⁸. În 1623, Ștefan Tomșa poruncește dăbilarilor din ținutul Neamț să lase în pace satele Zănești și Dingani, „bucatele lor să nu le oprîți pentru alte sate“³⁹. În același an, tot Ștefan Tomșa poruncește dăbilarilor din Roman să lase în pace satele mănăstirii Secul, „să nu le trageți vitele pentru alți oameni, au pentru alte sate, numai să aibă a plăti pentru capetele lor cu ce vor fi scriși în catastih la visteria domniei mele“⁴⁰. Toate aceste exemple negative trebuie înțelese ca privilegii, ca excepții făcute în favoarea unor mari feudali, boieri sau mănăstiri, dar, în schimb, regula generală era că satele plăteau împlinirea dărilor neîncasate din satele vecine, cu atît mai mult satele de răzeși, care nu se bucurau de privilegii.

Sistemul răspunderii solidare a satului față de sarcinile fiscale are, ca o consecință logică, organizarea autonomă a repartiției dărilor în interiorul obștii. Era firesc, de altfel, ca în epoca feudală, în lipsa unui aparat administrativ și fiscal dezvoltat, repartizarea sarcinilor fiscale să se facă de către organele sau adunarea satului, care astfel își asuma și răspunderea unei posibilități mai sigure a strîngerii dărilor în sat.

Intr-un act din 29 august (1560—1567), Dan din Turceni are pîră cu Drăghici din acel sat. Atunci cînd „au umblat Roșca și Arsenie răbojari“

³⁵ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CCXCIII/1.

³⁶ Arh. St. Buc., *m-rea Bîrnova*, VI/2.

³⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 5, p. 287.

³⁸ *Ibidem*, vol. 4, p. 502.

³⁹ *Ibidem*, vol. 5, p. 197.

⁴⁰ *Ibidem*, vol. 5, p. 95.

(cei ce scriu pe răboj dările cuvenite de sate), în județul Gorj, iar „*Drăghici a făcut socoteala satului*, și a pus Drăghici pe Dan la trei biruri, iar pe niște oameni din sat el i-a pus ca săraci, iar ei nu erau săraci ci erau cu averi“⁴¹. În ce calitate a făcut Drăghici socoteala satului? El nu era dintre răbojari, deci nu reprezenta domnia, ci reprezenta satul, era reprezentantul satului Turcenii. În această calitate el comisesse un abuz, anume trecuse pe unul dintre săteni cu bir triplu, iar pe alții, bogați fiind îi scutise, ca săraci.

În 1612, Radu Mihnea scutește pe patru rumîni ai mănăstirii Rîncăciiov, casele și bucatele lor să fie în pace de bir. „Drept aceia și voi, *sătenilor și birarilor*, carii veți umbla în slujbă între-acest județ... să vă feriți de acești 4 rumîni...“. Călugării se plîng că acești rumîni nu au pace de alalți săteni, „ce să căutați, voi, sătenilor, să le dați pace acestor rumîni“⁴². Sătenii și nu birarii erau cei ce „nu dedeau pace“, deci aruncau birul asupra celor patru rumîni din sat, repartizînd și asupra lor o cotă-parte, deși ei erau scutiți.

În 1631, Leon vodă poruncește ca popa Stanciu din Rădăcinești să nu plătească parte la birul satului, deoarece el, ca preot, plătea un bir deosebit, „păzește dajda lui, a vlădicăi“. Totuși, pe nedrept, „i-au aruncat satul și asupra popii, să dea 2000 de aspri“⁴³. Cel ce „aruncă“ birul, adică repartizează, este satul, nu dregătorul domnesc.

Intr-un zăpis al satului Cerbureni din 1644—1645 („noi Cerbureni“) se declară datori lui jupîn Martin pentru birul satului, „și ne-a adus aprod, să dăm bani și să *cisluim banii pe delnițe*“. Deci ei, sătenii, cisluiesc, adică repartizează, suma după delnițe, pe pămînt, cit are fiecare, „și pusem moșia a socru său Stanciu și a frate său Balotă, o pusăm bani ughi 14 și pusăm banii asupra popei lu Costandin... să dea ughi 14“⁴⁴. Se vede cum satul întreg, sfatul satului, hotărăște ce sume să dea fiecare dintre cei ce au pămînt în satul respectiv.

Însă de la o vreme se făcuse obiceiul ca să se facă repartitia, în satele aservite feudalilor, nu de către săteni, ci de către stăpînul satului. În 1696, Constantin Brîncoveanu poruncește pentru satul Slobozia lui Enache, care aparținea mănăstirii cu același nume: „Iar pentru dăjdile satului, ce au fost cisluiind egumenul mai înainte vreme, de acum înainte să nu-i mai cisluiască egumenul (deci, să nu repartizeze dările, — *n.n.*), *ce să-s cisluiască ei dentru dînșii, cum vor ști ei*“⁴⁵. Socotim că, cel puțin pentru vremea mai veche era obicei ca și în satele mănăstirești și boierești tot obștea satului să facă repartitia dărilor, iar aici avem de-a face cu un abuz, care este înlăturat prin porunca domnească. În Moldova, în 1742, Constantin Mavrocordat poruncește ca la „cisle satului, boierii zlotăși sau vornicii sau vătămării, nici de cum să nu se amestece, afară de oamenii lăcuitori ai satului; ei singuri, cu toții la un loc, să-și facă cisle între dînșii, soco-

⁴¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 3, p. 135. (*subl. ns.*).

⁴² *Ibidem*, XVII, vol. 2, p. 96. (*subl. ns.*).

⁴³ *Bibl. Academiei R.P.R.*, ms. 5728, f. 61 v.

⁴⁴ *Arh. St. Buc.*, *episcopioa Argeș*, II/2. (*subl. ns.*).

⁴⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 364 (*subl. ns.*).

tindu-se în scris a fieștecăruia bucate și tot prilejul și fieștecare să să încarce după puțință“⁴⁶.

Satul avea drept nu numai să repartizeze în interiorul său cota-parte, cîsla datorată de fiecare dintre săteni, dar chiar să participe la repartitia dărilor din întregul județ asupra fiecărui sat, luînd parte prin reprezentanții săi la adunarea cu boierul trimis de domn (sau concesionar al dărilor), cînd se împărțea darea globală a județului pe satele din județ. Aceasta rezultă dintr-o poruncă a lui Constantin Brîncoveanu din condica de porunci fiscale (anatefder) a acestui domn (1 decembrie 1697): „Viînd vremea semii cei mari [a socotelii dării]..., să mergeți oameni de preste toate satele, să vă strîngeți la boiarul domniei mele, ca să vă facă cislă [repartiție] dreaptă, să nu se plîngă nimeni cum că unii s-au încărcat peste puțință, iar alții s-au pus prea ușor... Iar după ce să va face cislă, să căutați să vă dați banii, fietecare sat, precum s-a așăzat cislă“⁴⁷. Aici e vorba de cislă, repartitia dării, pe sate în județe. Ea se făcea de către omul domnesc alături de reprezentanții satelor, peste care nu se poate trece, de vreme ce actul domnesc spune că, fiind de față și participînd la facerea repartiției, nu se vor mai putea plînge de nedreptate. Este adevărat că acest act datează de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, cînd dezagregarea obștilor era înaintată și puterea și drepturile lor erau reduse⁴⁸, așa că, de fapt, reprezentantul domniei era cel ce avea cuvînt hotărîtor, iar reprezentanții satelor îndeplineau un rol de formă. Dar tocmai din faptul că Brîncoveanu se vedea silit să nu treacă peste această formă a reprezentării satelor la repartitia dării este un semn că în perioada anterioară, pînă la jumătatea secolului al XVII-lea, rolul acesta al satelor era real. Păstrarea lui în vremea lui Brîncoveanu înseamnă că a fost o vreme în care nu se putea trece peste avizul satelor, al obștii, asupra puterii de plată a fiecărui.

În Moldova, deși porunca lui Constantin Mavrocordat indică același drept al obștii, situația nu apare la fel ca în Țara Romînească în documentele pe care le posedăm. Aceste acte datează din veacul al XVII-lea și din ele se vede că reprezentantul domnului pătrundea în sate și hotăra asupra cotei-părți, a cislei, pe care urma s-o plătească fiecare: în 1623, poruncă a lui Ștefan Tomșa: Gligor din Răspopi „să plătească cislă, cum va avea bucate și cum va fi scris la îndreptări“, deci plătea după recensămîntul care cuprindea și individual pe contribuabili⁴⁹. În 1650, Vasile Lupu poruncește omului său, Gligorașco din Rădăuți, „să mergi acolo [la Vișnovăț] și să-i cisluiesti pre dreptate, nimărui să nu fățărăști, ce să dea toți care pre cîte bucate va avea“⁵⁰. Așadar, omul domnului, venit din afară, aprecia cît să dea fiecare în fiecare sat. În 1660—1665, Racoviță Cehan, mare logofăt, scrie către părcălabul unui ținut (locul este rupt) privitor la darea unor oameni din Copăceni, că s-au plîns că „nu li s-au luat pre catastivul ce i-ai cisluit dumneata“, deci, „să aibi a socoti precum

⁴⁶ N. Iorga, *op. cit.*, vol. V, p. 364.

⁴⁷ *Ibidem*, vol. V, p. 344.

⁴⁸ *Ibidem*, vol. VI, p. 216.

⁴⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 5, p. 226.

⁵⁰ *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. VIII/8.

să va hi tocmit, cînd i-ai cisluit să dea"⁵¹. Pîrcălabul ținutului era cel ce alcătuia catastiful de dări, trecînd el pe fiecare individual cu cisla lui. Totuși, socotim că această situație din veacul al XVII-lea nu poate fi generalizată și pentru veacurile precedente. Pe de altă parte, deși actele tac asupra acestui punct, este sigur că omul domnesc intrînd în sat trebuia să se sfătuiască cu bătrînii satului asupra puterii de plată a fiecăruia. În orice caz, măcar în această privință, se constată o mai repede dezagregare a obștii țărănești în Moldova decît în Țara Romînească.

Socoteala obștii sătești față de fisc se făcea cu ajutorul răbojului, care este un instrument propriu organizației satelor de obști. Răbojul dintr-o singură bucată cuprindea, prin creștături simbolice și repartizate pe gospodării, situația economică a fiecărei gospodării. Răbojul era un băț sau un tolag, cu patru fețe pătrate, crestate ca niște cadre, care reprezentau fiecare gospodărie. În interiorul fiecăruia pătrat semne simbolice, linii drepte, pătrățele, cruci, linii oblice reprezentau pentru fiecare gospodar, cap de familie, numărul de ogoare, de oi, de vaci, casele pe care le poseda. Pe baza acestui catastif al economiei satului se repartizau, după puterea fiecăruia, dările⁵². Existența răbojului de sat este încă un element al vieții satului în comunitate, de vreme ce exista un sumar al întregii averi a satului. Acest răboj era în chip necesar ținut de unul singur, care avea răspunderea lui, ceea ce presupune existența unui organ administrativ de conducere ales de către sat. Asupra acestui punct s-a discutat mai pe larg în capitolul respectiv.

Răbojul reprezenta puțința unui control al satului asupra felului cum sînt repartizate dările și, în același timp, și asupra celui ce ținea răbojul, adică reprezenta satul la adunarea cu birarii domniei⁵³. Importanța răbojului în organizarea obștii se vede și din aceea că i se acorda un rol însemnat la ceremonii religioase în sat, la jurăminte etc.⁵⁴.

Alături de răbojul satului, răboj dintr-o singură bucată, existau și răboaje din două bucăți, care priveau relațiile dintre contribuabili. Acest răboj, format din două părți (cotorul și țancușa), o parte păstrată de contribuabil, țancușa, care trebuie să corespundă, să se îmbuce și să continue ca linii cu partea ținută de birar, cotorul, cînd se verifica, dacă și cît a plătit contribuabilul, forma o garanție că birarul nu a adus ceva sau că platnicul nu a șters ceva⁵⁵.

Răbojul era instrumentul obișnuit al birarilor, „crestatul pe răboj” se numea operația recensămîntului contribuabililor. La 1597, într-un act al lui Mihai Viteazul se arată că sătenii din Groșani au fost „în vremea crestatalui pe răboj” (rezanie), „în satul Tismana”⁵⁶. Răbojarii, cei ce

⁵¹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 35—36.

⁵² P. N. Panaitescu, *Răbojul. Studiu de istorie economică și socială la romîni*, București, 1946, p. 62—74 („Studii și cercetări”, LXXII).

⁵³ *Ibidem*, p. 78—79.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 80—84. Cf. D. Mioc, *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Romînească pînă în 1632*, în *Studii și materiale de istorie medie*, II, 1957, p. 75—77.

⁵⁵ P. N. Panaitescu, *op. cit.*, p. 8—12.

⁵⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 6, p. 282.

țineau răbojul dărilor, se numeau în Țara Românească *rizateli* (рѣзати în slavonește, a cresta), iar în Moldova *pererubți* (переруби - a cresta)⁵⁷.

Existența și folosirea răboajelor nu înseamnă numai folosirea unui instrument rudimentar, într-o vreme când știința de carte era foarte redusă, ea înseamnă, în același timp, un mijloc de control al obștii sătești, de apărare împotriva abuzurilor autorității centrale, precum și un instrument al organizării economice comune a obștii.

RĂSPUNDEREA SOLIDARĂ A OBȘTII ÎN JUSTIȚIE. Alături de responsabilitatea solidară a obștii în materie fiscală, care, cum am văzut, este urmarea stăpînirii pămîntului în comun de către tot satul, un alt aspect al comunității în obște este și răspunderea solidară a obștii în justiție, manifestată prin aceea că unul răspunde pentru întreaga obște și întreaga obște pentru fiecare dintre membrii ei.

Forma obișnuită și mai completă în care se vede această răspundere solidară în fața justiției este așa-numita *dușegubină*, plata solidară a crimelor comise pe teritoriul obștii, de către toți membrii obștii în mijlocul căreia se întîmplase crima. *Dușegubina* (în slavonă : pierdere de suflet) nu este o amendă, ci o răscumpărare a crimei de către rudele, în sens larg, ale ucigașului. În organizarea gentilică, ginta era solidară în răscumpărarea crimei față de ginta victimei, altfel intervenea în chip necesar obligația gîntei de a răzbuna moartea (vendeta). Această răscumpărare a morții este cunoscută în tot evul mediu timpuriu, la germani, la slavi și la alte popoare; ea poartă numele în actele latine de *compositio homicidii*, iar în cele germane de *Wergeld*.

Cazuri de răscumpărare a crimei aflăm și la noi cîteva în Moldova⁵⁸.

Dușegubina este o formă derivată din *composițiune*. Faptul că ea se lua de la o vreme de către domnie și devine astfel o penalitate aplicată de stat, rămînînd totuși o răscumpărare a crimei în bani sau vite, înseamnă numai că și în această instituție monarhia feudală s-a substituit vechiului drept al gîntilor. Rămîn din formele vechii instituții gentilice răscumpărarea crimei, legarea răscumpărării de locul pe care s-a făptuit crima și responsabilitatea colectivă față de crimă. De altfel, același lucru se poate constata și în Rusia kieviană; în vechea legislație *Russkaia pravda*, *dușegubina* se numea *вир* și corespunde și etimologic cu *Wergeld*. El se plătea la început familiei și obștii celui ucis, apoi a fost luat pe seama creazului⁵⁹.

În Moldova, *dușegubina* este astfel definită de un scriitor străin din vremea domniei lui Despot vodă: „Dacă cineva a fost prădat (ceea ce se întîmplă adesea negustorilor), din porunca domnului comunitatea orașului sau satului pe pămîntul căreia s-a făptuit crima, vor plăti amenda aceuia care a fost lezat”⁶⁰.

⁵⁷ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 600—601 (la indicele de cuvînte slavone).

⁵⁸ Vezi, mai jos, capitolul al XII-lea.

⁵⁹ *Русская правда*, ed. B. Grekov, vol. II (Comentarii), p. 262.

⁶⁰ E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889 (J. B. Gratianni).

De fapt, din documente se vede că dușegubina o lua domnul; se poate ca din ea să fi despăgubit cu o parte pe rudele victimii. În 1498, Albu omoară pe Cîrstian într-un sat al mănăstirii Rîncăciiov, satele mănăstirii, nu mănăstirea însăși, plătesc dușegubina⁶¹. În 1534, mărturisesc 12 boieri că a fost ucis un grec, în valea lui Mailat, iar satul Dobrușești (pe teritoriul căruia se afla valea) „au plătit dușegubina aceluia grec”⁶²; la 1550, Umotă a dat 5 vaci la dușegubina lui Buzeu, „pentru ocină”, adică fiecare moșnean plătea o parte din dușegubină, după mărimea ocinii pe care o avea⁶³. În 1638, Dumitru a ucis un om; tatăl său (de vreme ce făptașul era cunoscut) plătește domnului țării 90 de vaci „dușegubină”, de i-a scos atunci capul de la moarte”⁶⁴. Se vede bine că dușegubina era plătită domnului pentru răscumpărarea pedepsei cu moartea.

În Moldova instituția este la fel ca în Țara Romînească. În 1522, Ștefan cel Tânăr declară că bunicul său, Ștefan cel Mare, a luat pe seama domniei o bucată din hotarul satului Orțești, o poiană, „pentru moartea unui episcop latin, ce a fost omorît în cea poiană”. Acum, domnul dăruiește poiana mitropolitului⁶⁵. În 1528, Petru Rareș amintește de plata ce s-a făcut de niște oameni de la Poiana Ocolului pentru moartea unui om „care s-a aflat ucis în cîmpul acela, în Poiana Ocolului”⁶⁶. În 1581, Iancu Sasul dăruiește lui Tudoran și altora o bucată de pămînt între Petrești și Băbicanii, „căci pe aceea bucată de pămînt au plătit părinții lor 50 de boi dușegubina, pentru că s-a aflat moarte de om pe cea bucată de pămînt”⁶⁷.

Cînd însă intervenea compozițiunea, adică o înțelegere între familia victimii și obștea în care se făcuse crima, atunci domnul nu mai încasa dușegubina, socotind conflictul aplanat. Astfel, în 1570, niște greci arată domnului că unul dintre dînșii a fost ucis pe hotarul satului Alboteni. Deci domnul, Bogdan Lăpușneanu, ia pe seama domnească satul Alboteni, „am luat pe acel sat Albotenii să fie domnesc” pentru omorîrea aceluia grec. Boierul Albotă, stăpînul satului, plătește însă „acea moarte a grecului acelor oameni”, adică cetei grecilor, pe semne rude între ei, 158 de boi și vaci, 600 de oi, 13 iepe, deci domnul îi restituie satul⁶⁸.

Este clar că responsabilitatea colectivă pentru crimă nu se aplica în practică decît cînd autorul crimei nu era prins sau rămînea necunoscut. Deci obștea sătească, respectiv stăpînul ei în satele aservite, avea datoria colectivă față de justiția țării să prindă pe criminal, să asigure astfel împlinirea dreptății⁶⁹.

La 1560—1564, în Țara Romînească, un anume Corlat plătește o dușegubină pentru un om legat care a fugit din mina lui. Alături de dînsul

⁶¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 254—255.

⁶² *Ibidem*, XVI, vol. 2, p. 156—157.

⁶³ *Ibidem*, p. 407.

⁶⁴ Arh. St. Buc., *m-rea Căldărușani*, XXXIII/8.

⁶⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. 1, p. 194.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 245.

⁶⁷ *Ibidem*, vol. 3, p. 155.

⁶⁸ T. Cordescu, *Uricariul*, vol. II, p. 256—257.

⁶⁹ Cf. V. Costăchel, *Despre problema obștilor agrare în Țara Romînească și Moldova în secolele XIV—XV*, în „Studii și cercetări de istorie medie”, an. II, 1951, nr. 1, p. 106—108.

este tras la răspundere și ginerele său, Dragu. Dragu jură însă că atunci când s-a întâmplat faptul, el nu era încă ginere al lui Corlat, și astfel scapă de plata aruncată solidar asupra familiei⁷⁰. În 1630 a fost ucis un om în satul Cîinești, Vilcea; domnul trimite pe armaș să prindă pe tâlhari, „apoi, sătenii n-au sărit să prinză pe acei hoți, ce au scăpat”. Atunci armașul ia legați pe un număr de săteni, pînă ce se plătește dușegubina⁷¹. În 1636, într-un zăpis al satului Gălișești din Argeș, se arată că „trimis-au măriia sa armași de să ia dușegubină de la noi și de la satele de pre împrejur, cum iaste obiceiul țării, că hoții nu i-am putut găsi nicăieri. Deci au venit partea noastră de dușegubină ughi 27”⁷². Așadar, numai pentru că nu au putut găsi pe hoți au fost nevoiți să plătească dușegubina.

În Moldova, în 1610, Constantin Movilă scrie că pe seliștea Băhneni a mănăstirii Neamț s-a aflat o moarte de om. Marele vornic „a pus călugărilor zi în trei săptămîni, ca să afle care om a făcut acea moarte sau să plătească [mănăstirea] acea moarte”. În cele din urmă însă, vinovatul este adus de satul Preuțești⁷³. În 1637, răzeșii din Jurghiceni, într-un zăpis, arată că s-a făcut o moarte pe hotarul lor, „noi am avut strînsoare de la domnie să aflăm cine a făcut acea moarte; sau să plătim moartea de om”⁷⁴.

Pe lîngă faptul constatat al solidarității obștii întregi în fața justiției, din aceste date mai reiese, tot în privința organizării în obște a satelor, și un alt element: existența unei paze și poliții proprii pentru securitate exercitată de obște, în lipsa organelor respective ale stăpînirii centrale.

Ca o variantă a dușegubinei, o obligație a comunității față de prinderea răufăcătorilor este urmărirea lor pînă la hotarul satului vecin, unde „urma” răufăcătorului este dată în sarcina aceluia sat. Cine pierde urma va plăti dușegubina. Această instituție se numea în Moldova, în actele slavone: *слуда* (urmă) și există și în vechile pravile rusești⁷⁵. În 1454, în Moldova, Petru Aron scutește, între altele, satul Slobozia „să nu plătească *slidul* răufăcătorilor”⁷⁶. Obligația există și în Țara Romînească, deși fără denumirea de mai sus, căci este înglobată în această țară în instituția dușegubinei: în 1570 se ia o dușegubină satului Căpățînei pentru un om legat ce a scăpat de la dînșii. Căpățînenii jură cu 12 boieri că acel om n-a scăpat de la dînșii, ci a scăpat de la Hăreșani (Areful)⁷⁷. În 1619, Gavril Movilă poruncește ca o slugă domnească să caute din sat în sat (se indică numele a șase sate) urma unor boi furați și „unde să vor înfunda urma acelor boi, să aibă a luare de în satul acela 5 boi”⁷⁸.

⁷⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 3, p. 130—131.

⁷¹ *Arh. St. Buc.*, *m-rea Dintr-un lemn*, IV/2

⁷² *Loc cit.*, *mitropolia Țării Romînești*, CLXII/2.

⁷³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 2, p. 326.

⁷⁴ Muzeul „Lupta revoluționară a poporului român”, I/70.

⁷⁵ V. Costăchel, *art. cit.*

⁷⁶ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 505—506 (textul slav).

⁷⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 3, p. 344.

⁷⁸ *Ibidem*, XVII, vol. 3, p. 415.

În veacul al XVII-lea, o dată cu deștrămarea progresivă a obștilor și cu introducerea în țară a pravilelor cu principii individualiste, responsabilitatea colectivă, o urmă a acțiunii gentilice, începe să dispară. Astfel, în Moldova găsim un număr de porunci domnești care statornicesc dreptul cu caracter individual: în 1619, Gaspar Grațiani poruncește mănăstirii Pîngărați ca să ia amenzile din satele ei, dar „să nu ia, nici să prade de la alți oameni din sat, care nu vor fi vinovați, ci să ia numai de la acel care va fi vinovat, nici să nu prade pe părinții lui, nici pe fratele lui, nici pe rudele lui, numai dacă vor fi părinții lui cu fiul lor într-o casă, ei să dea seamă pentru fiu... să fie după *pravila* sfîntă: să nu se prade tatăl pentru fiu și nici fiul pentru tată”⁷⁹.

⁷⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 4, p. 381—382.

JUSTIȚIA ÎN CADRUL OBȘTII

DREPTUL DE JUSTIȚIE PROPRIE A OBȘTII. Dintre toate aspectele de viață colectivă ale obștii, justiția este aceea care a dat naștere celor mai multe controverse prin deosebirea netă a punctelor de vedere. Astfel, Const. C. Giurescu, vorbind de organizarea judecătorească în Țara Românească și Moldova în evul mediu, nu recunoaște decît judecata domnească, aceea a dregătorilor delegați de domn, a jurătorilor numiți de domn, a proprietarilor privilegiați de domnie, deci un punct de vedere care nu recunoaște sisteme populare de justiție, anterioare feudalismului¹. Autorul amintit nu admite existența în țările romîne a judecătii oamenilor buni și bătrîni. În schimb, N. Iorga socoate că la baza judecătii în țările romîne stă scaunul de judecată al bătrînilor satelor, „patriarhii satului”, care „șed în scaun” și „țin legea”. Iorga nu analizează pe bază documentară această teorie, cele cîteva acte aduse ca mărturii privesc pe moșii din Munții Apuseni sau chiar o judecată a banilor de Severin. În teoria lui Iorga nu se vede așezarea treptată a monarhiei feudale deasupra obștilor și uzurparca dreptului de judecată local de către autoritatea centrală².

Este azi de la sine înțeles că a trebuit să existe o judecată autonomă a obștilor înainte de stabilirea și de consolidarea domniei. Domnia, care este, de fapt, consfințirea regimului feudal, a înlăturat treptat atribuțiile de autonomie ale obștilor, precum a redus, pe măsură ce se consolida autoritatea centrală, autonomiile domeniilor feudale³. Ceea ce ne interesează în prezentul studiu este existența sub autoritatea domnească a justiției autonome a obștilor, fie sub forma păstrării unor obiceiuri arhaice, fie sub forma privilegiilor concesate de domn, care recunosc o stare de lucruri existentă, fie iarăși sub forma cea mai obișnuită a colaborării între justiția obștii, cea feudală și cea domnească.

Justiția autonomă a obștii nu apare decît în cazuri speciale în documente, pentru că este, prin esența ei, o justiție fără acte scrise. Nu avem, în general, actele care privesc judecarea conflictelor interne între săteni, dar este evident că aceste conflicte erau judecate de reprezentanții satelor și numai mai tîrziu și, în cazurile speciale, cînd nu se putea ajunge la o

¹ C. C. Giurescu, *Istoria rominilor*, vol. II, partea a 2-a, ed. a IV-a, p. 486—490.

² N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I. Gotha, 1905, p. 230.

³ Cf. *Istoria Romîniei*, vol. II, București, Edit. Academiei R.P.R., 1962, p. 331—334 și 874.

înțelegere, se făcea apel la „autorități“. În această privință, este foarte caracteristică definirea justiției în Moldova făcută de un francez, Baret, la 1616, care constată contrastul izbitor între felul judecării în țara lui, țară de autoritate centralizată, și acela din Moldova. Aici, scrie el, nu sînt „de loc judecători, de aceea nu sînt procese, căci au acest obicei lăudabil de a-și împăca toate diferențele prin mijlocirea prietenilor sau prin judecata voievodului, căruia se supun ca față de un oracol“⁴. Privind lucrurile în general, Baret a văzut că cele mai multe judecări la sate și la orașe se lichidau prin „prieteni“, care sînt, firește, consătenii sau orașenii bătrîni. Este vorba de mărturia unui martor ocular care a stat multă vreme în Moldova.

Dreptul de judecată autonomă a obștii este recunoscut de anumite privilegii domnești date sloboziilor. În 1602, Simion Movilă, domnul Țării Romînești, acordă un privilegiu satului Călinești din Prahova, slobozie colonizată cu oameni veniți de peste Dunăre: „Care om va fi vinovat, fără teamă să aibă judecată la bătrîni satului, pe care îi vor alege sătenii“. Este principiul judecării autonome a obștii. Numai în cazuri de pedeapsă cu moartea va hotărî domnul, dar și atunci cu colaborarea justiției obștii: „...Care om va fi vinovat de moarte, să-l lege bătrîni aleși ai satului, să-l trimită la curte, la judecată, la spînzurătoare“⁵.

Asemenea privilegiu de judecată autonomă în Țara Romînească se mai întâlnește cîteva la începutul secolului al XVII-lea. La 27 ianuarie 1614, în privilegiul de slobozie al satului Negoiești, domnul (Radu Mihnea) spune: „Iar pentru rîndul judecării, dacă nu vor putea să-și așeze bătrîni lor din sat, care să le facă judecata lor cu dreptate, alți boieri sau prădăciune să nu intre în satul lor, ci să vie ei aici, la scaunul domniei mele, unde se judecă toată țara, iar altul niciunul să nu aibă voie să intre în acel sat“⁶. Deci întii vine judecata bătrînilor din sat, iar după aceea, ca o instanță de apel, judecata domnească. În același an, februarie 15, slobozia Satul Nou de la Brînceni are următorul privilegiu în privința judecării: „Dacă s-ar ridica între ei în mai sus-zisul sat vreo pîră grea și de cotropire și nu vor putea să se împace ei între ei, doi și trei oameni buni și bătrîni din sat să vină atunci la domnia mea, să-i judec pe ei în divanul domniei mele“⁷. Și aici judecata domnească intervine numai în cazul cînd judecata locală a obștii nu va putea fi definitivă.

În martie 1614, același domn Radu Mihnea dă un act de slobozie pentru satul Vaideei pe Ialomița: „Și în acel sat să nu aibă judecată nici de bănișori, nici de alte slugi domnești, ci să judece bătrîni satului. Ci cine va fi vinovat de moarte, să-i trimită ei legați aici la scaunul domniei mele“⁸.

Este drept că toate aceste acte citate mai sus privesc sloboziile și nu obștile vechi ale moșnenilor. Dar e de observat că în actele sloboziilor se

⁴ I. Baret, *Histoire des troubles de Moldavie*, în Al. Papiu-Illarian, *Tezaur de monumente istorice*, vol. II, p. 17.

⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 1, p. 43.

⁶ *Ibidem*, vol. 2, p. 243—244.

⁷ *Ibidem*, p. 249—250.

⁸ *Ibidem*, p. 264.

dau astfel de privilegii, pentru că domnul acordă acestor slobozii să nu fie judecate de dregătorii domnești locali, care provocau cheltuieli și dădeau naștere la abuzuri, ci să se treacă direct peste instanța a doua, a dregătorilor, la aceea supremă, a domnului. Cu alte cuvinte, privilegiul sloboziilor nu constă în a concede oamenilor bătrâni și buni dreptul de judecată, aceasta se înțelege de la sine, ci de a le scuti de intervenția dregătorilor locali, acordându-le privilegiul special de a se adresa direct domniei. Cu acest prilej se menționează judecata bătrînilor, care stă la baza judecării obștilor.

Această judecată a bătrînilor și megieșilor, deci dreptul de justiție a satului, se vede totuși din anumite cazuri speciale de judecată în care este menționată. Acest fapt face valabile și pentru satele moșnenești datele cuprinse în privilegiile pentru slobozii privitoare la judecată. Anume, în 1562, Petru cel Tânăr, domnul Țării Românești, judecă un proces pentru o ocină la Strîmtul și amintește că „încă s-au judecat înaintea megiașilor. Așa megiașii i-au judecat, ca să fie volnic Nan să țină și să cumpere de la ceilalți țărani“. Deci se contestase dreptul celui Nan de a avea stăpînire în pămîntul obștii, de a face parte din ea. Domnul nu face decît să confirme hotărîrea judecării obștii, a megieșilor, în această privință⁹.

La 1627, satul Stănești a avut ceartă pentru repartizarea unei cheltuieli. Ei nu apelează la domn, ci dau de la ei, fără hotărîrea autorităților superioare, un zapis, în care spun: „Deci noi am avut gîlceavă unul cu alalt și nu ne-am putut tocni. Apoi ne-am învoit toți împreună... de am luat megieși dimprejurul nostru, anume..., și i-am tocmnit să împartă toată ocina satului“¹⁰. Acești megieși judecători nu au fost numiți de domnie, ci aleși de către săteni, cu drept de judecare autonomă în satul lor. Actul este dat de săteni, nu de autoritatea de stat. La 1641, Matei Basarab dă o poruncă privitoare la o judecată în satul Ionești: „Ați avut piră înaintea cinstitului dregător al domniei mele jupan Preda, mare spătar, și v-au judecat și megiașii“¹¹. Domnul nu confirmă o judecată a jurătorilor numiți de dînsul, ci constată că au fost două judecări anterioare, în cele două instanțe obișnuite: a satului și a dregătorilor.

În Moldova se constată aceeași situație, adică tot dreptul de judecată al obștii, instanța întii, peste care s-a suprapus, în vreme, judecata domnească.

La 1594, Aron vodă poruncește unor dregători ai săi privitor la un litigiu pentru un vad de moară la Mărtinești: „Iar de nu să vor putea tocni acolo, cum va fi cu dreptate, după cum au fost de demult, voi să le dați zi“¹². Numai în cazul unui apel împotriva hotărîrii locale se va da zi la judecata domnească. În 1606—1609, mai mulți oameni din Hămășești și din satele învecinate dau un zapis al lor pentru o judecată privitoare la niște case „pe locul Coțmăneștilor“. „Deci i-am tocmnit dinaintea estor oameni buni“ și conchid: „Le-am făcut scrisoare, să nu facă sfadă“¹³. Actul

⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 3, p. 164.

¹⁰ *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. XLII/34.

¹¹ *Arh. St. Buc.*, *m-rea Tismana*, LXXXVII/10.

¹² *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. 4, p. 115—116.

¹³ *Ibidem*, A, XVII, vol. 2, p. 164—165.

este emis de megieși, nu se arată că domnia sau dregătorii i-ar fi ales, ci este evident că au fost numiți de sat. Ei hotărâsc în privința judecății, așază hotarul, dau carte scrisă a hotărârii lor, pun amendă în caz de neexecutare.

În 1616, Alexandru Iliș, în Țara Românească, dă o hotărâre pentru o ocină la Roșia, pentru care se judecau Udrea și alții: „Și am văzut domnia mea și cartea acestor megiași de tocmeală și de judecată“. Anume, împricinații „și-au luat oameni buni de împregiurul locului“. „Deci acești oameni buni au căutat și au adevărit cu sufletul lor, să fie moșia di în două“¹⁴. Se specifică precis în actul domnesc că ei, împricinații, nu domnul, au luat pe acei oameni buni și că aceștia *judecă*.

La fel se întâmplă și în Moldova: domnul recunoaște hotărârea oamenilor buni și bătrâni, își bazează sentința pe hotărârea acestora: în 1626, Miron Barnovschi judecă o piră între Gherghina și Lucoci din Lăteni: „Iar Lucoci s-au lăsat pre oameni buni (se dau numele) și cum vor rădica acei oameni cu sufletele lor așa să fie“. Nu se arată că oamenii buni sînt indicați de domnie, este clar că-i numea satul¹⁵.

Într-un zăpis al lui Ștefan din Pomîrla din 1637, acesta recunoaște că a fost prins furînd 4 boi: „Deci m-au scos la giudeț, de m-au judecat cu oameni buni. Deci ni s-au aflat giudețul să ni se facă ca unui fur“¹⁶. Oamenii buni judecă acest caz de furt un proces penal. Vinovatul, care se răscumpără, recunoaște judecata oamenilor buni fără a mai apela la autoritățile domnești.

În vremea lui Dimitrie Cantemir, cînd obștea sătească era în destrămăre și pierduse multe din drepturile ei de autonomie, dreptul de judecată proprie a obștii se păstrase totuși în Moldova, în ocolul de sate libere de la Cîmpulung, care, spre deosebire de alte sate răzășești, a păstrat o autonomie mai prelungită. Dimitrie Cantemir spune în *Descrierea Moldovei*: „...Cîmpulung în ținutul Suceviî, înconjurat de un șir neîntrerupt de munți foarte înalți, cuprinde cincisprezece sate, care toate folosesc *legile* lor proprii și *judecătorii lor proprii*“¹⁷. Rezultă din acest pasaj că aceste obști libere moldovenesti nu numai că aveau judecătorii lor proprii, deci aleși de obște, nu cei numiți de domnie, dar aveau și un drept, legi deosebite. E vorba de dreptul consuetudinar, nescris, care putea varia în amănuntele sale după provincii și locuri. Păstrarea acestei autonomii juridice a obștilor din Moldova într-o regiune izolată cu tradiții arhaice arată că odinioară ea era mai răspîdită și mai generală.

Istoricul francez Fustel de Coulanges, care a constatat judecata oamenilor buni la franci în epoca merovingiană (acești oameni buni poartă titlul de „rachimburgi“), crede totuși că toată justiția era de la monarh și că rachimburgii, oamenii buni și bătrâni, aveau numai rolul de a stabili prețul răscumpărării, compozițiunea (*Wehrgeld*), reducînd numai la atîta rolul reprezentanților obștii¹⁸. Punctul de vedere al lui Fustel de Cou-

¹⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 3, p. 65.

¹⁵ Arh. St. Iași, doc. CCCXXIII/32.

¹⁶ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CXXXIX/47.

¹⁷ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 123.

¹⁸ Fustel de Coulanges, *Recherches sur quelques problèmes d'histoire*, Paris, 1894, p. 423—499 (articolul: *De l'organisation judiciaire chez les Francs*).

langes, care a fost contestat chiar în ce privește pe franci, nu este în nici un caz aplicabil la noi, unde oamenii buni și bătrâni judecau și participau chiar la judecata domnească. Cum se vede dintr-un document citat mai sus, oamenii buni rostiseră condamnarea, iar răscumpărarea capului de la victimă se face după judecată.

Insumând informațiile căpătate din documentele pe care le-am analizat pînă acum, putem afirma existența unei străvechi judecăți a oamenilor buni și bătrâni, care subzistă, ca o primă instanță satească, și în timpul stabilirii autorității judiciare domnești în Țara Românească și Moldova. Prezența judecății oamenilor buni și bătrâni în actele pentru slobozii nu reprezintă o inovație juridică apărută o dată cu sloboziile, ci un rest al unei organizații foarte vechi, dovadă prezența acestor oameni „buni și bătrâni” în toate satele cu prilejul hotărnicțiilor, al mărturiilor, al judecăților cu jurători etc. Mai mult, acești *homines boni* apar în străvechea organizare judiciară la toate popoarele din Europa în evul mediu timpuriu.

Oamenii buni și bătrâni din obștile românești judecă atît cazurile penale, cît și cele pentru stăpînirea pămîntului, pentru hotare. Ei reprezintă, cum am arătat mai sus¹⁹, o diferențiere în interiorul obștii, sînt oamenii mai de seamă, cei cu o situație social-economică mai aleasă. În actul din 1602²⁰ se arată că bătrînii satului care judecă vor fi aleși de săteni, de unde rezultă: întii, că nu erau „magistrați” permanenți ai sateilor pentru judecăți, al doilea, că judecătorii se alegeau de obște cu prilejul judecății.

După stabilirea dreptului de judecată al domnului, competența oamenilor buni și bătrîni continuă să se mențină. Sînt cazuri cînd, ca în actul din 1614, doi-trei bătrîni vin la curtea domnească cu vinovatul să prezinte cazul, deci să participe la judecată alături de domn. Domnia, ca în tot dreptul feudal european, își rezervă dreptul judecăților cu pedeapsă capitală, al crimelor, ea singură are drept de condamnare la moarte. Dar și în aceste cazuri bătrînii fac o primă judecată, și apoi trimit pe vinovatul constatat de ei la domnie, deoarece actul din 1602 spune că pe criminalul adus la judecata domnească „să-l lege bătrînii aleși ai satului”²¹, deci cei în drept de a judeca în sat.

Satul executa sentințele, păzea pe vinovați, avea și o putere executiv judiciară. Astfel, în 1643, Matei Basarab poruncește arestarea unui oarecare Radu din Spantog, care nu plătise birul. Fratele său, Buda, care se pusese chezaș pentru dînsul, este însărcinat să-l păzească, „pîn l-o da în mîna satului”²². Deci în cele din urmă *satul* va fi acela care va purcede la executarea pedepsei. Nu cunoaștem aproape de loc procedura de judecată a oamenilor bătrîni, socotim însă că judecata avea loc în fața adunării satului, în public, cum aveau loc, de altfel, și străvechile judecăți domnești în aer liber. Sînt cazuri de mari adunări de judecată în cîmp a mai multor sate, care amintesc o străveche instituție medievală apuseană, numită

¹⁹ Vezi mai sus, p. 194—199.

²⁰ Vezi mai sus, p. 184.

²¹ Vezi mai sus, p. 184—185.

²² Bibl. Academiei R.P.R., doc. XX/65.

mallus, adunarea de judecată a tuturor satelor dintr-o regiune, judecata poporului prin excelență, când împlicinații se prezentau în fața adunării de sute de oameni din toată regiunea învecinată. Aceste adunări erau prezidate de reprezentantul monarhului, el le convoca²³, dar este probabil că într-un stadiu anterior ele reprezentau adunările autonome ale asocierilor de obști libere.

Asemenea adunări, *mallus*, avem și în Moldova și în Țara Românească. De exemplu, în 1624 se face o judecată pentru stăpînirea unei părți a satului Scorțeni (Moldova). „Deci — spune domnul (Radu Mihnea) — i-au dat lege să aducă niște oameni buni bătrîni. Deci n-au adus ei 6 oameni, ci au adus 6 sate de au mărturisit cu mare credință...²⁴. Aceasta înseamnă că judecata locală s-a făcut în fața adunării a șase sate.

În 1610, tot în Moldova, în privința procesului satului Dăneștii cu Avereștii, Sechil, fost comis, omul trimis de domn, spune: „...Eu am strîns oameni buni din în șase sate de pre împregiur, fost-au vro sută de oameni“, apoi adaugă: „Și am ales dintr-acei oameni mulți de am scos 24 de oameni buni și bătrîni și de frunte“. Aceștia judecă și „ei vor merge de vor mărturisi și mării sale“ (domnului)²⁵. Aici vedem procedura adunărilor judiciare: se adună o mare mulțime de oameni, locuitori ai regiunii învecinate, și dintre ei se alege judecătorii propriu-ziși, în cazul de față 24, care judecă în fața adunării, dau sentința și, dacă este nevoie, o raportează domniei.

La fel și în Țara Românească: în 1569, în procesul Cherei cu Milea, Finta, Cristian și ceata lor pentru moșia din Țigănești, domnul (Alexandru Mircea) trimite la fața locului pe Dragomir postelnic din Făurești „de a adunat oameni buni și bătrîni și din sus și din jos, 150 de megieși și 12 popi, de le-a cercetat rîndul (adică pricina judecății. — *n.n.*), după dreptate și după lege“. Înainte de judecată, cei 150 de oameni și popii intră în biserică și jură că vor judeca după dreptate²⁶.

În anul următor, 1570, are loc o altă judecată pentru o ocină la Cislău, între boierul Vlaicu și satul Poienari, anume Stoica și alții, „cu toată ceata lor“. Domnul trimite la fața locului pe Stoian spătar, „să adeverească cu megiașii oameni buni, bătrîni și buni dimprejurul locului. Astfel s-au adunat... în număr de 150 de boieri dimprejurul lor“. Și aici ei jură în biserică să adeverească după dreptate. „Iar acei megieși bătrîni și buni și în număr de 150, ei au așezat hotarul pe unde a fost vechiul hotar“²⁷.

În felul cum apar aceste adunări în actele domnești ale vremii, se vede că rolul acestei mari mulțimi era să dea mai multă autoritate actului judecății, să formeze o mărturie puternică. Dar, de fapt, pentru o simplă mărturie nu era necesară prezența a sute de oameni. Socotim, în lumina vechilor instituții ale obștilor medievale din Europa, că avem de-a face cu restul unei străvechi instituții de judecată, decăzută din rosturile ei inițiale, un *mallus*, marea adunare populară de judecată a obștilor de pe o vale.

²³ Fustel de Coulanges, *op. cit.*, p. 372—402.

²⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 5, p. 260.

²⁵ *Ibidem*, XVII, vol. 2, p. 304—305.

²⁶ *Ibidem*, B, XVI, vol. 3 p. 307.

²⁷ *Ibidem*, p. 354.

Instituțiile obștii au fost modificate și au decăzut cu vremea, pe măsură ce se stabilește tot mai mult autoritatea centrală a domniei în domeniul judiciar și ia locul instituțiilor obștilor. Acestea nu dispar însă, ci se adaptează la noile împrejurări, colaborează cu justiția feudală și cu cea domnească.

Dacă vrem să ne facem o imagine despre evoluția justiției la noi în perioada feudală, trebuie să distingem cele trei organe de justiție suprapuse, care fiecare reprezintă și o etapă în timp a evoluției justiției. Cea mai veche este justiția obștii, judecata autonomă a satelor prin adunările de judecată și prin scaunele de judecată ale oamenilor buni și bătrâni. Peste această străveche justiție a obștii se suprapune mai târziu justiția feudală, justiția administrată de stăpînii feudali ai moșiilor. În a treia perioadă, ca o instanță superioară, se suprapune peste aceste două forme de justiție justiția domnului, a statului feudal. Apariția justiției feudale în satele supuse feudaliilor, pe cînd în satele moșnenesti rămînea justiția obștilor, nu a desființat complet pe aceasta din urmă. De fapt, nu cunoaștem procedura justiției feudale din satele cu imunitate în care nu intrau reprezentanții puterii domnești. Dar, de vreme ce dregătorii domnului în satele fără drept de imunitate judecau cu colaborarea oamenilor buni și bătrîni, ca martori, anchetatori și participanți la judecată, bănuim că același lucru se întîmpla și în satele cu imunitate. Adică stăpînul, boier sau egumen, judeca în prezența sfatului obștii aservite, cu ajutorul și colaborarea ei.

Acest fapt corespunde nu numai cu cele ce se petrec în procedura justiției domnești, dar și cu cele ce știm despre procedura justiției senioariale din alte țări, în special din Europa apuseană. În aceste țări, după cum arată, între alții, E. Kozminski, justiția feudală, în satele care se bucurau de imunitate, constă în dreptul stăpînului de a prezida adunările judiciare populare ale satului²⁸. În general, justiția în evul mediu se făcea prin adunări, mai mari sau mai mici, și cel ce prezida, după cercetarea făcută în public (martori, interogatorii, jurăminte), rostea sentința, dar în spiritul acestui gen de justiție nu numai cel ce dădea sentința judeca.

Dacă despre colaborarea justiției obștii cu justiția feudală, a stăpînilor de domenii cu imunitate, avem puține informații, toate insuficiente, în schimb despre colaborarea oamenilor buni și bătrîni din obști cu justiția administrată de domnie și de reprezentanții săi, dregătorii, știrile abundă și nu rămîne nici o îndoială despre organizarea justiției statului feudal în strînsă legătură cu aceea a obștilor sătești.

Această colaborare a fost constatată și în alte țări, în special pentru Rusia din perioada kieviană. Istoricul sovietic Leșkov observă că, deși cneazul luase asupra sa administrația justiției, „procesul penal nu se putea face fără participarea obștii”. Anume, aducerea martorilor dintre localnici, prinderea și păzirea învinușilor, participarea la scaunul de judecată, ancheta, pe lîngă răspunderea colectivă pentru crime „înseamnă că obștea avea întreaga procedură în mîna”²⁹.

²⁸ E. Kozminski, *История средних веков*, I, p. 132.

²⁹ *Русская правда*, ed. B. Grekov, II (comentarii), p. 262.

Același lucru se constată în Moldova și în Țara Românească: dacă privim în ansamblul lor toate actele de procedură care cad asupra obștii, precum și participarea efectivă la scaunul de judecată locală a dregătorului domnesc, nu putem caracteriza această situație decât ca o colaborare activă a justiției obștii, care-și păstrează vechile forme sub stăpînirea domniei, cu justiția acesteia.

În Moldova, după afirmația lui Dimitrie Cantemir, „toți sfetnicii domnului... au drept de judecată”³⁰. Aceștia, cel puțin în secolul al XVII-lea, mergeau în diferite locuri și judecau, cu colaborarea obștii, adică a oamenilor buni și bătrîni. Peste tot era obiceiul ca să fie două părți în administrația justiției, partea domnească, a autorității centrale, și partea locală, a satului. Omul domnesc rostea sentința, dar numai cu participarea efectivă la judecată a reprezentanților obștilor sătești. De pildă, în 1635, într-o judecată de hotare pentru satul Buciumi (în Moldova), Constantin Bantăș, omul trimis de domn, declară că „am strîns toți răzeșii de acolo care au avut ocină în sat la Buciumi..., deci am fost toți în casa Boldescului și am citit uricul călugărilor”³¹. În acest proces, răzeșii nu sînt niște simpli martori, ci iau parte la procedură, de vreme ce citește actele pe care se sprijină acțiunea judiciară, desigur pentru a se hotărî în virtutea lor.

În 1645, Vasile Lupu poruncește pîrcălabilor de Neamț să cerceteze o pricină de judecată în satul Munteni, „depreună cu toți sătenii din Munteni”. Cercetarea omului domnesc nu se putea face decât în colaborare cu întreaga obște a răzeșilor³².

În 1605, Agathon, episcop de Roman, ca „om domnesc”, judecă pricina pentru un iaz între răzeșii din Romînești și Cristea vornic. „Dac-am văzut cinstita carte a domnu nostru, am strîns oameni buni și bătrîni”. „Deci am aflat cu sufletele *noastre* (episcopul și oamenii bătrîni — *n.n.*) să-și ție Romîneștii, iar în iaz cu Trifestii”. După aceea împricinații, Romîneștii și Cristea, „s-au sculat... de și-au iubit (ales-*n.n.*) doi oameni buni, anume Matei și Plaxa, și cu oameni buni să margă să biciuluiască (evalueze-*n.n.*) acel iaz bătrîn”³³. Episcopul arată că a judecat împreună cu oamenii bătrîni, ei se pun pe picior de egalitate. Cei ce evaluează prețul sînt aleși de împricinați din rîndurile acelor oameni bătrîni.

Chiar în cazul cînd judecata se face în capitală, la scaunul domniei, domnul trimite și la judecata oamenilor buni și bătrîni, adică a obștii, pentru ca autoritățile locale ale satului să-și spună cuvîntul. În 1592, Aron vodă judecă pricina pentru stăpînirea satului Săveni. „Deci i-am judecat cu aceste privilegii și încă i-am trimis și la oameni buni și bătrîni, la megiașii dimprejur”³⁴. Domnul judecă întîi pe baza actelor de proprietate, apoi judecata este precizată de oamenii din obștile locale.

Acțiunea obștii era nu numai o cercetare, ci o participare efectivă la judecată. Lucrul se vede bine din anumite porunci domnești, care consideră

³⁰ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 102.

³¹ Academia R.P.R., filiala Iași, *fond. Spiridonie*, XXX/10.

³² Bibl. Academiei R.P.R., doc. CXVIII/23.

³³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 1, p. 242—243.

³⁴ *Ibidem*, XVI, vol. 4, p. 47.

participarea obștii ca însăși judecata. În 1617, Radu Mihnea (în Moldova) acordă imunitate satelor mănăstirii Galata, iar „dusegubinariii (cei ce luau amende pentru crime — *n.n.*) să intre și numai să judece cu dreptate cu oamenii buni“³⁵. Dusegubinariii, după cum afirmă domnul, judecau întotdeauna împreună cu oamenii buni, reprezentanții obștii.

În 1620, Gaspar Grațiani, domnul Moldovei, poruncește lui Cazan, fost postelnic, să cerceteze pricina pentru hotare între Lupu Prăjescu și Ionașco vătaf. „Tu să strângi oameni buni și bătrâni din sus și din jos... ca să socotiți cu acei oameni buni și să alegeți dintr-acei oameni, care oameni vor fi bătrâni și pre cari să vor lăsa (adică îi vor admite ca arbitri — *n.n.*) și Lupu Prăjescu și Ionașco“. Aici, omul domnesc este cel ce prezidează, dar nu el hotărăște, ci oamenii aleși din obște, ca arbitri. În sfârșit, dacă judecata domnească hotăra în principiu cauza, stabilirea valorii despăgubirilor se făcea de către obște, după darea sentinței domnești. În 1619, popa Ionașco (în Moldova) dă un zăpis, recunoscând că a pierdut niște „unelti“ (avere mobilă) a lui Gheorghită Bălan, „deci Gheorghită m-au pîrit înaintea lui vodă și... m-au dat vinovat să-i plătesc tot, pînă într-un bou, ce i-au pierit, ce s-au socotit cu oameni buni prețu de cincizeci de lei“³⁶. Domnul judecă, iar „oamenii buni“ prețuiesc valoarea despăgubirilor.

În Țara Românească găsim aceeași situație ca și în Moldova, la care se referă documentele citate mai sus.

În 1619, Dragomir Dolofan și Radul Rociotă dau un răvaș, „cum ne-au fost luat Pîrvul logofăt și Radul Dele dinaintea lui voievod, să-i judecăm pe niște locuri... deci noi ne-am strîns înșine noi și cu mulți megiași de pre împrejur și i-am judecat... și cînd i-am judecat au fost mulți megieși de pre împrejurul locului“³⁷. Și aici se văd la judecată cele două părți care colaborează: oamenii domnești și megieșii.

Într-un zăpis din 1630 dat de doi megieși din Stăiculesți, ei arată că pentru o pîră în sat au fost „luați din divan“, deci sînt oameni domnești. „Deci noi, cești doi megieși, am strîns acești megieși din jurul locului... Deci noi acești megieși am judecat și am dat că au cumpărat două funii“. „Oamenii domnești“ erau aici tot dintre megieși și megieșii aceștia, care reprezentau pe domn, strîng pe ceilalți megieși, cei ce reprezintă obștea³⁸.

În 1641, „noi, acești 6 boieri ce ne-au luat jupan Ghiorma pitarul denaintea domnu nostru Io Matei“, cercetează o pîră pentru hotare în satul Stoicești, „și cu satul, cu toți bătrînii din Stoicești, de am tras moșia din cin pînă în cin“³⁹.

În 1645, Theofil, mitropolit al Ungrovlahiei, scrie megieșilor din Berindeși și din alte sate învecinate „să adeveriți cu sufletele voastre unde este stîna lui Vucină iuzbașă..., să faceți scrisoare de la mîna

³⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 4, p. 182.

³⁶ *Ibidem*, p. 468 și p. 368—369.

³⁷ *Ibidem*, B, XVII, vol. 3, p. 384.

³⁸ *Art. St. Buc.*, episcopioa Buzău, XL1/2.

³⁹ *Loc. cit.*, *Achiziții noi*, CLXXIV/13.

voastră tuturora" ⁴⁰. Obștile făceau nu numai anchetă asupra cauzelor ce urmau să fie judecate, dar emiteau și acte scrise, "valabile în justiție.

Cele mai multe judecăți, în amândouă țările române, prevăd colaborarea obștii sau a obștilor învecinate cu justiția domnească. De multe ori, cum am văzut în actele citate mai sus, acțiunea de colaborare este recunoscută de stăpânire ca judecată propriu-zisă, ceea ce arată că într-adevăr justiția obștii participa la justiția domnească. Socotim că această participare înseamnă adaptarea unei vechi stări de lucruri, dinainte de domnie, păstrată în parte și sub domnie, din vremea în care obștile judecau autonom. Mai târziu, prin creșterea autorității centrale a domnilor, obștile au fost supuse domniei în privința judecății, dar justiția obștii nu s-a desființat, ci i s-a suprapus numai justiția domnească, care a păstrat vechea organizare, colaborând cu dînsa.

RĂZBUNAREA SÎNGELUI. Una dintre formele străvechi ale „justiției“ obștii în toate țările este răzbumarea sîngelui, cunoscută și sub numele de vendeta, cum e numită această instituție în Corsica, unde s-a păstrat pînă tîrziu. Într-o vreme cînd obștile erau singurele autorități cu sfatul lor și lipsea o autoritate de stat, ele erau silite să-și facă dreptate singure pentru crime comise asupra unui membru al ei. Pe de altă parte, strînsa solidaritate de sînge dintre membrii obștii îi obligă să apere și, mai ales, să răzbune pe orice „frate de obște“ al lor, ucigînd pe vinovatul din altă obște. Actul răzbumării în numele obștii, un fel de răscumpărare a sîngelui vărsat, în cazul cînd nu se ajungea la o despăgubire materială, se făcea după adunarea sfatului obștii, care declara vendeta. „Aici, în legăturile de sînge ale gîntii își are obîrșia obligația răzbumării sîngelui... Dacă un străin de gîntă ucidea pe un membru al gîntii, întreaga gîntă a celui ucis era datoare să răzbune sîngele vărsat“, scrie F. Engels ⁴¹.

Această formă rudimentară de dreptate a fost înlăturată o dată cu crearea unei justiții de stat (feudale), care îngăduia judecarea tuturor litigiilor dintre diferitele obști. Totuși, vendeta, actul răzbumării unei obști împotriva celeilalte, a supraviețuit, ca o tradiție la care obștile nu au renunțat întotdeauna.

Existența răzbumării sîngelui în viața obștilor românești este atestată de un foarte mic număr de dovezi scrise, care sînt totuși suficiente pentru a arăta că această instituție străveche a obștilor a existat și la noi.

În tratatul dintre Moldova și Polonia din 1519, în care se stabilesc normele comune de judecată între cele două țări, pentru pricinile care s-ar ivi la granițe, se cuprinde un articol privind siluitorii de fete sau de femei. Aceștia vor plăti în Moldova amendă de 16 zloți moldovenesți, iar în Polonia 12 kope poloneze. Tratatul, care constituie un fel de cod de justiție, adaugă după aceasta: „Iar dacă un asemenea siluitor va fi omorît, pentru aceasta nu se va spune nimic“ ⁴². Se înțelege că cel care

⁴⁰ Bibl. Academiei R.P.R., doc CX/130.

⁴¹ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, ed. a 5-a, București, Edit. politică, 1961, p. 88.

⁴² M. Costăchescu, *Documente moldovenesți de la Ștefăniță vodă*, Iași, 1943, p. 519—520.

omorâ pe siluitor este ruda victimei, care nu așteaptă să i se facă dreptate de către scaunul de judecată, ci răzbună singur pe ruda sa. Acest cod de justiție moldavo-polon recunoaște deci legitimitatea vendetei, de vreme ce dacă făptuitorul este omorât „pentru aceasta nu se va spune nimic“, adică justiția domnească nu va interveni împotriva răzbunătorului.

În Țara Românească posedăm o mărturie tot din prima jumătate a secolului al XVI-lea, din 1525, care cuprinde un caz bine caracterizat de răzbunare a sîngelui. Anume, Vladislav al III-lea acordă un privilegiu unui oarecare Dragomir, care stăpînește niște plaiuri în munți, apoi adaugă: „Și pentru vrăjmășia pe care ați avut-o, de acum înainte să nu mai aveți vrăjmășie, pentru că ați făcut moarte pentru moarte. De aceea tu, Vilcu și cu ceata ta, să te ferești de Dragomir și de ceata lui, căci vei avea rea urgie de la domnia mea“⁴³. Se făcuse, adică, moarte pentru moarte, răzbunarea sîngelui, care continua între „cete“, este deci bine caracterizată ca o răzbunare a morții între două obști sau cete din obști, o răzbunare colectivă a rudelor de sînge. Ea amenința să se prelungească cînd de o parte, cînd de cealaltă, pînă ce intervine autoritatea centrală, a domniei, interzicînd perpetuarea vendetei sub amenințare de grea pedeapsă. Domnul, precum se vede din document, nu intervine ca să pedepsească pe cei ce omoriseră înainte; el declară cazul închis, deoarece se făcuse „moarte pentru moarte“, adică și ceata lui Vilcu omorîse pe cineva din ceata lui Dragomir, și ceata lui Dragomir omorîse pe cineva din ceata lui Vilcu. Aceste fapte șterseseră cauza și domnia nu mai cere socoteală pentru ele, le recunoaște, deci putem conchide că erau destul de frecvente, fiind considerate oarecum ca legale. Domnul intervine pentru păstrarea ordinii și autorității numai pentru ca vendeta să nu se continue de acum înainte.

Aceste dovezi, destul de sărace, mărturisesc totuși despre existența răzbunării sîngelui în vechiul drept al obștilor românești. Ele sînt o supraviețuire a unui obicei străvechi, pe cale de dispariție sub justiția domnului.

RĂSCUMPĂRAREA CRIMEI. Așa-numita *compositio homicidii* sau *Wergeld* (rusește *вир*) este tot o instituție a justiției medievale, care derivă din dreptul obștilor dinainte de stabilirea autorității de stat a monarhiei feudale. Anume răzbunarea sîngelui era înlocuită cu plata, în vite sau, mai tirziu, în bani. Pentru a stînge răzbunarea obștii din care făcea parte victima, obștea care cuprindea pe făptuitor răscompăra de la cea dintîi sîngele vărsat, plătindu-i prețul vieții unui om. Este de la sine înțeles că această răscompărare, care înlocuia vendeta, derivă din vremuri în care nu exista o autoritate juridică centrală, cînd litigiile dintre două obști trebuiau aplanate printr-o înțelegere între ele și o tirguială, chiar în cazuri de omor. Compozițiunea ne duce la o vreme în care crima nu era socotită decît ca un fapt ce cere despăgubire civilă, și nu un fapt care privește justiția penală a statului, pentru că statul nu exista încă.

⁴³ Al. Ștefulescu, *Documente slavo-romîne relative la Gorj, Tîrgu-Jiu*, 1908, p. 85.

Spre deosebire de răzbuarea sîngelui, care a fost prigonită și combătută de autoritatea de stat îndată ce statul s-a consolidat, compozițiunea, dimpotrivă, este o instituție a obștilor care a fost adoptată de statul feudal, pentru că ea aducea venituri statului, adică suma sau o parte a sumei plătite pentru răscumpărare trecea în vistieria statului, în loc să fie plătită obștii lezate. Într-un capitol precedent, în care am cercetat responsabilitatea colectivă a obștii în fața justiției, am arătat că *dușegubina*, plata pentru crime datorată domniei de satul întreg pe al cărui teritoriu se făptuise crima rămasă nedescoperită, nu este o amendă, ci derivă din compozițiune, este trecerea compozițiunii pe seama domniei⁴⁴.

Cazuri de răscumpărare a crimei aflăm numeroase și la noi, în formele obișnuite în feudalitatea apuseană. Astfel, în Moldova, la 1473, Andriță fusese omorît de boierul Petru Ponici, iar fiica lui Ponici cedează fiului lui Andriță satul Brătiești pe Siret, însă ea capătă o diferență de 40 de zloți, diferență între prețul răscumpărării sîngelui și valoarea satului. Domnul întărește răscumpărarea⁴⁵. Se vede de aici că, întocmai ca în legile popoarelor germanice de la începutul evului mediu, exista un tarif al răscumpărării morților, probabil după starea lor socială, de vreme ce s-a calculat separat valoarea răscumpărării și valoarea satului.

În 1487, mănăstirea Bistrița plătește cu un țigan rob pe țiganul Cosma al mănăstirii Neamțului, care fusese ucis de țiganii Bistriței⁴⁶.

În nici unul dintre aceste două cazuri nu se vorbește de vreo pedeapsă aplicată de autoritatea domnească făptuitorului, dimpotrivă, domnul consideră dreptatea satisfăcută prin actul de răscumpărare intervenit între părți. În 1633, de asemenea, un rus, Moscul, fusese ucis de țihari în munții ce aparțineau mănăstirii Probota. Mănăstirea răscumpără moartea plătind fraților victimei 30 de vite și 20 de zloți. Domnul constată că „s-au împăcat înaintea noastră”⁴⁷.

În cazurile citate mai sus e drept că nu e vorba de plata răscumpărării de către obște, dar din ele se vede bine regula juridică după care moartea rămîne totuși o pricină civilă și este plătită rudelor victimei de către rudele apropiate ale ucigașului. Cînd ucigașul nu era cunoscut, ea se plătea de stăpînul sau de stăpînii locului unde se făptuise crima, ceea ce corespunde cu obștea solidară cu faptul petrecut între hotarele ei.

De fapt, răscumpărarea crimei cu bani, cu vite sau cu pămînt, deci principiul compozițiunii, era *regula generală a justiției criminale* în Moldova și în Țara Romînească în întreaga perioadă feudală. Firește că sînt cazuri cînd criminalii erau pedepsiți cu moartea de domnie fie pentru că nu s-a găsit cine să-i răscumpere, fie că domnul a vrut să dea un exemplu. Astfel, la 1538, domnul Țării Romînești declară la o judecată: „Astfel, am judecat cu cinstiții dregători... ca să fie moarte pentru moarte, iar plată să nu fie nimic”⁴⁸. Deci domnul declară că a hotărît să aplice pedeapsa cu moartea pentru acea crimă, refuzînd răscumpărarea sîngelui vărsat. E de

⁴⁴ Vezi mai sus, p. 218—219.

⁴⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. 1, p. 398—399.

⁴⁶ *Ibidem*, vol. 2, p. 74.

⁴⁷ *Arh. St. Iași* CCCXI, p. 82.

⁴⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 2, p. 258.

observat că regula generală era totuși răscumpărarea, de vreme ce domnul crede necesar să arate în act că în acest caz nu se va admite răscumpărarea, adică se face o excepție de la obicei. Dar, de regulă, ucigașii își puteau răscumpăra capul plătind atât victimei, cât și domniei sau pîrcălabilor, care aveau delegație în judecățile criminale. Această răscumpărare era legală și făcea parte din obiceiul pămîntului. Dimitrie Cantemir, în *Descrierea Moldovei*, spune: „Aceste crime cu greu pot obține vreo iertare din partea domnilor, afară de cazul cînd ucigașul cade la înțelegere cu rudele celui ucis și aceștia declară în public, în fața domnului, că au iertat pedeapsa cuvenită aceluia pentru vina lui și nu mai pretind ca să fie răzbnut sînge pentru sînge și moarte pentru moarte. Dacă ucigașul izbutește să obțină aceasta, atunci poate să sperie întrucîtva de la mila domnului, dar nu poate fi totuși sigur de viața sa”⁴⁹. Se înțelege că „a cădea la înțelegere” cu rudele înseamnă a răscumpăra de la ei moartea făptuită.

Iată cîteva dovezi din cele foarte multe că pedepsele capitale se răscumpărau pe bani sau pe pămînt sau iarăși pe vite, în parte de la rudele victimei, de la victima însăși, dacă aceasta nu murise, în parte de la domnie sau de la reprezentanții ei. În Moldova, în 1617, fusese ucisă în satul Muncel o femeie, Marina. Răspunderea cade asupra obștii. „Iar cînd a fost la plată a acei moarte, s-au sculat ficioru Mărinei, Tudosie, de au strîns razeșii toți să plătească toate, iar acei razeși s-au lepădat de acea voie... Iar Tudosie, plătind partea tuturor acelor frați, 17 talere...”⁵⁰. Se înțelege că fiul victimei a plătit pentru responsabili partea ce se cuvenea fiscului, dar, în schimb, ia pămîntul razeșilor. În 1633, Bejan își dă ocina sa lui Petre al lui Mătiu, căruia îi furase niște cai, „de ș-au plătit capul den chisoare”⁵¹. Țilharul fusese pus la închisoare, dar după ce a plătit despăgubire păgubașului autoritatea de stat îl liberează din închisoare și-i iartă condamnarea la moarte, deoarece părțile s-au înțeles.

În 1635, feciorii lui Simion Pilipovschi au jefuit pe Isar, cămănar, și l-au împușcat. Apoi, „prinzîndu-i, i-au pus la temniță și au hotărît giudecată să piară ca niște făcători de rău. Ei, neavînd cu ce plăti capetele lor de acea faptă”, tatăl lor dă pentru aceasta jumătate din ocina lui⁵². Capul se putea plăti și plata suspenda condamnarea la moarte.

În Țara Românească, din numeroasele cazuri care se întîlnesc în documentele din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, alegem două documente spre exemplificare și dovadă a faptului că după obiceiul pămîntului pedeapsa cu moartea se răscumpăra cu o sumă plătită atât domniei, cât și păgubașului sau rudelor lui apropiate.

În 1622, niște țigani țilhari fuseseră prinși după ce furaseră multă marfă a lui Nedelcu. Egumenul de la mănăstirea Blagoviștenie din Buzău „i-a răscumpărat de la ștreang, de i-a dat lui Nedelcu, păgubașul, 10 galbeni”. Țigani, fiind țigani, adică robi, devin robii mănăstirii amintite,

⁴⁹ D. Cantemir, *Description Moldaviae*, p. 103 (traducerea noastră).

⁵⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 4, p. 218.

⁵¹ *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc CX/115.

⁵² *Loc. cit.*, doc. CCXLI/19.

care-i răscumpărase de la execuția capitală. Bani, cum se vede, s-au dat victimei, și prin aceasta acțiunea penală s-a stins⁵³.

În 1624, Vlad s-a îmbătat la o masă și a sărit de a tăiat pe Șerbu cu un baltag la o mână, „de-i este mîna uscată”. Șerbu vine la judecată domnească împreună cu Coavăr, tatăl lui Vlad. Tatăl făptașului „a dat gloabă domnească 2000 aspri și a făcut Coavăr întocmire cu Șerbu, de i-a dat două pogoane de vie”⁵⁴. În această împrejurare, plata compozițiunii se face de către ruda cea mai apropiată a făptașului, de către tatăl său, și anume se plătește atît domnului, ca să stingă ceea ce am numi astăzi acțiunea publică, cît și victimei, ca să-l despăgubească (de vreme ce, rănit fiind, rămăsese în viață).

Împrejurările în care se aplică răscumpărarea, *compositio*, sînt multiple, dar ele se reduc la faptul că pedeapsa capitală se poate răscumpăra pe bani, plătindu-se în parte domniei sau reprezentanților ei, în parte păgubașului. Acesta este principiul compozițiunii sau *Wergeld*-ului, care decurge din străvechiul drept al ginților. Interesant este faptul că acest obicei străvechi a intrat în legislația, ca să zicem așa, oficială a Țării Românești și a Moldovei, ceea ce dă un aspect special dreptului acestor țări, pînă tîrziu în secolul al XVII-lea.

JURĂTORII. O instituție juridică romînească derivînd din dreptul gentilic, adică păstrată de obștile țărănești și adoptată de la acestea de către organizația de stat a monarhiei feudale, întocmai ca și instituția răscumpărării, este instituția *jurătorilor*.

Despre jurători la romîni s-a scris relativ mult în vechea istoriografie⁵⁵, deși nu a fost rezolvată problema legăturilor între jurători și obște, care este esențială și explică originea și sensul lor.

Nu vom studia în acest scurt paragraf întreaga funcționare și organizație a jurătorilor la romîni în cele două țări, Moldova și Țara Romînească, nici evoluția lor de-a lungul vremilor, ceea ce ne-ar duce prea departe. Ne mulțumim, pentru definirea instituției, să amintim că, așa cum s-a arătat în studiile anterioare, jurătorii în număr de 6, 12, 24 și 48 erau aleși pentru a lămuri atît cauzele penale, cît și pe cele civile, în special litigiile asupra pămîntului. Ei făceau parte din satul sau orașul în care se petrecea cauza de judecat sau din localitățile imediat învecinate. Rezultatul cercetării și hotărîrii lor se exprima printr-un jurămint comun. Această hotărîre era raportată domnului, care hotăra pe baza jurămîntului jurătorilor, adoptînd hotărîrea lor sau casînd-o și acordînd „lege peste lege”, de obicei reluarea cazului cu un număr dublu de jurători. De obser-

⁵³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 4, p.190.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 409.

⁵⁵ Gr. Tocilescu, *Juriul la romîni*, în „Foaia Societății romînismului”, 1, 1870, p. 463—473, 503—516; M. V. Demetrescu, *Instituția jurătorilor*, în „Convorbiri literare”, XXXIII (1899), p. 300—310, 429—440, 544—552, 657—668, 749—767, 854—870; Șt. Berchet, *Particularitățile cojurătorilor la romîni*, Iași, (f.a), 46 p. În lucrări de sinteză: A. D. Xenopol, *Istoria romînilor*, vol. VII, ed. a 3-a, p. 114—129; Const. C. Giurescu, *Istoria romînilor*, vol. II, partea I, ed. a IV-a, p. 360—362 și B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică a Romîniei*, vol. III, p. 145—157 (comentariul „Juriul la romîni și la sîrbi”).

vat că, în cele mai multe cazuri, jurătorii erau ai uneia dintre părți, de cele mai multe ori a pîrîtului, care trebuia să-i adune și să jure cu ei, ceea ce corespunde cu dreptul vechi germanic și slav, în care jurătorii erau oamenii care garantau și întăreau una dintre părți, erau reprezentanții gîntei lui, solidari cu dînsul. Întrebările care rămîn nerezolvate sau nedeplin rezolvate în privința jurătorilor la romîni sînt două: întii, erau jurătorii judecători sau numai niște auxiliari ai justiției, adică martori, anchetatori și garanți, apoi dacă instituția jurătorilor reprezintă o derivație din dreptul obștilor sau, dimpotrivă, din dreptul feudal.

În ce privește prima întrebare, istoricii noștri șovăie în concluziile lor. Astfel, Xenopol, și împreună cu el și ceilalți cercetători, constatînd că, de fapt, jurătorii judecau, consideră că această atribuție a lor este derivată mai tîrziu din atribuția lor esențială de garanți ai unei părți. Singur Const. C. Giurescu a susținut hotărît calitatea de judecători a jurătorilor, chiar ca o jurisdicție independentă de domnie, peste care autoritatea monarhică nu putea trece.

Că, într-adevăr, jurătorii judecau și că aceasta era atribuția esențială a lor se vede din numeroase documente. Faptul că de multe ori în acte se arată că ei au „adeverit” sau au „mărturisit” este un fel de a vorbi, pentru a lăsa să se înțeleagă că sentința definitivă se dădea de domn. Însă această sentință definitivă se dădea pe baza sentinței jurătorilor, deci aceștia judecau în realitate, iar rolul domniei era numai de confirmare a judecării acestora sau de retrimiteri la o nouă judecată, a altor jurători.

În Țara Romînească, în numeroase cazuri, în răvașele de judecatori (ordinul domnului, în care se fixau jurătorii), aceștia se numeau judecători la 1636: „Aici boierii judecători”⁵⁶, în același an: „Adică noi boierii judecători și căutătorii hotarului”⁵⁷. Într-un zapis din iunie 1636: „Au fost luat 6 boieri pe răvașe domnești, ca să-i judece și i-au judecat”⁵⁸. Se vede bine din numeroase acte domnești că jurătorii nu numai că cercetau și mărturiseau, dar dădeau chiar hotărîrea: la 1511, 12 jurători aleși pentru judecata mănăstirii Tismana pentru două moșii ale ei „au jurat dinaintea lui Radul din Borăști, iar jupan Radul a scris carte către domnia mea, cum au jurat și au dat sfintei mănăstiri”⁵⁹. Jurătorii, nu domnul, au dat moșia mănăstirii. La 1554, într-un proces între Stanciu Arca și Pîrvu și alții, domnul constată că „au umblat și 12 boieri și acei boieri nu le-au dat moșia”⁶⁰. La 1610, Radu Șerban declară: „Preda banul le-a dat 4 boieri să-i judece, deci acei 4 boieri ei așa au ales și au judecat”⁶¹. Jurătorii dădeau cărți de judecată cu hotărîrea lor: la 1635, într-o carte a jurătorilor pentru moșia Brănești: „Să să știe că am fost luați pe răvașe domnești... ca să-i judecăm pentru moșia din Brănești... Deci noi am judecat pre lege și pre dreptate”⁶². Un alt act de judecată a jurăto-

⁵⁶ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CXL/99.

⁵⁷ Arh. St. Buc., ms. nr. 722, f. 405 v.

⁵⁸ Bibl. Academiei R.P.R., doc XLIII/16.

⁵⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 1, p. 67—68.

⁶⁰ *Ibidem*, XVI, vol. 3, p. 23.

⁶¹ *Ibidem*, XVII, vol. 1, p. 429.

⁶² Arh. St. Buc., *m-rea Motru*, ms. nr. 252, f. 79.

rilor din Țara Romînească, la 1640: „Deci noi, fiind judecători ca să-i judecăm pentru acele hotară, zis-am lui Antonii... să scoată cărți sau mărturii... și noi așa i-am judecat cu sufletul nostru“⁶³. Intreaga procedură se îndeplinea de jurători, ei examinau actele și ascultau martorii. Hotărîrea lor este dată în aceiași termeni ca sentințele domnești: la 1642, cartea a 24 de jurători: „...Deci au rămas de lege și din divan și dinaintea noastră“⁶⁴.

În Moldova situația se prezintă întrucîtva deosebit. După obiceiul pămîntului, jurătorii în această țară vin să jure înaintea domnului cu partea care i-a ales. La 1474: „Să vie Ivan însuși (cel ce ridicase pira) cu 24 de jurători și să jure cu ei că Ivan și frații săi sînt nepoții lui Cupcici după mama lor“⁶⁵. La 1613, Ștefan Tomșa hotărăște într-un proces pe baza mărturiei jurătorilor: pirișul „a adus înaintea noastră 48 de oameni buni și de ocină și toți într-un glas au glăsuît și astfel au mărturisit că a avut el mare asupra“⁶⁶. La 1634, Vasile Lupu: „Am dat lui Ion vornic soroc să aducă 24 oameni buni, care să jure pe sfînta Evanghelie că n-au vîndut moașa lor... acea parte de ocină“⁶⁷. De aici rezultă că în Moldova jurătorii nu judecau la fața locului, ci mărturiseau în fața domnului, erau parte din judecata domnească care ca să zicem așa, îi înglobează în procedura ei. În această calitate rolul lor este scăzut, ei sînt garanți și martori în divan, ceea ce nu exclude o anchetă prealabilă la fața locului înaintea jurămîntului. Jurătorii moldoveni, care garantează pentru omul lor, sînt mai apropiați de jurătorii medievali germani și slavi, care reprezintă solidaritatea gîntii cu un membru al ei.

Dar în Moldova mai este o deosebire față de Țara Romînească în privința jurătorilor, foarte interesantă pentru a determina caracterul originar al instituției. Anume, în Moldova nu se cunosc „răvașe de jurători“, actele obișnuite în Țara Romînească prin care domnul numea și chema pe jurători într-o pricină. Din actele citate mai sus despre jurătorii în Moldova se vede că domnul nu numea pe jurători, ci ei sînt „aduși“ de cel ce intentase acțiunea. Cum erau aduși? Nu se poate admite că împricinatul putea aduce pe oricine voia dînsul, căci în acest caz jurătorii ar fi părtinitori. Reiese din faptul că domnul în Moldova nu numea pe jurători, ca în Țara Romînească, că acești jurători erau designați de obștile locale. De aici reiese însă un fapt foarte interesant: la origine, jurătorii erau numiți de obști, iar numai prin evoluția instituției în timp ei încep, în special în Țara Romînească, să fie trecuți, în privința numirii lor, în atribuția domniei.

Intr-adevăr, chiar în Țara Romînească, unde, cum am văzut, obiceiul era ca jurătorii să fie numiți de domnie, sînt cazuri cînd ei sînt „adunați“ și „aduși“ de pîrit sau de părți. La 1647, Matei Basarab declară privitor la o judecată între mănăstirea Argeș și Ianiu din Lăngești: „Domnia mea am judecat cu boierii divanului să vă luați la mijlocul vostru 8 oameni

⁶³ Arh. St. Buc., *episcopia Argeș*, LXXXVIII/4.

⁶⁴ Loc. cit., *ms.* nr. 479, f. 87.

⁶⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XIV—XV, vol. 1, p. 400—401.

⁶⁶ *Ibidem*, XVII, vol. 3, p. 113.

⁶⁷ Arh. St. Buc., *m-rea Neamț*, LXXXVI/11.

buni de în Ștefănești și din Izvorani, boieri, roșii, carii vor fi de pre împrejurul locului, de sus și de jos, ca să caute și să adevereze cu sufletele lor pre dreptate pentru acea vie”⁶⁸. Actul arată că împlicinații vor lua pe jurători dintre oamenii de încredere, nu domnul îi indică.

Sînt cazuri cînd oamenii, bazați pe vechiul obicei al obștii, aleg singuri pe jurătorii lor (în Țara Romînească), ceea ce duce la conflicte cu domnia, care înțelege să-și păstreze prerogativele. În 1560, Petru cel Tânăr, domnul Țării Romînești, declară că Dragomir și Pîrvu, și ceata lor, „au luat lege cu 24 de boieri cu înșelăciune, oamenii și rudenile lor... de i-au adus și au jurat și au stricat legea călugărilor (de la Tismana)”. Deci domnul acordă mănăstirii lege peste lege, cu 24 de jurători numiți de dînsul. Faptul că Dragomir și Pîrvu putuseră jura cu 24 de boieri, fără ca să fie opriți de la aceasta, înseamnă că ei uzau de un vechi obicei, acela de a-și alege cu obștea pe jurătorii lor⁶⁹. În 1569, tot în Țara Romînească, are loc o judecată între satul Colareți și satul Stălnicioara și se pun 24 de jurători: „Colareții nu s-au dus cu boierii ce prin răvașele domnești s-au rînduit, ci s-au dus în sila lor cu neamurile lor” (adică cu obștea lor)⁷⁰. Socotim că în aceste cazuri nu avem de-a face cu abuzuri, ci cu supraviețuirea vechiului drept și în Țara Romînească, acela ca jurătorii să fie aleși din obștea împlicinatului, de către obște, cum era regula generală în Moldova.

Firește că numirea jurătorilor de către domn, alegerea lor mai întotdeauna dintre boieri (în secolul al XVII-lea) înseamnă că stăpînirea feudală preluase în favoarea ei o veche instituție a obștii.

Dar chiar cînd jurătorii erau numiți de domn, ei erau legați de obște. Acest lucru se vede din două împrejurări: prima, că întocmai ca în judecățile făcute și prezidate de oamenii domnești la fața locului, despre care am vorbit, jurătorii judecau cu participarea obștii satești. Și, în aceste judecăți ale jurătorilor obștea avea în mînă întreaga procedură, adică adunarea martorilor, dovezilor, prinderea făptașilor, cu drept de a participa la scaunul de judecată.

În Țara Romînească, într-un proces pentru hotărnicie a moșiei Mănăstirii Dealului în 1514, Neagoe Basarab spune: „Am trimis hotarnici pe jupan Turcin și jupan Papa spătar și cu 12 boieri și cu megieșii, care sînt în jurul lor”⁷¹. La 1616, Radu Mihnea dă lui Stanciu vornic și lui Vilcu 6 boieri „între dînșii”, care „au adunat și oameni buni și i-au întreat”⁷². La 1640, cei 12 boieri hotarnici numiți de domn pentru o pîră a lui Cernat postelnic declară în hotărîrea lor: „Am venit la sat, la Dălbănești și am chemat pe toți moșnenii satului și am citit și cărțile” (se înțelege: în fața lor)⁷³. Aici este subliniată în mod clar participarea moșnenilor, adică a obștii, la judecata jurătorilor. În 1650, într-altă hotărîre a jurătorilor, dată în scris cu cartea lor (tot în Țara Romînească),

⁶⁸ Arh. St. Buc., *episcopia Argeș*, XIX/30.

⁶⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 3, p. 123.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 331—333.

⁷¹ *Ibidem*, XVI, vol. 1, p. 104.

⁷² *Ibidem*, B, XVII, vol. 3, p. 2.

⁷³ Muzeul istoric al orașului București, doc. nr. 13731.

se arată că „strînsu-ne am toți la un loc și am chematu și alți oameni buni din satu, omni bătrîni și tinere și i-am întreat cum știu ei”⁷⁴. Este vorba de aceeași participare la judecată pe care am întîlnit-o în mărturiile de mai sus privitoare la judecățile oamenilor domnești trimiși în diferite sate⁷⁵.

În Moldova, cu atît mai mult se poate vorbi de colaborare a obștii la judecată, deoarece în această țară, ca regulă generală, jurătorii nu erau numiți de domn, ci erau „aduși” de împricinați, adică, socotim noi, indicați de obști ca oameni de încredere, oameni bătrîni, în sensul pe care l-am determinat mai înainte.

Aici venim la punctul esențial al cercetării privitoare la jurători, anume la întrebarea dacă instituția jurătorilor este o instituție a obștii sau o instituție feudală. În favoarea originii feudale a jurătorilor ar pleda numai argumentul că, ei fiind egali (ca stare socială) cu împricinații, sensul instituției ar fi sustragerea privilegiaților de sub jurisdicția domnească și judecarea lor de către egalii lor în drepturi. În acest sens, instituția jurătorilor ar însemna un privilegiu feudal. Dar o asemenea considerație ar fi valabilă numai dacă jurătorii ar judeca exclusiv pe privilegiați, ceea ce nu este cazul; ei judecă pe toți oamenii, indiferent de starea lor socială, în special pe săteni.

Dimpotrivă, din caracteristicile instituției pe care le-am stabilit mai sus se vede bine caracterul ei de instituție a obștii. Anume, am arătat că jurătorii *judecau la fața locului*, că ei *se alegeau de către obște sau din obștile vecine*, am zice *din obștile asociate*, că ei *colaborau cu obștea*, cu „oamenii buni și bătrîni”, în administrarea dreptății.

Faptul care arată în chip decisiv că jurătorii erau o emanație a dreptului obștilor, și nu a dreptului feudal, este că și atunci cînd jurătorii sînt numiți de domn, domnul nu-i numește dintre dregătorii săi, de la centru, ci întotdeauna dintre localnici. Cu alte cuvinte, domnul *nu trimite pe jurători*, ci se mulțumește *să-i aleagă din obștile locale*. Este clar că în acest caz jurătorii sînt reprezentanții obștilor.

Într-un document din 1613 dat de Ștefan Tomșa, de care ne-am mai folosit și înainte, domnul, vorbind de jurătorii aduși de împricinați, spune: „A adus înaintea noastră 48 de oameni buni și de ocină”. Oamenii erau, pe lîngă calitatea lor de oameni buni, și „de ocină”, adică de pe moșia pe care se judeca litigiul⁷⁶.

În Țara Romînească, toate „răvașele de jurători” păstrate, adică actele prin care domnul numea pe jurători, indică satul de unde erau respectivii jurători. Aceștia erau întotdeauna, fără excepție, sau din satul în care se ivise litigiul, sau din satele imediat vecine. Lucrul este subliniat în diferite acte domnești, ca să se arate că nu s-a călcat obiceiul: la 1619, Gavril Movilă întărește o ocină cîștigată de Mihai și Dumitrașco, care au avut „șase boieri pe răvaș domnesc, anume dimprejurul locului”⁷⁷. În 1577 se

⁷⁴ Arh. St. Buc., *Depozit Papazoglu*, XIV/1.

⁷⁵ Vezi mai sus, p. 221—222.

⁷⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, A., XVII, vol. 3, p. 113.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 452.

întîmplă la Greci o pîră; împricinații, Anca, Marina și alții „au adus 12 boieri dinspre Greci, cu cheltuiala lor”⁷⁸. Din foarte numeroase acte de acest fel reiese limpede că o latură esențială a obiceiului jurătorilor este faptul că ei sînt oameni de la fața locului, fac parte din obștile sătești în care se întîmplă litigiul sau din obștile vecine, am zice asociate. Judecata jurătorilor, ținînd seama de această condiție esențială, este prin definiție judecata obștilor locale. Rămînînd, de la o vreme, sub oblăduirea domnească, jurătorii sînt totuși egali cu megieșii sau o reprezentanță a lor, aleasă de domn în acord cu obștea. Deci între judecata megieșilor, a obștii și judecata jurătorilor nu este la origine decît o diferență formală. Judecata satului întreg, a megieșilor, de care am vorbit, este, probabil, o formă străveche, din care, în toate țările care au cunoscut sistemul de obște, s-au desprins jurătorii, adică un număr de oameni demni de încredere, în număr de 6, 12, 24. Din momentul în care aceștia sînt numiți de domn, ei devin instrumentele stăpînirii feudale. Totuși, chiar atunci cînd jurătorii încep să fie numiți, ca în Țara Romînească, pe răvașe domnești și nu direct de obște, socotim că jurătorii continuă să aibă legături cu obștea. Într-adevăr, cum am spus, acești jurători numiți pe răvașe domnești, sînt întotdeauna numiți nu de la centru, ci dintre oamenii de încredere de la fața locului, din sat sau din satele învecinate. Cum putea domnul de la scaunul său să cunoască care erau oamenii cei mai de încredere din cutare sat de munte sau de la mari depărtări, unde dînsul nu fusese niciodată? Domnul numea pe acești oameni de încredere, dar trebuia să fie cineva care să-i fi recomandat. Socotim că nu greșim cînd afirmăm că cei ce recomandau domnului pe oamenii cei mai buni pentru un proces local erau tot obștile înseși, prin dregătorii de ținuturi sau județe ale domniei. Atunci revenim la formula fundamentală a jurătorilor emanației a obștilor.

Făcînd chiar abstracție de această ipoteză foarte probabilă, rămîne totuși un fapt stabilit: *jurătorii sînt întotdeauna oamenii locului*, nu ai centrului, deci originea instituției trebuie căutată în obiceiurile obștii, nu în organizarea superioară a statului feudal.

Această concluzie asupra originii jurătorilor rezultă din cercetarea materialului romînesc și a împrăjurărilor din Moldova și din Țara Romînească. Ea nu contrazice însă cele ce știm despre jurători ca instituție generală a evului mediu germanic și slav. Nu este cazul să cercetăm în marginile acestui studiu originile jurătorilor în Europa, dar e destul să spunem că jurătorii apar încă înainte de stabilirea feudalității în anumite legislații germane, în special în *Lex Salica* (legea francilor salieni), care datează din secolul al V-lea. În articolul LVIII al acestei legiuiiri se vorbește despre cei 12 *juratores*, care garantează în cazuri de ucideri⁷⁹. Pe de altă parte este stabilit că la germani jurătorii, *Eidgenossen*, sînt reprezentanții gintei, care se solidarizează prin reprezentanții ei cu cel pe care îl consideră nevinovat și jură o dată cu el (ca la noi în Moldova)⁸⁰. De

⁷⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 4, p. 285.

⁷⁹ *Textes et documents d'histoire*, vol. II, Paris, 1937, p. 35 (Colecția Clio).

⁸⁰ E. Habekern și J. F. Wallach, *Hilfswörterbuch für Historiker*, Berlin, 1935, p. 136, s. v.

vreme ce jurătorii sînt și acolo luați din obștea împriuinatului, rezultă în chip necesar că juriul, în general, în Europa este o instituție gentilică, legată apoi de obștile țărănești.

★

Din cercetarea resturilor foarte vîi pînă tîrziu a judecării prin oameni buni și bătrîni în Moldova și Țara Romînească, din adoptarea instituției compozițiunii ca bază a dreptului penal în aceste două țări, instituție împrumutată de domnie de la obști, din existența jurătorilor la noi, care judecă pînă în veacul al XVIII-lea, cînd în alte țări au dispărut de mult, reiese că în domeniul justiției instituțiile obștii au rămas în stare de funcționare în țările romîne, chiar și sub monarhia feudală. Se poate constata o adevărată invadare a dreptului feudal de către formele obiceiului străvechi al obștilor, o predominare a principiului și a procedurii derivate de la dreptul obștilor în organizarea justiției domnești, dar folosite de stăpînirea feudală pentru asuprirea obștilor.

PROCESUL DE DESTRĂMARE A OBȘTILOR ȚĂRĂNEȘTI

DEZAGREGAREA OBȘTII LIBERE. Obștea țărănească, cum spune F. Engels, oferă „chiar în timpul celei mai aprige iobăgii medievale ale clasei asuprite, țărănimii, o coeziune locală și un mijloc de rezistență”¹. Era de așteptat ca lupta feudaților pentru acapararea pământului și a brațelor de muncă, lovindu-se de împotrivirea obștilor, să tindă la dezagregarea lor. Dar nu numai presiunea din afară exercitată asupra obștilor a adus treptata dezagregare a acestora, ci, cum vom vedea, această desfacere a fost cauzată în primul rînd de o serie de împrejurări interne, de evoluția internă a proprietății private în obște și de diferențierea treptată între membrii ei, datorate evoluției economice a societății.

Intr-adevăr, obștile nu au fost un element de progres economic, ci, dimpotrivă, ele reprezintă o rămășiță străveche, originile lor se trag, cu diferite transformări, din orînduirea comunei primitive. Obștea nu poate rezista lărgirii pieței, formării legăturilor comerciale interne, creșterii producției, a meșteșugurilor, diferențierii muncii. Este ușor de înțeles că obștea, fiind o comunitate închisă de muncă, nu-și mai are rostul într-o societate în care munca individuală este diferențiată și în care autarkeia economică face loc schimbului de mărfuri. Fenomenul economic care a contribuit cel mai mult la dezagregarea obștilor sătosești în a doua parte a epocii feudale este dezvoltarea relațiilor de marfă-bani. Atunci, cum vom vedea, pe de o parte, stăpînirea pământului în obște se transformă în stăpînire individuală, pe de altă parte, acapararea obștilor libere de către feudali prin cumpărare și cotropire ia forme masive. În țările române, obștea a durat mai multă vreme și a fost mai puternică decît în cele mai multe țări din apusul și chiar din centrul Europei. Aceasta se datorește slabei dezvoltări a orașelor românești, principalul factor al creării pieței interne.

Dezagregarea stăpînirii în comun a pământului în obște a trecut prin mai multe faze: cea dintîi stăpînire individuală (de familie) a fost casa, cu gospodăria ei, pe cînd tot restul pământului era stăpînit în comun. A doua fază a fost stăpînirea individuală a parcelelor agricole, pe timp limitat, prin tragere la sorți, de către familii și a treia prin stăpînirea ereditară a acestor parcele, rămînînd totuși pădurea, apele, pășunea în stăpî-

¹ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, ed. a 5-a, București, Edit. politică, 1961, p. 158.

nire colectivă. Abia prin împărțirea acestor elemente structurale ale terenului obștii în stăpîniri individuale se desăvîrșește dezagregarea pămîntului obștesc. În tot acest timp însă obștea păstrează o stăpînire superioară asupra întregului pămînt al ei, chiar cînd este împărțit, anume prin dreptul de preemțiune, reglementarea comună a muncii, conducerea satului, reglementarea repartiției sarcinilor. Chiar în interiorul acestor faze generale întîlnim diferite trepte care duc la o lentă dezagregare a stăpînirii comune în stăpînire individuală. Astfel, am arătat mai sus că după devălmășia absolută și repartiția loturilor agricole prin tragere la sorți urmează împărțirea moșiei pe bătrîni, care este o împărțire genealogică și o socoteală de drepturi proporționale cu întinderea totală a teritoriului, dar nu o împărțire reală pe teren. Urmează o fază în care se împarte pămîntul pe funii și pe subdiviziuni ale funiilor, care iarăși, deși mai apropiată de o împărțire reală, nu reprezintă nici ea o fixare pe teren a proprietăților individuale ale fiecărui membru al obștii. Împărțirea definitivă a proprietății satului între membrii obștii se face astfel foarte tirziu, iar în satele moșnenești și răzășești stăpînirea pădurilor și pășunilor rămîne comună pînă aproape de secolul nostru.

În acest ultim capitol urmează să cercetăm motorul acestei transformări, împrejurările care au dus la dezagregarea obștilor.

Dezagregarea se produce din interior prin crearea diferențierii de avere în sînul țărănimii. În forma ei cea mai simplă, biologică, ea este rezultatul înmulțirii naturale a locuitorilor satelor. Cînd un satean are zece copii, iar altul are un copil se creează o diferențiere de avere. Într-un act muntean din 1494, din epoca în care obștile erau în floare și nu se făcuse decît o împărțire a loturilor, a delnițelor, pe „părți“, adică pe drepturi teoretice, se constată că unii săteni au jumătate din a treia parte, deci a șasea parte din sat, pe cînd alții trebuie să se mărginească, ei, cu nepoții și fii lor, la abia a 48-a parte din stăpînirea pămîntului². Într-un zapis de vînzare a satului Sulari din 1629, fiecare vînzător arată cît stăpînește, în stînjeni: unii au 12 stînjeni, alții 35, alții 40, doi dintre săteni nu au pămînt de loc, se hrănesc cu munca lor pe locurile altora și se vînd rumîni³.

Bine înțeles că una dintre cauzele diferențierii de avere în sînul obștii este diferențierea muncii. În această privință nu este vorba numai de puterea de muncă și de priceperea diferită între săteni, dar și de apariția meșteșugarilor sătești, care, pe lîngă activitatea lor sătească propriu-zisă, creșterea vitelor și agricultura, cîștigă și se pot îmbogăți cu exercitarea unui meșteșug. Încă din 1448 întîlnim în Moldova în satele mănăstirii din Poiană (Ciulinești, Berestani, Roșca) un număr de jocari⁴. În satele libere întîlnim, de pildă, o meserie sătească foarte răspîndită, aceea a butarilor (un Stan butarul în satul Mirilița, Țara Romînească, la 1533)⁵,

² *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 227—228.

³ *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. XLII/54.

⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV vol. 1, p. 227.

⁵ *Ibidem*, B, XVI, vol. 2, p. 153.

meșteri de moară⁶, șelari; (la Stănești-Ilfov, 1638)⁷, dîrvari lemnari)⁸ și mai ales așa-zisii *meșteri* nediferențiați, meșteșugari cu diferite specialități sau, mai bine zis, fără specialitate, meșterii satului prin excelență. Acești meșteri au o rază de activitate care întrece hotarele satului respectiv, fiind chemați să dreagă morile, heleșteele și altele în diferite locuri ale țării. Unii dintre ei sînt luați sub protecția domniei. Meșterii din satul Lucianii din Dimbovița sînt declarați la 1630 meșteri domnești și, ca atare, scutiți de toate dările. Chiar de-ar pleca în alte sate, ei rămîn privilegiați, numai „să fie de lucrul și treaba curții domniei mele să lucreze ce va trebui aicea în scaun, în București, tot lucrul de lemn, căci sînt meșteri domnești“⁹.

Și comerțul făcut de săteni în afara hotarelor satelor aducea o diferențiere a averii sătenilor. Astfel, încă din 1469, întîlnim o scutire dată de Radu cel Frumos satului Ruși, de lîngă Tîrgoviște, „de vama tîrgului“, deci pentru comerțul ce-l făceau la Tîrgoviște¹⁰. În 1505, „lotrenii“ (satele libere din valea Lotrului) „care vor fi negustori și vor purta cumpărături din țara domniei mele sau de la unguri, toți lotrenii să plătească vamă“¹¹. Acești lotreni făceau deci comerț, grație așezării lor la margine, chiar peste hotarele țării, în Transilvania.

Țăranii din satele vecine cu tîrgurile și mănăstirile de pe drumurile de comerț cu Transilvania aveau în rîndurile lor căruțași care se ocupau cu căratul mărfurilor în provincia de peste munți. Căraușia era o ocupație rentabilă, după cum scrie Paul de Alep, la mijlocul secolului al XVII-lea: „...Cea mai mare parte dintre locuitorii din împrejurimile Cîmpulungului, Argeșului și mănăstirii Cozia sînt oameni care se îndeletnicesc cu transportarea de lucruri închiriate în carele și căruțele lor... Cu acești căruțași negustorii sînt toți bine cunoscuți. Chiria ce o iau pentru transport e foarte mare, în adevăr exagerată“¹².

În acest chip se ridică în sate oameni bogați dintre membrii obștii, care cu banii cîștigați din meșteșuguri sau din negoț pot cumpăra părți ale altor săteni sărăciți și-și pot crea drepturi de stăpînire disproporționate față de acelea de care se bucurau ceilalți săteni. Ei devin astfel o putere economică în obște, iau parte la conducerea ei și, cu vremea, ies din devalmășie „alegîndu-și părțile“. Astfel, în 1611, în Țara Romînească, popa Stepco din satul Rumîinii cu fiii lui plătesc 4900 de aspri turcești la birul satului. Ceilalți săteni, care nu pot plăti partea lor de bir și pentru care plătitese preotul satului, sînt siliți să se vîndă ca rumîni ai acestui preot¹³.

În schimb, ca urmare a aceleiași diferențieri de avere, se formează în sate o sărăcime a satului, fie că e vorba de oameni așezați de aiurea,

⁶ Arh. St. Buc. *Peceji*, nr. 50, 1637 martie 15.

⁷ Muzeul istoric al orașului București, nr. 5846.

⁸ Arh. St. Buc., *ms.* nr. 465, f. 58.

⁹ Loc. cit. *mitropolia Țării Romînești*, XXXVII/5.

¹⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 143—144.

¹¹ *Ibidem*, XVI, vol. 1, p. 27.

¹² Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie*, trad. E. Cioran, București 1909, p. 225.

¹³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 2, p. 24.

fie mai ales dintre oamenii obștii, cărora li-s-au redus părțile prin succesive subîmpărțiri, prin greutățile ce au căzut asupra lor la biruri, la războaie la secete, boli etc. Am arătat mai sus că la vînzarea satului Sulari erau oameni care nu posedau nici un fel de drept asupra pămîntului obștii, pe cînd alții se bucurau de loturi multiple. Încă din veacul al XV-lea întîlnim clar această diferențiere: în 1458, Ștefan cel Mare întărește episcopiei de Roman dreptul de a cere ascultare (deci munci) de la „toți săracii” din satele ei. Deosebit se vorbește în același document de „oamenii din acele sate”, care sînt scutiți de dare la tîrguieile lor din tîrg¹⁴. În Țara Romînească, în veacul al XVII-lea, apare expresia de „colibași” pentru oamenii săraci din sate, care locuiesc nu în case, ci în colibe, formînd sărăcimea satului¹⁵. În Moldova, în 1649, Vasile Lupu fixînd hotarele satului Căcăcianii, spune: „...Și de acolo la mijlocul țarinii, pre din sus de bordeie”¹⁶. Erau bordeie, în afară de vatra satului, dincolo de țarina lucrată de săteni, așezări sărace la marginea hotarului. Oamenii care nu locuiau în vatra satului nu aveau parte probabil nici la delnițe în pămîntul satului, deoarece vatra satului era o parte din structura satului constituit în obște și, ca atare, părțile de pămînt se socoteau, cum am văzut mai sus, după numărul caselor. Acești oameni săraci din bordeie erau însă în afara „caselor” propriu-zise.

Pe cînd din bogătașii satelor se formează grupul celor ce cu vremea ies din devălmășie și-și aleg locurile deosebit de ale obștii, în schimb din rîndurile săracilor satului se aleg cei ce-și vînd munca și, de la o vreme, și libertatea.

Cum era de așteptat, satul, în decursul vieții istorice a statului feudal, nu mai poate alcătui o unitate din punct de vedere social, ci se diferențiază în diferite pături sociale.

Am arătat mai sus care sînt fazele împărțirii teritoriului satului devălmăș; împărțirea pe părți, teoretice (și bătrîni, o variantă „genealogică” a acestui sistem), pe funii și pași, pe locuri. Dreptul de a vinde părțile sale acordat fiecărui membru al obștii de către stăpînirea domnească a contribuit mult la această împărțire internă: ca să ai dreptul de a vinde trebuie în orice caz să știi cantitatea de pămînt asupra căreia ai dreptul. E adevărat că dreptul de preempțiune era o frînă pentru vînzări în afara obștii, dar el nu se exercita în toate cazurile, mai ales cînd sătenii sărăciți intrau în concurență cu boieri bogați din afara satului. Chiar existînd dreptul de preempțiune, sătenii putînd vinde partea lor în sat altor frați de obște, această situație contribuia la adîncirea diferențierii de avere din sînul obștii.

Vînzarea părților de pămînt ale obștii pare a fi fost interzisă sau în afara obiceiului țării, cel puțin în Moldova, în veacurile al XIV-lea și al XV-lea. În aceste secole nu găsim în Moldova vînzări către boieri ale unor pămînturi mici, respectiv drepturi asupra părților vîndute de un mare număr de săteni, așa cum se întîmplă în Țara Romînească. În Moldova se

¹⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. 1, p. 295.

¹⁵ *Arh. St. Buc. m-rea Plumbuța*, XVI/3.

¹⁶ *Loc. cit.*, *episcopia Huși*, LVII/2.

vînd moșii boierești, subîmpărțite cu vremea, dar și moșiile răzășești. E drept că acestea puteau fi cotoprite de feudali în întregimea lor, cu aprobarea domniei, deoarece nu aveau uric de stăpînire.

Dezagregarea stăpînirii pămîntului obștii în stăpîniri individuale se face fără îndoială (și din cauzele arătate mai sus) în chip inegal pe suprafața țărilor romîne: unele sate rămîn pînă tîrziu cu forme de stăpînire comună, altele foarte de vreme se împart pe „locuri”. Chiar în secolul al XIV-lea întîlnim în Țara Romînească, cu privilegiul de danie al lui Mircea cel Bătrîn pentru Cozia din 1388, „bucăți de ocină”: Stanciu al lui Balco donează mănăstirii Cozia o bucată (de ocină) pe Argeș, cumpărată de la Ștefu, cu vii, Dude a dat *un loc* și o bucată de ocină, „împreună cu locul lui Dude, din hotarul lui Stanci Vranin... și pe aceeași parte, în patru locuri”¹⁷. Deși chestiunea este încă neclară în funcție de materialul istoric pe care-l posedăm, probabil că în primul rînd „cumpărăturile” din interiorul satului sînt acelea care au fost determinate și precizate, pe cînd părțile de moștenire, de „baștină”, ale membrilor obștii rămîneau încă pur teoretice. În Țara Romînească întîlnim formulări de acest fel: în 1618, Dumitru moșnean în satul Iubănești vinde „a treia parte din funia lui și din pădure și din cîmp și din apă... cît se va alege și cu toate cumpărăturile lui”¹⁸. Așadar, numai partea moștenită, cea din funie, se va alege, adică se va despărți de a celorlalți moșneni, iar partea de cumpărătură este deosebi, aceea nu se alege, probabil pentru că fusese aleasă mai înainte, cu prilejul vînzării. Și în Moldova formularea este la fel în zapise și în actele domnești: în 1635, Vasile Lupu întărește lui Ivășcuță postelnic partea lui de moșie la Bălușești, „partea de dedină (moștenire — *n.n.*) și cumpărătură”¹⁹. Punerea deosebi a celor două categorii de stăpîniri nu poate fi decît în legătură cu determinarea în chip deosebit pe teritoriul satului a acestor feluri de stăpîniri, cele de moștenire din strămoși, care erau drepturi proporționale, pe cînd cumpărăturile sînt determinate, alese de cele mai multe ori cu prilejul operației vînzării.

Este interesant de constatat că în Moldova, la sfîrșitul veacului al XVI-lea, cu prilejul hotarnicelor de sate, cînd se indică în chip amănunțit semnele hotarelor de jur împrejur (asemenea acte apar și în Țara Romînească din domnia lui Neagoe Basarab, 1512—1521), nu se indică în genere (ca în veacul precedent) accidentele de teren sau movilele ridicare de oameni, ci stăpîniri private așezate pe marginile hotarelor. Vînzarea părților de moșie se făcea mai ușor dacă partea era determinată pe pămînt. De aceea, în anumite acte de vînzare se precizează că ocina este dinainte aleasă față de acelea ale celorlalți săteni: în 1629, Badea din Clocotici (Țara Romînească) vinde, „niște moșie a noastră, însă aleasă și cu niminea împărțită nu este”²⁰.

Intr-un zapis din Moldova, în 1612—1623, Tofana din Popești vinde „a triia parte den partea părinților mii, cît este aleasă a mea parte, la

¹⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 42.

¹⁸ *Ibidem*, B, XVII, vol. 3, p. 249—250.

¹⁹ Acad. R.P.R. filiala Iași, *fond Spiridonie*, XLV/1.

²⁰ *Arh. St. Buc.*, *episcopia Argeș*, VIII/3.

țarină și în finaț și în vatra satului și în vad de moară”²¹. La 1593, Pîrvu logofăt cumpără ocină la Rudeni, partea lui Dumitru și a altora, „însă ocină aleasă... de la trestie pînă în valea Raugului”²². Avem deci de-a face în aceste cazuri cu ocine care fuseseră despărțite, „alese”, înainte de vînzare, nu după, ca în cazurile în care se întrebuintează formula: cit se va alege partea mea. Aceasta arată, pe de o parte, că ocinele alese, despărțite, se vindeau mai ușor și, pe de altă parte, că se pornise, independent de vînzarea părților de teren ale moșnenilor, o mișcare interioară de „alegere” a părților moșnenilor și răzeșilor care fuseseră constituiți în obști.

Am arătat mai sus că operația „alegerii” părților de ocină se făcea sub oblăduirea domniei, care trimitea boieri „hotarnici” de la curte să procedeze la despărțirea pămîntului celui ce trecea în rîndul stăpînilor de pămînt individual. Această despărțire a ocinii se făcea în colaborare cu obștile satești din părțile respective, cînd oameni buni și bătrîni din diferite sate învecinate luau parte la hotărnicie. Hotărnicile aduceau adesea mari pagube obștii sau unor membri ai ei, căci măsurîndu-se (cu prăjina sau cu funia)²³ ocina aleasă, se ajungea să se includă într-însa părți de teren pe care alți membri ai obștii făcuseră lucrări, plantaseră vii, ridicaseră clădiri. Astfel, în 1587, Staico dobîndește la Oltenestii de jos o vie, pe care o făcuse Pereș pe locul lui Manea. „Astfel a dobîndit-o Manea cu funia” (adică cu prilejul hotărniciei); Manea o vinde apoi lui Staico²⁴. În 1641, Hamza vornic cumpărase în dealul Strîmb patru pogoane de vie, „au căzut toți megieșii cu multă rugăminte, ca să nu ia săracilor cu hotarul (adică: prin hotărnicie), ci să ție pan Hriza, după cumpărătura pe care a cumpărat-o, nehotărnicit”... „pentru rugăminta lor pan Hriza vornic a lăsat nehotărnicit”... „Și să fie volnic să facă (vie) la deal și la apă... cum va fi voia lui”²⁵. Deci era mai convenabil pentru moșnenii în devălmășie ca boierul care cumpărase să rămînă în devălmășie cu dîșii, să-și facă adică vie pe locurile rămase libere pe hotarul satului, decît să ajungă stăpîn pe un loc precis, pe care lucraseră și alții și aveau averi acolo.

Am arătat că un loc ales și determinat pe o proprietate se numea *codru* și operația delimitării unui codru de loc se numea „a codri”, iar cînd se puneau stîlpi se zicea „a stîlpi” locul²⁶.

Alegerea nu însemna numai determinarea unui număr de locuri pe hotarul satului, ci și o comasare. Cînd un boier sau altcineva, chiar un țaran din sat, cumpăra diferite ocine de la mai mulți membri ai obștii, el avea dreptul, cu prilejul hotărniciei sau, cum se zicea demult, al „alegerii”, să ceară comasarea locurilor sale, adunarea lor la un loc, într-un singur hotar. Așa se explică împrejurările de mai sus, în care vii lucrate de alții sau clădiri ajungeau să fie pierdute cu prilejul „alegerii” ocinilor. Comasarea era orînduită, se pare de domnie, din vremuri foarte vechi, deoarece apare sub denumirea de obicei. Încă de la 1519 avem cazul lui Manea,

²¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 3, p. 44—45.

²² *Ibidem*, B, XVI, vol. 6, p. 66.

²³ Vezi mai sus, p. 164—165.

²⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 5, p. 340.

²⁵ *Arh. St. Buc., m-rea Radu-vodă, X/12.*

²⁶ Vezi mai sus, p. 168.

boier care cumpără o mulțime de ocini mici ale moșnenilor din Vaideei. Privilegiul domnesc adaugă, după ce indică toate aceste compărături: „Iar după aceea, a venit jupan Manea clucer înaintea domniei mele, de a luat 12 boieri și hotarnic pe Stoica pițar, de au hotărnicit și au ales aceste părți din Vaideei, de le au unit cu ocina Mușăteștilor, ca să fie toate împreună”²⁷. La 1623, Necula vistier „s-a gândit să-și aleagă aceste toate ocine mai sus spuse și părți ale lui din Dălbănești, ca să le așeze la o parte, să le apropie și să le lipească lângă ocina lui din Stoienești”²⁸. La 1635 se arată în răvașul boierilor hotarnici ai lui Grama pițar că au de hotărnicit părțile cumpărate de acest boier la Creața de jos: „Să derepteze hotarele și să lipească cumpărăturile, hotară lângă hotară, *cum e legea și obiceiul*”²⁹. În 1650, boierii hotarnici ai lui Negoită paharnic aleg părțile acestui boier la Stăești, Epurești și Găujani, „să le hotarască și să le împietrească și să lipească ocină lângă ocină, *cum iaste legea moșiilor*”³⁰. Era deci o lege, un obicei al țării, ca în caz de cumpărături multiple în același sat, când cumpărătorul își alegea părțile de teren, să se facă o comasare. Această comasare, care în Țara Românească apare de la începutul veacului al XVI-lea, devine în veacul următor un obicei, o lege. Deoarece această lege era cu totul în avantajul boierilor, cotropitori de ocini moșnenești, și spre paguba obștilor, bănuim că este vorba de o hotărîre domnească, poate în vremea domniei lui Neagoe Basarab, în timpul căruia s-au făcut o serie de orînduiri în favoarea boierimii mari și împotriva țăranilor (Neagoe era reprezentantul pe tron al familiei Craioveștilor). Comasările sînt, se înțelege, încă un pas înainte pe calea destrămării teritoriale a obștii, căci existența unor numeroase stăpîniri risipite pe hotarul satului corespunde cu exercitarea unui drept de stăpînire superioară a obștii, care nu mai este posibilă, nici necesară, cînd stăpînul posedă un loc unitar, în care nu mai are rost amestecul altora dintre vecini.

E interesant de observat coexistența în sinul proprietății obștii în același timp a stăpînirilor delimitate, individuale, cu părți de stăpînire în devălmășie. Astfel, ca să dăm un singur exemplu, la 1537, în satul Grașii, Serbu, Stoian, Anca și alții (18 persoane) stăpînesc „părțile lor”, deci în devălmășie, iar în schimb, Felea, Valente, Radu și alții au „locuri cumpărate sau de zestre”³¹. Aceasta arată cum destrămarea obștilor se făcea numai treptat și același sat avea la un moment dat în parte atît regim de obște, cît și regim individual.

Constatarea acestei situații ne duce la problema pătrunderii elementelor străine în obștii. Forma cea mai frecventă și mai generală a pătrunderii elementelor străine în pămîntul obștilor, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, este cumpărarea de către boieri a unei părți a pămîntului obștii, prin care el devine teoretic membru al obștii. Ca atare, dreptul de proțimis nu mai poate fi invocat împotriva lui, o dată ce a izbutit să puie piciorul în sat. Astfel, cuiul boieresc împlîntat în pămîntul satului se poate

²⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. I, p. 151.

²⁸ *Ibidem*, B, XVII, vol. 4, p. 282.

²⁹ Arh. St. Buc., *mitropolia Țării Romînești*, XLVIII/3.

³⁰ *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. CXLXVII/68 (*subl. ns.*).

³¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 2, p. 233—235.

mări cu vremea și acest sistem de acaparare progresivă a pământului unui sat se aplică pe scară mare. Boierii pun mâna prin cumpărare pe un petec de pământ și apoi îl lărgesc în chip progresiv. Vom urmări mai de aproape sistemul de acaparare a satelor libere de către boieri în paragraful următor al acestui capitol. Deocamdată ne mulțumim să constatăm că unul dintre elementele de destrămare ale obștii libere este constituit de boierii care pătrund în pământul obștii prin cumpărături de la moșneni-răzeși.

Alături de boieri sînt și alte elemente străine care reușesc să pătrundă în obște sau, mai bine zis, pe pământul obștii, din afară. Un număr de negustori îmbogățiți își plasează banii în cumpărături de pământ. Este cunoscut exemplul lui Mihai din Tîrgșor, care se bucura de privilegiul de la Mihai Viteazul și ajunge stăpîn de domenii. La 1597, el cumpără ocină de la o serie de moșneni din Popești, devenind proprietar feudal în acel sat³². Dar nu numai elemente din alte clase sociale pătrund în pământul obștii, chiar țărani moșneni și răzeși din alte sate, unde nu pot cumpăra pământ mai mult sau unde pământul este prost, cumpără ocine în alte sate, rămînînd totuși membri ai obștii lor de origine, adică păstrîndu-și ocinile și acolo. Într-un act de vînzare din vremea lui Mihai Viteazul privitor la satele Slătioare și Folești (1598) citim: „Asemenea și oamenii, cîți au stat prin alte sate și au avut ocină în satul Folești, toți și-au vîndut părțile lor de ocină dinaintea tuturor megieșilor”³³. În 1608, Cernica mare vornic cumpără ocină la Curești, partea lui Tatul și a altora: „Pentru că acești oameni mai sus spuși, ei au fost toți din Vărăști și au avut ocină la Curești”³⁴. Deci apare o categorie de țărani stăpîni de pământ în mai multe sate sau, cu alte cuvinte, în sate pătrund ca stăpîni de pământ membrii altor obști, rupînd unitatea obștii. Alături de acești țărani stăpîni de pământ pătrund în sate și țărani săraci, fără pământ, veniți de aiurea, formînd o categorie specială de țărani care lucrează cu învoială pe pământ străin. Ei căpătau de la boieri pământ în dijmă pe timp limitat³⁵. Astfel de țărani „cu învoială” se întîlnesc și în obștile libere; în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea ei formează o categorie care poartă un nume special *lăturașii*, oameni veniți din afară. Dar apariția lor în sate este mult mai veche decît secolul al XVIII-lea și chiar termenul *lăturași* apare sporadic în al XVII-lea: în 1634, Matei Basarab, într-un privilegiu dat mănăstirii Govora, spune: „și alți oameni lăturași dintr-alte părți, cîți au vrut să fie într-acest sat, iar să fie în pace”³⁶. În Moldova, Vasile Lupu, tot în 1634, poruncește logofătului Racoviță Cehan pentru o hotărnicie la Codăești: „Să strîngi oameni buni și bătrîni, megiași, carii vor ști bine și să nu fie argați sau oameni di laturi, ci nu vor ști”³⁷. Oamenii de laturi, lăturașii, fiind veniți în sate mai recent, nu puteau ști hotarele din vechime, dar se constată prezența lor sub acest nume. Ei capătă drepturi

³² *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 6, p. 255—256.

³³ *Ibidem*, p. 335—336.

³⁴ *Ibidem*, B, XVII, vol. 1, p. 320.

³⁵ Cf. P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor în țările romine*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. 1, p. 108—110, 117—118.

³⁶ *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. LXXIII/233.

³⁷ *Loc. cit.*, DIV/7.

în sate, dovadă formula dintr-un zăpis din 1643: vânzare la Glavaș Moldova), „cu știrea tuturor veneticilor și a megiașilor”³⁸. „Veneticii”, noii veniți, sînt lăturașii, vânzarea se face cu știrea lor, căci ar putea reclama și ei dreptul de a cumpăra.

Un fenomen specific pentru secolul al XVII-lea, în special pentru Țara Românească, este pătrunderea cetelor militare: roșii, dărăbani, călărași, pe pămînturile, atît ale boierilor și mănăstirilor, cît și ale moșnenilor și răzeșilor. Categoriile militare citate mai sus și încă altele (ceaușii, sîrbii) nu erau mercenari, în sensul că formau o oaste permanentă, dar care nu primea leafă. În timp de pace, din porunca domnului, se așezau pe diferitele pămînturi și se hrăneau cu agricultura și creșterea vitelor, avînd la îndemîină pămînt de-al satului respectiv. Aceasta era cu puțință datorită faptului, pe care l-am remarcat mai sus, că pămîntul necultivat era de prisos și asemenea colonizări militare se puteau face fără a îngusta părțile cultivate de stăpînii satelor. Firește că acești militari domnești nu erau în dependență de stăpîni, fie feudali, fie obște, ci reprezentau un element străin, dizolvant al obștii. Această organizație militară, după cîte știm, este specifică țărilor romîne (cu oarecare elemente de asemănare în organizația militară a Imperiului otoman); ea a jucat un rol însemnat în modificarea societății noastre în secolul al XVII-lea³⁹.

La 1628, Alexandru Iliăș, în Țara Românească, poruncește ca Brătu mare comis „să fie volnic să-și ia dijma din pîne de la toți oamenii, cine va fi arat pe acea ocină... călăraș, mazili, ori ce va fi arat, de la toți să ia dijma”⁴⁰. Acesta era singurul drept al stăpînului față de acești oameni liberi, privilegiați, așezați pe domeniul lui. La 1632—1634, Matei Basarab poruncește ca „cine va ara pe moșia Gurguiati și Viriți” să dea dijma mănăstirii Vîforița, „fie roșii, călărași, dorobanți, spătărei, postelnicei”⁴¹. Într-o carte a 24 de boieri hotarnici din 1643 se arată că au fost luați ca să „adeverim hotarul (satului Caraula) de către roșii, de către judecii din Plenița, despre moșia Plenița”⁴². Plenița era un sat de „judeci”, de moșneni, care cuprindea judecii propriu-zisi, obștea satului și, pe lîngă aceștia, așezările de roșii. În unele cazuri, pe care nu le putem determina mai de aproape, militarii așezați pe domenii nu plăteau nici măcar dijma stăpînului. În 1648, Matei Basarab poruncește ca mănăstirea Sf. Troiță din București să-și ia dijma de la toți cei ce-ar fi arat pe domeniul ei de la Găunoși, „numai ciaușilor să nu le dea dijma, cît vor ara cu plugurile lor”⁴³. Cînd uneltele erau ale muncitorilor pămîntului, militarii domnești nici nu plăteau dijma stăpînului domeniului pe care erau așezați. În această calitate ei formau un element de dizolvare a obștilor, fie a celor libere, fie a celor aservite, care plăteau dări din greu și aveau tot felul de

³⁸ Arh. St. Buc., ms. nr. 454, f. 190.

³⁹ N. Stoicescu, *Rolul curtenilor și slujitorilor din Țara Românească și Moldova ca instrumente de reprimare a luptei țărănimii*, în „Studii”, XV, nr. 3, p. 437—462.

⁴⁰ Arh. St. Buc., *Copii particulare* sub dată, 1628 iunie 25.

⁴¹ Loc. cit., *m-rea Vîforița*, 1/26.

⁴² Bibl. Academiei R.P.R. doc. CCCCLIV/232.

⁴³ Arh. St. Buc., *m-rea Radu-vodă*, VII/10.

obligatii, de care militarii erau măcar în parte scutiți (și ei plăteau anumite dări în bani, care au crescut mult la mijlocul veacului al XVII-lea).

Putem deci conchide că la sfârșitul secolului al XVII-lea s-a produs o pătrundere masivă pe diferite căi a elementelor străine pe pământul obștilor, grăbind dizolvarea lor, care se urma și pe baza destrămării interne sub forma diferențierii de avere în sinul obștii, de care am vorbit mai sus.

Clasa stăpînitorilor feudali se ridicase, cum s-a văzut, din diferențierea obștii, ea a păstrat în organizarea de stat, care a fost creația lor, elementele de structură ale obștii. Cîtă vreme a ținut fărîmițarea feudală, caracterizată prin autonomiile locale, economice și politice, resturile organizației străvechi au rămas încă vii, dar cînd s-a început centralizarea statului și transformarea domeniului într-o întreprindere destinată producției de marfă pentru piață, elementele structurale ale statului moștenite de la obște au început să fie schimbate în arme ale stăpînirii îndreptate împotriva obștii. Astfel, jurătorii, care la origine erau forma de justiție autonomă a obștii, devin un instrument de cotropire în mîinile stăpînirii, jurătorii nemaiîiind aleși de obște, ci numiți de domn dintre boierii localnici. Răscumpărarea crimelor nu se face acum în favoarea obștii, ci dușegubinele se încasează de către domnie. Așa cum scrie F. Engels, „organele gentilice au trebuit deci să se transforme în organe de stat”⁴⁴. Se deschidea astfel poarta așezării obștilor libere.

Anumite cutume nescrise ale obștii apărâu integritatea ei, în special aceea a dreptului de preemțiune, dar legile domnești, de care am vorbit, aceea privitoare la comasarea ocinelor și cea pentru așezarea privilegiată a militarilor, contribuiau la slăbirea acestei apărări. Cît privește dreptul de preemțiune, el fusese înconjurat prin diferite interpretări încă mai de mult. De fapt, de cîte ori un boier sau un om bogat voia să intre în sat cumpărînd pămînt, se declara că lucrul a fost făcut cu știrea obștii și această formulă înlătură opoziția bazată pe preemțiune. Înfrățirea era, cum am arătat, altă formulă pentru a înconjura dreptul de preemțiune. Abuzurile cu înfrățirea (cînd se exercită în dauna boierilor) se constată și de domnie: în 1649, de pildă, Matei Basarab poruncește ca doi oameni, Hamza și Damaschin, să nu cumpere pămînt la Flocoși, unde avea drept Radu logofăt: „Apoi ați zis că ați făcut frăție cu dînsul (cu vînzătorul), ca să intrați în moșiile boierilor. Drept aceea, bine să știți voi că nu povești ca acelea să intră pren moșii”⁴⁵.

Dacă înfrățirea este un mijloc vechi de a sparge unitatea obștii, în secolul al XVI-lea apare un fenomen caracteristic, care ia proporții foarte mari în veacul următor, și anume zălogul, adică zălogirea pămîntului. Punîndu-se pămîntul zălog pentru o datorie în bani, dacă datornicul nu poate plăti, pămîntul rămîne al creditorului. Este drept că anumite rude sau vecini pot face apel la dreptul de preemțiune, răscumpărînd pămîntul pierdut, dar acesta se face cu judecăți la domnie și, în genere, acești oameni cu drepturi nu au bani, așa că zălogul înseamnă o reală scădere

⁴⁴ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, ed. a 5-a, București, Edit. politică, 1961, p. 153.

⁴⁵ Bibl. Academiei R.P.R., XLIII/118.

a puterii de coeziune a obștii, un mijloc pentru străini de a intra pe pământul obștii.

Într-un anumit sens, instituția zalogului poate fi socotită ca premergătoare instituției arendării moșiilor, care apare abia în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea. Într-adevăr, și într-un caz și în celălalt un om intră în sate, stăpînind în chip provizoriu moșia, pe baza investirii unor sume de bani. Cel ce primea zalogul îl primea în chip efectiv, nu numai ca o garanție teoretică în fața justiției. Pământul pus zalog era lucrat de creditor, care lua venitul de pe dînsul, folosea chiar pe rumîinii (vecinii) respectivi, dacă erau pe acea bucată de pământ pînă la achitarea datoriei.

În Țara Romînească, în 1526, Stoica și Neagoe plătesc o datorie: „de și-au pus averile zalog la Barbul ban al Craiovei“⁴⁶. În 1610, Tudor din Voinești dă zăpis lui jupan Mihai pentru o datorie de 7700 de aspri, punîndu-se zalog pe sine însuși: „dacă nu-i voi plăti la soroc... să-i fiu rumîn cu toată moșia mea“⁴⁷. În 1641, Dragomir și alții pun zalog la Datco iuzbaș o livadă la Vîrtop, „și cît vom ține noi banii, dumnealui să fie locul, iar cînd vom da noi banii, iar livada să fie slobodă“⁴⁸. În 1631, Maria vorniceasa pune zalog satul Curătești de Jos la Gheorghe logofăt: „și să aibă a lua dumnealui venitul și să-i lucreze (rumîinii) dumnealui ce-i va fi voia, iar eu să n-aib nici o treabă cu dînsii, pînă cînd îi voi da banii“⁴⁹.

În Moldova, primul caz de zalog îl întîlnim în documente în 1571: Hranușca primește zalog de la Repede apod o parte de moșie de la Obrîșia, pentru 70 de zloți: „Și să aibă a ține aceste părți ce scriem mai sus, pînă îi va plăti lui banii“⁵⁰.

În 1606, Mănăilă din Grauri și alții „și-au pus zalog locul lor (din Grauri), la Gîrbescul, socrul lui Toader Dragotă... pentru 50 taleri... iar dacă nu vom plăti, atunci stăpînesc Toader Dragotă acele părți de ocină“⁵¹. În 1629, Nicoară din Tomești, pentru o vacă, pune partea sa de ocină zalog la Neniul pîrcălab și adaugă în zăpis: „De nu vor hi banii la zi, să fie ocina pieitoare“⁵². În 1629 noiembrie, Simion birarul pune via sa zalog pînă la lăsata secului. Dacă nu va plăti, via să fie a creditorului. Gheorghe sulger: „însă viile să le lucredzu eu, pînă la aceia zi“⁵³. Această din urmă clauză constituia o derogare de la obicei.

Este interesant de observat că zalogirea, care reprezenta un fel special de ipotecă asupra pământului, putea fi și ea, ca și ipoteca din perioada capitalistă, de rangul întîi sau de al doilea. Astfel, într-un document moldovenesc din 1634, Manolache vameș pune zalog patru fălci de vie mănăstirii Sf. Sava și adaugă că zalogul, via, să fie „*mainte de cît*

⁴⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 2, p. 14—15.

⁴⁷ *Ibidem*, XVII, vol. 1, p. 474.

⁴⁸ *Arh. St. Buc., mitrop. Țării Rom.*, CLVII/40.

⁴⁹ *Loc. cit.*, XXXII/3.

⁵⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. 3, p. 3.

⁵¹ *Ibidem*, XVII, vol. 2, p. 5.

⁵² *Arh. St. Iași, doc. CLXXII/8.*

⁵³ *Loc. cit.*, *m-rea Neamț*, LXXXVII/10.

toate datoriile ce au fost el datoriu"⁵⁴, așadar se constituia în favoarea mănăstirii un fel de ipotecă de rangul întâi.

Cum tranzacțiile în sate se făceau adesea oral, fără act scris și numai în fața martorilor, se întâmpla ca zălogirile să se transforme, prin abuz, în pierderi definitive ale pământului. Creditorul declară că a cumpărat și rămâne stăpîn definitiv al ocinii. În 1564, într-o judecată domnească, Oană și frații lui declară că n-au vîndut ocina lor la Bătiești, „n-au vîndut acea ocină, ci au pus-o zălog”. Domnul dă dreptate de cauză creditorului, constatînd că a fost o cumpărare și oamenii pierd pământul⁵⁵. În 1620, într-o judecată între Chircă vameș și sătenii de la Trășani, sătenii zic că n-au vîndut, ci au zălogit pământul. Judecata constată că nu au „zapis de la Chircă, cum iaste această ocină pusă zălog”, nici mărturii. Deci ocina este declarată vîndută și țărani pierd⁵⁶. Asemenea cazuri sînt foarte numeroase.

Este clar că o serie de împrejurări au contribuit la pătrunderea tot mai numeroasă a elementelor străine în obște. Că această pătrundere era un sistem de cotropire, de a înconjura dreptul de preemțiune se vede din aceea că, atunci cînd anumiți boieri admit răsкупărarea unora dintre rumîinii lor din sat cu ocinile lor, pun în zapise clauza ca banii cu care s-au răsкупărat acei rumîni să nu fie împrumutați de la alți boieri⁵⁷, pentru ca nu cumva să fie aceasta un motiv de pătrundere, în concurență cu ei, a altor boieri în satul lor (răsкупărarea fiind astfel o vînzare deghizată către un alt boier).

Am arătat că o serie de „legi” domnești au contribuit la pătrunderea elementelor străine în obște și la destrămarea ei. Obștea era apărată în integritatea ei ca proprietate colectivă de legile sau obiceiurile străvechi, dar domnia feudală a schimbat treptat aceste legi ale obștii, introducînd altele care favorizau pe feudali. Una dintre aceste măsuri ale domniei a fost *introducerea dreptului de a testa*. În obiceiul obștilor, acest drept nu exista, de vreme ce pământul este al obștii, un bun comun. De aceea, un membru al obștii nu are drept să lase unui străin sau în genere oricui va vrea el pământul pe care l-a avut în folosință. Folosința ereditară a pământului însemna că el se moștenește după reguli care reieșeau în chip de neînlăturat din genealogia familiei. Nici boierii sau alți stăpîni de pământ nu puteau testa, căci moștenirea pământului lor se făcea tot pe baza aceluiași reguli. Dacă linia masculină se stîngea, în Țara Romînească, pînă la mijlocul secolului al XVI-lea, moșia revenea domnului și se numea *prădalica*.

La mijlocul secolului al XVI-lea, printr-o dispoziție domnească (cerută de boieri) se înființează în Țara Romînească dreptul de a testa. Credem că o recunoaștere a dreptului de a testa, deci de a dispune după voie de stăpînirea moșiei la moarte, a avut loc în vremea domniei lui Pătrașcu cel Bun (1553—1557), care, pe semne, își datora porecla unei

⁵⁴ Arh. St. Buc., *m-rea Sf. Sava*, Iași, XXXV/11. (subl. ns.).

⁵⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 3, p. 202.

⁵⁶ *Ibidem*, XVII, vol. 3, p. 538—539.

⁵⁷ De ex. Arh. St. Buc., *mitrop. Țării Rom.*, CIX/8, 1638 (Bibl. Academiei R.P.R., doc. XCV/29).

politici de cedare față de puterea boierilor. Recunoașterea dreptului de a testa pare să fi fost stabilită într-o mare adunare a boierilor din vremea aceea. Așa reiese dintr-un act din 10 mai 1555, dat de domn în satul Rădulești, prin care întărește lui Udriște sulger și soției lui Stana domeniile Mușei, mama Stanei, testate de aceea fiicei și ginerelui ei, la moarte: Nu se ivește alt competitor, dar domnul totuși spune: „De asemenea și domnia mea am judecat cu toți dregătorii domniei mele că dacă cineva sau părintele său vrea să lase la moartea sa toate averile sale oricărui om, acel om să le stăpânească”⁵⁸. O măsură similară apare în secolul al XVII-lea tot în Țara Românească, în așezământul lui Leon vodă din 1631 (iulie 15); unul dintre articolele legiuirii spune precis: „După moartea sa, fieșce om să nu i se ia bucatele [averile] domnești, ce să rămâie la sînge sau unde va lăsa mortul, să fie lăsat cum a fost, de viac”⁵⁹. Și Luca mitropolitul Ungro-vlahiei declară în 1622, subliniind existența unei obicei: „Că tot omul iaste volnic să-și împartă bucatele, unde va vrea el”⁶⁰. În Moldova, într-un act dat de Vasile Lupu în 1641 cu prilejul unei judecări pentru moștenire (Dumitrașcu Tureacă lăsase averea sa soției sale și nu rudelor de sînge), face următoarea declarație de principii: „Iar domnia mea am cercetat și am judecat după legea țării că poate omul să dea părțile lui de ocină și de dedină și de avere cui voiește”⁶¹. Această lege a țării cu caracter individualist era o inovație față de străvechiul drept consuetudinar al obștilor și fărăima unitatea lor. Dreptul de a testa însemna, cum se înțelege ușor, posibilitatea oricărei rude prin alianță, a străinilor chiar, să intre în stăpînirea pămîntului obștesc, care prin aceasta nu mai era obștesc, ci devenea proprietate individuală, ruptă de stăpînirea în comun.

Toate aceste fenomene de drept amintite mai sus, care contribuie în diferite forme la destrămarea obștilor țărănești — dreptul de a vinde pămîntul celor din afara obștii, înconjurînd dreptul de preemțiune, înmulțirea falselor înfrățiri, așezarea militarilor privilegiați pe pămînturile obștii, apariția zalogului, comasarea pămînturilor cumpărate de străini pe pămîntul obștii —, în general depind de un fenomen politic economic-social fundamental, care stă la bază, este cauza acestor fenomene de drept. De asemenea și însăși pătrunderea străinilor în chip masiv în obști, precum și diferențierea de avere în chip accentuat în interiorul obștii, element primordial care aduce destrămarea ei, sînt fenomene economice, la baza cărora stau aceleași cauze fundamentale ca și pentru fenomenele juridice amintite mai sus. Toate aceste fenomene care aduc destrămarea obștii apar în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, se accentuează către sfîrșitul veacului și iau o mare dezvoltare în veacul următor. Deci ele stau în legătură cu schimbările societății feudale din țările romîne din această epocă. Într-altă lucrare, am arătat că tot în această epocă începe transformarea situației țaranilor dependenți de pe domeniile boierilor și mănăști-

⁵⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 3, p. 30—31.

⁵⁹ *Bibl. Academiei R.P.R.*, *Pecefi*, nr. 185.

⁶⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 4, p. 186—187.

⁶¹ *Bibl. Academiei R.P.R.*, CLVI/50.

rilor, adică din dependența feudală propriu-zisă, se trece la iobăgie, la legarea țăranilor de glie în ambele țări, Țara Românească și Moldova. Această înăsprire a orînduirii feudale se datorește dezvoltării relațiilor de marfă-bani în societatea românească, transformarea proprietăților funciare boierești în întreprinderi de vînzare a produselor agricole pe piața internă și externă, în locul vechilor domenii de întreținere a stăpînilor și a caselor lor⁶².

Același fenomen economic, creșterea treptată a relațiilor de marfă-bani stă la baza destrămării obștilor. Este ușor de înțeles faptul că în timpul cînd aceste relații erau foarte slabe se poate păstra autarkeia economică a obștilor, satele nu sînt în dependență de o piață, comerțul este încă slab. De îndată ce aceste relații se intensifică, pe de o parte crește diferența între oamenii bogați și săraci în obște și diferența de avere aduce după sine diferența de drepturi. Cea mai însemnată dintre acestea din urmă este ieșirea din devălmășie. Pe de altă parte, un alt rezultat al apariției și întăririi relațiilor de marfă-bani este distrugerea autarchiei și, am zice, a unității administrative și teritoriale a obștii țărănești. Depinzînd de o piață, obștea este primită să intre în relații economice strînse cu exteriorul, să primească în sinul ei tot mai multe elemente din afară, să lase să iasă din rîndurile ei tot mai mulți membri de baștină.

Această constatare, pe care rămîne s-o adîncim, ne arată că putem data începerea destrămării obștilor sătești în Țara Românească și Moldova în legătură și ca o urmare a apariției mai accentuate a relațiilor de marfă-bani, adică de la sfîrșitul veacului al XVI-lea și din cursul veacului al XVII-lea. Creșterea relațiilor de marfă-bani în această epocă nu numai la orașe, ci și în relațiile de la sate, precum și în raporturile dintre stăpînire și sate, se vede dintr-o mulțime de semne. E destul să amintim apariția zapiselor. Zapisele apar pentru prima oară în Țara Românească în 1568⁶³, în Moldova la sfîrșitul veacului. În ultimul deceniu al veacului al XVI-lea crește brusc numărul zapiselor, care sînt, precum se știe, contracte între particulari pentru tranzacții în bani. Asemenea contracte sînt cerute de o nouă formă a vieții economice, în care tranzacțiile în bani se înmulțesc și lipsesc cu totul în perioada anterioară datei de mai sus.

Aceste schimbări sînt însoțite de aspecte specifice economice, care nu existau înainte și care au o influență asupra defacerii micii proprietăți moșnenești. Unul dintre aceste fenomene (alături de apariția simbriei în bani) este *camăta*. Anumiți negustori, în special negustorii străini, „gelepii“, negustorii oficiali ai Imperiului otoman, sînt cei care mai ales împrumută pe boieri, moșneni și razeși cu cămătă, și rezultatul este adesea pierderea pămînturilor. De pildă, în vremea lui Mihai Viteazul, înainte de răscoala împotriva turcilor, a cărei cauză a fost, măcar în parte, cămăta gelepilor, în 1594 (aprilie 3) Dumitru și Stănilă postelnici declară că au luat 7000 de aspri de la gelepi, „cu cămătă“⁶⁴. Lărgirea pieței interne este

⁶² P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor în țările romine*, în *Studii și materiale de istorie medie*, p. 80—85; St. Ștefănescu, *Evoluția proprietății feudale în Țara Românească, pînă în secolul al XVII-lea*, în „*Studii*“, an XVI (1958), p. 53—65.

⁶³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 3, p. 268.

⁶⁴ *Ibidem*, B, XVI, vol. 6, p. 109

însoțită de o criză a monedei. Pe de o parte, vechea monedă a asprilor de argint în Țara Românească, precum și vechea monedă de măsură teoretică, zlotul de aur, în Moldova, sînt înlocuite cu talerul, monedă central europeană, care năvălește pe piața țărilor noastre. Prima apariție a talerului într-un zăpis muntean datează din 15 august 1576⁶⁵. Pe de altă parte, introducerea noii monede în cantități masive, precum și scăderea generală a prețului argintului în lume, au dus la devalorizarea monedei. Această devalorizare se simte de către contemporani, pentru că a urmat un ritm rapid. Astfel se explică deseale mențiuni de la sfîrșitul veacului al XVI-lea, cînd în acte se arată că în momentul tranzacției cursul banilor era altul decît cel care a urmat ceva mai tîrziu, cînd s-a încheiat actul scris. Este o justificare a prețului foarte scăzut față de cursul ulterior, al vînzării pămîntului. Astfel, în 1597, Vîlcu logofăt obține de la domnie confirmarea unei cumpărături de pămînt cu mențiune: „drept taleri 180, fac aspri 12600 însă taleru cîte 70 de aspri mărunți, pentru că într-această vreme așa au umblat talerii”⁶⁶. Deci acum nu mai umblau așa. La 1612 i se confirmă lui Mogoș logofăt pămîntul cumpărat la Tăturu, „aspru pentru aspru” (moneta veche egală cu cea nouă), în vremea lui Petru Cercel (1583—1585), căci „așa au fost umblînd atuncea pã acea vreme”⁶⁷. La 1630, Cerbu dă un zăpis de vînzare a unei vii, „drept o sută de taleri bani cum au fost atunci banii”⁶⁸.

Firește că devalorizarea monedei a adus o creștere considerabilă și continuă a prețului pămîntului, care ușor se poate constata în această epocă din actele de vînzare ale satelor, a căror valoare crește la zeci de mii de aspri. Această creștere aparentă (datorată în realitate scăderii valorii monedei) va fi înșelat pe mulți să-și vîndă pe „preț bun” pămîntul. Dar un fapt incontestabil este neputința țăranilor, a micilor proprietari de pămînt moșnenesc în devălmășie, de a ține pasul cu creșterea relațiilor de marfă-bani. Lucrul este ușor explicabil. Această nouă față a economiei țării favoriza numai pe cei care aveau marfă de vîndut pe piață. Unii orașeni, și în special boierii, se puteau îmbogăți prin vînzarea pe piață a grînelor ce le prisoseau, dar în schimb țărăni, cei ce lucrau în devălmășie, nu aveau un surplus de produse pentru piață. Mica lor delniță, pe care o lucrau cu brațe proprii, producea abia de ajuns pentru întreținerea proprie, a familiei, și pentru plata dărilor, dar nu pentru vînzare. Deci relațiile de marfă-bani defavorizau pe țărani, ba chiar îi împingeau spre ruină. Această situație era agravată de transformarea fiscalității domnești, care în veacul al XVII-lea trece de la vechea formă a dărilor în natură la cele în bani. Astfel, Matei Basarab poruncește la 1642 ca dijma din pîine, din mălai, din fîn, din pește etc. să fie „den zece pești un pește, sau den 10 bani un ban”⁶⁹. Același domn al Țării Romînești edictează o reformă fiscală prin care toți sătenii erau trecuți în registrul vistieriei cu darea plătibilă numai în bani. Cei ce nu plăteau și fugeau își pierdeau pămîntul,

⁶⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 4, p. 240.

⁶⁶ *Ibidem*, vol. 6, p. 275.

⁶⁷ *Ibidem*, B, XVII, vol. 2, p. 121—122.

⁶⁸ *Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava Iași, XXXIV/9.*

⁶⁹ *Bibl. Academiei R.P.R., doc. CCCLXVII/37.*

care era răscumpărat, prin plata birului celor fugiți, de către boieri⁷⁰. Firește că darea de bani pe cap de locuitor în locul dării suportate de obște, care făcea repartitia pe membrii ei, însemna o îngreunare a sarcinii celor săraci, un motiv pentru ca mulți să-și piardă ocinile. Sătenii din Liești declară că au fugit „fiind neînvățați a suferi cu bir după capul lor”⁷¹.

În Moldova, de asemenea se generalizează dările în bani, apar acum, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, dregătorii fiscali numiți după monede: zlotasi, leoași, tălărași. Domnul acordă scutiri de dări în natură unor sate, care sînt impuse însă la o dare anuală în bani, în genere cîte o sută de galbeni (zloți) de aur pe an⁷².

Faptul că țărani nu puteau plăti dările în bani și preferau pe cele în natură este de la sine înțeles, din cele spuse mai sus. Această situație apare clar în acte. La 1647, Matei Basarab scrie satului Văleni: „V-ați plîns domniei mele că nu vă puteți plăti vinăriciul în bani... Deci iată că acum v-am lăsat domnia mea să dați pentru vinărici vin, să nu dați bani”⁷³. Același lucru se întîmplă cu orășenii: Leon vodă, la 1630, scrie orășenilor din Cîmpulung, care au vii în dealul Piteștilor: „iar cine nu va avea bani să dea, el va să aibă a dare și vin bun”⁷⁴.

Toate aceste împrejurări, care se rezumă la creșterea relațiilor de marfă-bani, au contribuit, cum am văzut, la dezagregarea obștii țărănești.

INTENSIFICAREA PROCESULUI DE ASERVIRE A OBȘTELOR LIBERE. În istoria țărilor romine avem două perioade de masivă aservire a obștilor libere de către feudali, care au caractere deosebite. Prima este perioada așezării feudalilor pe pămînturi, care se poate distinge în istoria Moldovei în actele domnești din secolele al XIV-lea și al XV-lea în Țara Rominească, însă ea este anterioară apariției actelor de cancelarie domnească, care încep să apară în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea. Atunci se stabilește stăpînirea boierilor militari asupra satelor, care-i hrănesc și-i întrețin prin dijme din produse și prin munci de curte. O intensificare a procesului de aservire a satelor libere datează din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în amîndouă țările romine. Ea este rezultatul creșterii relațiilor de marfă-bani, cînd proprietățile feudale se transformă din stăpîniri asupra satelor, în întreprinderi de produse agricole pentru piață. Cu alte cuvinte, în această vreme se intensifică vînzarea grîului pe piața internă și externă (otomană), și astfel, pe lîngă întreținere, boierii și mănăstirile cer de la lucrătorii pămîntului produse în plus pentru a le putea vinde pe piață. Rezultatul pe plan social al acestei schimbări economice a fost tendința feudalilor de a acapara brațe de muncă și, pentru a atinge acest scop, s-a ajuns la sfîrșitul secolului al XVI-lea la legarea de glie a țăranilor dependenți⁷⁵. Dar pe lîngă această măsură, care însemna stabilizarea brațelor

⁷⁰ D. Mioc, *Reforma fiscală din vremea lui Matei Basarab*, în „Studii”, an XII, (1959), nr. 2, p. 52—59.

⁷¹ Vezi nota anteprecedentă.

⁷² Bibl. Academiei R.P.R., doc. DXCI/33.

⁷³ Arh. St. Buc., *m-rea Radu-vodă*, XVIII/18.

⁷⁴ Loc. cit., XVIII/5.

⁷⁵ P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor în țările romine*, în *Stuții și materiale de istorie medie*, vol. I, 1956, p. 80—81.

de muncă de care dispuneau, ei au încercat să-și procure și noi brațe de muncă, prin aservirea obștilor țărănești libere. Atunci s-a produs iarăși pe scară mare o goană după pământul moșnenilor și al răzeșilor, prin cumpărături, zăloage și de-a dreptul prin cotropiri. Cum vom vedea mai jos, aservirea obștii nu a însemnat în epoca fărîmîțării feudale, în prima perioadă de formare a domeniilor boierești, o destrămare a obștilor: obștea neliberă a continuat să funcționeze sub stăpînirea feudalilor, boieri și mănăstiri⁷⁶. În schimb, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, aservirea obștilor ca urmare a cererii de produse pentru piață nu mai păstrează unitatea și organizarea obștii, atît cînd e vorba de cele aservite recent, cît și de acele stăpînite de mult de feudali și care-și păstrasera pînă acum organizarea în obști. Prin urmare, aservirea obștilor în această perioadă a fost însoțită, cum vom vedea mai pe larg mai jos și de dizolvarea obștii. Este ușor de înțeles că acum boierii și mănăstirile, avînd nevoie nu de dijme pentru întreținere, ci de brațe de muncă pentru producere de grîne-marfă, aveau tot interesul să poată dispune de aceste brațe de muncă, acolo și în felul cum vor socoti ei mai rentabil; în acest fel al lor erau împiedicați de organizarea obștii.

Aservirea obștilor libere în țările romîne a împuținat sensibil suprafețele din țară stăpînite de obștile țărănești libere. Putem socoti că cea mai mare parte a țării fusese într-o vreme în stăpînirea obștilor și că, fără a fi desliințate, ele s-au împuținat mereu. Este ușor de înțeles că au putut scăpa mai ușor de cotropirea boierilor și a mănăstirilor mai ales satele de moșneni și de răzeși de la munte, adică acolo unde nu se face grîu, principală marfă a pieței vremii.

Este adevărat însă că noua perioadă de cotropire corespunde și cu o perioadă de răscumpărare a țăranilor din șerbie cu pământul lor. Cîtă vreme stăpînirea boierilor însemna o suzeranitate bazată numai pe plata dijmei și pe servicii de curte, țăranii aserviți nu duc o luptă dîrză pentru a se răscumpăra. Dar în epoca a doua a aservirii, crescînd sarcinile ce se pun asupra țăranilor, aceștia încep lupta de dezrobire. Primul act domnesc prin care se confirmă o răscumpărare din aservire a unui sat de moșneni din Țara Romînească datează din anul 1568 ianuarie 13⁷⁷ (satul Rădovanul). Totuși, socotim că ritmul aservirii a fost mult mai mare decît acela al liberării satelor aservite.

Unul dintre aspectele cele mai răspîndite în documente a felului cum se confirmă boierilor satele sau părțile de sate cumpărate de dînșii este porunca domnească cuprinzînd înșirarea în același act a unui număr mare de cumpărături de mică întindere, toate din același sat. Încă de la sfîrșitul secolului al XV-lea avem în Țara Romînească acte de acest fel. În 1492—1493, Nicola cel Mare cumpără în Groșani o sumedenie de mici ocini, unele indicate sub forma un loc de la cutare, altele „toată partea lui“, cu prețuri variînd între 50 și 1800 de aspri, cu un total de vreo 10 000 de aspri⁷⁸. În 1543, Dragu clucer capătă confirmarea ocinii cum-

⁷⁶ Vezi în special începutul paragrafului următor.

⁷⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 3, p. 256—257.

⁷⁸ *Ibidem*, B, XIII—XV, p. 211.

părate la Tresteni: se însiră numele a 21 de vânzători, adică a 21 de vânzări diferite⁷⁹. În 1548, Mircea Ciobanul întărește lui Mihăilă grămătic părțile cumpărate de la diferiți moșneni dintr-un sat⁸⁰. În 1563, Petru cel Tânăr confirmă lui Stanciu 21 de cumpărături la Hareș cîte o jumătate de falce, o parte de pădure, un loc de casă, o grădină, cu prețuri foarte mici, variind între 25 și 100 de aspri⁸¹. Mai menționăm în 1577 cumpărăturile lui Vlad Dogofățul la Cucureni-Lihaciul, căruia i se confirmă 30 de cumpărături deosebite, care cuprind „părți de ocină”, părți în stînjeni, locuri, în total în valoare de 32 000 de aspri⁸². După această dată, numărul acestor acte se înmulțesc foarte mult. Înțelesul lor este următorul: un boier intra în proprietatea obștii întii printr-o mică cumpăratură de pămînt, partea unui moșnean care se afla la nevoie, apoi pe baza dreptului de preemțiune, care era acum în favoarea sa, ca membru al obștii, boierul continua cumpărăturile treptat de la alți moșneni, cuprinzînd mereu noi părți din sat, pînă ce ajungea stăpînul satului. Este clar că în aceste cazuri avem de-a face cu sate moșnenești care se destramă în privința proprietății colective, fiecare moșnean vînzîndu-și pe rînd partea, adică partea sa de drepturi asupra moșiei satului sau a obștii, devenind în acest chip șerb pe vechiul său pămînt. Este de la sine înțeles că toate cumpărăturile trecute în actul de confirmare nu s-au făcut în același timp, ci în decurs de mai mulți ani. Cînd, după cumpărăturile făcute cu zapis sau oral, cu martori, boierul ajunge stăpîn pe întreg satul sau pe o parte importantă a satului, el cere de la domnie o confirmare generală a tuturor cumpărăturilor sale. Această confirmare nu este decît actul final al unui proces de pătrundere treptată a boierului în pămîntul obștii.

Același lucru se poate constata și în Moldova, dar aici actele de acest fel, acte de confirmare a unor cumpărături masive de pămînt, de la un mare număr de mici proprietari în obște, apar încă din a doua jumătate a veacului al XV-lea. Este însă probabil că aceste acte vechi, în care se indică numele vânzătorilor fără a se indica suma primită de fiecare sau partea lui distinctă, privesc mai ales descendența boierilor care stăpîneau cu toții un sat, și nu satele de obște răzeșească. În schimb, în ultimii ani ai secolului al XV-lea și la începutul veacului următor se ivesc și în Moldova acte de felul celor din Țara Romînească, în care se indică aparte fiecare vânzător, suma primită de fiecare și numărul de părți. În 1598, Ieremia Movilă confirmă monahilor Ghervasie și Gherman, sihaștri de la mănăstirea Rîșca, cumpărăturile lor de ocini din satul Calva, făcute de la numeroși mici stăpîni de ocini, deci răzeși care vînd părțile lor cu prețuri variind între 10 și 150 de taleri⁸³. În 1606—1607, 20 de persoane vînd lui Vrăbie mare vataf de Fălciu satul Berezăanii din acel ținut, cu preț de 220 de taleri de argint⁸⁴.

⁷⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 2, p. 299.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 384—385.

⁸¹ *Ibidem*, vol. 3, p. 182—183.

⁸² *Ibidem*, vol. 4, p. 300—301.

⁸³ *Ibidem*, A, XVI, vol. 4, p. 195—197.

⁸⁴ *Ibidem*, A, XVII, vol. 2, p. 63—64.

Unul dintre mijloacele cel mai des folosite de boieri de a intra în satele obștilor este acela de a plăti ei birul pe care sătenii nu-l puteau satisface la timp. Birul, precum se știe, era o dare în bani și am arătat că plata dărilor în bani, în locul celor în natură, era o greutate adesea insuportabilă pentru țărani, care nu produceau marfă pentru vânzare. Neputînd plăti birul și alte dări în bani, se expuneau unor pedepse care puteau merge pînă la spînzurătoare. Atunci se ivea un boier binevoitor, care plătea birul din averea sa, apoi se făcea stăpîn pe pămîntul pentru care plătise. La 1535, Vlad Vîntilă confirmă episcopiei de Buzău partea de teren a lui Gavrea, „pentru că l-a scos Dragomir spătar de la trei biruri”. Apoi Dragomir o dăruiește episcopiei⁸⁵. În 1528, Radu de la Afumați dăruiește mănăstirii Tismana o ocină la Podeni, partea fiilor lui Roman: „au dat-o ei mănăstirii, pentru că ei nu pot să o plătească de bir”⁸⁶. În 1648, 11 megieși din Cîrlomănești vînd lui Negoită paharnic ocinile lor, zicînd în zăpîsul lor: „le am vîndut pre vremea haraciului, (birul pentru plata haraciului la turci-n.n.), de am luat ștreangul din grumazi”⁸⁷. În 1650, Dumitru și Stan vînd o vie în dealul Mirceștilor: „Și o am vîndut noi la vremea birului”⁸⁸. În același an, într-un zăpîsul de cumpărare de mori: „Și toate aceste mori, cîte sînt scrise, toate sînt cumpărate în vremea haraciului”⁸⁹. Se înțelege că în acel moment al anului cînd birarii veneau să strîngă birul pentru haraci, neputîndu-l plăti, stăpînii morilor le-au vîndut unui boier. Această vânzare se făcea în afara dreptului de preemțiune, fiindcă era o nevoie de stat și cu riscul pierderii capului, un caz, am zice, de forță majoră⁹⁰.

Matei Basarab, domnul Țării Romînești, care a introdus în țară o serie de măsuri asupritoare pentru țărani, hotărăște în adunarea obștească a țării o măsură generală împotriva țăranilor care vor fugi neplătind birul, și anume ca în chip automat să li se confişte pămîntul: „Domnia mea văzînd hitlenia rumînilor și a megiașilor, cum că de la o seamă de vreme s-au învățat răi și hitleni și fugari, făcut-am sfat cu arhieriei și cu toți boierii mari și mici și cu toată țara pentru cești oameni răi și fugari și cu mare legătură, den Paști pîn la sveci Petru, cum care om nu-și va merge la moșia lui, să-și ia bir și taler, aceia moșie și acela om să fie pre sama și cui voi da domnia mea și pre cine voi milui, să-i fie moșia stătătoare cu pace și lui și coconilor în veci”⁹¹. Deci domnul confisca moșiile celor ce nu plăteau birul și le dăruia boierilor sau mănăstirilor.

Este un fapt evident că boierii, avînd trecere la domnie, puteau obține mari avantaje și scutiri pentru satele lor. În genere, birul și dările sătenilor aserviți, vecini, rumîni, erau mai mici ca ale oamenilor liberi constituiți în obște, ceea ce aduce supunerea. Vânzarea de nevoie a multor

⁸⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 2, p. 180.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 59.

⁸⁷ *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. LXXI/163.

⁸⁸ *Loc. cit.*, doc. CXLV/4.

⁸⁹ *Arh. St. Buc.*, *Sf. Apostoli*, II/3.

⁹⁰ Cf. D. Mioc *Reforma fiscală din vremea lui Matei Basarab*, în „*Studii*”, an XII, (1959).

⁹¹ *Arh. St. Buc.*, *mitropolia Țării Rom.*, CXXII/9; cf. D. Mioc, *art. cit.*

țărani cu pământ boierilor mari, de la care așteaptă protecție și eliberarea de marile sarcini ale statului. În vremea lui Mihai Viteazul, sătenii din Rătunda se vînd rumîni lui Andronie vistiernicul. Ei se rescumpăraseră de rumînie cu vreo 20 de ani înainte, dar acum ei declară că „sînt cotropiți și îngreunați cu birurile lor și nu pot ei să ducă dăjdiile și birurile cu cneji, ci vor să fie vecini, cum au fost și înainte”⁹². Deci în calitate de cneji, ceea ce înseamnă oameni liberi, stăpîni de pământ în obște, plăteau mai mult și, această situație devenind insuportabilă, ei se vînd boierului cu pământul lor. În 1632, într-un zapis de vînzare al megieșilor din Ionești, prin care se vînd rumîni lui Leca spătar (vînzarea datează din domnia lui Radu Șerban), ei declară; „Deci noi acești megiași, văzînd cum este un boiaren mare și vom avea razim mare și scuteală de dînsul, noi ne am lăsat de am fost supt mîna Lecăi spătariul”⁹³. Într-un zapis individual din 1650, se vede cum Stan pîrcălab din Rusești fusese rumîn al lui Trufanda vistier, apoi se răscumpărase. „Deci văzînd eu atîta nevoi și atîta răotăți și atîta grotate pe capetele noastre despre domnie și din toate părțile, deci alta n-am avut cum mai face, ce am plecat capul la poala dumnealui (Iordache, fiul lui Trufanda-n.n.), să fiu iar rumîn, cum am fost la părintele dumnealui”⁹⁴. Acest om care-și vinde libertatea declară foarte lămurit că trece ca supus al unui boier ca să scape de răutățile și greutățile care sînt asupra oamenilor liberi din partea domniei.

De asemenea, în Moldova, unde avem mai puține acte de acest fel, citim într-un zapis din 1617 că Simion, Ursu, Larion și alții vînd parte de ocină la Drăgoiești boierului Aslan postelnic, „ca să aibă a ne plăti de toate dabilele, cite vor hi peste an”. Deci „să-i fim noi vecini și dumnealui ca să aibă a ne scuti de greutățile noastre”⁹⁵. „A ne scuti” nu înseamnă, cum s-ar crede, de obligațiile față de stăpînul domeniului, ci față de stat, adică boierul să intervie prin trecerea ce are la stăpînire ca să fie scutiți de anumite îndatoriri față de stat.

În 1631, Moise Movilă întărește lui Dumitrașco Fulger boier moșia lui Gheorghe, „și l-au plătit în patru ani de dajde curtenească”⁹⁶. Așadar, boierul nu cumpără pământul pe bani, ci plătește dajdia specială curtenilor rămasă întîrziată față de domnie pe timp de patru ani. O astfel de întîrziere însemna deci, automat aproape, pierderea pământului și trecerea lui în mîinile unui boier. Neputința din partea țăranilor de a plăti dările în bani aducea și indirect aservirea lor la boieri, în sensul că țăranii care se închinau boierilor ca șerbi erau apărați în mod abuziv de către boieri de obligațiile lor față de stat, firește, în schimbul obligației de muncă în favoarea boierilor. Lucrul se vede mai tîrziu într-un interesant firman al sultanului adresat domnului Moldovei Matei Ghica (1753—1756): „Puternica împărăție a aflat că ruinarea Moldovei se datorește mai mult boierilor țării, fiindcă la instigația lor supușii fug din casele lor și se refugiază în satele boierești și boierii îi ascund și îi apără, ca să nu plătească

⁹² *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 6, p. 118—119.

⁹³ *Arh. St. Buc., episcopia Argeș*, LVI/1.

⁹⁴ *Bibl. Academiei R.P.R.*, XLIII/128.

⁹⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 4, p. 21.

⁹⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 19.

dările împărătești și boierii umplu satele lor cu supuși, ca să tragă foloase de pe urma lor⁹⁷. Pentru a nu plăti darea în bani, țărani se angajau cu clacă în muncă la boieri, iar aceștia îi apărau de dările față de stat. Așadar, creșterea obligațiilor în bani față de stat, transformarea unor dări care mai înainte se plăteau în natură în dări în bani, precum și creșterea birului, au contribuit în mod indirect la desfiacerea obștilor libere, la aservirea satelor moșnenesti și răzășesti de către feudali, în perioada de la sfârșitul secolului al XVI-lea și din prima jumătate a veacului următor. Dar, cum era de așteptat, aservirea satelor moșnenesti în această perioadă de criză a proprietății obștilor nu s-a mărginit din partea boierilor la folosirea mijloacelor legale, deși legalitatea, cum am văzut, însemna legalitatea feudală, favorabilă intereselor boierimii. Boierii, având în mână puterea politică, nu numai cea economică, nu se putea să nu fi abuzat de cea dinții (presiune extraeconomică). De aceea avem numeroase cazuri de cotorpiri ale ocinilor micilor stăpâni de pământ, ale obștilor, fără nici un act, fără plată sau învoire de vânzare. Adesea moșnenii și răzeșii se plîng de cotorpiri, de nedreptăți, fapte pomenite în actele de judecată ale divanurilor domnești. De cele mai multe ori, de *nenumărate ori*, domnul dă dreptate boierilor, spunînd că plîngerea țăranilor era neîntemeiată. Este greu să refacem astăzi vechile procese din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, în lipsa „dosarelor“, cînd în genere avem numai sentințele, dar socotim ca un fapt incontestabil că boierii erau favorizați de domn, al căror reprezentant era, și că așa-zisele „plîngeri neîntemeiate“ ale țăranilor reprezentau în realitate cazuri de adevărate cotorpiri ale pămîntului și de robire a oamenilor.

De observat că aceste tragice judecăți, în care este vorba de cotorpirea averii și libertății unor oameni odinioară liberi, se întîlnesc aproape exclusiv în Țara Romînească. În Moldova, fie că pentru asemenea judecăți domnul nu specifică în acte plîngerea celor asupriți, ci menționează numai faptul „cumpărării“ sau al întăririi, fără a menționa judecata cu țăranii reclamantîi, fie că asemenea plîngeri nici nu erau primite la domnie, după întărirea ocinii către boier, fapt este că în Moldova nu avem multe acte de acest fel.

Încă din 1549—1550 avem în Țara Romînească o asemenea judecată, în care Mircea Ciobanul recunoaște cotorpirea oamenilor liberi de la Cîrstinești de către mănăstirea Argeș și le redă ocinile lor⁹⁸. În 1573 Drăghici ban și Udriște postelnic cumpăraseră ocine de la diferiți oameni din Bălești, care „au vîndut și au închinat toate mai sus-zisele ocine de a lor bună voie, unii pe vreme de foamete rea, alții și-au vîndut copiii la turci, alții au murit de foame pe drumuri“. Totuși, *toți oamenii* care, după spusa boierilor, își vînduseră ocinile, cutează să ridice piră și spun că „nicidecum n-au închinat și n-au vîndut aceste ocine . . . ci le-au cotorpit⁹⁹. Bine înțeles, țăranii pierd.

⁹⁷ Firman reprodus în grecește în *Cronica Ghiculeștilor*, ms., p. 1110, după A. Camariano-Cioran, *Măsuri fiscale și administrative în Moldova (1753—1754)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. V, 1962, p. 511.

⁹⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 2, p. 396.

⁹⁹ *Ibidem*, vol. 4, p. 98—99.

În vremea lui Mihai Viteazul, domnul duce o politică bine urmărită de a pune mâna, pentru a-și face un fond de război, pe un număr mare de pământuri ale megieșilor și chiar ale boierilor¹⁰⁰. Într-un act din 1605 se arată ca o situație generală pentru vremea lui Mihai: „Atunci, în acea vreme, mulți boieri și megiași și-au vîndut ocinele lor răposatului Mihai vodă“¹⁰¹. Aceste așa-zise vinzări erau în cele mai multe cazuri adevărate cotropiri. În 1611, un număr de 23 de moșneni din Crușovul Mic se plîng că au fost cotropiți de Mihai voievod, care nu le a dat bani, „de i-a făcut vecini în silă“¹⁰². Satele astfel cuprinse de domnie erau apoi dăruite boierilor și comandanților oștirii pentru serviciile lor. La 1602, îndată după căderea lui Mihai Viteazul, satul Dobriceni, încăput sub Mihai pe mîna lui Chircă comis „așa au pîrit că au făcut silă și s-au vecinit fără voia lor“¹⁰³. Mihai însuși, de teama unor răscoale, este silit să tempereze zelul de cotropire al dregătorilor săi. Astfel, în 1600, el poruncește din Transilvania să se cerceteze plîngerea oamenilor din Cordun și Corcova, cum că Nica vistiernicul ar fi pus asupra lor un bir special, ca să le ia ocina „și o au luat“. Deci Mihai cere marelui vornic să puie pe vistier să jure că n-a pus birul, „ce l-au fost pus creștători de în seamă“¹⁰⁴. (adică răbojarii care stabileau birul după puterea fiecăruia). În 1600, tot din Alba-Iulia, Mihai Viteazul judecă mai multe plîngeri ale țăranilor, veniți tocmai din Țara Romînească: satul Morăștii care se plîng că „nu s-au vîndut de a lor bună voie, ci le-a lepădat Pîrvul logofăt aspirii cu sila“¹⁰⁵. Satul Loloești, cotropit de Stoica logofăt, „s-au ridicat cu pîră cînd a fost Mihai vodă domn la Ardeal și cînd s-a fost ridicat toate satele din țară, să se judecească“¹⁰⁶. Această mișcare generală a satelor cotropite din Țara Romînească, pornite în masă la Alba-Iulia pentru a fi liberate, este pomenită în numeroase acte ale vremii¹⁰⁷.

De asemenea, și în cursul veacului al XVII-lea, cotropirile de sate libere de către boieri, transformarea țăranilor liberi în vecini, fără învoirea lor, continuă pe scară mare. Din numeroasele cazuri, culegem cîteva caracteristice: astfel, într-o judecată din 1628 se arată că Dragomir spătar trage la rumînie pe Dumitru. Acesta din urmă s-a jeluît „cum el n-au mîncat nemica den bucatele lui Dragomir spătar, nici den bucatele jupînesii Marii, ne mult, ne puțin, nici nu i-se țin moșiile lui, nici viile . . . ce au fost om slobod și l-au fost mestecat fără oale și pre nedreptate“¹⁰⁸. Cotropirea oamenilor liberi de către boierii „intrați“ în sat era așa de obișnuită, încît, dacă o parte dintre săteni se vindeau ca rumîni, ceilalți își luau garanție de la boier că au rămas liberi: Alexandru Iliăș în 1629 dă o carte domnească țăranilor din Caraula, „cîți nu s-au vîndut lui Mihai

¹⁰⁰ I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. IV, 1960, p. 455—501.

¹⁰¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 1, p. 189—192.

¹⁰² *Ibidem*, B, XVII, vol. 2, p. 40.

¹⁰³ *Ibidem*, vol. 1, p. 66—67.

¹⁰⁴ *Ibidem*, B, XVI, vol. 6, p. 372.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 370.

¹⁰⁶ *Ibidem*, B, XVII, vol. 1, p. 78—79.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 308—310 și p. 487.

¹⁰⁸ *Arh. St. Buc.*, *m-rea Bistrița*, VI/2.

Coțofeanul“, că „au rămas cneji cu părțile lor de ocină, oi s-au temut să-i vecinească; astfel au venit înaintea domniei mele cu Mihai Coțofeanul și a mărturisit“¹⁰⁹. În 1636, jupânul Buzinca, mare comis, cu fiul său „s-au rădicat cu pîră preste moșii, ca să lepede banii acestor megieși, ce scrie mai sus și să-și ție moșiile în silă, *căci iaste puternic*“. Totuși, boierul pierde judecata, dovădindu-se că a făcut cotropire¹¹⁰. În 1634, Matei Basarab recunoaște că satul Oteșani, „cînd a fost sub Radu vodă Șerban“, Oprea logofăt „a împresurat satul, făcîndu-i rumîni, zicînd că i-au împrumutat de niște grîu“. Totuși, pentru a se elibera, țăraniii trebuie să plătească boierului 80 000 de aspri¹¹¹. La 1639, se dă o mărturie pentru rumîni din Sevestreni, cotropiți de boierii Rudeni „pentru că au fost Rudenii niște boieri silnici, cum știu mulți boiari c-au luat acești rumîni în sila lor“¹¹².

În 1645, mai mulți oameni din Cepturile, între care niște boiernași, se plîng în fața domnului împotriva lui Preda sluger, „de s-au plîns de el că nu pot să trăiască cu el [pe același hotar], pentru că este un *boier greu* și a făcut multă nedreptăți“. Domnul spune lui Preda sluger în divan „că să trăiască bine că acești boieri . . . să stăpînească ocina de la Cepturile“¹¹³. Boierii *grei*, cu greutate, erau întotdeauna o amenințare pentru vecinii din sat, un ferment de viitoare cotropire.

Este de la sine înțeles că toate aceste cotropiri ale boierilor, care cu mijloace economice sau extraeconomice aserveau obștile libere, pentru a cîștiga brațe de muncă și pămînt de cultivat n-au fost primite în chip pasiv de către țăraniii moșneni și razeși. Toată istoria perioadei feudale în țările romîne, ca și în alte țări, este caracterizată prin lupta de clasă, între nobilime (boieri) și țăraniii aserviți sau pe cale de a fi aserviți. Insuși faptul că obștile de moșneni și de razeși din Țara Romînească și Moldova au rămas în parte libere cu forme derivate din obștea medievală, chiar după stingerea feudalismului, arată că rezistența obștilor la cotropire a fost așa de puternică, încît nu a putut fi complet înfrînată. (Procese la divănele domnești repetate din an în an, la fiecare schimbare de domn, arată dîrzenia obștii în lupta ei împotriva boierilor și mănăstirilor care voiau să-i aservească¹¹⁴. Bine înțeles că, în general, toate judecățile domnești se terminau în favoarea boterilor, asociați cu domnul la exploatarea țării.

Numărul răscoalelor țărănești în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în secolul al XVII-lea este impresionant¹¹⁵. Nu toate aceste

¹⁰⁹ Muzeul „Lupta revoluționară a poporului romîn“, CXXVI/1.

¹¹⁰ Arh. St. Buc., *m-rea Cotroceni*, XXXVII/12.

¹¹¹ Loc. cit., *ms.* nr. 449, f. 231.

¹¹² Loc. cit., *ms.*, nr. 712, f. 428.

¹¹³ Loc. cit., *m-rea Cotroceni*, XXXVII/13. (*subl. ns.*).

¹¹⁴ Vezi mai sus, p. 255.

¹¹⁵ Pregătim un studiu asupra răscoalelor țărănești în veacurile al XV-lea și al XVII-lea, a căror istorie nu-și are locul aici. Cf. Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *Răscoala țărănilor în Moldova, 1563—1564*, în „Studii“, an. VI (1953), nr. 2, p. 201—213; N. Grigoraș, *Marea răscoală populară din Moldova (1671—1672)*, în „Studii și cercetări științifice“, Iași, Istorie, an. XIII (1962), nr. 2, p. 209—238; L. Demény, *Cu privire la caracterul răscoalei din 1655 în Țara Romînească*, în „Studii“, an. XVI (1963), nr. 2, p. 307—337.

răscoale sînt pornite de la lupta de apărare a obștilor, ele sînt întotdeauna împletite cu pături sociale nețărănești, oșteni, orașeni, boiernasi, cu interese deosebite: greutățile fiscale, în primul rînd. Dar obștile sînt întotdeauna prezente în aceste răscoale, chiar cînd izvoarele contemporane se mulțumesc cu definiții generale ale masei răsculaților. Este însă evident, în asemenea condiții, că destrămarea obștilor, de care s-a vorbit mai sus, a slăbit puterea de împotrăvire a țărănimii libere împotriva aservirii.

DESTRĂMAREA OBȘTII ASERVITE. Aceleași fenomene economice care au adus destrămarea obștii libere și cotopirea în masă a obștilor de moșneni și razeși în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în prima jumătate a veacului următor a dus și la destrămarea obștii aservite.

Obștea aservită, adică satele stăpînite de feudali: domni, boieri și mănăstiri, era încă în ființă sub stăpînirea feudalilor, în sensul că membrii acelor obști aveau drept de stăpînire ereditară nu numai pe pămîntul pe care-l lucrau, dar pe întreg pămîntul domeniului, în forma lui structurată: cîmp, pădure, pășune, ape. Ei stăpîneau deci *delnițe*, așa cum le-am definit mai sus, aveau parte la drepturi asupra întregului hotar. Obștea aservită se comporta ca și o obște liberă în privința drepturilor asupra pămîntului, numai că era obligată să întrețină pe stăpîn mai ales prin dijme.

Documentele amintesc de nenumărate ori de faptul că țărani dependenți în Țara Romînească sînt vînduți, întăriți, schimbați, liberați, împreună cu delnițele lor, ceea ce înseamnă cota-parte de drepturi asupra hotarului întregului teritoriu al satului. Aceasta nu este o excepție, cînd țărani odinioară liberi își amintesc de partea pe care au avut-o ei și care li se reconstituie la eliberare sau la schimbare de stăpîn, ci este un drept ereditar, din moși strămoși, cu care rămîne grevat domeniul. Altfel nu ne-am explica de ce documentele vorbesc de vînzarea unor rumîni cumpărați din vremuri străvechi de boieri, vînduți acum altor boieri, cu partea lor (a rumînilor) „cît se va alege“, cu delnița lor, care înseamnă cota-parte și, mai ales, de ce se vorbește în documente de „stăpînirea părintească“ a acestor delnițe de către țărani, recunoscîndu-se astfel folosința ereditară a delnițelor de către dînșii.

Astfel, în 1571, Borcea face un schimb și dă pentru un teren patru rumîni de-ai lui, „și din dealul cu vii și din cîmp și de peste tot, cît au ținut acei 4 rumîni“¹¹⁶. Așadar, în vremea cînd erau rumîni ai lui Borcea, ei țineau, adică aveau în folosință, părți „de peste tot“ din tot hotarul. În 1586, Brația a cumpărat de la Badea „un vecin cu delnița lui“¹¹⁷. La 1596, Oprea cumpără ocină la Stănești, din partea lui Moș, „un vecin din cîmp, din apă din ogradă, din hotar pînă în hotar, acel vecin cu delnița lui“¹¹⁸. Ultima formulă este foarte instructivă; e vorba nu de un vecin care avusese odinioară delniță, ci de „un vecin din cîmp, din apă, etc.“, adică aceste drepturi asupra, unei părți proporționale din întreg hotarul făcea parte integrală din noțiunea de vecin. În 1607, Tudoran pitar cumpără la Găgoești de la Neniul „delnița lui toată și cu 2 vecini, anume Opriș și

¹¹⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 4, p. 19—20.

¹¹⁷ *Ibidem*, vol. 5, p. 265.

¹¹⁸ *Ibidem*, vol. 6, p. 198—199.

Neagoe, cu delnița lor¹¹⁹. Deci Neniul avea o parte (delniță) în sat, iar acea parte era împărțită între delnițele (părțile) celor doi vecini ai lui, adică fiecare avea parte determinată de folosință pe domeniul stăpînului lor. În 1612, Nicoară din Pitești cumpără la Izvorani, de la Iano, „încă dinainte vreme, din zilele lui Simion voievod“, un vecin, anume Ivan Lupea, „și cu delnița lui de ocină, din cîmp și din pădure și cu țelinelile de sus și cu grădina și cu tot pometul, cu partea lui, oricît se va alege de pe tot hotarul“. Rumînul avea un drept, care urma să se aleagă, adică să se fixeze pe teren, cu prilejul trecerii lui în stăpînirea altui stăpîn, care nu cumpăraseră tot hotarul, ci numai partea aceluia rumîn¹²⁰. În 1633, avem o deslușire foarte interesantă asupra drepturilor rumînilor pe hotarul lor. Într-un zapis, Preda vornic vinde lui Mitrea portar pe mai mulți rumîni din Năpîrteni, arătați anume, „și cu ale lor delnițe și pomete și ale lor tenute, cîte oblăduiescu ei, de se hrănesc ale lor case, cum le au fost hrana pre acel pămînt“¹²¹. Așadar, nu e vorba de un drept teoretic, ci rumînii „oblăduiesc“, adică stăpînesc, la prezent, au o anumită porțiune de pămînt, pe care se hrănesc. Și nu e vorba de niște rumîni, odinioară liberi, care se răscumpără, ci de rumîni de moștenire, care trec de la un stăpîn la altul.

Sînt numeroase actele în care acești rumîni de moștenire sînt arătați ca stăpînind cu drept de moștenire delnițele, adică părțile lor asupra întregului hotar. La 1629, Leon vodă arată că Dumitru vornic, tatăl lui Bunea logofăt, stăpîn la Grădiștea de jos, făgăduise înainte de moarte să dea voie, vecinilor de pe moșia lui să-și răscumperă capetele, iar pămînturile lor (slav: *отъчествие*, stăpînire părintească, de la părinți) să fie pe mîna lui Bunea logofăt¹²². Deci acei rumîni aveau stăpîniri folosite de la părinți, care li se retrag cu prilejul răscumpărării. În 1622, Radu Mihnea întărește lui Gligore, fost mare comis, să stăpînească niște vecini, pe care îi dobîndise la Breaza, „cu delnițele lor, pe care s-au hrănit mai înainte vreme“¹²³. Vecinii se „hrăneau“ pe delnițe, documentul folosește înapoi acest verb, în loc de a stăpîni, pentru că este vorba de o folosință sub oblăduirea unui stăpîn. În 1617, mănăstirea Cotmeana liberează din vecinie pe un vecin al ei, Dănilă din Mogoșești, „ca să fie cnez pe moșia lui părintească din Priboieni“¹²⁴. Acel Dănilă nu fusese niciodată liber pînă atunci, s-ar fi spus „iar cnez“, ci acum se liberează întii, dar era totuși delniță de la părinți, ereditară.

Avem cazuri atestate documentar, din care rezultă că o familie de rumîni își păstrează partea, delnița, aceeași sub patru stăpîni succesivi, care sînt datori să respecte această parte de care este legat rumînul. În 1589, Mihnea Turcitul întărește mănăstirii Mărgineni „să fie moșie la Ulitești, însă un rumîn... cu delnița lui“. Acest rumîn fusese cumpărat de Dumitru și de Radu de la Tudoran, dar Miroslav, care este urmașul lui

¹¹⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 1, p. 286.

¹²⁰ *Ibidem*, vol. 2, p. 42—43.

¹²¹ Arh. St. Buc., *episcopio Argeș*, III/13.

¹²² Bibl. Academiei R.P.R., doc. CLXXXI/87.

¹²³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 4, p. 166.

¹²⁴ *Ibidem*, vol. 3, p. 148—149.

Tudoran, întoarce banii în virtutea dreptului de preemțiune și apoi îl dăruiește mănăstirii. Așadar, rumînul, probabil înaintașii lui, trecuse de la Tudoran la Dumitru și Radu, de la aceștia la Miroslav, apoi la mănăstirea Mărgineni și totuși, deși nu se arată că ar fi fost vreodată liber, își păstrează delnița¹²⁵.

Într-un zapis din 1622—1623, feciorii Oprei din Păușești dau lui Sima nouă rumîni (arătați anume) „și cu toate moșiile lor“¹²⁶ (actul este în romînește). Se înțelege prin *moșii*, părțile în folosință, cu drept de moștenire. Rumîni erau determinați cu pămîntul lor, cu partea lor de drepturi de folosință asupra pămîntului satului, întocmai ca și membrii obștii libere. În 1618, Gavril Movilă poruncește unor boieri hotarnici să meargă la Cristinești, „să căutați o seliști ci are boierinul domniei mele [Pîrvan logofăt], acie mai sus scris, a unui rumîn al lui, că așa au spus înaintea domniei mele, cum o au împresurat un om de sat acea seliște“¹²⁷. Deci partea aceea de pămînt, împresurată de un om din sat, era a lui Pîrvan logofăt, însă era în același timp a unui rumîn al lui, deci acesta o avea în folosință, desigur permanentă și ereditară, de vreme ce se arată în actul domnesc că este a lui. În 1617, Alexandru Iliș întărește răscumpărarea rumînilor de la Gostavățul, care s-au eliberat, cumpărînd jumătate de teren. „Cealaltă jumătate“, se arată numele oamenilor, a rămas a boierului, căci nu au dat bani¹²⁸. Se știe deci care era jumătatea unora, folosită de ei, și cealaltă jumătate, a celor care nu plățiseră. La 1618, unii dintre stăpînii satului Cetățele vînd partea lor de pămînt, cu următoarea clauză: „cu toți vecinii, cîți sînt în partea lor“¹²⁹. Rumîni erau deci pe anumite părți ale domeniului, pentru că pe acelea le aveau în folosință. În 1625, Dumitru Dudescu vînde o parte din moșia sa din Cîrstinești, adăugînd: „de se vor mai afla rumîni fugiți... și se vor trage rumîni de pre această parte de ocină, să fie volnic jupan Dumitri vistier dă-i aducă la sat la Cîrstinești“¹³⁰. Deci acești rumîni fugiți nu lucrau efectiv vreo parte din ocină, dar dacă se va dovedi că ei aveau drept de moștenire a folosinței în partea care fusese vîndută și nu în partea care rămăsese nevîndută, atunci ei vor intra în cuprinsul vînzării. Este clar că rumîni erau legați nu de domeniu în general sau de stăpînul lui, ci de o parte a domeniului, pe care o aveau în folosință ereditară.

Am arătat mai sus că delnițele din sate purtau nume de cele mai multe ori, și anume în satele aservite purtau numele săteanului aservit care le avea în folosință¹³¹. De vreme ce delnițele erau indicate, ca denumire, cu numele membrului obștii aservite care le avea în folosință, acesta le determina individualitatea, este clar că stăpînirea delnițelor, respectiv jrebiilor moldovenești, nu era întâmplătoare și la dispoziția schimbătoare a stăpînului, ci erau în folosință permanentă.

¹²⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. 5, p. 399.

¹²⁶ *Ibidem*, B, XVII, vol. 4, p. 193—194.

¹²⁷ *Ibidem*, vol. 3, p. 283.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 137—138.

¹²⁹ *Ibidem*, vol. 3, p. 195—196.

¹³⁰ *Ibidem*, vol. 4, p. 506.

¹³¹ Vezi mai sus, p. 114—118.

În ce privește Moldova, sîntem mult mai săraci în informații. Totuși, și în această țară situația este exact aceeași. Din anumite acte mai tîrzii, de la începutul secolului al XVIII-lea, se vede că domnii cu prilejul unor judecăți voiau să stabilească principii de drept, să se arate cum era în general dreptul consuetudinar privitor la drepturile vecinilor de pe domenii. Aceste mărturii de drept sînt concordante cu situația pe care am găsit-o în Țara Romînească. Astfel, în 1712, raportul lui Axinte Uricarul pentru hotarnica de la Rotompănești spune: „Aice, mărie ta, dau sama oamenii precum țaranii unui stăpîn nu intră în parte altul stăpîn... După ce mor părinții lor (ai țaranilor dependenți — *n.n.*) țin feciorii lor și nepoții tot acialii pămînturi și locuri de fînați, măcar că-i moșia stăpîniască (adică a unui stăpîn, boier — *n.n.*) și nice ei, țaranii, nu intră în locul altuia, ce-ș lucriadză cine pe al său“¹³². Această mărturie juridică este completată de altele, tot așa de lămurite: în 1749, într-un proces pentru domeniul Rădășani, martorii de la fața locului declară „țaranii... apucase de la strămoșii lor de știa fieștecarele unde a inerge să are, să cosască și nu putea altul să-l scoată din pămîntul cel de arat și din locul cel de cosit, *nici stăpînii lor nu-i scotea*. Dacă nu-i trebuia unui om acel pămînt să-l are sau locul cel de coasă, și-l da unui om străin, de-l lucra și el îl dijmua, nu să mesteca stăpînii la acea dijmă de pe pămîntul aceluia om“¹³³. Așadar, țaranul moldovean nu numai că avea pe domeniul boierului pămîntul său de lucru, parcela sa ereditară bine fixată în ce privește arătura și livada de cosit (asupra părților comune, pădure, pășune, ape, avea drept de folosință), dar chiar putea să dea altuia, în dijmă, un fel de arendare, partea lui, fără ca stăpînul domeniului să se poată amesteca. Toate acestea arată obștea constituită în drepturile sale sub stăpînirea feudalului, boier sau mănăstire. Structura drepturilor țaranilor dependenți rămînea aceeași, sub șeful, suzeranul feudal al obștii, care era stăpînul domeniului. Acesta avea drept la dijmă, la servicii, nu se amesteca în structura interioară a obștii, care exercita un drept de stăpînire subordonat stăpînului asupra întregului domeniu.

Împrejurările de care am vorbit mai sus, relațiile de marfă-bani și urmările lor, care au adus destrămarea obștii libere, au contribuit și la destrămarea obștii aservite. Trebuie subliniat însă că această destrămare n-a fost totală. După cum satele de moșneni și razeși, cu anumite legături tradiționale, străvechi, între membrii obștii s-au păstrat pînă în secolul nostru, tot astfel și obștile aservite au rămas cu o parte din organizarea și drepturile lor, cel puțin pînă la Regulamentul organic. Deputații țarani din Divanul ad-hoc (1857) spun că „din buni și străbuni noi am avut dreptul de a ne lucra pămîntul trebuitor pentru hrana noastră și a vitelor noastre, fără să ne poată nimenea alunga de pe dînsul. Toate uricile țării, toate așezămintele vechi și nouă ne sfințesc acest drept, precum și acela de a se da copiilor noștri pămînturi pînă la acoperirea a două treimi din

¹³² R. Rosetti. *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907, p. 213 nota.

¹³³ *Ibidem*. R. Rosetti dă și alte exemple doveditoare asupra aceleiași chestiuni, la p. 213—214.

moșie. Iar pînă la Regulament aveam dreptul de a lucra cît vom putea"¹³⁴. Prin urmare, țărani dependenti, clăcașii, aveau în comun folosința întregului domeniu, afară de o treime, care constituia așa-numita rezervă seniorială, unde munca agricolă se exercita numai în interesul stăpînului, care de pe urma muncii gratuite a țărănilor lua tot venitul de pe acea parte.

Formarea rezervei senioriale pe domeniile feudale își trage originea din structura stăpînirii pămîntului în obști, care cunoștea sistemul branștelor, al curăturilor rezervate celui ce deștelinase pămîntul, al poienilor din codru, în domeniul boieresc, stăpînului feudal¹³⁵. Dar aceste forme de stăpînire nu presupuneau numai folosirea lor în scopuri agricole. Din punct de vedere economic și social, dezvoltarea rezervei feudale stă în tendința stăpînitorilor de domenii de a obține un surplus de produse agricole destinat pieței. Surplusul se dobîndea prin munci agricole impuse țărănilor dependenți pe anumite ogoare libere (neocupate de țărani) ale domeniului. Locurile lucrate în clacă nu erau aceleași în decursul anilor, deoarece culturile, cum s-a văzut, se mutau mereu de pe un loc pe altul. În hotarnicile de domenii boierești și mănăstirești din prima jumătate a secolului al XIX-lea, însoțite de planuri amănunțite, nu se indică niciodată unul sau mai multe terenuri rezervate stăpînului, pentru că alegerea terenurilor rezervate depindea în fiecare an de voia stăpînului, de numărul de brațe de muncă de care dispunea. *Rezerva seniorială nu a fost o noțiune geografică, determinabilă pe teren, ci numai o noțiune economică, un sistem de exploatare a domeniului, împărțit în delnițe lucrate în dijmă și în locuri rezervate lucrate cu clacă.* De pe primele stăpînul lua a zecea parte din produse, de pe rezerve lua întreg produsul.

Prin sistemul rezervei, stăpînul sustrăgea pentru folosul propriu părți ale domeniului care mai înainte erau pămînt aflat în folosință comună.

Creșterea rezervei senioriale sub forma de cultură agricolă (cea pentru finețe și lemne rezervate exista mai de mult), a fost unul dintre elementele de destrămare a obștii aservite, căci claca reprezintă, în primul rînd, o îngrădire a libertății țărănilor obligați acum la munca gratuită pe partea stăpînului. Acesta din urmă *nu mai este acum seniorul obștii, ci stăpîn peste pămînt și peste munca supușilor săi*¹³⁶.

Renta în muncă pe rezerva stăpînului a adus după sine legarea de glie a țărănilor, bineînțeles în primul rînd a acelor care făceau parte din obștea aservită. „Acest sistem de gospodărie — scrie V. I. Lenin — este denumit gospodărie bazată pe clacă... Pentru o astfel de gospodărie este necesar ca producătorul direct să fie înzestrat cu mijloace de producție în general și cu pămînt în special; mai mult, el trebuie să fie legat de pămînt, pentru că altfel moșierului nu i-ar fi fost garantate brațele de muncă... O condiție a acestui sistem de gospodărie este dependența personală a țărănilor de moșier. Dacă moșierul n-ar avea putere directă asupra persoanei

¹³⁴ D. A. Sturdza, *Divanurile ad-hoc*, în „Anal. Acad. Rom.“, Mem. Secț. Ist., Seria II, t. XXXIII, p. 684.

¹³⁵ Despre renta în muncă în legătură cu *delnița boierească*, vezi mai sus, p. 137—142.

¹³⁶ V. Costăchel, *Unele considerații privind rezerva seniorială în Țara Românească și Moldova în secolul XV*, în „Anal. univ. București“, Seria șt. sociale, an, X (1961), p. 25—36.

țăranului, el n-ar putea obliga să muncească pentru el pe un om înzestrat cu pământ și care își duce gospodăria proprie"¹³⁷.

Legarea de glie, în condițiile descrise de Lenin, a avut loc în istoria noastră la sfârșitul secolului al XVI-lea, prin „legătura lui Mihai Viteazul“ în Țara Românească și prin măsurile asemănătoare din Moldova¹³⁸. Numai în aparență legarea de glie care împiedica plecarea țăranilor din sat a oprit destrămarea obștii, căci acum țăranul nu mai era legat de autoritatea colectivă a obștii, ci de persoana stăpînului feudal. Rodul muncii țărănești „se produce nu pentru a fi consumat în natură, ci pentru a fi vîndut pe piață, numai de gă legătura cu piața se înfăptuiește nu de gospodăria țărănească, ci de gospodăria feudalului“¹³⁹. Feudalul are acum putere deplină asupra țăranilor, îi poate supune la orice muncă și la oricîtă muncă, îi poate muta de pe un domeniu pe altul, ca pe niște robi.

Este ușor de înțeles cum această situație nouă a dependenței țăranilor a adus în istoria socială a Romîniei destrămarea obștii (de altfel și în celelalte țări din răsăritul Europei). *Destrămarea obștii aservite*, transformarea satelor stăpînite de boieri și de mănăstiri, din obști care plăteau o dijmă pentru întreținerea stăpînului, în robi datori cu muncă nelimitată pentru acesta, este *urmarea extinderii sistemului de gospodărie bazată pe rentă în muncă*. Această de-a doua fază a aservirii țăranilor în istoria noastră începe cu sfârșitul veacului al XVI-lea și are ca semn distinctiv legarea de glie a țăranilor dependenți.

Numai prin reforma socială a lui Constantin Mavrocordat din anii 1742—1749 țăranii obțin, ca rezultat al luptei lor pentru eliberare, reducerea clăcii la un număr de zile anuale fixate de stat și desființarea legăturii personale față de stăpîn. Numai această împrejurare a contribuit la menținerea resturilor organizației de obște în satele stăpînite de boieri.

Din analiza situației noi create țăranilor aserviți din Țara Românească și în Moldova în secolele al XVI-lea și al XVII-lea rezultă că elementul principal al schimbării relațiilor sociale este lărgirea sistemului de rentă în muncă. Aceasta a fost cauza cea mai de seamă a destrămării obștii aservite¹⁴⁰.

Deși termenul *clacă* privește și străvechile munci de curte, nu numai pe cele agricole, a ajuns, după creșterea rezervei senioriale, deci și a muncii agricole pentru stăpînul domeniului, să indice în chip aproape exclusiv pe acestea din urmă. După știința noastră, prima mențiune a termenului *clacă* în documente datează în Țara Românească din anul 1619. Ion sulgerul închină satul său Corzi mănăstirii Tismana, cu condiția „să nu-i asuprească cu lucrul, numai să-și dea datul și să clăcuiască cum vor clăcui

¹³⁷ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, ed. a II-a, București. Edit. politică, 1961, p. 180—181.

¹³⁸ Cf. P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor*, în *Studii și materiale de ist. medie*, vol. I.

¹³⁹ B. F. Porșnev, *Studii de economie politică a feudalismului*, București, Edit. științifică, 1957, p. 67.

¹⁴⁰ Cf. Capitolul respectiv din *Istoria Romîniei*, vol. III. Vezi și Șt. Ștefănescu, *Evoluția proprietății feudale în Țara Românească în secolul XVII*, în „Studii“, an XI (1956), nr. 2.

¹⁴¹ *Doc. priv. ist. Rom.* R XVII. vol. 3, p. 357.

și alți vecini pre la alți boiari¹⁴¹. În vremea domniei lui Matei Basarab apar porunci domnești, în care se prevede și *aratul* (pe partea stăpînului) între obligațiile rumînilor: în 1633, Matei vodă poruncește rumînilor din Pîrliani ai mănăstirii Sf. Troiță: „să arați, să lucrați la tot lucrul, cum iaste obiceiul și legea rumînilor“¹⁴². În 1643, același domn poruncește satului Vărăști al mănăstirii Viforita: „Să lucrați și la coasă și la secere și la tot lucrul, cum știți că lucrează alte sate mănăstirilor, așa să lucrați și voi“¹⁴³. În 1649, același domn amenință pe țărani din Chiselețu, satul mănăstirii sf. Troiță, pentru că „nu vreți să ascultați de călugări, să lucrați, să cosiți și să secerăți și ce va fi lucrul mănăstirii“¹⁴⁴.

Este clar că este vorba de ceva nou: țărani dependenți, rumîni, care produceau pînă atunci aproape numai pe deplinele lor, plătind o dijmă din produse, lucrau acum munci agricole pe o parte de domeniu rezervată stăpînului. O asemenea muncă trebuia să fie reglementată, fixîndu-se numărul de zile de lucru pe an sau pe lună, căci nu formau munci întîmplătoare, cum ar fi cărăturile de lemne sau reparațiile de la curte. Prima reglementare apare în vremea domniei lui Matei Basarab. Într-un proces din 1696 se arată în legătură cu rumîni mănăstirii Slobozia lui Enache: „S-a găsit o carte a răposatului Matei vodă, de scrie să lucreze numai trei zile, mai mult nu, de scrie leat 7145 (1637) aprilie 2, care s-au găsit la mîna sătenilor. Iar egumenul zise cum că au găsit de la popa Nastasie din zilele Ducăi vodă, că au lucrat 5 zile“¹⁴⁵. Într-un act din vremea stăpînirii austrieșilor în Oltenia (1718—1739) se vede că oamenii de la Polovragi, ai mănăstirii cu același nume erau obligați să lucreze o zi pe săptămînă, însă în schimb nu plăteau dijmă¹⁴⁶. Se vede că în această vreme nu era o regulă valabilă pentru toată țara, ci numărul de zile de muncă agricolă, încă reduse, erau stabilite diferit, după sate.

În Moldova, vizitatorul catolic Bandini scrie în 1646 că satul Terebeș al episcopiei catolice de la Bacău este dator stăpînului lui cu muncă de clacă (*inserviant*) de una sau două zile pe săptămînă, dar domnia îi obligă pe țărani din sat la ațtea corvezi, încît abia în două luni pe an lucrează pentru episcopie¹⁴⁷. Claca varia după sate și locuri, fiind la dispoziția stăpînului feudal. Tot în Moldova în 1659, Ștefan vodă Gheorghe scrie că „oamenii dintr-acele sat, din Ciurbesti, să aibă a lucra într-o lună două zile... călugărilor [de la Bîrnova]“¹⁴⁸, iar în 1662 sătenii din Mogoșești ai aceleiași mănăstiri trebuiau să lucreze „într-un an 12 zile la ce lucru va fi voia călugărilor în treaba mănăstirii“¹⁴⁹, iar în 1685 satele Socola și Ezereni, ale mănăstirii Socola, „să aibă a lucra la toate trebele sfintei mănăstiri într-o lună trei zile, la mori și la altu lucru ce vor hi a sfintei mănăstiri“¹⁵⁰, adică 36 de zile pe an.

¹⁴² Bibl. Academiei R.P.R., doc. CCCX/23.

¹⁴³ Arh. St. Buc., *m-rea Viforita*, I/25.

¹⁴⁴ Loc. cit., *ms.* nr. 256, f. 389.

¹⁴⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 364.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 140.

¹⁴⁷ V. A. Urechia, *Codex Bandini*, București, 1895, p. 148.

¹⁴⁸ Arh. St. Buc., *m-rea Bîrnova*, II/4.

¹⁴⁹ Loc. cit., *ms.* nr. 646, f. 30.

¹⁵⁰ Loc. cit., *m-rea Socola*, VI/2.

În general se poate spune că destrămarea obștii aservite se face prin treptata despărțire a rumînilor și vecinilor de lotul lor ereditar, de dreptul lor de folosință a pămîntului. Ei devin oameni dependenți, nu atît de domeniu, cît mai ales de stăpîn, ca robii, a căror caracteristică este dependența personală. Primul semn în acest sens este trecerea numelui rumînilor în actele de vînzare a domeniului, o avere separată, pe cînd pînă în secolul al XVI-lea inclusiv, erau subînțeleși ca făcînd parte din sat, parte integrantă și nedespărțită. Așa arată un act din 1676: „În zilele altor domni bătrîni nu s-au tost scriind rumîinii pre nume în cărți, iar tot i-au fost ținut boierii rumîinii, măcar căci nu s-au fost scriind pre nume în cărți”¹⁵¹. Acesta este un semn că ei încep să fie despărțiți de ocina lor pe care o foloseau ereditar pe domeniul boierului. Și în Moldova sînt, mai rar, acte de la începutul veacului al XVII-lea, în care se indică pe nume vecinii vînduți: în 1621, într-un zăpis al lui Gligore, care vinde a cincea parte din Căbiceni, cu „cinci vecini, anume Buțura, Mihailaș, Ion Stăncel, Ion a Gafei și Floroe”¹⁵².

Intr-adevăr, rumîinii și vecinii încep, în chip abuziv față de vechiul obicei, să fie strămutați de pe un domeniu pe altul, să fie vînduți fără pămînt: în 1646 se arată într-un act domnesc al lui Matei Basarab că Eustratie vistier a cumpărat mai mulți rumîni: „Și i-a așezat pan Eustratie, ca să le fie așezarea lor la satul Măgurelele, pe dedina lui”¹⁵³. În Moldova, în 1650, se întărește boierului Racoviță logofăt vecinii lui, „ce au făcut dumnealui pe acea cumpărătură a dumisale“, vecini „făcuți și aduși de dumnealui prea acê cu cumpărătură a dumisale”¹⁵⁴.

Intr-un act din Țara Romînească din 1619 citim: „Și așa pîra Mara pe Lolea... cum că n-au vîndut această moșie cu vecini, ci au vîndut moșia fără vecini, ca să-și strămute vecinii în alte moșii și sate“. Mai departe, în același act se arată că „acești vecini a vrut să-i ia Dumitrașco, fiul jupaniței Marei, ca să-i strămute în satul său, Buicești”¹⁵⁵. Deci, în anumite cazuri, rumîinii erau despărțiți de pămînt, strămutați în altă parte, iar pămîntul se putea vinde fără rumîinii care îl lucraseră pînă atunci. Aceasta însemna în chip limpede destrămarea obștii aservite.

În 1637, Matei Basarab arată că „au cumpărat Petru și Ghioca și vecini din altă parte, numai capetele, fără ocine, de li-au pus pe acea ocină mai sus zisă din Pahulești”¹⁵⁶.

Un fenomen care apare exclusiv în Țara Romînească este răscumpărarea rumînilor numai cu capul, fără delniță, sau invers vînzarea rumînilor numai cu capul fără delniță și, de asemenea, vînzarea pămîntului fără rumîinii care au lucrat pe acel domeniu. Acesta este un semn al destrămării obștii aservite, al deslipirii țăranului aservit de delnița lui ereditară.

¹⁵¹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 446.

¹⁵² *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. 5, p. 26.

¹⁵³ Bibl. Academiei R.P.R., doc. CCXCIV/4.

¹⁵⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 3, p. 416.

¹⁵⁵ Bibl. Academiei R.P.R., doc. XCVI/142.

¹⁵⁶ Arh. St. Buc., *mitrop. Țării Rom.*, XCII/1.

În 1620, Stancea din Găvănești se răscumpără de rumînie de la episcopia de Buzău, însă „numai capul lui, fără ocină”¹⁵⁷. În 1632, în actul de răscumpărare al rumînilor din Petrești: „Deci tocmeala am făcut cu acești rumîni, să se rescumpere de rumînie... de s-au rescumpărat ei de rumînie, însă numai ei, capetele lor, fără de ocină, să fie slobozi a ședea, unde vor vrea”¹⁵⁸. Sînt oameni care vînd ocina lor, dar ei pleacă și rămîn liberi, desprînși de obștea lor cea veche: în 1643, la Robănești, Leul cu fiul său „iar noi nu ne am vîndut ocina noastră mării sale domnu nostru, rumîni, ci să fim slobozi în țara mării sale, unde vom putea ședea”. În 1647, Tihul vinde toată ocina sa din Obîrșie, „iar Tihul capul lui nu s-au vîndut rumîn, ce să fie slobod să n-aibă niminelea treabă cu dînsul”¹⁵⁹. Stăpînii de domeniu vînd separat ocina fără vecini, iar pe aceștia îi opresc sau îi declară liberi: în 1621, jupînița Marie vinde ocina ei de la Bucov, „însă numai ocina fără vecini, pentru că vecinii, care au fost pe această ocină, i-a cnejit jupanița Maria și s-au rescumpărat de la dînsa și sînt megieși slobozi și i-a scos din sat”¹⁶⁰. Deci ocina lucrată odinioară de acei vecini este vîndută separat, iar vecinii se răscumpără ca oameni dezlipiți de pămînt și pleacă din sat. În 1629, Dumitru Rudeanu cumpără de la Albul ocină la Slănic, „însă numai ocina, fără vecini”¹⁶¹. În 1639, Radu Prișlețul a fost vecin al lui Vasile spătar. Stăpînul vinde delnița lui Radul Prișlețul, dar fără Radul Prișlețul¹⁶². În schimb, în 1645, Nica postelnic vinde un rumîn, Neguț, „însă rumînul fără de delniță” se arată în chip expres în act¹⁶³. Actele de acest fel sînt foarte numeroase. Deși ele nu constituie o practică generalizată și, cum am spus, atît obștea liberă, cît și acea aservită se menține cu anumite forme arhaice în Moldova și Țara Romînească pînă în veacul al XIX-lea, totuși se poate spune că în veacul al XVII-lea se intensifică procesul de destrămare al obștilor satești. Alături de legarea țăranilor de glie, sfîrșitul secolului al XVI-lea înseamnă astfel o agravare a stării țăranilor și o destrămare a vechii lor organizații sociale libere.

¹⁵⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 3, p. 525.

¹⁵⁸ *Arh. St. Buc., m-rea Rincăciov*, XIII/7.

¹⁵⁹ *Loc. cit., m-rea Brincoveni*, XIV/8.

¹⁶⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. 4, p. 62—63.

¹⁶¹ *Bibl. Academiei R.P.R.*, doc. XLII/51.

¹⁶² *Loc. cit.*, doc. DCCXCI/49.

¹⁶³ *Arh. St. Buc., ms. nr. 127, f. 357 v.*

Principalele rezultate care reies din documentele prezentate și din studiul lor critic, așa cum au fost înfățișate în cercetarea obștii țărănești din Țara Românească și Moldova, pînă în veacul al XVII-lea, se leagă de evoluția societății medievale românești și îi lămuresc mai bine caracterul.

Pornind de la studiile clasicilor marxism-leninismului, care văd în obștea țărănească o formă rămășiță teritorializată a vechii organizații gentilice, am constatat în istoria României o epocă de predominare a obștilor ca formă de viață socială a poporului român, și anume de la retragerea Imperiului sclavagist roman din Dacia (secolul al III-lea) pînă la începuturile feudalismului în această țară, în secolul al X-lea, pentru care s-au adus în discuție izvoare nefolosite pînă acum în această problemă (pasajul din *Strategiconul* lui Mauricius, privitor la slavii din Dacia, viața sfințului Sava etc.). Din studiul nomenclaturii privitoare la obștea românească și din cel comparativ cu obștile la germani, slavi, bizantini și unguri, reies două încheieri importante: viața obștilor, organizarea lor formală, este comună pentru cele trei țări romine medievale: Transilvania, Țara Românească și Moldova, datează deci dinainte de despărțirea lor. În al doilea rînd, terminologia romîno-slavă privind obștea este, în multe elemente de detaliu, identică cu cea a popoarelor indicate mai sus, ceea ce indică o interpenetrare și o viață de relații economice și sociale între romîni și tot centrul, estul și sud-estul Europei în vremea predominării obștilor, adică încă din evul mediu timpuriu.

Apariția feudalismului în țările romîne, începînd din veacul al X-lea, se înfățișează ca o primă destrămare a obștilor; din rîndurile lor se desprinde, prin îmbogățire cu vite și cu alte forme de averi, o clasă stăpînitoare care acaparează stăpînirea satelor, adică rentele în natură și muncă ale țăranilor. Această acaparare datează dinainte de formarea statelor feudale, Țara Românească și Moldova, și de pătrunderea feudalilor maghiari în Transilvania. În toate cele trei țări, membrii clasei feudale a stăpînitorilor de pămînt și de supuși se numeau cneji. Numai după înființarea statului, termenul de cneaz, ca și, în parte, situația lui socială, a evoluat. Nobilimea boierilor, care se deosebea de cneji numai prin întărirea lor cu privilegiul domnesc, derivă din rîndul cnezilor, dar o parte dintre aceștia, rămînînd fără privilegii, devin supuși ai boierilor sau decad în Țara Românească, în rîndurile moșnenilor, lucrători cu brațele ai pămîntului. Din cercetarea formării proprietății cneziale, care este o stăpînire feudală ridi-

cată economiceste din obște, rezultă că începuturile stăpînirii boierești, ale formării domeniului feudal, *se bazează pe silnicie*, și nu pe o situație de drept.

Întemeierea statelor feudale românești este rezultatul ridicării acestei clase feudale, și nu — cum credeau istoricii burghezi — consecința formării statului.

Domnia a favorizat întotdeauna procesul de aservire a obștilor de către boieri nu numai prin judecata divanului și a dregătorilor, dar și prin adoptarea între instituțiile de stat a vechilor instituții care apărau odinioară integritatea și libertatea obștilor, anume dreptul de preemțiune, jurătorii și altele. Aceste instituții au fost întoarse acum împotriva obștilor și au devenit un instrument al aservirii lor de către domni, boieri și mânăstiri.

Obștile nu pot fi definite decît *ca niște comunități de muncă*. Din acest caracter primordial al obștii țărănești decurge felul de a folosi în comun pămîntul satului, împărțirea drepturilor de stăpînire, conducerea colectivă și, în genere, toate instituțiile obștii.

Cercetarea în amănunt a structurii și organizării obștilor dovedește că ele au trecut cu o evoluție foarte lentă, de la formele unei devălmășii absolute, cînd loturile destinate fiecărei familii se trăgeau anual la sorți, la formele de drepturi inegale, moștenite, asupra pămîntului obștii, rezultate din moșteniri, cumpărări, înzestrări. Aceste drepturi formau părți, delnițe nealese, deci teoretice, nematerializate pe pămîntul stăpînit de obște. Prima împărțire a pămîntului obștii prin despărțirea unor șefi de cete unul de altul, se formulează în instituția *bătrînilor și a funiilor* măsurate în stînjeni. În sfîrșit, împărțirea pe *locuri* este dovada destrămării în proprietăți private (familiale) a pămîntului satelor de moșneni și de razeși. Dar nici împărțirea pămîntului în loturi precizate pe teren n-a însemnat destrămarea completă a obștilor, deoarece întinse suprafețe din pămîntul satului rămîn în folosința comună: pădurea, apele, morile și pășunile. De asemenea, conducerea obștii (mai întotdeauna colectivă), a oamenilor buni și bătrîni, decide asupra începerii muncilor agricole, asupra felului semănăturilor în diferitele părți ale pămîntului satelor. Obștea rămîne ceea ce a fost de la început, o colectivitate de muncă.

Obștea a reprezentat întotdeauna un mijloc de apărare a libertății țărănilor în perioada feudală, și anume prin solidaritatea ei. Două fapte din evoluția obștii în istoria Romîniei sînt concludente în această privință: de la începuturile feudalismului pînă la sfîrșitul veacului al XVI-lea, obștea aservită de boieri și-a păstrat sub stăpînirea lor formele și drepturile (delnițele ereditare ale familiilor, dreptul de a folosi pădurea, apele, pășunile în comun, participarea la justiția stăpînului domeniului). De asemenea est. de ținut în seamă faptul că țara noastră este una dintre puținele care a păstrat forma stăgînirii devălmășe pînă în veacul al XX-lea, în perioada capitalistă, ceea ce arată că satele de țărani liberi constituiți în obști n-au putut fi total aservite, cu toată goana boierilor după brațe de muncă, și au izbutit să rămînă libere, spre deosebire de aservirea totală a satelor constituite în obști din cele mai multe țări din Europa medievală.

Faptul economic care a contribuit cel mai mult la destrămarea obștii în țările române, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, a fost creșterea relațiilor de marfă-bani pentru produsele domeniilor. Relațiile de marfă-bani au adus după ele diferențierea de avere în interiorul obștii, precum și acapararea masivă a satelor moșnenești de către boieri și mănăstiri. Obștea aservită acestora nu mai rămîne cu formele și drepturile ei asupra pămîntului, ca în veacurile precedente; țărani sînt legați de glie, ei pot fi vînduți cu capul (individual), schimbați de pe un domeniu pe altul.

Firește că acest fel de aservire totală a obștilor nu s-a putut produce fără împotrivirea îndrîjită a țăranilor; lupta de clasă ia formele judecății între cei aserviți și boierii acaparatori în fața divanului domnesc, unde aveau prea puțină nădejde de izbîndă, a fugii masive, dar mai ales a participării la marile mișcări țărănești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea.

În această privință, obștea a jucat un rol pozitiv de apărare împotriva asupritorilor în perioada feudală, dar rolul ei, cum a arătat V. I. Lenin pentru istoria Rusiei, a fost și negativ, frînînd progresul economic prin tehnica înapoiată, prin economia închisă a satelor devălmașe.

În aceste condiții, studiul amănunțit al organizării obștilor și al dezvoltării lor economice și sociale în cadrul feudalismului este neapărat necesar pentru înțelegerea acestei perioade din istoria noastră.

КРЕСТЬЯНСКАЯ ОБЩИНА В ВАЛАХИИ И МОЛДОВЕ ПРИ ФЕОДАЛИЗМЕ

РЕЗЮМЕ

В истории средневековья Румынии вопрос крестьянских общин является вопросом первостепенной важности. Крестьянская община с древнейших времен лежит в основе общественной организации. Ее изучение позволяет проникнуть — благодаря изучению остатков древних учреждений — в общественную жизнь румынского народа еще до создания государства, до появления внутренних письменных памятников, в которых упоминалось бы о румынах. Но помимо этого своего значения — в качестве, так сказать, археологического остатка исчезнувшей эпохи — крестьянская община еще имеет реальную и активную роль в феодальный период истории Румынии, сохраняясь в определенных формах, как архаический пережиток, и при капитализме. История румынского крестьянства не может быть отделена от общины не только потому, что с самого начала именно община являлась формой его организации, но и по той причине, что после того как свободные села попали в руки феодалов, община продолжала существовать, правда имея уже крепостной характер, но все же как реальная и эффективная организация.

Важность изучения крестьянской общины в феодальный период вытекает не только из той роли, какую она играла в борьбе с феодалами и сопротивлении феодальному угнетению, но и из мощного влияния, которое оказывала община на феодальные учреждения. Государское правосудие было вынуждено принять древние формы общинного правосудия, суд с присяжными, народные судебные сходы и вообще судебную процедуру, использовавшуюся общинами. Это был один из моментов проникновения общинных учреждений в феодальные учреждения. То же относится и к обычаю выкупа за преступление, к коллективной ответственности деревень за уплату податей — общинным институтам, принятым и приспособленным к феодальным порядкам. Более того, даже феодальное владение землей и селами получило в румынских государствах общинные формы. В средневековую эпоху боярин владел поместьем не единолично, а совместно со своими братьями, сыновьями и двоюродными братьями. Над крестьянской общиной стояла боярская община. Следовательно, можно утверждать, что

общинные порядки глубоко проникли в жизнь феодального румынского общества и таким образом крестьянская община оказывала свое влияние на жизнь феодального государства.

Разумеется, этот вопрос нельзя рассматривать статически. Община имела свое собственное развитие, осуществлявшееся на протяжении веков. Свободная община прошла через первую фазу феодальных захватов, предшествовавшую основанию государства, затем пережила экономический кризис в конце XVI в. и начале XVII в., когда более явно начинает утверждаться товарно-денежное хозяйство. Это последнее обстоятельство привело к разложению общины изнутри благодаря росту имущественного расслоения среди ее членов и образованию частной собственности, благодаря выходу из системы нераздельного владения в общинных селах. В то же время развитие товарно-денежного хозяйства привело к новой волне закрепощения свободных крестьянских общин, осуществлявшегося боярами, которые — с момента превращения зерна в товар — все больше и больше нуждались в рабочих руках. Разложению крепостной общины содействует также и то обстоятельство, что постепенно крестьяне все более прикрепляются к владельцу, будучи обязаны выполнять барщину на земле феодала.

Таким образом, в эту эпоху, — до середины XVII в. — имеет место важный и решающий момент в исторической эволюции общин. Хотя и нельзя утверждать, что к середине XVII в. общины полностью распались, поскольку в ослабленной форме они продолжали существовать: крепостные общины до *Органического регламента* (1831), а свободные вплоть до XX в. — все же важнейший период их развития, период их мощи и преобладания заканчивается в середине XVII в. По этой причине и данное исследование ограничивается периодом до этой даты. Что касается географических рамок, то автор изучал лишь крестьянские общины Валахии и Молдовы.

Исходя из замечаний, высказанных классиками марксизма-ленинизма, видевшими в общине развитую форму первобытной общины и родовой организации, автор устанавливает в истории Румынии эпоху, в которую общины являлись господствующей формой общественной жизни румынского народа. Эта эпоха начинается после ухода римской рабовладельческой империи из Дакии (III в.) и длится до начала феодализма в этой стране, т. е. до X в. По данному вопросу автор приводит ряд не использовавшихся до сих пор источников (пассаж из «Стратегикона» Маврикия, относящийся к славянам из Дакии, Жизнь св. Савы и т. д.). Сравнительное исследование терминологии, относящейся к румынской общине и к германской, славянской, византийской и венгерской общинам, позволяет сделать два важных вывода. Жизнь общин, формы их организации являются общими для трех средневековых румынских государств — Валахии, Молдовы, Трансильвании; следовательно, общины датируются периодом до того, как эти госу-

дарства откололись друг от друга. Во-вторых, румыно-славянская терминология, относящаяся к общине, во многих отношениях идентична с терминологией вышеупомянутых народов, что свидетельствует о взаимном проникновении и наличии общественно-экономических связей между румынами и центром, востоком и юго-востоком Европы в период преобладающего развития общин, т. е. еще в эпоху раннего средневековья.

Возникновение феодализма в румынских государствах — в X веке — означает начало распада общин, из которых выделяются разбогатевшие члены, владеющие большими стадами и другим имуществом; из них сформировался господствующий класс, захвативший в свое владение и села, присвоив таким образом натуральную ренту и труд крестьян. Этот захват произошел до образования феодальных государств — Валахии и Молдовы — и до проникновения венгерских феодалов в Трансильванию. Во всех трех странах феодалы, владевшие землей и крестьянами, назывались *sneaz* («князь»). Только после образования государств изменилось содержание термина «князь», а отчасти и общественное положение этой социальной категории. Бояре, отличавшиеся от «князей» только наличием господарской подтверждающей грамоты, также вели свое происхождение от «князей». Часть этих последних, не получивших грамоты, становились зависимы от бояр или же опускались до положения простых крестьян (в Валахии вливались в ряды «мошненов», обрабатывавших своими руками землю). Исследование образования «княжеской» собственности, являющейся феодальным владением, которое ведет свое происхождение из общины, показывает, что возникновение боярских владений, создание феодальных доменов основывалось на насилии, а не на праве. Образование феодальных румынских государств явилось результатом возвышения этого феодального класса, а не наоборот, как считали буржуазные историки.

Господарская власть всегда поощряла закрепощение общин боярами и не только при помощи постановлений дивана или сановников, но и путем включения в государственные учреждения древних институтов, стоявших когда-то на защите целостности и свободы общин, как например право предпочтения, присяжные и т. д. Эти институты были обращены теперь против общин и превратились в орудие их закрепощения со стороны господарей, бояр и монастырей.

Общины не могут быть определены иначе как трудовые сообщества. Именно из этого характера крестьянской общины вытекает совместное пользование землей, раздел прав владения, коллективное руководство и вообще все общинные установления.

Подробное исследование структуры и организации общины показывает, что она испытала чрезвычайно медленную эволюцию от форм абсолютной общины, когда участки для обработки получались каж-

дой семьей в результате ежегодной жеребьевки, и до форм, при которых члены общины уже неравны в своих правах на общинную землю: благодаря земле, полученной в наследство, купленной или принесенной в приданое. Эти права распространялись на подобные участки и наделы, которые еще не были выделены особо, так что с теоретической точки зрения они еще входили в общинную землю. Первое разделение общинной земли, благодаря отделению вождей различных групп друг от друга, нашло свое выражение в институте *bătrîni* и *funii* — земельных участков, измеряемых саженьями. Наконец, выделение определенных участков свидетельствует о появлении частной (семейной) собственности на землю мелкопоместных «мошненов» и крестьян «резешей». Однако выделение определенных земельных участков не означало еще полного распада общины, поскольку большие земельные площади все еще оставались в общем пользовании: леса, водоемы, мельницы и пастбища. Руководство общиной (почти всегда коллективное), состоявшее из «добрых и старых людей», попрежнему решало, когда следует начинать сельскохозяйственные работы, что и где нужно сеять на общинной земле. Община продолжает оставаться трудовым объединением, чем она и была с самого начала.

В феодальную эпоху община всегда являлась средством защиты свободы крестьян благодаря солидарности ее членов. Особо убедительными в этом отношении являются следующие два обстоятельства из истории развития румынской общины. От начала феодализма и до конца XVI в. община, закрепощенная боярами, продолжала все-таки сохранять и под их господством свои формы и права (наследственные семейные наделы, право совместного использования лесов, водоемов и пастбищ, участие в правосудии, чинимом феодалом землевладельцем). Следует также учитывать и тот факт, что Румыния является одной из немногих стран, где общинная форма землевладения сохранилась до XX в., до эпохи капитализма; это показывает, что не все общинные села были закрепощены боярами, нуждавшимися в рабочих руках, что некоторые из них сумели остаться свободными, в отличие от полного закрепощения общинных сел, имевшего место в большинстве стран средневековой Европы.

Основным экономическим фактором, содействовавшим — начиная со второй половины XVI в. — распаду румынской общины, явился рост денежно-товарных отношений, проникших в феодальное хозяйство. Товарно-денежные отношения привели к имущественному расслоению внутри общин, а также к массивному захвату свободных крестьянских сел боярами и монастырями. Закрепощенная таким образом община уже не сохраняет своей прежней формы и прав на владение землей, как в предыдущие века; крестьяне теперь прикреплены к земле, они могут быть проданы поодиночке, переселены из одного поместья в другое.

Разумеется, такое полное закрепощение общин не могло не вызвать ожесточенного сопротивления крестьян, классовой борьбы, принимавшей различные формы: судебные разбирательства в общественном диване споров между закрепощенными крестьянами и захватчиками боярами, редко кончавшиеся победой крестьян; массовое бегство, участие в крупных крестьянских восстаниях XV—XVII вв.

Хотя в этом отношении в феодальный период община являлась защитницей крестьян против угнетателей, все же она играла отрицательную роль, задерживая экономический прогресс благодаря своей отсталой технике, благодаря замкнутому хозяйству общинных сел.

Таким образом, подробное изучение организации общин, а также их общественно-экономического развития при феодализме является абсолютно необходимым для понимания этого периода истории Румынии.

DIE DORFGEMEINSCHAFT IN DER WALACHEI UND MOLDAU WÄHREND DER FEUDALZEIT

ZUSAMMENFASSUNG

In der Geschichte des rumänischen Mittelalters ist die Frage der Dorfgemeinschaften von hervorragender Bedeutung. In der ältesten Epoche bildet diese die Grundlage der sozialen Organisation; durch ihre Erforschung können wir, mit Hilfe von Rückschlüssen aus Überresten uralter Einrichtungen, in das soziale Leben des rumänischen Volkes noch vor der Gründung des Staates, vor dem Erscheinen der einheimischen schriftlichen Zeugnisse über dieses Volk, eindringen. Aber außer dieser Bedeutung, die man als die eines archäologischen Überrestes aus einer versunkenen Epoche bezeichnen möchte, spielt die Dorfgemeinschaft auch in der feudalen Epoche der rumänischen Geschichte eine tatsächliche, aktive Rolle und erhält sich, in gewissen Formen archaischer Überreste, auch noch in der kapitalistischen Zeit. Die Geschichte der rumänischen Bauernschaft ist von der Dorfgemeinschaft nicht zu trennen, u. zw. nicht nur weil von Anfang an die Dorfgemeinschaft deren Organisationsform dargestellt hat, sondern weil auch nach der gewaltsamen Inbesitznahme seitens der Feudalherren, nachdem die freien Dörfer in deren Hände geraten waren, die Dorfgemeinschaft zwar als hörige, aber doch als tatsächliche und wirkende Gemeinschaft zu bestehen fortfuhr.

Eine wie große Bedeutung der Erforschung der Dorfgemeinschaft in der Feudalzeit zukommt, ist nicht nur aus dem Kampf und dem Widerstand der Dorfgemeinschaft gegen die feudale Ordnung und Unterdrückung ersichtlich, sondern auch aus dem starken Einfluß, den die Einrichtungen der Dorfgemeinschaft auf die feudalen Einrichtungen ausübten. Die herrschaftliche Gerichtsbarkeit war genötigt, Formen der uralten Gerichtsbarkeit der Dorfgemeinschaft zu übernehmen; so das Verfahren der Rechtssprechung mit Eideshelfern, Rechtssprechung durch Volksversammlungen sowie von den Dorfgemeinschaften geübte Rechtsbräuche. Darin zeigt sich einmal, daß die Einrichtungen der Dorfgemeinschaften mit den feudalen Einrichtungen verflochten sind. Zum anderen sind die Einrichtung des Wergeldes und, im Zinswesen, die gemeinsame Haftung der Dörfer für die ihnen auferlegten Zinsen dorfgemeinschaftliche Einrichtungen, die in die feudalen Einrichtungen eingingen und diesen angepaßt wurden. Mehr als das: sogar die feudale Herrschaft über den Boden und die Dörfer trägt in den rumänischen Landen Gemeinschaftscharakter. Auch die Bojaren besitzen im Mittelalter die Güter nicht als Einzelperson, sondern gemeinschaftlich mit ihren Brüdern, Söhnen und Vettern. Über der Dorfgemein-

schaft steht eine Bojarengemeinschaft. Wir können also behaupten, daß das Leben der rumänischen Feudalgesellschaft mit den Einrichtungen der Dorfgemeinschaften eng verflochten ist und daß auf diese Weise die Dorfgemeinschaft ihren Einfluß auf das Leben des Feudalstaates ausübte.

Selbstverständlich darf man diese Frage nicht statisch betrachten. In Laufe der Jahrhunderte machte die Dorfgemeinschaft ihre eigene Entwicklung durch. Die freie Dorfgemeinschaft durchlief die erste Phase der gewaltsamen feudalen Inbesitznahme, die der Staatsgründung vorangeht; darauf machte sie die Wirtschaftskrise an der Wende vom 16. zum folgenden Jahrhundert durch, als die Ware-Geld-Wirtschaft stärker hervortritt. Der letztgenannte ökonomische Umstand hatte den inneren Verfall der Dorfgemeinschaften zur Folge; u.z.w. durch die Zunahme der Vermögensdifferenzierung zwischen deren Mitgliedern, durch die Entstehung des Privateigentums und durch die Absonderung aus der Unteilbarkeit der Dorfgemeinschaften. Gleichzeitig bringt die Entwicklung der Ware-Geld-Wirtschaft es mit sich, daß die Bojaren nach Arbeitskräften gierig — da das Getreide nunmehr zur Ware wird — die freien Dorfgemeinschaften der Walachei und Moldau neuerdings zu einer verstärkten Hörigkeit herabdrücken. Ferner trägt zum Verfall der hörigen Dorfgemeinschaften auch die Tatsache bei, daß die Bauern allmählich in Abhängigkeit vom Gutsherrn geraten und verpflichtet sind, auf dem herrschaftlichen Eigengut Fronarbeit zu leisten.

So haben wir es in dieser Epoche, bis zur Mitte des 17. Jh. mit einem wichtigen und entscheidenden Moment in der historischen Entwicklung der Dorfgemeinschaften zu tun. Obwohl man nicht folgern kann, daß die Dorfgemeinschaften bis zur Mitte des 17. Jh. völlig in Verfall geraten sind, da sie in geschwächter Form zu bestehen fortführen — die hörigen bis zum Organischen Reglement (1831) und die freien bis ins 20. Jh. — so ist trotzdem eine wichtige Phase, diejenige der Stärke und des Überwiegens der Dorfgemeinschaften, um die Mitte des 17. Jh. abgeschlossen. Aus diesem Grunde haben wir unsere Untersuchung nur bis zu diesem Zeitpunkt geführt. Geographisch beziehen sich unsere Forschungsarbeiten nur auf die Walachei und die Moldau.

Von Forschungen der Klassiker des Marxismus-Leninismus ausgehend, welche die Dorfgemeinschaft als eine weiter entwickelte Form der Urgemeinschaft und Gentilordnung betrachten, stellen wir in der Geschichte Rumäniens eine Epoche fest, wo die Dorfgemeinschaften als Form des sozialen Lebens des rumänischen Volkes vorherrschten, u. zw. seit dem Rückzug des römischen Sklavenhalterstaates aus Dazien (3. Jh.) bis zu den Anfängen des Feudalismus im 10. Jh.; in dieser Frage zieht der Verfasser bis dahin unausgewertete Quellen heran (die Stelle aus dem *Strategikon* des Mauricius über die Slawen in Dazien, das Leben des Heiligen Sava usw.). Aus der Erforschung der Fachwörter hinsichtlich der rumänischen Dorfgemeinschaften, im Vergleich zu denjenigen der germanischen, slawischen, byzantinischen und ungarischen Dorfgemeinschaften, ergeben sich zwei wichtige Schlußfolgerungen: das Leben der Dorfgemeinschaften, deren organisatorische Form, sind im Mittelalter in den drei rumänischen Ländern — in Transsilvanien, der Walachei und der Moldau —, die gleichen gewesen

und stammen infolgedessen aus der Zeit vor deren Trennung. Zweitens stimmt die rumänisch-slawische Terminologie, bezüglich der Dorfgemeinschaft, in vielen Einzelheiten mit derjenigen der oben genannten Völker überein, was auf eine gegenseitige Durchdringung, auf wirtschaftliche und soziale Beziehungen zwischen den Rumänen und Mittel- Ost- und Südosteuropa zur Zeit des Überwiegens der Dorfgemeinschaften, d.h. bereits im frühen Mittelalter, hinweist.

Der Feudalismus, der in den rumänischen Ländern vom 10. Jh. ab zu erscheinen beginnt, bringt einen ersten Verfall der Dorfgemeinschaften mit sich; aus ihren Reihen sondert sich, durch Bereicherung mittels Vieh und anderen Arten von Besitztum, eine Oberklasse ab, welche die Herrschaft über die Dörfer an sich reißt, d.h. die Produkten- und Arbeitsrente der Bauern. Diese Aneignung stammt aus der Zeit vor der Entstehung der Feudalstaaten Walachei und Moldau und vor dem Eindringen der ungarischen Feudalherren in Transsilvanien. In allen drei Ländern trugen die Mitglieder der Feudalklasse, die Herren über Boden und Hörige, den Namen *Knjasen*. Erst nach der Gründung des Staates entwickelt sich der Begriff *Knjase*, wie auch teilweise dessen soziale Stellung, weiter. Die Bojaren, die sich von den *Knjasen* durch ihre Erstarkung mittels des Herrschaftsprivilegiums unterschieden, stammen aus den Reihen der *Knjasen*; ein Teil dieser *Knjasen*, die kein Privilegium erlangten, geraten ebenfalls in die Hörigkeit der Bojaren, oder sinken ab (in der Walachei) in die Reihen der Freibauern, *moşneni*, die den Boden durch ihrer Hände Arbeit bestellen. Aus der Untersuchung der Entstehung des *Knjaseneigentums*, welches eine aus der Dorfgemeinschaft wirtschaftlich emporgestiegene Feudalherrschaft darstellt, ergibt sich, daß die Anfänge der Bojarenherrschaft, der Entstehung des feudalen Eigengutes, auf Zwang und nicht auf einem rechtlichen Zustand beruhen. Die Gründung der rumänischen Feudalstaaten ist das Ergebnis des Aufstieges dieser Feudalklasse, und nicht etwa, wie die bürgerlichen Historiker meinten, umgekehrt.

Die Landesherrschaft begünstigte stets die Hörigmachung der Dorfgemeinschaften seitens der Bojaren, nicht nur mittels der Gerichtsbarkeit des *Diwans* und der Würdenträger, sondern auch dadurch, daß die alten Einrichtungen, die einstmals die Unverletzbarkeit und Freiheit der Dorfgemeinschaften gestützt hatten, so das Vorkaufsrecht, die Eideshelfer und andere, von den Staatseinrichtungen übernommen wurden. Diese Einrichtungen werden nunmehr gegen die Dorfgemeinschaften gekehrt und zu einem Werkzeug, um diese den Fürsten, Bojaren und Klöstern hörig zu machen.

Die Dorfgemeinschaften kann man nur als Arbeitsgemeinschaften bestimmen. Aus diesem Hauptmerkmal der Dorfgemeinschaft ergeben sich die gemeinsame Nutzung des Dorfbodens, die Zuweisung der Besitzrechte, die gemeinsame Leitung, und, ganz allgemein, sämtliche dorfgemeinschaftliche Einrichtungen.

Die eingehende Untersuchung der Struktur und Organisation der Dorfgemeinschaften erweist, daß sie sich sehr langsam aus den Formen des absoluten Gemeineigentums — z. Zt. als die jeder Familie zufallenden Losgüter jährlich verlost wurden — zu Formen ungleichen, erbten

Rechtes am Boden der Dorfgemeinschaft entwickelten, das sich aus Erbteilung, Käufen und Mitgiften herleitete. Diese Rechte bestanden aus nicht ausgewählten und infolgedessen nur theoretisch, nicht greifbar vorhandenen Teilen, Ackerstreifen, auf dem der Dorfgemeinschaft gehörigen Boden. Die erste Aufteilung des Gemeinlandes, die dadurch zustande kam, daß manche Anführer von Scharen sich abtrennten, findet ihren Niederschlag in der Einrichtung der in Klaftern bemessenen *bătrini* und *junii* (zur Bodenvermessung). Schließlich ist die Aufteilung nach Grundstellen der Beweis dafür, daß der Boden der Dörfer der walachischen und moldauischen Freibauern (*moşneni* und *răzeşi*) in Privat (Familien) besitz zerfallen war. Aber nicht einmal die Aufteilung des Bodens nach bestimmt festgestellten Grundstücken hat die vollständige Auflösung der Dorfgemeinschaften bedeutet, denn ausgedehnte Flächen des Dorfbodens wurden auch weiterhin gemeinsam genutzt: Wälder, Gewässer, Mühlen und Weiden. Ferner entschied die (fast immer gemeinsame) Leitung „der guten, alten Leute“ über den Beginn der Landarbeiten, über das, womit die verschiedenen Teile des Dorfbodens bestellt werden sollten. Die Dorfgemeinschaft bleibt das, was sie von Anfang an war: ein Arbeitskollektiv.

Die Dorfgemeinschaft war in der Feudalzeit stets ein Mittel zum Schutz der bäuerlichen Freiheit, u. zw. durch ihre Solidarität. In dieser Hinsicht sind in der rumänischen Geschichte bezüglich der Entwicklung der rumänischen Dorfgemeinschaft zwei Tatsachen aufschlußreich: Von den Anfängen des Feudalismus bis zum Ende des 16. Jh. wahrte sich die von den Bojaren hörig gemachte Dorfgemeinschaft, unter deren Herrschaft, ihre Formen und Rechte (die erblichen Bodenanteile der Familien, das gemeinsame Nutzungsrecht an Wäldern, Gewässern und Weiden, Beteiligung an der gutsherrlichen Gerichtsbarkeit). Außerdem ist in Betracht zu ziehen, daß unser Land zu den wenigen gehört, das die Form des Gemeineigentums des Bodens bis ins 20. Jh., bis in die kapitalistische Zeit, bewahrt hat; dies beweist, daß die in Dorfgemeinschaften zusammengeschlossenen Freibauerndörfer trotz der Gier der Bojaren nach Arbeitskräften, nicht alle zur Hörigkeit haben gezwungen werden können, sondern auch frei zu bleiben vermochten, zum Unterschied von der völligen Hörigkeit der genossenschaftlichen Dörfer in den meisten Ländern des mittelalterlichen Europas.

Der ökonomische Faktor, angefangen von der zweiten Hälfte des 16. Jh. der in den rumänischen Ländern am meisten zum Verfall der Dorfgemeinschaft beitrug, war die Zunahme der Ware-Geld-Beziehungen bei den Produkten der großen Grundeigentümer. Die Ware-Geld-Beziehungen hatten die Vermögendifferenzierungen zur Folge, ferner die massive Aneignung der Freibauerndörfer seitens der Bojaren und der Klöster. Die hörige Dorfgemeinschaft bewahrt nicht mehr die Form und auch nicht ihre Rechte am Boden wie in den vorangegangenen Jahrhunderten: die Bauern werden an die Scholle gefesselt, sie können einzeln verkauft und von einem Gut aufs andere umgesiedelt werden.

Es ist selbstverständlich, daß diese völlige Hörigmachung der Dorfgemeinschaften nicht ohne den hartnäckigen Widerstand der Bauern vor sich gehen konnte, ohne den Klassenkampf in seinen verschiedenen For-

men: dem Rechtsstreit zwischen den Hörigen und den habgierigen Bojaren vor dem öffentlichen Diwan, wo für jene kaum Aussichten auf Sieg bestanden, der Massenflucht und der Beteiligung an den großen Bauernbewegungen des 15. und 16. Jh.

In dieser Hinsicht hat in der Feudalzeit die Dorfgemeinschaft die Rolle einer Schutzwehr gegen die Unterdrücker gespielt; trotzdem hatte sie eine negative Rolle, da sie infolge der rückständigen Technik und der geschlossenen Wirtschaft der Dörfer mit Gemeinschaftsbesitz den wirtschaftlichen Fortschritt aufhielt.

Daher ist es zum Verständnis der feudalen Periode unserer Geschichte unerlässlich, die Organisation der Dorfgemeinschaften und ihre wirtschaftliche und soziale Entwicklung im Rahmen des Feudalismus eingehend zu untersuchen.

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
<i>Introducere</i>	5
Capitolul I — <i>Obștea ca verigă de legătură între feudalism și orinduirile anterioare</i>	17
Obștea în Dacia antică — 17. Obștea în epoca migrațiunii popoarelor în Dacia — 21. Numele obștilor — 27. Asociațiile militare de obști — 28.	
Capitolul II — <i>Obștea țărănească în cadrul Europei centrale și răsăritene. Problema nomenclaturii</i>	33
Terminologia obști țărănești la români — 33. Obștea țărănească la alte popoare — 51.	
Capitolul III — <i>Procesul de aservire a obștilor</i>	64
Obștile și începuturile feudalismului în istoria României — 64. Cneji ca nobilime prestatală — 66. Formarea statului feudal — 74. Domeniul feudal și aservirea obștilor — 79. Persistența obștilor libere — 84.	
Capitolul IV — <i>Organizarea muncii în comun</i>	87
Obștea păstorească și obștea agricolă — 87. Pornirea plugurilor — 88. Sistemul celor două cîmpuri și al celor trei cîmpuri — 91.	
Capitolul V — <i>Hotarul obștii</i>	95
Hotarele : întinderea și semnele lor — 95. Vechimea hotarelor satelor — 97. Satele într-un singur hotar — 100.	
Capitolul VI — <i>Stăpînirea în devălmășie</i>	103
Pămîntul stăpînit în comun — 103. Pămîntul structurat — 106. Delnița și jrebia ca unități de stăpînire peste tot hotarul structurat — 108. Elementele de stăpînire individuală în obște. — 118. Părțile din teritoriul obștii stăpînite în comun — 131. Părțile rezervate pe pămîntul obștii — 137. Stăpînirea superioară a obștii asupra teritoriului ei — 142.	
Capitolul VII — <i>Impărțirea pămîntului obștii pe bătrîni, funii și locuri</i>	148
Impărțirea pe bătrîni — 148. Impărțirea satului pe părți — 152. Impărțirea pe funii — 156. Măsurarea pămîntului în stînjeni — 161. Impărțirea terenului pe locuri și pămînturi — 165. Alte măsuri și subîmpărțiri ale teritoriului obștii — 171.	

Capitolul VIII —	<i>Moștenirea în obște. Situația străinilor</i>	175
	Principii generale — 175. Infrățirea — 179. Adoptarea și excluderea din obște — 183.	
Capitolul IX —	<i>Conducerea obștii</i>	189
	Cneji și juzii satelor libere. Vatamanii, dregătorii și pîrcălabii satelor aservite — 189. Sfatul satului, oamenii buni și bătrîni — 194.	
Capitolul X —	<i>Statutul juridic al obștii</i>	200
	Privilegiul comun al obștii — 200. Raportul dintre obște și domnie — 204. Răspunderea solidară a obștii în domeniul fiscal — 206. Răspunderea solidară a obștii în justiție — 211.	
Capitolul XI —	<i>Justiția în cadrul obștii</i>	215
	Dreptul de justiție proprie a obștii — 215. Răzbuirea singelui — 224. Răscumpărarea crimii 225. Jurătorii — 228.	
Capitolul XII —	<i>Procesul de destrămarea a obștilor țărănești</i>	235
	Dezagregarea obștii libere — 235. Intensificarea procesului de aservire a obștiiilor libere — 250. Destrămarea obștii aservite. — 258.	
<i>Incheiere</i>		267
<i>Rezumate</i>		271

Redactor responsabil: L. MARCU

Dat la cules 25.12.1963. Bun de tipar 06.04.1964. Apărut 1964. Tiraj 1500 ex. Hîrtie semitoelindă de 63 g/m². 16/700×1000. Coli editoriale 24,48. Coli de tipar 17,75. A 16325/1963. C.Z. pentru bibliotecile mari 333.2(498)«. . : 16» C.Z. pentru bibliotecile mici 333(R)«. . /16».

Intreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918“,
B-dul Ilie Pițilie 58—60. București, comanda nr. 2653.

